

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

**Hungarológiai
Értesítő**

1984. VI. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő
1984. VI. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő

**A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Folyóirata
1984. VI. évfolyam 3—4. szám**

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Folyóirata
1984. VI. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság
Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

Felelős szerkesztő: Jankovics József
A szerkesztésben részt vesznek:
A. Molnár Ildikó, Nyerges Judit
Szerkesztőség: Budapest, Országház u. 30. I. em. 41. 1014
Telefon: 759–011, 126-os mellék
Postacím: Budapest, Pf. 34. H–1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk címén
Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Tartalom

Könyvismertetések

Magyar irodalomtörténet, 1982	7
Magyar zenetörténet, 1982	193
Magyar néprajz, 1982	209

A hungarológia hírei

A Társaság szervezeti élete

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségi ülése	281
--	-----

Tudományos ülések, konferenciák

József Attila-emlékülés	285
Tótfalusi Kis Miklós amszterdami bibliája kiadásának 300. évfordulója	287
Emlékülés Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulóján	290
III. Magyar–amerikai összehasonlító irodalomtudományi konferencia	292
A magyar könyvtárosok II. tudományos találkozója	296

Műhelyek

Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása	299
A magyar nyelv akadémiai nagyszótára	303

Kiadványok

Romániai magyar képzőművészeti kiadványok, 1982	309
---	-----

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségének és tagjainak névsora és címe	311
--	-----

Névmutató	365
-----------	-----

Magyar irodalomtörténet, 1982

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XVII.

(Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae) Kiadja a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. Szeged, 1981. [1982] 120 l.

Noha a szegedi „Akták” e legújabb kötete javarészt a XX. századi irodalommal foglalkozó tanulmányokat közöl, a kötet legfontosabb és legterjedelmesebb írása a XIX. század egyik leglényegesebb történelmi-társadalmi eszmetörténeti kérdését – a nemzetiségi kérdést vizsgálja. *Csukás István*, a rendkívül nagy anyagot feldolgozó, széles alapozású tanulmány szerzője a század négy reprezentatív írójának életművében vizsgálja és hasonlítja össze a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteket. Kemény, Jósika, Madách és Eötvös „mind a négyen a nemesi liberalizmus táborához tartoznak, a nemzetiségi kérdés alapelveiben tehát nincs köztük különbség. ... De csak az alapelvekben van köztük egység. A vizsgálódás mélysége, elméleti megalapozottsága, az egyes jelenségek történeti előzményeinek, az összefüggéseknek a megítélése és a következtetések levonása szempontjából jelentős eltéréseket mutat a négy író” – állapítja meg tanulmánya bevezető soraiban a szerző. Az eltérések vizsgálata fontos tanulságokat hordoz – nemcsak a négy író életművének teljesebb, mélyebb és pontosabb ismeretéhez és árnyaltabb megítéléséhez, hanem az egész kor politika- és eszmetörténeti arculatának meg-rajzolásához is segítséget nyújthat.

A kötet többi írása meglehetősen egyenlőtlen színvonalat mutat. *Nacsády József* tanulmánya a helyi érdekességen túlmutató témát dolgoz fel, *Móra Ferenc és a szegedi novellista hagyományok* címmel. *Kiss Lajos* Németh Lászlóról, a gondolkodóról közöl esszéisztikus jellegű eszme-futtatást. Két dolgozat foglalkozik József Attilával – az egyik József Attila anyaverseiről ad átfogó képet (*Szigeti Lajos*: „Az édes mostoha”). József Attila anyaverseihez), a másik *Horváth Béla* munkája, a folklór és az irodalom határterületén álló témával foglalkozik: a József Attila költészetében megjelenő népszokásokat veszi számba. Vagy ahogy a szerző fogalmazza szakszerűen: „a népszokásokat a szokástevékenység leírásában, a szokásmotívumokban megörökítő versekről” szól dolgozatában.

A filológia sem hiányozhat a kötetből: *Lengyel András* Juhász Gyula hat kiadatlan levelét közli, magyarázó jegyzetekkel.

Erdődy Edit

Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok. XI.

Sajtó alá rendezte: Láng József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 667 l.

Az Ady kritikai kiadás publicisztikai sorozatának utolsó kötetét kapja kézhez az olvasó. Az előző évekhez képest megcsappan Ady újságírói termése – ám jelentőségében mit sem veszít. A kötet 133 cikket közöl – ebből három nem hiteles Ady szöveg, ezért csak a Függelékben kapnak helyet. Napvilágot lát négy olyan írás is, amelyek időrendileg az előző kötetekbe tartoznak, de már azok megjelenése után kerültek elő.

A vaskos kötet 667 oldalnyi terjedelméből mindössze 156 az Ady-szöveg – a többit a jegyzetek foglalják el. Ez a pusztán számadat is érzékeltetheti, milyen hatalmas munkát végzett a kötet sajtó alá rendezője, Láng József. A jegyzetek mindenekelőtt a szövegre magára vonatkozó, textológiai ismereteket közlik (a kézirat jellemzői; az eltérések a kézirat és a nyomtatott közlés szövege között; a kézirat törlései, javításai; a maitól eltérő, javított helyesírási megoldások), mindenre kiterjedő aprólékossággal. Talán még ennél is fontosabb az a széles körű filológiai kutatómunka, amellyel a sajtó alá rendező felkutatta a szövegek minden elképzelhető életrajzi, történelmi, sajtótörténeti, társadalomtörténeti stb. vonatkozását, s hozzáférhetővé tette azt az olvasó ember számára. Az érdeklődő olvasó és a szakmabeli egyaránt igen sok új ismeretet szerezhet, összefüggést ismerhet fel ebből a tanulmánykötetnek is beillő jegyzetanyagból. Számos példát említhetnénk – álljon itt talán a kötet egyik legjelentősebb filológiai–irodalomtörténeti eredménye: a kötet először közli, a teljesség igényével, az Ady–Rákosi-vita néven ismert, széles gyűrűző irodalmi polémia dokumentumait. De ugyanígy említhetnénk a Goga Octaviannal folytatott vita – (illetve, a hozzá írt cikkek) dokumentumanyagát és kommentárjait is, mely nem kevésbé érdekes összefüggésekre mutat rá.

A könyv a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatervének keretében készült.

Erdődy Edit

Agárdi Péter: Értéktrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 419 l.

Jelentős, mi több, felfedezés értékű vállalkozás Agárdi Péter monográfiája. Felfedezés, mert bár az akadémiai irodalomtörténet-sorozat névmutatójában nem kevésszer fordul elő Fejtő neve, ezek az utalások csak a fejezetek végi bibliográfiákra vonatkoznak, s nem jelenti egyik sem Fejtő Ferenc munkássága érdemi tárgyalását. Késett tehát az árnyalt, kritikátörténeti értékelése, elhelyezése a korabeli baloldal szellemi térképén. Tárgyilagos felmérését egyértelműen nehezítette, hogy 1949 után, végleg Franciaországot választva lakóhelyül, szembekerült a kommunista ideológiával és politikával, s ezt a nemcsak az „ötvenes évek” torz politikai gyakorlatával való szembenállást, eltávolodást „Kelet-Európa szakértőként” politikai-politológiai munkákban, ideológikus történeti monográfiákban is megfogalmazta.

Azt azonban a késői munkák sem érvénytelenítik, hogy 1938-as emigrálását meg-

előzően irodalmi munkáiban olyan maradandó kritikai értékrendet érvényesített, mely egyszerre volt „elfogulatlan” s esett egybe a szocialista irodalom értéksorával. „Fejtő-paradoxonnak” nevezi monográfiájában Agárdi Péter Fejtő mozgalmi–ideológiai–szervezeti hovatartozásának változását, hogy 1934-ig az illegális kommunista mozgalom résztvevője, s 1935-től a szociáldemokratákhoz csatlakozott. Mindvégig lényeges azonban az évtizeden belül, hogy hamar és tudatosan szembefordult a munkásmozgalom mindkét ágának merev, proletkultos követelményeivel. Bár már 1935 táján megjelennek – a korabeli szóhasználatnál élve – a bolsevizmus elutasítására, fenntartással fogadására utaló írásai, az évtized végéig a progresszív magyar irodalomszemléleten belül marad, annak egyik kiválósága olyan – indíttatását tekintve szociológiailag hozzá közelálló – esszéisták társaságában, mint Bálint György, Halász Gábor, Szerb Antal, Német Andor, Ignotus, Cs. Szabó László. Részletesen, több ponton is visszatérően tárgyalja a kötet a 30-as évek íróinak útkereső műveit, a kor, Európa politikai-világnézeti-társadalmi változásaiból és a munkásmozgalmi viszonyokból közvetlenül is eredeztethető elbizonytalanodását, műfaj történeti magyarázatot is keresve a szubjektívizáló műforma gyakoribbá válására.

Fejtő a Szép Szó egyik szerkesztője is volt, s egyike azon keveseknek, akik József Attila korszakos jelentőségét, értékeit még a költő életében felismerték, s mellette ki is álltak. De egyike volt azon elméleti gondolkodóknak is, akik a „népi”–„urbánus” kizorító „játékban” az egymást – és Fejtő fordulatával megnevezve társadalomeszményét, a „demokratikus szocializmus” lényegét – nem értők csatáiban mindkét irány értékeire figyelő, s azokat ideológiai-publicisztikai vitákban tisztességesen és határozottan szembesítő figurájává nőtt az akkori irodalmi közéletnek.

A kötet portrévázlattal indul, majd egy, a vizsgált évtizedre szűkített irodalmi pályáival folytatódik. Irodalomszemléletét újabb szerkezeti egység foglalja magába, amelynek fejezetcímei is jól mutatják Fejtő érdeklődési és vitairányait: világirodalmi tájékozódás; Duna-völgyi irodalomszemlélet; magyar felvilágosodás; Ady; a harmadik nemzedék; a „népi” irodalom; József Attila; marxista elméleti kérdések. Alaputatást végzett Agárdi Péter a monográfia elkészítéséhez, és mert nehezen hozzáférhető, főképp folyóiratokban, újságokban megjelent írásokat értelmez, bőséges idézetekkel segíti az olvasót. A könyv kiváló példája az előítéletektől mentes múlt-faggatásnak, az örökség érzékeny, kritikus, de egyben szeretetteli számbavételének. Részletes bibliográfiát, forrástanulmány-gyűjteményt is fűzött a szerző a könyvhöz, melyet haszonnal forgathat mindenki, aki az évtized más irodalmi-ideológiai problémáját vagy más alakjait faggatja.

Széchenyi Ágnes

Az Alföld repertórium 1970–1979.

Összeállította: Sebők Vilma. Megyei Könyvtár, Debrecen, 1981. 38 l.

A debreceni irodalmi folyóirat új repertórium 1970–1979. egy korábban megkezdett munkát folytat, hiszen az Alföld első húsz évének anyaga könyvészeti szempontból már föl

van tárva. A folyóiratban 1970 és 1979 között megjelent publikációkat a repertórium egy jól áttekinthető – betűrendes – szerkezet segítségével regisztrálja. Az adatközlő részben minden szerző egy tételszámot kapott, s azon belül vannak csoportosítva a megjelent közlemények. Ez után olvasható az illető életművét, műveit tárgyaló irodalom, s az esetleg személyhez kötődő egyéb dokumentum (fénykép, illusztráció) lelőhelye is.

A repertórium függelékként tartalmazza azokat a közleményeket, amelyek a betűrendes adatközlő részhez nem voltak besorolhatók.

A repertóriumban való eligazodás szempontjából fontos szerepe van az egybeépített *tárgy- és földrajzi mutató*nak – a földrajzi nevek ritkított szedéssel vannak elkülönítve –, mely a szerzők tételszámára, illetve a függelékben közölt anyag tételszámára utal.

A folyóirat (Alföld, korábban Építünk) bibliográfiai leírása a lap alcímét, megjelenésének időszakosságát, szerkesztőit és kiadóit közli. Ebből megtudható, hogy 1950 és 1979 között hány száma jelent meg, és évenként milyen terjedelemben.

Szakolczay Lajos

Antalfy Gyula: Reformkori magyar városrajzok.

Panoráma Könyvkiadó, Budapest, 1982. 438 l. (Utazások a múltban és jelenben)

Gazdag ismerettárat kínál Antalfy Gyula könyve a reformkori magyar városokról. Forrásai voltak egykorú statisztikai munkák, városleírások, útirajzok, emlékiratok, a divatlapok s újságok vidéki rovata és fővárosi hírei meg életképei. Álnév alatt rejtőzködő levelezők tudósításai és avatott írók, Kazinczy, Déryné, Erdélyi János és mások művei. Külföldi utazók – Richard Bright, Paget, Miss Pardoe, Beudant, Schams, Andersen, Bronyevszkij és a nagy hadvezér, Moltke – följegyzései. Kár, hogy a statisztikus Magda Pálról és a tárcaíró Vajda Péterről a szerző megfeledkezett.

A sokféle mozaikkockából Antalfy Gyula jól megszerkesztett képeket rak ki. Bemutatja a városok fekvését, utcaszerkezetét, jelesebb épületeit, a lakosság életmódját, viseletét, szokásait, a közvilágítás és a kövezet állapotát, a tűzoltás rendjét, az iskolai és színházi életet, a fogadókat, kávéházakat, az olvasókört, ha van, a bálakat – mert az sosem hiányzik. Hasznos adattár ez a könyv történésznek, szociológusnak, etnográfusnak, és érdekes olvasmány.

Nagy kár azonban, hogy a reformkori Magyarország városainak csak felét-harmadát mutatja be: amennyi a mai határok közt található. Helyet kaptak a könyvben olyan falusias települések, mint Jászberény, Karcag, Makó; kimaradtak viszont igazi urbánus élettől pezsgő városok, a korabeli politikai, irodalmi, színházi élet nevezetes központjai, mint Pozsony, Eperjes, Kolozsvár s még annyi más.

Zavarja az olvasót a könyv műfajának tisztázatlansága is. A bevezető azt ígéri, hogy a reformkori városokat egykorú szövegek tükrében mutatja be, de ezt csak részben teszi, s fölhasznál más, nem egykorú forrásokat is, anélkül, hogy erre fölhívna a figyelmet. Jobb volna tiszta szövegantológiát lapozgatni, sokkal több idézettel, kevesebb szerzői közbeszólással.

L. S.

Antitrinitarianism in the second half of the 16th century.

Edited by Róbert Dán and Antal Pirmát. Akadémiai Kiadó, Budapest—E. J. Brill, Leiden, 1982. 351 l. („Studia Humanitatis” 5.)

A kötet — amint ezt Klaniczay Tibor előszava is kifejti — annak a tudományos ülésnek az előadásait tartalmazza, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Reneszansz-kutató Csoportja rendezett 1979. május 15–19. között, Dávid Ferenc halálának negyedik centenáriuma. A szokványos ünnepi emlékezés helyett méltóbb ünnepelés volt ez az ülés, amely alaposan megvizsgálta a Dávid Ferenc szellemi környezetével kapcsolatos kérdéseket, sok kitűnő, a világ minden részéről Siklóra gyűlt kutató jóvoltából.

A szétágazó tematika azon monumentumait próbálok csak röviden ismertetni, amelyek szorosabb kapcsolatot mutatnak a magyar irodalom és művelődéstörténet kérdéseivel. A huszonkét előadó ugyanis sok olyan problémát is boncol — angol, német, francia és olasz nyelvű előadásaiban —, amelyek a tágasabban vett kelet-közép-európai antitrinitarizmust, illetve a mozgalom általános európai vonásait taglalják.

Balázs Mihály előadása (Die osteuropäische Rezeption der Restitutio Christianismi von Servet) arról szól, hogy Szervét Mihály híres könyvét a gyulafehérvári, Dávid Ferenc és Blandrata által készített kivonatos átdolgozás hogyan alakította át, a filozófiai, elsősorban a platonista mozzanatok kiiktatásával. *Erdő János*: The Biblicism of Ferenc Dávid című tanulmányában a kolozsvári teológus elsősorban azt kutatja, hogy Dávid Ferencet milyen, a Bibliából vett helyek segítették diadalra a nép szemében. *Keserű Bálint* tanulmánya a XVI. század egyik legérdekesebb, legnagyobb hatású, kalandos életű eretnek gondolkozójának, Christian Francken-nek magyarországi tevékenységéről, illetve fő-fő eretnek művéről a „Disputatio de incertitudine religionis Christianae-ról” szól. Keserű tanulmánya végén megkockáztatja azt a föltevést, hogy Francken műve beilleszkedik abba az eszmetörténeti sorba, amely a középkori „három imposztor” gondolatától a Lessing-féle felvilágosodásnak a tételes vallásokat összeegyeztetett kritikájáig ér. *Makkai László* tanulmánya Melius Péter, debreceni püspök 1569-ben kinyomtatott katekizmusát ismerteti, amelyet szerzője elsősorban az antitrinitáriusokkal szembefordulva formulázott meg (Un catéchisme hongrois contre les antitrinitariens). A bolognai *Valerio Marchetti* terjedelmes tanulmánya alapos teológiai, hermeneutikai, retorikai és stilisztikai vizsgálatnak veti alá Enyedi György Kolozsvárott 1598-ban kiadott, befejezetlen Szentírás-magyarító könyvét (Le matrici Sozziane delle spiegazioni de György Enyedi). Módszere példamutató lehet azoknak a kutatóknak, akik a régi magyar irodalomban fennmaradt teológiai műveket a művelődéstörténetnél mélyebb vizsgálatnak akarják alávetni. *Németh S. Katalin*: Die Disputation von Fünfkirchen című előadását — kivételképpen — nem Siklóson adta elő, hanem Pécsen, a Mindenszentek templomában, ahol a témául választott hitvita hajdanában lejátszódott. A tanulmány alapos elemzéssel tisztázza, hogy mennyiben különbözött a hajdani disputa attól az irodalmi formától, amelybe Válaszuti György később öntötte. *Pirmát Antal* tanulmánya (Il martire e l'uomo politico — Ferenc Dávid e Blandrata) új levéltári kutatások alapján rajzolja meg a mártír püspök és az olasz doktor összecsapását. A függelékben közli Blandratának Dudith-hoz írott, 1575-ben kelt levelét. *Szabó Géza* tanulmánya megrajzolja Bogáti Fazekas Miklós költői és teológusi

arcélét (A Hungarian Antitrinitarian Poet and Theologian: Miklós Bogáti Fazakas). *Lech Szczucki*, Varsóból érdekes összehasonlító elemzésben állította szembe a XVI. század második felének erdélyi és lengyel antitrinitarizmusát (Polish and Transylvanian Unitarianism in the Second Half of the 16th century). *Szörényi László* Heltai Gáspár „Háló”-jának latin eredetijét, illetve a mű alapjául szolgáló inkvizíciós ügyeket ismertette (La traduzione antitrinitaria fatta da Gáspár Heltai del manifesto contro l'inquisizione di Reginaldo Gonsalvio). Végül *George H. Williams* a Massachusetts-beli Cambridge-ből – részben Erdő János nézeteivel vitatkozva – részletesen elemezte Dávid Ferenc és Socinus 1578–79-es vitáját Krisztus segítségül hívásáról. Végeredményben úgy látja, hogy nemcsak a zsidózásért elítélt Dávid Ferenc, hanem bizonyos értelemben Socinus is „zsidózó” volt krisztológiai nézeteiben (The Christological Issues between Francis Dávid and Faustus Socinus during the Disputation on the Invocation of Christ, 1578–1579).

Sz. L.

Arany János balladái.

Borsos Miklós rajzaival. Az előszó Sőtér István munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 202 l.

Arany János művei közül a Toldin kívül balladái a legismertebbek s legnépszerűbbek. Számptalan kiadásban láttak napvilágot, most Borsos Miklós rajzaival adja ismét közre a Szépirodalmi Könyvkiadó Arany e remekeit. A költő két nagy balladakorszakának: a nagykőrösinek s az Ószikének darabjait mutatja be a gyűjtemény, a történelmi tárgyúaktól a morális-lélektani színezetűekig.

A kötethez Sőtér István írt előszót Arany balladáinak szerkezetéről, stílusáról, tematikájáról, költészetében elfoglalt helyéről és szerepéről.

M. R. J.

Arany János Breviárium.

Összeállította Kozma Dezső. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1982. 264 l.

Ez az Arany műveiből összeállított szemelvénygyűjtemény a költő halálának századik évfordulójára készült. A breviárium összeállítója e szemelvényeket összekötő szöveggel kapcsolja össze. A gyűjtemény hét fejezetből áll.

Az első (Élet és költészet) Arany önéletrajzát (*Levél Gyulai Pálhoz 1855*) és a szülőföldjéről szóló vers(töredék)eket tartalmazza. A második fejezet (Népi és nemzeti) szemelvényei a tulajdonképpeni pályakezdést jelző Toldi köré fonódnak (többek között Petőfitől az *Arany Jánoshoz* és Aranytól a *Válasz Petőfinek*, valamint a későbbi méltatások), és itt olvashatjuk Arany véleményeit, vallomásait a népiességről. Ezt követi a Toldi estéje (többek között: Végszó az első kiadáshoz és az Előszó is), majd a későbbi szakaszból idevont Toldi szerelme. A harmadik (A forradalom és a szabadságharc

sodrásban) az 1848–49-es szakaszban írt verseiből és leveleiből ad izelítőt (pl. a népies verses füzetek terjesztése érdekében a belügyminiszternek írt levelét is olvashatjuk). A negyedik fejezet (A Világos utáni negyedszázad) szemelvényei az 1849 utáni helyzet hangulatát idézik fel (Koldus-ének, A lantos, Letészem a lantot, Összel, Kertben, A vigasztaló stb. és természetesen a róluk szóló méltatások). Ezt követik a balladák (pl. A hamis tanú, Mátyás anyja, Szondi két apródja, A walesi bárdok stb.), majd a Buda halála. De találunk néhány érdekes levelet is (pl. Gyulai Pálnak Aranyról tett látogatása és Arany ekkor írt levelei).

Az ötödik fejezet (Az ihlet perce) szemelvényei Arany esztétikai nézeteiről szólnak (Az ihlet perce, Vojtina ars poetikája), valamint tanulmányai, továbbá a Szépirodalmi Figyelőben és a Koszorúban megjelent glosszái, tudósításai (pl. Irányok, Valami az asszonánkról, A magyar nemzeti versidomról, Gyöngyösi István). A hatodik (Az ősz virágai) a kapcsos könyv verseiből vett szemelvényeket tartalmazza. A hetedik fejezet (Méltatások) az Aranyról írt korabeli, későbbi és mai méltatásokból vett szemelvények foglalata.

A kötet a nagyközönségnek szóló gazdag tartalmú válogatás. Jó szolgálatot tesz az Arany életmű népszerűsítésének. Öröndetes, hogy a kötet összeállítója elméleti írásokat is közöl (ezek azonban mint kevésbé ismert írások kedvezőbb arányban is szerepelhetnének, ami a könyv beállítottságát is szerencsésen módosítaná).

Szabó Zoltán

Arany János 1817–1882.

Írta, szövegét és képeit válogatta: Bottyán János. Fery Antal fametszetei. Kiadta a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest, 1982. 62 lev., 7 cm.

Az elegáns bibliofil kiadvány Arany János halálának századik évfordulójára készült. „Hálával a nagyszalontai iskoláért, ahol a Toldit tanultam, tanárimért, akik költőjét megszerettették, a városért, amely hajdú őseim tiszteletére nevelt” – írja Bottyán János. A fametszetek, Arany János önéletrajzának, valamint verseinek részletei, a kortársak és az utókor méltató sorainak együttese valóban a személyes megemlékezés hangulatát keltik az olvasóban. Fery Antal mives metszetei makettek, festmények, városképek és tárgyak alapján készültek, a költő életének jelentős állomásait, eseményeit jelzik. A huszonnyolc metszetről hátoldalukon néhány ismertető, magyarázó mondat olvasható, míg a szemközti oldalon – szintén a képekhez kapcsolódóan – önéletrajzi sorok, baráti méltatások vagy Arany János verseiből vett részletek idézik fel a költő életét. Minden negyedik oldalon, záródíszként, családi címerek következnek, amelyeket a *Toldi szerelme* írásakor maga Arany János rajzolt. Az Arany János Kis Tükörben – a könyvecske végén – Riedl Frigyes, Erdélyi János, Féja Géza, Móricz Zsigmond, Sötér István, Babits Mihály, Németh László, Németh G. Béla, Kodály Zoltán, Mészöly Gedeon, Ravasz László, Esze Tamás, Szabó Dezső, Képes Géza, Voinovich Géza, Törös László és Péterfy Jenő egy-egy mondata sorakozik, hirdetővén, mit jelent számukra, minden magyar ember számára Arany János.

V. K.

Arany János: Gedichte. Im hundertsten Todesjahr des Dichters.

Auswahl und Einleitung von Dezső Keresztury. Corvina Kiadó, Budapest, 1982. 133 l.

Az Arany-centenáriumra megjelent német nyelvű kötet 34 verset tartalmaz. A válogatáskor Keresztury Dezső arra helyezte a súlyt, hogy ezúttal a lírikus Aranyt mutassa be a német olvasónak, jóllehet néhány ballada (*Züch Klára, Szondi két apródja, A walesi bárdok*) és a *Buda halála* egy részlete valamint a *Toldi* előhangja is szerepel a kötetben. Olvasható itt még néhány szemelvény Arany prózájából, a *Gondolatok a nyelvről és a költészetről*, a bevezető tanulmányban pedig Keresztury Arany teljes munkásságát felölelő portrét rajzol. A verseket Markus Bieler, Annemarie Bostroem, Engl Géza és Martin Remané fordította, a prózafordítás Engl Géza munkája.

N. S. K.

Arany János leveleskönyve.

Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a mutatókat készítette: Sáfrán Györgyi. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 700 l.

Nem a teljes – fennmaradt – Arany-levelezést kaptuk ezzel a kötettel, de mindenestre egy olyan bő válogatást, amely kielégítheti az érdeklődők szélesebb köreit és némely ponton a szakemberek számára is újdonságot hoz. Ez az egyik leghasznosabb könyv az Arany-évforduló kiadványai között. Sáfrán Györgyi előszava közli a legfontosabb ismereteket az Arany-levelezésről: méreteiről, a levelek funkcionális változatairól, Arany levélírói tudatosságáról, arról a gondosságáról, amellyel a hozzá írt epistolákat megőrizte, az utókor „ódonászai” számára biztosította, sőt kései munkájukat alkalmilag utólagos jegyzetekkel is segítette. (Vajda János metódusával homlokegyenest ellenkező módon.) A bevezető beszámol a levelek sorsáról is: Arany László igyekezetéről, amellyel atyja leveleit annak halála után az íróbarátoktól közrebocsátás céljából elkérte, szól a Voinovich-gyűjtemény lehangoló sorsáról. Sokak számára lehet meglepetés az előszónak az a passzusa, amely egy bécsi grafológus Aranyról rajzolt szemlélyiségképét közli. (Ez az írásszakértő nemcsak hogy Aranyról nem tudott, de a magyar nyelvet sem ismerte!) Sáfrán Györgyi az Emberismeret 1934-es évfolyamából közli ezt a valóban figyelemre méltó adalékot. A szerkesztő számítása szerint a meglevő 2000 levél mellett még mintegy ezernek az egykori meglétéről van hiteles adat. A kiadvány részben összegezője, részben megelőzője a kritikai kiadás levelezés-köteteinek.

Sáfrán Györgyi kötete 250 darabot hoz. Jó arányokkal, ha a címzettek és a pályakép tagolódását nézzük, s köztük valamennyi méltán elhíresült darabot (a Petőfihez szólókat, a Gyulainak írt 1856-ös életrajzi beszámolót, *Az ember tragédiáját* köszöntőt, az Erdélyinek címzett 1856-os „antikritikát” stb.). A kötet anyaga a teljes pályaképet átfogja, s a levelek csökkenése, gyarapodása a költő életformaváltozásait is tükrözi. Sok levél után apróbetűs, néhol szinte a kis esszé határait súroló jegyzet áll, fontos magyarázatokkal, szinte összekötőszövegszerűen.

Az újabb évek örvendetes: Arany-reneszánszát látva a szépirodalomban és a szak-

tudományban, meg kell becsülnünk minden olyan kiadványt, amely a tágabb olvasóközönség gazdagítását látja feladatának, eljuttatni kívánva hozzá az eredményeket, amiket a filológia feltárt. A Sáfrán Györgyi válogatta levelezés-kötetből a költő Arany éppoly világosan áll előttünk, mint a bonyolult, a mi időnkhez oly sok arccal forduló modern személyiség.

Alexa Károly

Arany János: Népies politikai cikkek (1848).

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 85 l. (Gondolkodó magyarok)

A Gondolkodó magyarok sorozat Arany János-füzete azt a nyolc cikket tartalmazza, amely a költő fiától, Arany Lászlótól kapott összefoglaló címen, mint „Népies politikai cikkek” vált ismertté. 1848. június 4-én indították meg Pesten a Nép barátja című lapot, amelynek szerkesztője Vas Gereben, társszerkesztője Arany János volt. Ebben a lapban jelentek meg Arany itt közölt politikai írásai is, cím szerint: *Önkénytes sereg, Segítsünk a hazán!, Ismerkedés, Országcímer, nemzeti szín, Mentsük meg a hazát!, Kinek van igazsága, Mik voltunk? Mik leszünk?, Fellázdattunk-e mi magyarok?* Szigethy Gábor bevezető esszéje képet rajzol a politikai cikkek keletkezési körülményeiről, Arany János forradalmiságának érlelődéséről. A közreadott cikkeket szakszerű, rövid magyarázatok kísérik.

Németh S. Katalin

Arany János-tanulmányok.

Szerkesztette: Novák László. Nagykőrös, 1982. 551 l. (Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II.)

Az utóbbi egy-másfél évtized örvendetes és több műhelyben föllendült Aranykutatásainak jelentős állomása ez a könyv. A XIX. század közepe után nem sok magyar város mondhatja el magáról, hogy olyan nagyságrendű alkotó élt majd' egy évtizedig „inter muros”, mint Arany János. S Nagykőrös – nemcsak ez a kötet a bizonyíték rá – méltó és okos módon ápolja nagy „professzorának” hagyományait.

Ez a 19 értekezés tárgyát, műfaját, tónusát tekintve igen változatos; hozzátehetjük – természetesen – színvonalban is. Akadémikusokat éppúgy találunk a szerzők között, mint invenciózus ifjú kutatókat, filológiai kérdéseket tisztázni kívánó munkákat csakúgy, mint műelemzéseket és helytörténeti összefoglalásokat. A legjobb értelemben vett helyi patriotizmus céljai ez esetben nem keresztezik az Arany-filológia egyetemesebb tudománytörténeti szempontjait; márcsak azért sem, mert az itteni sokféle cél, kutatói érdeklődés, vizsgálati szempont egységesül az utóbbi években felerősödő művelődéstörténeti szemléletben.

Érdemes néhány tanulmányt kiemelni a könyvből főként a tematikai sokrétűség

illusztrálása végett. *Kilián István* két dolgozata Arany kevéssé ismert – a költő által is alig emlegetett – debreceni éveit és színészeti kalandját vizsgálja. Egyrészt összegzi a szétszórta ismeretanyagot, másrészt új forrásokat is bevon kutatásaiba. A tanulmányokból markáns és szolidan megbízható kép rajzolódik ki arról a szellemi és emberi közegről, amely az induló költőt, a készülődőt bizonyára erősebben meghatározta, mint eddig véltük. *Novák László (Arany és Nagykőrös)* alapos levéltári forrásvizsgálatra építve szintén a háttér, a közeg, a kapitalizálódó és ugyanakkor szilárd kálvinista szellemiségű mezővárosi életforma bemutatását tűzte ki célul, amely ott munkál – néha meghatározó erővel – Arany ötvenes évekbeli lírája és balladáit élményhátterében. *Sáfrán Györgyi* a másik irányból – Arany teljes ismert levelezése alapján – közelít ugyanehhez a kérdéshez. *Törös László* – a nagykőrösi helytörténeti kutatás doyenje – csaknem százlapos tanulmányában Arany kőrösi pályatársainak, tudós, költő és tanár kollégáinak életútját tárja föl. Munkája tanulságos forrása lehet minden olyan történeti szociológiai kutatásnak, amely a múlt századi magyar értelmiség tipológiáját óhajtja megrajzolni. *Fekete István* tanulmánya – *Arany János emberi és költői alapállásának összefüggése élettörténetével* – talán a legnagyobb meglepetése ennek a tanulmánykötetnek. Arany egyéniségét mutatja be olyan műfajban, amilyenvel az utóbbi időben nemigen lehetett találkozni. A pszichológiai és a műveltségszerkezeti elemzés, valamint az életformavizsgálat szempontjait következetesen szem előtt tartva rendezi egységbe mindazt, amit a költő személyiségéről tudunk. Ebben a kérdésben, ahol száz év alatt annyi közhely halmozódott föl, Fekete István elegáns és feszes szerkezetű értekezése – úgy tűnik – hosszabb időre kimondta az érvényes szót. *Barta János* *Az „Őszikék” titkait* fűrkészve a hangoltság különösségére, a perspektíva váltásra, az öreg költő különös álarccosságára hívja föl figyelmünket.

A cím és szerző szerint nem említett tanulmányokban is számos jó részlet, érzékeny megfigyelés található. Az igényes kiállítású, fényképekkel illusztrált, kitűnő néhez papírra nyomott könyvben a néhány amatőr dolgozat mellett a kelleténél több sajtóhiba és a nem egységesített jegyzetközlés tekinthető szépséghibának.

Alexa Károly

Arany-kéziratok.

A bevezetőt írta és a dokumentumokat válogatta: *Novák László*. Nagykőrös, 1982. 240 l. (Archivum Musei de János Arany Nominati I.; Az Arany János Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye 1.)

Példamutató az a buzgólkodás, amellyel Nagykőrös városa s főként a *Novák László* dirigálta Arany János Múzeum őrzi a kilenc évig városukban élő nagy költő hagyományát. Helytörténeti, lokális érdek és egyetemes művelődéstörténeti szemhatár megnyugtató egységben jellemzi a nagykőrösi Arany-kultuszt. Korhű papírt imitáló és egyéb nyomdai megoldásait tekintve is imponáló a nagykőrösi Arany-kéziratok gyűjteményes kiadása. A könyv bevezetője szűkszavú és korrekt eligazítás arról, hogy miként maradtak meg a városban, illetve kerültek oda Arany kéziratos relikviái, s milyen típusúak ezek. A főanyag, a facsimile-gyűjtemény három részre tagolódik. Az

első *Hivatalos iratok* címmel 23 dokumentumot közöl: lópasszust (még a szalontai évekből), leveleket, iskolai óravázlatot, versbírálatokat, számadásokat stb. Méretét és minőségét nézve is legjelentősebb a középső rész, *Arany autográf művei*. Ezek verskéziratok (8 db), jórészt a költő hagyatékából, Arany László adományai. Kiemelkedik közülük a „Nagy-Ida” című „hősbohózat” teljes kézírata. A befejező rész az *Arany családjával kapcsolatos iratok* címet viseli: 11 levél Arany Jánosnétól, Juliskától, Lászlótól, Széll Piroskától és özvegy Arany Lászlónétól. Köztük az az Arany László-levél is, amelyben igazolja, hogy a kőrösi iskolai könyvtár öreg íróasztala atyjáé volt.

Ez a remek kiállítású könyv főleg az Arany-filológusok munkáját könnyítheti meg, de mindenkinek – aki hozzájut – örömet okozhat a meditáció a kéziratkép, a javítások és a művek esztétikai értékének kapcsolatáról.

Alexa Károly

Ars poeticák: a XX. századból.

A szöveget válogatta és szerkesztette: Sík Csaba. Az illusztrációkat válogatta: Sík Csaba és Szántó Tibor. A könyvet tervezte: Szántó Tibor. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 418 l.

Az elmúlt évek egyik legszebb, de mindenképpen leggazdagabban illusztrált kötetét tarthatjuk kezünkben. Sík Csaba arra vállalkozott, hogy a XX. század (1900–1980) ars poetica-jellegű megnyilatkozásait összegyűjtse az irodalom, a képzőművészet és a zene területéről. Ehhez a munkához méltó alkotótársa Szántó Tibor, akinek lehetősége nyílt a könyvtervezés formai bravúrjainak széles körű megvalósítására. Az ars poetica sokoldalú értelmezéséből ezúttal hiányzik a tanító jelleg, a mű és művész kapcsolatával foglalkozó megnyilatkozások az esztétikai magyarázattól a szubjektív levélhangon át a diákcsínyeket idéző orrfricskázásig terjednek. A fejezetek megszerkesztése egyrészt viszonylag laza időrendet tükröz, másrészt az egyes művészeti irányzatok szerint csoportosítja az anyagot. Műfaját tekintve a könyv – szerzői szerint – „inkább a kollázst, mint a tudományos dolgozatot tekinti példaképének”. Ennek megfelelően inkább többszöri fellapozásra, mint folyamatos olvasásra ajánljuk, felhíva a figyelmet arra, hogy gazdag bibliográfia, képleírás és névmutató is segíti a tájékoztatást.

Németh S. Katalin

ATTI V^o convegno interuniversitario dei docenti di lingua e letteratura ungherese e di filologia ugrofinnica in Italia.

A cura di Angela Marcantonio, pubblicato a cura della Facoltà di Lettere e di Filosofia dell'Università degli Studi di Roma, con la collaborazione dell'Accademia d'Ungheria in Roma, Roma, 1982. 180 l.

A magyar nyelv és irodalom, illetve a finnugor filológia itáliai oktatóinak ötödik egyetemközi ülését 1981 novemberében tartották meg Rómában, a Római Tudomány-

egyetem Bölcsészkarának és a Római Egyetem történetét tanulmányozó bizottságnak a rendezésében, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Római Magyar Akadémia közreműködésével. A kétévi rendszerességgel és változó helyszíneken (1973: Padova, 1975: Nápoly, 1977: Velence, 1979: Torino) összehívott oktatói konferencia középpontjába ezúttal az itáliai és a magyarországi egyetemek történeti kapcsolatainak kérdését állították. Az ülészakon elhangzott, szorosabban egyetemtörténeti jellegű előadások egy része önálló kötetben jelent meg, egy, a Római Egyetem történetét tárgyaló könyvsorozat keretében, Girolamo Arnaldi és Sárközy Péter szerkesztésében. Az előadások másik részét pedig a fent jelzett címmel, 200 fénymásolt példányban publikálta a római bölcsészkar.

Az itt közzétett tanulmányok két témakörbe rendeződnek. Az első részben a magyar és a finnugor filológia itáliai hagyományait és távlatait vizsgáló írások olvashatók *Giovan Battista Pellegrini* (A magyar filológia Olaszországban), *Éder Zoltán* (A magyar nyelv tanítása Olaszországban), *Angela Marcantonio* (A modern nyelvészet és a magyar nyelv: néhány megfontolás), *Gianguido Manzelli* (A magyar és a finn gazdálkodási alapfogalmak a tudományos megismerés folyamatában), *Danilo Gheno* (Emilio Teza professzor magyarbarátsága), *Carla Corradi* (A finnugrisztika tanulása az olasz egyetemi hallgatók igényeinek tükrében), *Szabó Győző* (A magyar történelem az olasz tankönyvekben) és *Sikos Anna* (Az olasz színház Magyarországon) tollából. Külön érdemes említeni – informativitásuk okán – a két finn tárgyú előadást: *Eeva Uotiláét* (A finn irodalom Olaszországban) és *Marjatta Vilkkamaáét* (A finn nyelv és kultúra oktatása Olaszországban).

A kiadvány második része az eszázadi kulturális kapcsolatok témakörébe vágó előadásokat tartalmazza: *Paolo Santarcangeliét* (A magyar–olasz irodalmi kapcsolatok 1920 után), *Gianpiero Cavagliáét* (Kerényi Károly és Olaszország), *Takács Józsefét* (A magyar festészet római iskolája a két háború között), *Umberto Albiniét* (Magyar költők olasz fordításai a második világháború után), *Ruzicska Pálét* (Versfordítás magyarról és az olasz dialektusok) és *Fogarasi Miklósét* (A Szegedi Egyetem hozzájárulása az olasz oktatás történetéhez).

Az egyes tanulmányok s a gyűjtemény egésze is hasznos áttekintését nyújtja azoknak az információknak, azoknak a nyelvi, történeti és kulturális problémáknak és eredményeknek, amelyek a magyar–olasz kapcsolatoknak, illetve a finnugor filológia itáliai jelenlétének tárgykörében eddig csak elszórtan kerültek elő (ha előkerültek egyáltalán). A mind szervezettebbé váló kapcsolattörténeti kutatások reményt adnak arra, hogy a szintetikus vizsgálódás igénye mindinkább előtérbe kerül ezen a fontos területen.

Szkárosi Endre

Avant-texte, texte, après-texte.

Colloque international de textologie à Mátrafüred (Hongrie). Volume publié par Louis Hay et Péter Nagy. Éditions du CNRS, Paris—Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 217 l.

1978 októberében a Magyar Tudományos Akadémia és a franciaországi Nemzeti Tudományos Kutató Központ (CNRS) közötti együttműködés keretében nemzetközi textológiai tanácskozást rendeztek Mátrafüreden, melyen a magyar és francia kutatókon kívül belga, csehszlovákiai, NDK-beli, NSZK-beli, svájci és szovjet meghívottak is részt vettek.

A tanácskozáson a napjainkban egyre nagyobb jelentőségre szert tevő textológiai tudomány főbb kérdéseit három nagy téma köré csoportosítva vitatták meg: ezt a felosztást követik a kollokvium aktái is. Az első rész a kéziratelemzések technikai kérdéseivel foglalkozik (kéziratkonzerválás, a papírok gyártásának idejét és helyét meghatározó eljárások, a vízjelek datálásának kérdése stb.). A második témakör a kritikai kiadásoké volt, a harmadikat a kéziratok értelmezésének szentelték. Ez utóbbi két témakörből emeljük ki a magyar vonatkozású előadásokat.

A kritikai kiadások témájában *Kulcsár Péter* arról beszélt, hogyan lehet autográf kézirat hiányában megállapítani a hiteles szöveget. Példái Pietro Ransano itáliai humanista *Epithoma rerum Hungarorum*ja és Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról tudósító levele voltak.

Szilágyi Ferenc a tájszavak és az etimológia fontosságát hangsúlyozta a textológiában. Csokonai dunántúli tájszavainak segítségével számos vers keletkezésének helyét és idejét sikerült megállapítani; minthogy ismeretes, hogy a költő 1796 és 1800 között élt a Dunántúlon. Más esetekben a tájszavak és az etimológia a művek és a szerzők azonosításához is segítséget adhat, vagy éppen ellenkezőleg: kizárhatja a szerzőséget — Pope *Fürtrablás*ának korai prózafordítása azért nem lehet Csokonaié, mert olyan szavak fordulnak elő benne, melyek a nyelvújítás korából származnak.

Voigt Vilmos a magyar folklór textológiai kutatásának eredményeiről beszélt Révai Miklóstól napjainkig, és kitekintett a határokon túl folyó kutatásokra is.

A kéziratok értelmezése szekcióban *Vezér Erzsébet* a hangfelvételek textológiai jelentőségére hívta fel a figyelmet. Példaként említette a Lukács Györggyel folytatott beszélgetések hanganyagát és azokat a felvételeket, melyeken Babits és Kosztolányi saját verseiket adták elő. Megállapította, hogy míg a kéziratok őrzése, katalogizálása általában megoldottnak tekinthető, a hangos szövegek nehezen hozzáférhetők, és nincsenek egységesen nyilvántartva.

A szép kiállítású és gazdag anyagot tartalmazó kötetet *Louis Hay* utószava zárja, mely összegezi a kollokvium tudományos eredményeit és megismétli azokat a javaslatokat, melyeket a résztvevők újabb, közös textológiai kutatásokra tettek.

Karafiáth Judit

Babits Mihály: „Borzasztó a háború...”

Babits Mihály háború ellenes versei 1914–1919. Összegyűjtötte: Gál István. Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai tanszék, Budapest, 1982. 28 l.

Gál István előszavától kísértén Babits Mihálynak egy kivételével (az *Annyit szenvedtünk...* című vers a pozsonyi Irodalmi Szemle 1974. 4–5. szám, 406–407. lapján jelent meg) kiadatlan háború ellenes verseit olvashatjuk. Az előszó áttekinti – persze, vázlatosan – Babits „békeharcát”, azaz Babits részvételét a különböző magyar és európai békemozgalmakban. A kötetet tervezte és illusztrálta: *Jozipovics György*, diplomázó könyvművészeti szakos hallgató, Haiman György tehetséges tanítványa.

Fried István

Baksay Sándor: Szederindák.

Válogatott művek születésének 150. évfordulójára. Szerkesztette: Varga Domokos. Kiadja a Református Zsinati Iroda sajtóosztálya. Budapest, 1982. 623 l.

A jubileumi válogatás Baksay Sándort a prózaíró, a népismereti író és a műfordítót mutatja be a mai olvasónak, tehát – bár egyházi kiadványról van szó – az egyházi művek, prédikációk nem szerepelnek a kötetben. Igaz, ezen a téren nem is alkotott emlékeztetést az egykori református püspök, csupán az életmű teljessége kedvéért illik rá utalnunk.

A három működési területet egy-egy külön írás igyekszik közel hozni az érdeklődőhöz. *Illyés Bálint és Varga Domokos Baksay ébresztése* címmel elsősorban a szépíróról írnak, de általában is földézik alakját. Bár kiemelik szép tiszta magyar nyelvét és méltatják, mint a református parasztság életének hív megörökítőjét, mégis inkább hangulatok érzékletes megragadása ez az írás, és nem értékelés. Nem is kísérli meg az író a magyar irodalom szervességében elfoglalt helyén bemutatni. Ezért lehetséges, hogy kritikai szempontból sokkal többet nyújt Mikszáth Kálmánnak egy 1907-ben keltezett, ugyancsak itt közölt, Baksayt bemutató rövid írása. Mikszáth nemcsak arra mutatott rá, hogy a papi pálya elvonta az energiát a szépírótól, ami önmagában még nem szükségszerűen következmény, hanem arra is figyelmeztetett, hogy az idősebb pályatársat kisebb tehetsége „nem engedte leszállni az emberi társadalom fürgetegeibe”. Az írói indulás, fogantatás ösztönzőiről – ugyancsak a kötet elején elhelyezett – Baksay-önéletrajzból tájékozódhat az olvasó. Ezután következnek a gyűjtemény több mint felét kitevő szépprózai írások, hosszabb-rövidebb elbeszélések, köztük a *Patak banya*, melyet a kortársak legjobb írásként fogadtak, az utókor pedig ugyanígy tartja számon.

A néprajzi írások bevezetőjét *Tálasi István írta Baksay Sándor táj- és népismereti tanulmányai* címmel. Baksay azok közé az írók közé tartozott, akik – nem lévén elegendő szakember – fölkérést kaptak *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című nagy vállalkozás néprajzi fejezeteinek megírására. Tálasi István értékelése csupán arra szorítkozik, hogy kiemeli az írások hitelét, majd a kötetben közölt részleteket látja el tudományos magyarázatokkal. Mennyiben tévedett írójuk egykoron és azóta mi lényegeset tárt föl ezekről a tárgyokról a szakkutatás. Mivel Baksay nemcsak nem volt

szakember, hanem viszonylag szűk területet ismert jól a magyarul tájából, Tálasi István kiegészítései részletesek és bőségesek. A ma is jól élvezhető, szép magyarsággal megírt fejezetek a népszokásokról, a Jászkunságról és Baranyáról nemcsak értékes adataik miatt figyelemre méltók. Aligha tévedünk, ha a fiatal Györffy István *Nagykunsági krónikájának*, mely utóbb iskolát teremtett a népismereti irodalomban, egyik előképét látjuk bennük.

Végül a műfordítóról *Mészöly Dezső* ír. Meggyőzően veti föl, hogy a népnemzeti irány befolyásának idején nem volt meglepő az ókori klasszikusok magyaros versformában és népies-parasztos nyelven való fordításának kísérlete. Ismerteti, hogy Arany Jánosból iróniát, Péterfy Jenőből kritikát váltott ki, míg Mészöly Gedeon egy kései tanulmányban védelmébe vette. A kötetet Baksay Iliász- és Odyszeia-fordításának bő szemelvényei zárják.

Kósa László

Balassa Péter: A színeváltozás.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 437 l.

„Az esszéíró nem a felülnézet, hanem a közelnézet embere”. – írja a szerző kötetének végén, mintegy meghatározva ezzel önmaga szerepét, az irodalomhoz való viszonyát. *A színeváltozás* ennek a kijelölt szerepnek a bizonyítása.

A kötetnek csaknem a felében Balassa Péter Flaubert-ről szóló tanulmánya áll (*A regény átváltozása és az Érzelmek iskolája*), amely egyszerre elemzi a regényt és a belőle kiinduló, hozzá kapcsolódó műfajelméleti kérdéseket. Mindezt már határozott esztétikai elemzési módszert tükröző álláspontból teszi, melynek vitatkozva-folytatása a könyv befejező művészetfilozófiai töredéke, *A színeváltozás, vagy: Engedj el, és láncolj magadhoz*. Így válik kerekké, egységessé a kötet, melynek második része (Esszék, elemzések) a mai magyar próza erőteljes vonulatait tárja elénk.

Magyar irodalmi tematikájú írásai közül az első (*Észjárás és forma*), a hatvanas években átváltozó próza jelenségeit elemzi. Az esszéisztikus, történeti visszatekintés után a hetvenes évek prózáját a rejtőzködő hagyományokhoz köti: a századvégi novelisztikához, illetve Kosztolányihoz, Füstöz, Csáth-hoz. A legközelebbi elődöket Déry, Örkény, Ottlik és Mándy műveiben látja. E rejtőzködő hagyomány ismérveit felsorolva, a jellegzetes újabb változatokat, módosulásokat megmutatva, felsorolja a hagyomány követőit. A „jelenléti ívet” azért nem haszontalan ismertetnünk, mert majd mindegyik – ebben a tanulmányban felsorolt – író a későbbiekben szerepel: Konrád György, Mészöly Miklós, Lengyel Péter, Tandori Dezső, Nádas Péter, Esterházy Péter, Hajnóczy Péter, Kornis Mihály, Bereményi Géza. Balassa Péter írásaiban a fenti szerzők művei mint az elemzés tárgyai, illetve gyakran utalásokként szerepelnek. Az írások között három nagyobb lélegzetű tanulmány kapott helyet: *Az végeknél*, amely Ottlik Géza: Iskola a határon; *Passió és állathecc*, amely Mészöly Miklós: Film; végül a *Vagyunk*, amely Esterházy Péter Termelési-regény című művéről szól.

Az Ottlik-tanulmány alcíme *Kommentár Ottlikhoz avagy a műelemzés bukása*. „Egy Ottlik-mű kommentárja, elemző elsajátítása legfeljebb a velehallgatás lehet” – ír

ja a szerző. Balassa itt olyan kulcsszavakat gyűjt össze, mint a határ, hallgatás, iskola, vég (végvár). Az elemző újraolvasástól a befogadás problémáihoz jut el.

A Mészöly-tanulmány egy szövegszerű, értelmező olvasattal kezdődik. A tanulmányíró végigpásztázza mindazt, amit a kamera „szeme lát és vetít”. Végül a Mészöly Miklós életművében megjelenő racionális misztikum elemeit vizsgálja meg.

Az Esterházy-tanulmány a regény paradox együttállásainak szövevényét fejt fel a mű konstrukcióján, tematikáján, hangvételein, nyelvein, műfajain, öniróniáján keresztül.

Az *Esszék, tanulmányok* fejezetben három probléma súlypontosodik, nemcsak a fent említett írásokban, hanem a kisebb lélegzetű esszékben is: hogyan lehet újratertetni, mondhatóvá tenni a kimondhatatlan szavakat, valóságokat; és mindez a prózáirás önreflexiójáig vezet (*A részvét grimaszai*. Örkény: Pisti a vérzivatarban; *A felnőtt D'Oré szenvedései*. Tandori: Miért élnél örökké?; *A bárány jegyében*. Nadas Péter: Egy családregény vége). Az írói magatartás, az író-szerep, mint önismeret megnyilatkozásának kérdése, a „ki vagyok én?” problémája (*A részvét grimaszai*; *A bárány jegyében*; *Lélekkertészet*. Pályi András: Tiéd a kert; *A családfa-vágás nehézségei*. Bereményi Géza: Legendárium; *A szöveg, mint remény*. Kornis Mihály: Végre élsz). És végül: a hogyan olvassunk, hogyan értelmezzünk kérdése. Erre a kérdésre maga a kötet ad választ, mégis az utolsó és címadó művészetfilozófiai töredék járja körül a legalaposabban ezt a kérdést, meghatározva az esztétika és a műelemzés feladatát: „a műelemzés – nem technikai, hanem bölceleti kérdés. A műelemzés nem egy statikus tárgynak a rekonstrukciója által történő passzív megismerés, hanem az univerzális, antropológiai Én–Te viszony újrafogalmazása, megértése”.

Wernitzer Julianna

Balázs Béla levelei Lukács Györgyhez.

Egy szövetség dokumentumai. Szerkesztette, a bevezetőt írta, a jegyzeteket összeállította Lenkei Júlia. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1982. 273 l. (Archívumi füzetek 1.)

Balázs Béla, Lukács György, és a két ellentétes természetű ember sokszor gyötrő kapcsolatának kutatói újabb, fontos forrásgyűjteményt kaptak kézhez. Ezeknek a leveleknek nagy többségét eddig csak a Lukács Archívumban olvashattuk. Habár a levelet – leszámítva a Függelék I-ben közölt három Lukács-levelet – Balázs Béla írta, hiánytalanságuk és ebből fakadóan folyamatosságuk következtetni enged a kapcsolat másik oldalára. Az első 108 levél 1909–1917 között íródott magyar nyelven, a kapcsolat másik korszakának levelei 1930–40-es évek fordulóján készültek német nyelven. Eredeti nyelven, változtatás nélkül közli őket Lenkei Júlia, ahol mégis szükség volt betoldásra vagy javításra, azt egyértelműen jelzi. A már említett függeléken kívül, a Függelék II-ben kapcsolódó dokumentumokat – előszókat, leveleket – gyűjt egybe. A nélkülözhetetlen, pontos filológiai munkát igénylő jegyzetek mind a négy részre vonatkoznak. A névmutatón kívül Balázs Béla és Lukács György – a kötetben megemlített – műveinek mutatója szerepel. Szólni kell a tanulmány értékű előszóról, melyben

Lenkei Júlia felvázolja a barátság történetét és a levelekből kiindulva a szövetség két résztvevőjének karakterét.

V. K.

Balázs Béla: Napló.

(I. 1903–1914 és II. 1914–1922). Válogatta, szerkesztette és a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette Fábri Anna. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 716, 568 l. (Tények és tanúk)

Balázs Béla életművét az ideologikus előítéletek pozitív és negatív irányba egyaránt torzítják, a róla kialakított kép ellentmondásos. Tisztulásához adhat jelentős segítséget a Napló.

Műve a Nyugat nagy nemzedékének árnyékában növekedett. A lelkesítő és nyomasztó példa számára is Ady, Babits, Móricz, Osváth, de „fegyverbarátságot” Kodálylyal, Bartókkal, Fülep Lajossal és főleg Lukács Györggyel köt. Velük torzszalkodik, őket intrikálja, irántuk a legérzékenyebb. A nagy ambíciók és kemény kétségek közt vergődő fiatal Balázs megpróbálja kiküzdni saját egyéniségét, megtalálni eredeti hangját. Mindennel kísérletezik, amiről úgy tudja, hogy még nem csinálták, de végül is beleütközik saját formakésztségének korlátaiba. Kísérletei mások életművében teljeseznek ki. Együtt indult el Kodálylyal és Bartókkal a „tisztá források” felé, drámáiban Szabó Dezső és Németh László későbbi gondolatai villannak fel. Előlegezi Füst Milán, Szomory, Szép Ernő törekvéseit.

A Naplóban nem eseményeket rögzít, az inkább személyes ügyeinek azonnali kiírására, gondolati kísérleteinek gyors rögzítésére szolgál. Egyszerre: gyónás és műhelymunka. Rendezetlen szövegfolyam, amely tükrözi a korabeli értelmiség legfontosabb vonásait. Mentalitástörténeti dokumentum, a tipikus, az átlagosan érvényes emberi viszonyok lenyomataival. Tanulmányozhatók általa a történelmi gyökereitől már elszakadt magyar zsidóság asszimilációjának konfliktusai, a szexualitás kötetlenebb lehetőségeit próbálgató, és ezért az örökölt erkölcsi, morális alapjaiban megzavarodott „bohém” polgárság belső vívódásai, a magyar ugarból elvágyódó, a dzsentr Magyarországon elmagányosodó, de mégis itt érvényesülni akaró alkotó megpróbáltatásai. A második reformnemzedék értékeli fel újra a barátságot. Érzelmes szövetségek születnek nagy sértődésekkel és kibékülésekkel, befelé forduló, zárt csoportok, szekták alakulnak, a nemzedék évjáratokként és árnyalatokként szerveződik és konfrontálódik.

A kor alapélménye a világháború és a forradalmak. Balázs magatartása ebben is modellszerű. A nagy vérözönben tisztítótüzet lát, majd mikor megcsömörlik, az ezotérikus utópiában lel kiutat, a morális forradalomban. De a valóságos forradalom katalizmája váratlanul és felkészületlenül éri. A bukás és kitaszítás nemcsak korszakzáró, valójában mindent előlről kellene kezdenie. Jelképesnek tekinthető, hogy első emigrációs éveiben találkozik a század nagy médiumával, a filmmel, amely az új pályaszakasz talán egyetlen igazán értékes alkotói terepe lesz. A lírikus, a drámaíró, az epikus Balázs alkot még figyelemre méltó műveket, de az újat keresés izgalma már hiányzik belőlük.

A Napló ennek a vázlatosan körülírt alkotói és értelmiségi magatartásnak erősen szubjektív lenyomata. Az esendő magánember arcképe bontakozik ki a lapokon a művészi formálás igénye és képessége nélkül. Nem volt igényes naplóról, de az utókor ezzel is nyert talán valamit. Balázs Béla olyannak mutatkozik, amilyen volt, és nem olyannak, amilyennek látni szerette volna magát.

A hetven ívnyi szöveg nemcsak Balázs Béla korai pályaszakaszának, de az egész századelőnek is hasznos és tanulságos dokumentuma.

Katona Imre József

Balogh Edgár: Acéltükör mélye.

Félszáz igaz történet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 145 l.

A kötet műfaja – visszaemlékezések füzére, mely a közíró Balogh Edgár tudatvilágának mélyrétegeibe hatol, hogy aztán onnan merítsen egy-egy történetre valót. Félszáz igaz történetet életútjáról.

Az *Acéltükör mélyében* annak vagyunk tanúi, hogy miképpen ássa ki Balogh Edgár a feledő tudat mélyebben fekvő régióiból saját életének egy-egy megkapó mozzanatát. A születési helytől, Temesvártól az aktív, a haladásért mindig eréllyel küzdő férfikorig: Csehszlovákiában, majd (1935 után) Romániában. Ugyancsak ebben az értelemben: nem csak a személyes lét morzsáiból áll össze az *Acéltükör mélye*, ennek történetfüzére, hanem szervesen illeszkedik a korábbi *Hét próba* (1965), a *Szolgálatban* (1978) önéletrajzi emlékeinek sorába, s így az *Intelmek* tanulságos, bölcs szavai gondolatrendszerének rendjébe.

Igaz, meglehetősen ismernie kell annak, aki e félszáz történetet olvassa, s azokban eligazodni kíván, a korábbi Csehszlovákia és Románia szellemi életét.

Balogh Edgár az életút sűrű, megannyi megpróbáltatásával teli, történelmi szélviharokkal át- meg átfűtt tömör emléktömbjeiből hozza fel emlékeit. Adytól, Kafkától, Fábry Zoltántól Gaál Gáborig, Nagy Istvánig, Eftimiuiig; s tovább – a történelemben – az Osztrák–Magyar Monarchiától a Sarló-mozgalomig, és még tovább, a Dunátáj demokratikus államaiig. Megannyi név, megszámlálhatatlan találkozás, sok kis remek szellemi portré sorakozik Balogh Edgár kötetében. Telítve megannyi reménnyel, kudarccal és csalódással, miként ezekre – itt-ott – csak éppen utal (mint Darvas Józsefre emlékezve). A fel-felvillanó képek mögött ott rejtőzik az elkötelezett Balogh Edgár néptestvériség programja, az együttélő nemzetek és nemzetiségek hatalmas karéja, itt, Közép-Kelet-Európában. Így kapnak helyet a találkozások, helyeslések és tiltakozások, viták és baráti ölelések.

Balogh Edgár másként jutott el Adyhoz, *A halottak élén* Adyjához, miként pl. a sors- és küzdőtárs Fábry Zoltán; de eljutott. Azt is le tudta írni – visszaemlékezve hat évtizednyi idő távlatából –, hogy akkor a lényeges kérdés pl. nem úgy jelentkezett: Ady vagy Kafka, hanem, Neubauer Pál és Max Brod révén úgy, hogy Ady és Kafka.

A közíróvá lett Balogh Edgár tudatvilága – az *Acéltükör mélye* erre a tanúbizonyság – a Monarchiából nőtt ki a progresszióig, a schwarz-gelb világ neveltetésétől a népi értelmezésű népfront-eszméig. A tört. tükörcserepek így állnak össze egésszé, egy

pályáivá – mely Balogh Edgáré. Nemcsak az oltyán parasztfiú volt rá hatással, de ma is kíséri őt szellemében Constantinescu, Eftimiu, Petrovici, vagy V. Clementis. Petru Grozáról vagy – másfelől – Móricz Zsigmondról nem is beszélve. De hozzá éppoly közel áll Dimitrie Gusti monografikus szociológiai iskolája, miként a Csúry Bálint-féle népvilágkutatás.

Az *Acéltükör mélye* nemcsak emlékezés-füzér, de méginkább tanúbizonyság Balogh Edgár belső kötelezettségvállalására. Saját bevallása szerint: a publicisztikában találta meg mindennek kifejezését. Az önkifejezést, legigazibb én-jének hiteles kifejezését.

Kovács Győző

Bánszki István: Bessenyei-tükör (1772–1982).

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1982. 136 l.

A Bessenyei-életmű feldolgozása, értékelése a magyar irodalom legizgalmasabb alap kutatásainak egyike. A készülő kritikai kiadás mellett számos rész tanulmány tett és tesz kísérletet a kor, az alkotó és alkotás sokszempontú feldolgozására, s abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mintegy 200 év távlatából nézhetünk szembe azokkal a legjelentősebb értékítéletekkel, melyek nemcsak a Bessenyei-jelenség megértéséhez visznek bennünket közelebb, hanem egyúttal minősítik is – Bánszki István szavaival élve – „a mindenkori magyar irodalomtörténetírást, melynek vonatkozó legfőbb törekvése az volt, hogy az új és mindig újabb Bessenyei-kép kialakítása során magát a Bessenyei-jelenséget próbálja megérteni és megértetni”.

A szerző a Bessenyeiről szóló legfontosabb értékítéletek összegyűjtésével azt az utat folytatja, melyet *Némedi Lajos: Bessenyei utóélete* című tanulmánya elkezdett. Némedi Beöthy Zsoltig kíséri figyelemmel a Bessenyei-életmű kritikai-irodalomtörténeti fogadtatását, Bánszki munkája ezen túllép annyiban, hogy 1982-nél vonja meg a Bessenyei-recepció terminusát.

Az ismertetett mintegy nyolcvan vélemény összevetéséből Bánszky a Bessenyei-életmű történeti megítélésének ellentmondásos jellegét hangsúlyozza. Szerinte ez az ellentmondás két ellentétre vezethető vissza: az egyik esztétikai jellegű, mely az írói szándék és a formai megvalósítás között feszül, a másik politikai tartalmú, és a korán kimondott felvilágosult reformer gondolatok megvalósíthatatlanságát, idea-szerűségét jelenti, tehát végeredményben az alkotó és a korszak ellentmondásának tekintendő. Ezek a nézetek – bár irodalomtörténetírásunkban ismertek – most olvashatók először olyan előadásban, mely folyamatában mutatja be a Bessenyei-portré koronkénti változását.

János István

Baranyai Decsi János magyar históriája (1592–1598).

Fordította és a bevezetőt írta: Kulcsár Péter. A jegyzeteket összeállította: Bellus Ibo-ly. Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1982. 414 l. (Bibliotheca Historica)

A Tolna megyei Decsen született Csimor János Tolnán, Debrecenben és Kolozvárt tanult, majd 1587-től a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Innen a strassbourgi akadémiára ment át, majd felkeresett néhány más európai kulturális központot. Hazatértevel 1593-ban a marosvásárhelyi református iskolában lett rektor. Itt halt meg 1601-ben.

A magyarországi későhumanizmus egyik legsokoldalúbb, s legtermékenyebb egyénisége volt. Ismerünk filozófiai, jogi munkáját, magyarra fordította Sallustius két történeti művét, szólás és közmondásgyűjteményt állított össze, fejedelmét nagyszabású beszédben buzdította a török elleni harcra. Tervezte a magyar történelem megírását, de csak az 1592–1598 közti időszakokkal készült el. Csaknem valamennyi munkája megjelent nyomtatásban, többnek készült el magyar fordítása: most históriájának is.

Kulcsár Péter fordítása megnyugtató helyességű latin szöveg nélkül készült a két hibás latin szöveg (Kovachich Márton György /1798/ és Toldy Ferenc /1866/ kiadása) összehasonlításával. Ennek ellenére a fordítás munkája hasznára is lehet a majdan – talán éppen a fordító által – készítendő kritikai kiadásnak is: egyes szöveghelyek eredeti nyelven történő tisztázása nélkül nem sikerülhetett volna jól a fordítás sem.

A bevezetőt író Kulcsár Péter Baranyai Decsi életrajzának bemutatása mellett kitér történeti munkájának genezisére, a mű forrásértékeinek jellemzésére, s két fennmaradt kéziratának történetére. A „valótlant sosem mondó” Baranyai Decsi bizonyíthatóan 1593-tól foglalkozott a história megírásának gondolatával: gyűjtötte az adatokat, beszélgetett az események résztvevőivel, s módszertanilag is készült: 1595-ben lefordította Sallustius két munkáját, előszavában megadva a magyar későhumanizmus fordítás-programját (melyet majd csak Bethlen Gábor historikusa, Háportoni Forró Pál követett Curtius Nagy Sándor históriájával). Magyar történetét azonban latinul írta meg, már amennyit megírt belőle; a 10. decast és a 11. töredéket. Történeti munkájának nagy a forrásértéke, tévedései abból fakadnak, hogy adatait viszonylag későn kezdte el összefoglalni, s az elbeszélők emlékezete sem a legbiztosabb forrás.

Kulcsár Péter csak mutatóban tér ki a mű írott forrásainak feltárására, azok bemutatására. A teljes munka elvégzése nem is lehetett ennek a kiadásnak a feladata. Mint ahogy az sem, hogy valamennyi előkerült kéziratot összevesse. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Berlász Jenő felfedezte zágrábi kézirat vizsgálata nagy segítség lett volna a mű keletkezéstörténetének megvilágításához.

Az előszó kapcsán még egy kérdés vetődik fel: mikor készül megnyugtató magyar történeti kronológia? Nem lehetnek ugyanis nyomdahibák azok a néhány napos eltérések, amelyek a Kulcsár Péter szövegében olvasható dátumok és a Benda Kálmán szerkesztette kronológia között vannak.

A kötethez Bellus Ibo-ly írt jegyzeteket, szakszerűeket, annyit, amennyit ez a kiadás megkíván.

A magyar történelem- és művelődéstörténetírás szakembereinek és persze az érdeklődő olvasónak is nagy hasznára válik a végre magyar nyelven is megszólaló Baranyai Decsi János, aki talán maga akarta anyanyelvére átültetni latin munkáját.

Monok István

„Baráti emlékül – Jókai Mór”. *Jókai Mór összes fényképe. [Ikonográfia].*

Összeállította és az előszót írta: E. Csorba Csilla. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1981. 261 l. (Fototéka)

Tengernyi Jókai-kép készült és azok – elsősorban ajándékozás útján – számtalan helyre szóródtak szét. A magyar irodalomban ebben a mértékben meg nem ismétlődő jelenség – mert a századvég fölmagasztosító közhangulatára válasz – az, ahogyan Jókai ismeretlen híveinek tömegét ajándékozta meg fényképével. Ezek a képek (számos felvétel szolgált e másolatok alapjául) akkor töltötték be leginkább hivatásukat, ha az írot nem emberként, hanem „írófejedelem”-voltában ábrázolták. Az első ajándékként, ismeretlenek számára tucatszám küldött portré Veress Ferenc kolozsvári műtermében készült, amelyen az író először visel parókat. Így azután önmagának is idegen lehetett a képen ... A legtöbb másolat bizonyára az 1887-es, Strelisky-féle, ún. „díszmagyaros” felvételek egyikéből készült, ahol az öltözék legalább annyi érdekes látnivalót kínál, mint a kesztyűtől fedetlenül hagyott jobbkez s a finoman retusált arc. A reprezentatív arcmások legsikerültebbjei talán az Ellinger-félék (1882-ből és 1893-ból).

Szeretjük Jókait, de ahogy nyelve korunkban egyre idegenebbé válik (s nem régisége folytán, hiszen Kölcsey prózáját ma is könnyen olvassuk), mind kézenfekvőbb őt egy pompakedvelő kor díszletei között járó, időnként bizony az uralkodó környezetében hajlongó öreg komédiásnak látni.

Csorba Csilla gondos munkája teremtett lehető rendet az író alakja körül történelmi, szakirodalmi, sajtótörténeti és – nem utolsó sorban – imponáló fotótörténeti ismeretek (l. pl. a Koller és Borsos, illetve Borsos és Varságh műtermek kérdéskörének tisztázását a 13. sz. kép kapcsán) által segítve ki a nagy írot zavaros képzeink közül.

Minden ikonográfusi munka legszebb célja teljesül: árnyaltabb, sokoldalúbb kapcsolatba kerülhetünk általa az ábrázolttal. Látjuk Jókait ifjú politikusként, érett férfiként Laborfalvi Rózával, ünnepelt közéleti személyiségként, de még a hortobágyi csikósokkal mulatván is. Különösen vonzóak azok a képek, amelyek az írot saját környezetében – a Bajza utcai lakásban, illetve ugyanott, a Feszty-műteremben, a svábhelyi kertben, illetve az Erzsébet körúti szalonban – mutatják. A legtöbbet életének utolsó fényképfelvételeiről, a nizzaiakról olvashatjuk le. Fodrok, keblek, kalapok, napernyők, láncok és szőrmék vonják el a figyelmet az aggastyánna vénült, esett öregről. A második feleség nagy-nagy, s bizonyára igen zajos családjá.

Ez a könyv, amely – mind előszavával, mind pedig adataival – egyszerre fontos fotótörténeti és irodalomtörténeti munka, a Fototéka sorozatnak a további kötetek számára is mértékadó, jeles darabja. Ezért is sajnálatos, hogy a javarészt kitűnő mi-

nőségű képeket (amelyek nagyméretű negatívok másolatai) a nyomda csaknem élvezhetetlen minőségben reprodukálta.

W. Somogyi Ágnes

Béládi Miklós: *Az értelem-alapító*. Négy írás Németh Lászlóról.
Békéscsaba, 1982. 63 l. (Új Auróra Füzetek 10.)

Béládi Miklósnak, a 20. századi magyar irodalom egyik legnagyobb tudású, szilárd értéktudatú és ritka invenciójú, korán elhunyt szakértőjének mindvégig figyelme középpontjában állt Németh László életműve és gondolatvilága. Ezt az óriási intellektuális és morális teljesítményt megközelíteni nemcsak szakmája feladatának látta, hanem tanulságait, műveltség, minőség és magyarság fogalmait a maga életének körébe is bevonta, miközben higgadt és érzékeny, nagyvonalú és mégis szabatos tanulmányokban rögzítette értelmezéseit. A jelen kötetbe foglalt írások az életmű legfontosabb kérdéseit vizsgálják, Béládi Németh László-képének összefoglalóiként. *A szellemi ország-alapító* az író és gondolkodó mai eszmetörténeti recepciójának tárgyyszerű vázlata, amely megvilágítja, miként jött el az életmű „kis-reneszánsza”, a történelem mélyebb megismerésének igényét érző, a kis nemzetek lehetőségeit körvonalazni akaró gondolkodás és a századvégi, anakronisztikusan eleven nacionalizmusok korában. Hogy az életmű körüli eszmeccserék újraéledtek, annak okát Béládi a nemzeti létezés és azonoságtudat, az erkölcsi értékrendszer és a szocializmus jövőjének mai kérdéseiben, a sorsproblémák körül és a nemzeti tudat állapotzavaraiban látja. Az e körökben egyesülő mai gondok, megoldásra váró problémák és nyomasztó válságtünetek általánosabb síkon vezetik a szellemi tájékozódást Németh Lászlóhoz, akinek műve majdnem fél évszázadnyi válságperiódus történelmi—emberi vonatkozásainak átéléséből nőtt ki úgy, hogy szépirodalmi munkáiban és tanulmányaiban egyaránt épp ennek a válságnak akart mindig fölébe kerekedni. A Tanu is a magyar modellt megtestesítő műveltségidea és erkölcsi eszmény „studium generaléja” volt a „történelmi önalakítás” szolgálatában: kultúrantropológiai szintéziskísérletének célja a magyarság legitimációja volt a külön erkölcsi jogára alapozva. *A minőségeszmény írójában* Béládi az életmű alkati egységét bizonyítja, rámutatva, hogy nincs külön szépíró és tanulmányíró Németh László: megvilágítja a 45 előtti és utáni pályaszakasz sajátosságait, melyek közül a legfontosabb közös elem: az élet megjavítására szánt nevelői tervben a minőség fogalma mindig az értékhez és magához a gyakorlati élethez kapcsolódott. A 45 utáni pályaszakasz vége, Németh László halála újra lezárta a 20. századi magyar irodalom aranykorát, az író utolsó évei ennek a korszaknak az alkonyát is jelentették: Béládi harmadik tanulmánya esztétikum és vállalkozás kulcsfogalmait emeli ki az *Utolsó szettektintés* posztumusz gyűjteményéről szólva, amely annak dokumentuma, hogy a század egyik legnagyobb és legszélesebb látókörű elméje miként kísérelt meg a betegség nyomasztó terhével a vállán még egyszer végigtekinteni azokon a szellemi tájakon, amelyeknek bejárását elkezdte a 30-as években. Bár az alkotói mérleg fájdalmas, Béládi a letört hangulatú kötetből az egész életművet átjáró tanulságokat emeli ki. Címe szerint is az első tanulmány alapállásához tér vissza *Az élő Németh László* c. kötetzáró írás, amely Greza

Ferenc Németh László *vásárhelyi korszaka* c. monográfiáját méltatja; míg a harmincas években a gondolkodó bontakozik ki, az 1945–53 közti pályaszakaszban Grezsa a szépiró természetét mutatja be műelemzéseiben. Béládi részletesen elemzi a művet, kiemelve azokat a csomópontokat, amelyeknek teljes bemutatása Grezsa Ferenc érdeme, az *Iszony* és az *Égető Eszter* keletkezéstörténetének felderítésével együtt. Béládi Miklós kis könyve az Új Auróra c. folyóirat könyvsorozatának 10. darabjaként jelent meg.

Csapody Miklós

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András: Köztetek lettem [én] bolond...
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 203 l. (JAK-füzetek 3.)

József Attila tragikus öngyilkossága óta élénken foglalkoztatja a közönséget az a kérdés: kit terhel a felelősség a magyar líra klasszikusának tragikusan korai haláláért. A végzetes tettet előidéző durva, külső hatótényezők mellett „finomabb”, lélektani motívumokra is rámutatott az irodalom. Bókay Antal és Stark András 1979-ben megjelent tanulmányukban fölelevenítették a nagymúltú kollektív büntudatból és felelőskeresésből összehövedött „Szárszó-komplexusnak” ez utóbbi, lélektani változatát és korszerű formában újrafogalmazták azt. Környezete – írták a szerzők – idegbeteggé nyilvánította, stigmatizálta, bolondként tartotta számon a költőt, s ez a megbélyegző kizárás nagyban siettette a költői pályát félbeszakító tragédia bekövetkezését. Ez a koncepció mind irodalmár, mind pszichológus körökben érdeklődést és széles körű vitákat váltott ki. A viták tanulságait is számbaveve Bókay Antal egy másik pszichiáterrel, Jádi Ferencsel továbbfejlesztette, árnyalta a vitatott tanulmányt. Ez a továbbfejlesztett változat képezi a kötet három nagy fejezetének egyikét, a *Sors és betegség: a költő és társai* címűt. Legfőbb érdeme nem a megoldásaiban, válaszaiban van, hanem abban, hogy bátran és újszerűen fölveti a „stigmatizáció” kérdését, amely tagadhatatlanul létező jelensége volt a költő emberi-művészi értékelésének – talán nem is annyira életében, mint a halála után megjelent visszatekintő méltatásokban.

A József Attila-irodalom egyik legfontosabb forrása a Szép Szó 1938 január-februári, József Attila emlékének szentelt különszáma volt. Az olvasók a költővel kapcsolatos információik jelentős részét Ignotus Pál, Déry, Németh Andor, Remenyik, Fejtő, Móricz Zsigmond és mások itt megjelent írásaiból merítették. Közéjük tartozik Bak Róbertnek a költő betegségét elemző írása. A neurotikus József Attilával kapcsolatban tett megállapítások többsége visszavezethető a Szép Szó különszámában megjelent kóresetleírásra. Indokolt tehát, hogy az utóbbi évtizedekben nagyot fejlődött pszichiátria mai szakismereteinek birtokában felülvizsgáljuk ezt a több, mint 40 esztendő pathográfiát, így ugyanis egyúttal mérlegre kerül a költő betegségéről az utókorban kialakult kép egésze is. Ezt a feladatot végzi el a kötet *Sors és betegség: a költő és orvosa* c. fejezete. Az eredeti problémafölvetés egy filológiai felfedezés folytán nagymértékben gazdagodott. A szerzők hozzájutottak Bak Róbertnek néhány olyan késői idegen nyelvű tanulmányához, amelyekben az időközben szakmai hírnévre szert tett szerző többé-kevésbé továbbfejlesztve eredeti álláspontját – visszatért József Attila esetéhez.

Így módjuk nyílt arra, hogy az 1938-as pathográfiát összehasonlítsák Bak későbbi elemzéseivel, s beilleszték azt a pszichiáter magyarázat-kísérleteinek történeti sorába.

Mindkét fejezet az emberi sorsot vizsgálja, azonban ez csak annyiban érdekes, amennyiben az ember egyúttal halhatatlan remekművek szerzője, s csak azért érdekes, mert a fátummal eljegyzett lélek analízise a költemények jobb megértését segíti elő. A könyv legterjedelmesebb fejezete ezt a kérdést: vers és sors összefüggését közvetlenül a vizsgálódás középpontjába állítja. A szerzők felfogása szerint a költő személye minden alkotás magja. Ez a mag hozza létre egy bizonyos transzformációs folyamat során a közösségi érvényű objektivációkat, a műalkotásokat és esetleg másféle céllal készült szövegeket. A fejezetek gondolatmenetét követve ezt az utat fordított irányban járhatjuk be. Az 1934 után született versekből és prózai írásokból kiindulva juthatunk vissza ezek forrásához: a költői lélekhez.

Az első nagy alfejezet a József Attila-i embereszményt, a felnőtt, meglelt ember ideálját veszi szemügyre, ahogyan az a *Levegőt!* és az *Eszmélet* X., XI. versében megfogalmazódott. Majd regisztrálja azt az egyre szélesedő hasadást, ami ez eszményi én és a tényleges mindennapok személyes énje között támadt. Végül a szerzők bemutatják, hogyan dolgozta ki a költő pszichoanalitikus önvallomásaiban az élete utolsó éveiben egyre jelentősebb szerepet játszó, a felnőttéssel szemben a gyermeki létet vállaló versek filozófiai-lélektani alapját. A második alfejezet pedig a gyermek-motívum különböző relációit vizsgálja a kései versekben: a gyermek és anya, a gyermek és apa, a gyermek és felnőtt viszonyát. A gondolatmenetet a költő prózai és verses önéletrajzainak pszichológiai szempontú analízise zárja.

A könyv tehát a modern pszichológia módszereivel elemzi József Attila sorsának és költészetének egy-egy aspektusát, újszerű megközelítéseivel, problémafölvetéseivel, pszichológiai-filozófiai álláspontjával termékenyítőleg, élénkítően hat a József Attila-kutatásra, sajátos színt jelent a modern irodalom tudományos vizsgálatában.

Tverdota György

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 317 l.

A kisebbségi magyar irodalmak sorában Trianon után a jugoszláviai, a vajdasági magyar irodalom kifejlődése és megerősödése tartott a legtovább, az irodalomteremtés nehézségei közvetlen és erős hagyományok híján itt voltak a legnagyobbak; a 19. század elejének sovány kísérleteit is több mint száz esztendősi hiátus előzte meg, amely feledtette, hogy a Délvidék egykor a régi magyar irodalom és kultúra egyik nagy központja volt. A kezdeteket az eretnekmozgalmakkal, majd a középkor irodalmi egyetemességében, a 14–15. században született és sajátos színt hozó magyar szövegekkel együtt így – a keletkezés helye alapján – Bori Imre a jugoszláviai magyar irodalom előtörténeteként tárgyalja, teljes joggal, a *Huszita Biblia*, Laskai Osvát, Szerémi György, Janus Pannonius, Brodarics és a történetírók, a baranyai reformáció irodalmának, Veresmarti Mihálynak és Zrínyinek a rövid bemutatásával együtt. Előadásának menetében is a 18. századi pusztulás a cezúra, mely után az új századelő próbál-

kozásait, alapításait veszi számba az almanachlira kései műveivel, az útirajznak a század második felében történt megélénkülésével (Hiador, Vértes Károly, Molnár György, Milkó Izidor), külön szólva a Bácskát felfedező Papp Dániel, Herczeg Ferenc és az igazi bánáti világot rajzoló Gozdsu Elek, a népies Móra István és a szocialista Somfai János munkáiról; már valóban a jugoszláv irodalom előtörténetét jelenti a századelő novellája s különösen Csáth Géza, a szabadkai Kosztolányi és a tizes évek avantgardéjának új alakja, György Mátyás, majd a verseci *Szombat* kezdeményezése. Valamivel részletesebb a kisebbségi irodalom 1918–1944 közti szakaszának bevezetője és történelmi rajza, a "van-e vajdasági irodalom?" alapkérdését tisztázó hangos viták időszakának ismertetése, amelyet Dettre János, Csuka Zoltán, az expresszionista líra és a húszas évek avantgardéjának ismertetése követ: a hőskor nehézségei közepette ekkor született meg a *Napló* és a *Vajdasági Írás*, ekkor teljesedett ki Szenteleky Kornél munkássága, született meg a „helyi színek” elmélete s jött létre a *Kalangya*, formálódott Szirmai Károly, Herczeg János, Majtényi Mihály és Kázmér Ernő pályája. A korszakos jelentőségű *Híd* 1934-ben jött létre társadalomtudományi és irodalmi lapként, s lett 38-tól 41-ig a JKP magyar orgánuma, amely az osztályszempontok és a népfrempolitika egyeztetésével tartotta napirenden a kisebbségi kérdést is, míg irodalomszemlélete a szociális irodalmat részesítette előnyben (köréhez főként Schwalb Miklós, Laták István és Gál László tartozott). Új helyzetben indult a vajdasági magyar irodalom 44 utáni története: a *Híd* első száma 45 végén jelent meg, agitatív pártossággal hirdelve a szocialista realizmust. Ekkoriban áthangolódott az irodalom jelentős része is. A fordulat évei utáni nemzedék képviselőit az 50-es években Fehér Ferenc, Ács Károly, Major Nándor követte Burány Nándor és Papp József generációjával együtt. Ezeknek az éveknek legjelentősebb alkotója azonban a Szenteleky utáni második irodalomalapító, a költő, próza- és memoárfíró, irodalomtörténész Sinkó Ervin. A hatvanas évek első fele az új tabula rasa kezdete: 1964-ben önállósult az *Új Symposion*, amely „alapjaiban bolygatta meg a jugoszláviai magyar irodalom színekét... az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre s mindmáig mások s önmaguk szigorú kritikusai” (Bányai János). A folyóirat és műhelye majdnem két évtizeden át a legfrissebb szellemű irodalmi lapok egyike volt a magyar művelődésben. Bori részletesen tárgyalja a jelenbe hajló félmúltat, a legnagyobbak: Tolnai Ottó és Gion Nándor jelentőségét, bemutatva az esszéíró Bányai János és a széles középgeneráció teljesítményét, hírt adva a folyóiratokról, az ifjúsági és drámai irodalom, a műfordítás és a kritika, az irodalomtörténet produktumairól s a szlovéniai magyar irodalomról is. A kötet a szerző *Irodalmunk évszázadai* című, 1975-ben megjelent összefoglalójának átdolgozott és az irodalmi termést 1981-ig követő bemutatásával bővített változata, amely egyoldalúságaival, vitatható terjedelmi arányaival együtt is hasznos kézikönyve a jugoszláviai magyar irodalomnak: rövid és vázlatos vezérfonal, mely alapfokon a legjobb eligazító, könyvészet híján is. A kötetet névmutató és a szerző utószava zárja.

Csapody Miklós

Bosnyák István: Szóakció II.

Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 333 l.

Bosnyák István, az újvidéki irodalomtörténész és kritikus, a több mint kétszáz számot megért *Új Symposion* című folyóirat egyik alapítója, mostani könyvében a *Szóakció I.* (1980) című tanulmánykötetében megkezdett összegző munkát folytatja. Úgy véli, hogy nemzedéke bizonyos irodalomalapozó szerepet is betöltött a jugoszláviai magyar irodalomban, s avantgarde szemléletük nem csupán kihívás volt, talmi értékek megkérdőjelezése, hanem – újraértékelve a hagyományt – könyvekkel, művekkel bizonyítható folyamat: értékteremtés. Bosnyák, nemzedékének szellemiségét rajzolva olyan irodalomtörténetet ír, amelyben a folyamatos, mindenre kiterjedő vizsgálódás van a középpontban. Nem is mindig az irodalom és művészet, sokkal inkább a társadalmi meghatározottságú gondolat – a példakép Sinkó Ervin – elsődlegességét hangsúlyozva.

A *Szóakció II.*, arányosan, két nagy fejezetre tagolódik. Az első (*A magunk nyomában két évtizeden át, avagy kitépett lapok egy nemzedéki krónikából*) huszonhárom részből áll, s a címetek az 1962-től 1980-ig sorjázó évszámok adják. Evvel a, tulajdonképpen az idő múlását középpontba állító rendszerrel valamely fejlődésgörbe is ábrázoltatik: negyedszázados harc az új – vélelmük szerint fontos, és ma már letagadhatatlan – érték elfogadtatásáért. Ebben a nyílt sisakos küzdelemben – ez megint a Sinkó-i indíttatásra utal – főszerepet kap az etika, a tartás méltósága és a gondolkodó ember erkölce. Bosnyák csak így lehet egy nemzedék szószólója, az öneszmélést is segítő társadalmi események rögzítője.

A könyv első része valóban kortörténeti adalék: nem tanulmány, nem műelemzések sora, hanem megannyi „műfajtalan” írás – hivatalos levél, beadvány, laptervezet, programcikk, jelentés, közügyekben írott följegyzés stb. –, melyeknek célja az akcióalapot megtartása, a beleszólás jogának kinyilvánítása. Bosnyák miközben furcsa jegyzeteit írja, tanúbizonyságot tesz értékfölsmerő képességéről is. Például már 1963-ban ráérez a Tolnai Ottó és Domonkos István-vers lényegére – a *Doreen 2.* a versírás etikájára példa, a később antológiacímmé is váló *Kontrapunkt* pedig a „kegyetlen igazmondásra” –, a Sinkó Ervin-munkaév (1967) kapcsán nemcsak az életmű vizsgálatát tartja elengedhetetlennek, hanem az így körvonalazott etika alapján a jugoszláviai magyar művelődés alapos (szociográfiai) fölmérését is (iskolák, könyvtárak, kultúrotthonok helyzete, az értelmiség sorsa, a köznyelv állapota, a kétnyelvűség problémaköre stb.).

A szerző nyíltan kimondja: *közírása „gondolati háttérben elsősorban a megújult, antisztálinista jugoszláv marxizmus áll”* – a *Symposion*-nemzedék vitái is ehhez igazodtak –, s nem véletlen, hogy eme gondolat figyelembevételével közelíti meg a politika, külpolitika számára kényes műveket (*Gion Nándor: Testvérem Joáb*) is. A könyv első részében szó esik még Szenteleky Kornél és a Kalangya „eszmei eklekticizmusáról” (1973), a második *Symposion*-korosztály képéről „a minőségi szelektálódás sodrában” (1976), Ady és Domonkos István törekvésének némi rokonságáról (a *Kormányeltörésben* infinitívus-hősenek korszerű posztulátuma „az 1915-ös Adyval mintegy öszszecseng”), a jubiláló Híd áramlatairól (1979).

A tanulmánykötet második ciklusa (*A nemzedéki szellemiség nyomában két év-*

tizeden át, avagy egyéni alkotás és nemzedéki szellemiség) hat tanulmányt fog egybe. Bosnyák István véleménye szerint Bányai János „tanulmányaiban és kritikáiban egy határozott esztétika körvonalai bontakoznak ki” – nagy terjedelmű elemzésében (*Bonyolult kritikusai örömök*) több mindenre kitér; az elemzés szempontjai, a szabályrontó antidogmatizmus mint sajátosság, stílus és műfaj –, s a föntiekhez hasonló elemzőkedvvel boncolgatja nemzedéktársa, Utsi Csaba tanulmánykötetét is (*Nemzedéki kritikus, egyéni arcéllel*).

Bosnyák – több írásából, tanulmányaiból montázsolt – Domonkos István portréja (*A Rátkától az Áthúzott versekig*) azért érdekes, mert tíz év alatt kialakult – a részeredmények külön-külön közzétételük – álláspontot tükröz. Az „ellen-poéma világcsavargója” számtalan vers elemzése által nyeri el a nemzedékben – és a jugoszláviai magyar irodalomban – betöltött helyét. Bosnyák szerint Domonkos István „korszerű ellenénekei” – középpontban természetesen a *Kormányeltörésben* című poémával – a jugoszláviai magyar költészet további nagyvilágiasodását jelentik. *Az esztétizmus politikumától a radikális ellenesztétizmusig* című tanulmány Tolnai Ottó arcképét úgy igyekszik megrajzolni, hogy egyszerre mond fontosat a művésztől és a politikus emberéről. Ez a portrévázlat is, akárcsak a többi, sok részből – más-más időpontokban írott fejezetekből – áll: *A félreismert gerillizmus és jelentésárnyalatai*, *A politizálódás felgyorsuló folyamata*, *Rekapituláció másodlagos jelentéssel: önéletrajzi összefoglalás* stb. Különösen a *Világpor* című kötetről írott „fejezet” szellemes; a Tolnai nyelvi világát a fogalmazásában is követő esszé-telitalát; benne a szóeleménnyel, beleérzőképességgel megáldott tanulmányíró esszéista arca is megörökítődik.

A nemzedéktársakat vizsgáló írások közt olvashatunk még Fehér Kálmán költészetéről (*Idegenség és panaszos aktivizmus*) és Végel László prózájáról (*Makróékról, másfél évtized múltán*). Ez utóbbi tanulmány két szempontból fontos: itt jelenik meg először, és a *makróizmusról* mint társadalmi jelenségről (e korosztály helyzetudata, nemzedéki konfrontálódása stb.) sem elfeledkezvén, meg tudja mutatni a Végel-i teoretikus próza összetevőit, miközben kijelöli helyét a nemzedéki értékrendszerben.

A tanulmánykötetet bő jegyzetanyag – az első közlések minden esetben föl vannak tüntetve – és névmutató egészíti ki.

Szakolczay Lajos

Botka Ferenc: Jelszótól a világképig.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982, 319 l.

Botka Ferenc kötete a szocialista irodalom kibontakozását kívánja illusztrálni három fő területen: az általa fontosnak tartott szocialista folyóiratok, a szocialista szépirodalom egy-egy műve, illetve a szocialista esztétika egyik érdekes fejezete adja a tanulmánykötet anyagát. Az egyes részekben belül (Műhelyek – Elsülyedt művek, vonulatok – Az esztétika vonzásában) mindenképpen valamiféle fejlődésvonal felvázolására törekszik Botka, ezért a fejezetek rendezőelve lényegében történeti. A szocialista folyóiratok közül a Kassai Munkás, a Sarló és Kalapács, a 100% és a Korunk, az esztétikai fejezetben *Mácza János* munkássága és ezen belül kevésbé ismert, illetve elfeledett mű-

vei (*A mai Európa művészete, Irodalom és munkásosztály nyugaton, és Alkotó módszer és művészi örökség*) állnak a középpontban. A kötetbe felvett mű-értelmezések szándékosan olyan szépirodalmi alkotásokat tárgyalnak, amelyeket nem ismer a magyar közvélemény, és amelyek – Botka szerint – mindenképpen számot tarthatnak a nagyobb megbecsülésre, mint pl. Karikás Frigyes fiatalkori művei, Gyetvai János *Ádám Péter* című regénye, Lékai János *Rab, Forradalom, Megváltás* című „jelenetei”, Lányi Sarolta Szovjetunió-beli emigrációban írt versei, Illés Béla *Kárpáti rapszódia*ja, Kahána Mózes *Vas és kő* című szociológiai ihletésű műve, Zalka Máté *Falu a ködfelhők mögött* című riportregénye és Lengyel József elveszettnek hitt műve a *Föld és külföld*. A műelemzéseket egy szintetizáló fejezet követi, amely immár az egész kötet kontextusába helyezi az esetlegesnek tűnő elemzéseket, szintén a fejlődést, a különféle tendenciák történeti fejlődéssorát szem előtt tartva.

Ónodi László

Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai.

Református Zsinati Iroda sajtóosztálya, Budapest, 1982. 206 l., 34 t.

A Biblia magyar nyelvre való átültetésének gyökerei – feltételezhetően – visszanyúlnak a honfoglalás előtti és honfoglaláskori missziói vállalkozások szemelvényes fordításaihoz, s az újrafordítások, revíziók, „jobbítások” sora napjainkig tart. Ezt a művelődéstörténeti és nyelvészeti szempontból is igen jelentős folyamatot a szerző hat kronológiai részre osztja.

Az első fejezet *A magyar bibliafordítás kezdeteit* mutatja be a nyelvemlékekben, törvényszövegekben, zsinati végzésekben, kódexekben fennmaradt rövidebb-hosszabb szövegek alapján. Mivel a könyv a laikus olvasóközönség számára készült, az egyes kódexek bemutatása is elnagyolt, nyelvi következtetései is néhol naivak, a szövegek átírásánál sem a kritikai szövegkiadások alapján dolgozik, hanem pl. az Ómagyar Mária siralom részleteit Móricz Zsigmond olvasatában közli.

A második rész *A reformáció korának bibliafordításai* címet viseli. Az első nyomtatott részfordítások – Komjáti Benedek, Pesti Mizsér Gábor, Sylvester János, Bencédi Székely István, Heltai Gáspár, Károlyi Gáspár Két könyvének bibliafordítása, Méliusz Juhász Péter bibliafordítása, a Batthyány-kódex bibliai szakaszai, Telegdi Miklós fordítástöredékei és Félegyházi Tamás Újtestamentum-fordításának – bemutatása után eljut *Az első magyar bibliafordítások* (Károlyi Gáspár: A Vizsolyi Biblia, 1590. és Káldi György: Szent Biblia, 1626.) elemzéséig. Amellett, hogy a Káldi-féle fordítás mind időben, mind célját tekintve nehezen illik a „reformáció korának bibliafordításai” közé, de a precizitás kedvéért is, és az utóbbi évek sajtóviharainak tanúsága alapján is célszerűbb lett volna pontosabban megfogalmazni az alfejezet címét: „Az első fennmaradt teljes magyar bibliafordítások”-ként.

A harmadik rész *Nagy bibliafordítók örökében* összefoglaló cím alatt Szenci Molnár Albert revíziós bibliakiadásait (Hanau, 1608, Oppenheim, 1612.), Péchi Simon szombatos fordítástöredékeit, a Váradi Biblia és azt előállító nyomda sorsát, M. Tótfalusi Kis Miklós „aranyos Bibliájá”-nak, Komáromi Csipkés György „mártír” Bibliájá-

nak viszontagságos sorsát, Bél Mátyás bibliareviziójának „rejtélyé”-t, Torkos András Újtestamentum-fordítását, Besneyi (a tartalomjegyzékben Besenyei, némely recenzióban egyenesen Bessenyei!) György kéziratos bibliafordítását (Besneyi maga írja, hogy négyszer írta le fordítását, így négy eredeti, a szerző által sajátkezűleg másolt példányából egy teljes fordítás Debrecenben van, egy újszövetségi fordítást pedig Kecskeméten, a városi könyvtár tulajdonában levőnek ír le Bottyán, noha az a példány már a két világháború között csere folytán a Ráday Könyvtárba került.)

A negyedik rész *A revíziók kora*. Ez négy kisebb egységre tagolódik. Az egyik *A Károli Biblia nagy revíziójának előzményei* – Ballagi Mór fordításának, Györy Vilmos–Menyhárt János–Filó Lajos Újtestamentum-fordításának és Keresztes József bibliafordításának történetét, körülményeit öleli fel és mutatja be a fordítókat. A másik *A Káldi-fordítás revíziójával* foglalkozik; az egyes kisebb próbálkozásokat (Végh István, Guzmics Izidor, Draxler (Zádori) János és Csicsáky Imre) valamint Szepesy Ignác és társai revízióját tárgyalja. Az *Új színek a bibliafordításban* az egyes egyéni ízű próbálkozásokat, kísérleteket követi nyomon (Kulifay Zsigmond a nyelvújítás kevésbé sikerült szavait és a maga alkotta, még sikertelenebb szavakkal és kifejezésekkel teltűzdelt „Új szerződményi” szentiratokból ad izelítőt, majd bemutatja Kalmár István nazarénus fordítását, valamint Kátori Sámuel teljes bibliafordítását, amely ugyancsak nem jutott népszerűsége, s itt esik szó az egyes zsidó fordításokról, és az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Ószövetség-fordításáról is. A negyedik egység az 1908-as „nagy revízió” és az újabb törekvések nyomon kísérése: P. Soós István Újszövetsége, Szimonidesz Lajos: *A világ vége* – A János látomásairól szóló könyv, Hamar István verses Ézsaiás-fordítása, Masznyik Endre Új Testamentoma, Mészöly Gedeon fordítás-törredékei és Bárczy István Jézus Krisztus élete címen, a négy evangélium egybefoglalása kerültek ebbe a csoportba.

Az ötödik rész *Küzdelem a XX. század Bibliájáért* címet viseli, több egyéni ésközös fordítást ismertet. Elsőnek Czeglédy Sándor 1924-es Újtestamentum-fordítását elemzi. Ezt követi a Blau Lajos fordításában s az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság kiadásában megjelent Tóra-válogatás (Biblia az ifjúság és a család számára) és Frenkel Bernát négy kötetes, illusztrált Ószövetség szemelvényes fordítása (Szentírás a család és az iskola részére); Raffay Sándor 1929-ben, Kecskeméthy István 1931-ben adott ki Újszövetség-fordítást (ez utóbbi illusztrált, s Kecskeméthy Istvánnak 1929–1934 között készített Ószövetség-fordítása – néhány szemelvényes közléstől eltekintve – ma is kéziratban van). 1933-ban látott napvilágot Victor János tollából a Filippibeliékhöz írott levél fordítása és magyarázata (Boldog rabság címen). A Szent István Társulat a Káldi-féle fordítás revízióját 1934-ben jelentette meg. Farkas László 1938-ban készített önálló fordítást a négy evangéliumról és az Apostolok cselekedeteiről, Czeglédy Sándor és Raffay Sándor ugyanazon évben közös újszövetségi revíziót adott közre. A második világháború alatt még néhány kisebb fordítás készült: Kállay Kálmán a Zsoltárok könyvét fordította le (1941), Székely István „Jézus Krisztus élete”-t állította össze a négy evangéliumból (1941), Karner Károly pedig magyar nyelven közreadta „Isten igazsága. Pál apostol levele a Rómabeliékhez” című munkáját. 1951-ben Rómában jelent meg két szerzetesnek, Békés Gellért bencésnek és Dalos Patrik oratorianusnak a görög szöveg (Merk-féle kiadás) alapján készült Újszövetségi Szentírás fordítása. 1967-ben hagyta el a sajtót Budai Gergely évtizedeken át készített és „jobbá-

tott” fordítása, „Az Új Testamentom”, 1971-ben pedig Ligonierben (USA) kiadták Ravasz László Újszövetség fordítását. Ezek után „irodalmi csemegéket” kínál Bottyán János kötete, vagy irodalmi igénnyel készült bibliafordítási részeket közöl Móricz Zsigmondtól, Sík Sándortól, majd pedig Farkasfalvi Dénes Zsoltároskönyve (1975) és Csia Lajos (egy korábbi Római levél-fordítás után elkészült teljes) Új Testamentum kiadása (A pusztá létnél többet...) (1978) zárja ezt a fejezetet. Csia Lajos fordításának érdekessége, hogy hódol annak az újjáéledt divatnak, amely már a huszita fordításoknál is jelentkezik, de a magyar nyelvben nem terjedt el, nevezetesen a „lélek” szó helyett következetesen a „szellem”-et használja, mondván, hogy az jobban megfelel az eredeti szavak jelentésének, s még számos egyéb kuriózum, az eddigi bibliafordításokban elő nem forduló, a fordító által „jobb”-nak tartott, szokatlan kifejezés kapott helyt szövegében.

A hatodik rész, *A ma és holnap Bibliája* összefoglaló cím alatt az 1947 és 1974 közötti protestáns bibliafordító munka történetét vázolja fel, valamint az 1973-ban megjelent római katolikus új bibliafordítást mutatja be. Szó esik még a legújabb képes Bibliákról és a vakok Bibliájáról is a kötetben. A „Búcsúszó”-ban pedig a szerző összefoglalja a kötet tartalmát, a magyar bibliafordítás útját.

A kötetet – hetedik fejezet gyanánt – válogatott szakirodalmi bibliográfia, elég bőséges, de jobbára egyenetlen jegyzet, angol és német nyelvű összefoglalás egészíti ki, s teszi hozzáférhetővé e fontos témát a magyar nyelven nem olvasók számára is, végül 68 képdalalon 120 illusztráció díszíti.

A szerző a laikus olvasóközönséget tartotta szem előtt, ezért stílusa nemcsak olvasmányos, de sokszor mesélő, s következtetéseiben és indoklásaiban néhol romantikus, naiv, egyes esetekben a legendák átvétele jellemzi. A kötetben elég sok a tárgyi tévedés és a sajtóhiba. Jegyzetei ugyancsak inkább az érdeklődő nem szakember olvasót akarják tájékoztatni, eligazítani. Jól használható azonban a 167-170. oldalakon felsorolt válogatott irodalomjegyzék. Noha a mű elsődlegesen nem tudományos célkitűzéssel íródott, a kötetet az irodalomtörténészek, s mások, a magyar bibliafordítások egyes kérdései iránt érdeklődő szakemberek is haszonnal forgathatják kiindulópontul, s mint a legújabb összefoglalást, csaknem teljes áttekintést adó művet.

Ladányi Sándor

Bölöni Farkas Sándor: Naplótöredék (1835–1836).

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 84 l. (Gondolkodó magyarok)

Bölöni Farkas Sándor naplótöredéke először több mint száz évvel keletkezése után jelent meg 1944-ben Kolozsvárt. Második kiadása 1971-ből való (Bukarest, Jancsó Elemér szerkesztésében), erre a kiadásra támaszkodik Szigethy Gábor is. A napló magánhasználatra készült, nyilvánosságot nem igénylő munka volt, ezért is kellett olyan sokáig várnia a megjelenésre. Bölöni Farkas 1830-ban tett amerikai utazásának dokumentuma – *Utazás Észak-Amerikában* – már 1834-ben megjelenik, egymás után két kiadásban, és rövidesen a tiltott könyvek listáján is szerepel. (Legjobb modern ki-

adása Benkő Samu munkájaként 1966-ban látott napvilágot, de a közelmúltban két különböző fordításban angolul is megjelent.) A napló egy sokat tapasztalt, a változásokra fogékony elme legbensőbb vallomása, tele kétellyel, amikor leírja: „...nevetéses vagy borzasztó dolognak nevezem-e helyzetünket, hogy az embernek félnie kell önmaga számára is egész tisztaságában leírni gondolatit és érzelmeit?”

Németh S. Katalin

Böloni György: Egy forradalmi nemzedék.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 541 l.

Böloni György (1882–1959) Ady Endre párizsi tartózkodásának tanúja volt, s elsők között ismerte fel Ady jelentőségét. Könyve, *Az igazi Ady* (1948) az Ady-kutatás egyik legrészletesebb, nélkülözhetetlen alapl műve. Neve azonban nemcsak Ady Endrével forrt össze, hanem valóban egy egész forradalmi nemzedékkel, akik a Nyugat hasábjain, új képzőművészeti kiállításokon a modern magyar irodalom és művészet megteremtését tűzték ki célul, az egész magyar szellemi élet megújításáért küzdöttek. Velük vállalt közösséget Böloni György első újságcikkeitől kezdve élete végéig művelt publicisztikájában, kritikai munkásságában, tanulmányaiban. Változatos életpálya volt az övé, itthon és külföldön számos területen szolgálta a magyar irodalom ügyét, a modern esztétikai elvek érvényesítését, a haladó politikai gondolat képviselőinek népszerűsítését. Híres volt a dzsentri-vitában való felszólalása (1918), s a Nyugat mozgalmának támogatásán kívül elsők között volt, akik az avantgarde művészetet is elismerték. A kötet szerkesztője, Mátis Livia gazdag anyagból, kötetekből és csak folyóiratok, napilapok hasábjain lappangó esszékből, kritikákból válogathatta ezt a reprezentatív gyűjteményt. Az írásokat három ciklusba sorolva közli: *Publicisztikai írások; Írókról, könyvekről; Képzőművészeti írások*, ezeken belül az írások keletkezési sorrend szerint következnek. Mint minden rendszerezés, némiképpen ez is mesterkéltnak hiszen – mint Bodnár György is leszögezte –: Böloni György gondolatmenetének kialakulásában aligha választhatók külön a politikai és társadalmi reflexiók, az irodalmi és képzőművészeti kritikák. Munkásságában összefonódott a polgári radikalizmus, a szocializmus és a művészi modernség iránti elkötelezettség, nyitottság.

Publicisztikai írásai közül e fórumon külön is érdemes a máig is friss és aktuális *Világirodalmi kultúránk* című írásra felhívni a figyelmet. Az *Írókról, könyvekről* ciklus darabjai közül öt írás szól Ady Endréről (1918 az első, 1958 az utolsó keletkezési dátuma), rajta kívül Baudelaire, Balázs Béla, Kosztolányi, Kaffka Margit, Török Gyula, Móricz Zsigmond, Jászi Oszkár, Déry Tibor, Barta Lajos, Nagy Lajos, Gábor Andor, Gergely Sándor és Révész Béla egy-egy művéről olvashatunk személyes hangú, a közös eszmeiségtől, a művek fontosságába vetett hittől áthatott, csiszolt, gördülékeny stílusú, meggyőző kritikákat, esszéket, máig érvényes ítéleteket. A francia kortárs írók közül Anatole France és Henri Barbusse alakját örököltette meg. Képzőművészeti írásai Rodin, Hollósy Simon, a Nyolcak, Márffy Ödön, Cézanne, Lyka Károly alkotásai mellett főképpen az új szocialista művészet, a századelő forradalmi avantgarde-jának körét idézik, széles látókörének maradandó kordokumentumaiként. Kemény, elítélő szava-

kat mond a negyvenes évek végén kezdődő magyar sematizmusról, a tévútra terelt művészet válságáról. A könyv utolsó, negyedik fejezete részleteket közöl Bölöni György 1956-ban írott memoárjából, amely csapongva, az időrendet nem követve tallóz Bölöni párizsi és bécsi éveinek eseményeiből, nagy művészekhez fűződő kapcsolatainak történetéből. A leghosszabban Károlyi Mihályra vonatkozó emlékeinél, a vele folytatott beszélgetéseknél időz. Irodalomtörténészek, képzőművészek számára egyaránt izgalmas olvasmány, kár, hogy hézagos, s az ötvenes évekről, az Élet és Irodalomnál végzett szerkesztői munkáról, az 1956 után kezdődő konzolidációról nem foglalja össze emlékeit, nem ismerteti véleményét.

A kötet pontos, markáns képet ad egy forradalmi nemzedékhez tartozó aktív, minden fontos progresszív irányzatra nyitott alkotó nézeteiről, publicisztikai tevékenységéről, a modern művészet népszerűsítéséből vállalat feladatairól.

R. Takács Olga

Cesnaková-Mihalcová, Milena: Premeny divadla.

(Inonárodné divadlá na Slovensku de roku 1918) Veda, Vyd. Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1981, 289 l. (Színházi változatok. – Másnemzetiségű színházak Szlovákiában)

A szerző rendkívül gazdag német, magyar és elenyészően kevés szlovák szakirodalom, levéltári anyag, korabeli színháztörténeti vonatkozású sajtóközlemény, valamint a pozsonyi és a budapesti színháztörténeti gyűjtemények feldolgozása alapján, önálló fejezetekben tárgyalja a pozsonyi, a kassai és az egykorú északmagyarországi többnemzetiségű területek vidéki színjátszásának történetét a 18. század elejétől 1918-ig, a Csehszlovák Köztársaság megalakulásáig. A téma feldolgozásának előzménye a szerző *Divadlo na Slovensku v období feudalizmu* (Színház a feudalizmus korszakában Szlovákiában. Megj.: Kapitoli z dejin slovenského divadla. 1967. kötetben) című tanulmánya, amellyel az itt tárgyalt kötet első, a 17–18. századot áttekintő fejezetei részben fedik egymást. E két, a pozsonyi és a kassai német színjátszás történetét feldolgozó fejezetben a szerző szükségszerűen európai kultúrtörténeti keretben vezeti témáját, s magyar vonatkozásuk nagyjából kimerül abban a tényben, hogy ezek a területek a tárgyalt időszakban az egykori Magyarországhoz tartoztak, ami természetesen nem kap hangsúlyt a feldolgozásban.

A harmadik: *Nástup maďarských spoločností a ich košické centrum v 19. storočí* (A magyar társulatok fellépése és azok kassai központja a 19. században) és a negyedik: *Bratislava v 19. storočí* (Pozsony a 19. században) c. fejezetben a szerző, visszatérve a 18. századi előzményekre, tárgyszerűen ismerteti a magyar, a 4-ik fejezetben a magyar és német társaságok, színházi előadótermek, színházak létrejöttének, működési körülményeinek történetét. *Divadlo na slovenskom vidieku v 19. storočí* (Színház a szlovák vidéken a 19. században) címmel tárgyalja mindazon városok – Nagyszombat, Pöstyén, Komárom, Nyitra, Trencsén, Beszterce-, Selmec- és Körmöcbánya, Lőcse, Késmárk, Rozsnyó, Eperjes stb. – színjátszásának történetét, amelyek a 19. században színházzal rendelkeztek. Mivel e színházaknak általában nem volt saját tár-

sulatuk, hanem helyet adtak a legkülönbözőbb vándor-, alkalmi és állandó színtársulatok vendégszerepléseinek, a fejezetből a még általában túlsúlyban szereplő németek mellett a magyar, a cseh és a szlovák előadásokról is megtudunk szinte mindent, amit a levéltárak, a korabeli sajtó, plakátok áttanulmányozása alapján a témával összefüggésben fel lehetett deríteni.

A könyv tárgyyszerű történeti ismertetéseibe a hatodik (Spoločensko-organizačné otázky. – Társadalmi-szervezési kérdések c.) fejezettől vegyülnek politikai szempontú kommentálások. Itt a 19. század utolsó harmadában egyre szilárdabb szervezeti kereteket töltő színjátszó körzetek központi és helyi hatalmi szervek alá rendelésének és irányításának formáit tárgyalja a szerző, hangsúlyozva, hogy a színjátszás ez időben egyre inkább a magyarosítás eszközévé vált.

Az utolsó terjedelmes fejezet: Divadlo v rokoch 1880–1918. (Színház az 1880–1918-as években) a német és a magyar társulatok egymásközi versengésének jegyében ad képet a két kulturális központ, Pozsony és Kassa után mindazon felvidéki városok színjátszásának történetéről, amelyek az adott korban színházakat működtettek. Az első fejezetek látszólagos objektivitása után itt ütköznek ki leginkább a szerző nemzeti elfogultsága által befolyásolt szempontjai. Ez általában a fogalmak és a nevek történelmietlen használatában mutatkozik meg. Szlovákia színjátszásáról beszél, amikor történelmileg sem Szlovákia, sem pedig szlovák professzionális színjátszás tulajdonképpen még nem létezett. Ilyen szemlélet alapján a kezdetektől „idegennyelvű”-nek nyilvánítja az egykori Északmagyarország őshonos magyar és az évszázadok óta ottlakó német polgári lakosság által éltetett és fenntartott színjátszást.

A kötet utolsó összefoglaló fejezete már hangsúlyozottan, előbb ismertetett szempontok érvényesítésével összegezi a szóban forgó területek 1609–1918 közötti színháztörténeti fejlődését, amit az 1920 után lassan induló szlovák színjátszásról adott vázlatos kitekintés zár le.

A tanulmányt gondosan összeállított apparátus egészíti ki. A mai szlovák városnevek betűrendjében, azon belül kronologikus sorrendben közli a „más nemzetiségű” színtársulatok nevét, fellépésének, illetve működésének időpontját és tagjainak számát. A színháztörténeti tanulmány hivatkozási jegyzetanyagán túl a kötet külön közli a téma legfontosabb nemzetközi irodalmát. Az orosz, német és magyar rezüméket a gazdag képanyag megfelelő nyelvű jegyzéke követi. Végül mutatók – színházi rendezők, név- és helynév-mutatók – segítik az érdeklődő kutatót a rendkívül gazdag tényanyagban való eligazodásban.

V. R.

Csépe Imre: Idők lombhullása.

Válogatott írások. Válogatta és az utószót írta: Fehér Ferenc. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 236 l.

Csépe Imre (1914–1972) a jugoszláviai magyar irodalmi népiesség talán utolsó képviselője volt, aki több műfajban alkotott. Ezúttal rövidprózáinak (novelláinak, elbeszéléseinek) kötete jelent meg, emlékezőként az író halálának tizedik évfordulóján.

A könyvet az a Fehér Ferenc válogatta, aki érzi és érti eme írások levegőjét, illetve mondanivalóját, aki költészetében – szűrjük közbe: a Csépe-líránál sokkal magasabb fokon – szinte ugyanazt az utat járja, mint a *Madártemetés*, a *Gólya a tanya fölött* és a *Halál a búzaföldön* írója.

Fehér Csépében a táj szerelmesét, az „évszázadok jobbágyi, zselléri kiszolgáltatottsága és megalázottsága” ellen harcoló, a béresivadékok közt otthonra lelő író-t köszönti, de azt sem hallgatja el, hogy – ezt a mostani kötet írásai is jelzik – „megmutatkozásvágyának kényszere sokkal erősebb volt a felkészültségnél.” Elsősorban azok a rövidebb-hosszabb írásai érdekesek, amelyek magukon viselik a lírai jegyeket, amelyekben a „felhangolt közlési stílus lírikus alkatra vall.”

Csépe Imre egy elmerült világ krónikása, kissé érzélgős, itt-ott formátlan karcolataiban, novellakísérleteiben azonban ott a teremtő hevület: a lírával átszőtt írásoknak főképp a dokumentumértéke becsülendő.

Szakolczay Lajos

Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 483 l.

Több szempontból is érdekes és hasznos kiadvány József Attila kiadójának emlékirata. Olyan forrásmunka századunk magyar művelődés- és irodalomtörténetének tanulmányozásához, amilyenből sok kellene, de nem minden szerkesztőnek, kiadónak, mecénásnak adatik meg az az életkor, amelyben rendezni tudja emlékeit, s képet nyújthat tevékenységéről. Szerencsére Cserépfalvi Imre megőrizte szellemi frissességét, emlékezőtehetségét, szívesen válaszolt az őt felkereső kutatók kérdéseire, s örömmel vállalkozott élete és munkássága összegezésére is. Fél évszázadon át szolgált a magyar irodalom és könyvek ügyét írók szakmai munkatársaként, s kapcsolatairól, harcairól, sikereiről a koronatanú hitelességével, szereptudatával számol be. Pótolhatatlan értékek veszttek el akkor, mikor a negyvenes években a szektás, dogmatikus kultúrpolitika Cserépfalvi könyvkiadói tevékenységének beszüntetése után irattárát és levelezését zúzdába küldte. Így sokszor csak saját emlékeire, kortársak feljegyzéseire kellett hagyatkoznia, bár a dokumentumok felkutatásában a Párttörténeti Intézet, a Hadtörténeti Intézet és a Fővárosi Levéltár is segítségére volt. A talált anyagot (levelek, bírói végzések, lektori vélemények) szakszerűen regisztrálva *Dokumentumok* címmel a kötet függelékében olvashatjuk. Lengyel Beatrix és Sonnevendt Péter pedig a Cserépfalvi kiadványok címjegyzékét állította össze betűrendben, teljes címleírással, s külön időrendi bontásban is. A filológiai apparátushoz 130 lapnyi cikkanyag is csatlakozik: válogatás a Cserépfalvi-kiadványokra vonatkozó korabeli sajtóból. A dokumentumok és az emlékirat közös kötetben való kiadása értékes forrásanyagot tett hozzáférhetővé irodalomtörténészek (főképpen József Attila-kutatók), sajtótörténészek, a népi mozgalommal foglalkozók számára. A könyv kritikai visszhangja hézagpótló műként jellemzi a kiadványt, s sokan várják a Gondolat Kiadó kezdeményezésének folytatását: megmenteni, megőrizni a két világháború közötti kiadók tevékenységének dokumentumait; közreadni a még élő kiadók, szerkesztők emlékeit, visszatekintő összegezéseit.

Cserépfalvi Imre kilenc fejezetre bontott emlékirata a gyermekkor, ifjúság felidé-

zésével kezdődik. A párizsi évekről szóló beszámoló a József Attilával való első találkozást örökíti meg; a budapesti könyvkiadói vállalkozás kezdő lépései után „Barátaim, szerzőim” címmel Ráth-Végh István, Supka Géza, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Hevesi András és Szekfű Gyula alakját, munkásságát, hozzá fűződő viszonyukat eleveníti fel. József Attilával való munkakapcsolatát és barátságát önálló fejezetben tárgyalja. Ebben számos fontos mozzanattal járul hozzá a József Attila-kutatáshoz, sok ismert tényt megerősít, pontosít, és sok új motívummal gazdagítja a Szép Szó történetét, a költő egyéniségére, munkamódszereire vonatkozó szakirodalmat. Igen jelentős szerepe volt Cserépfalvinak a népi szociográfiák kiadásában: Szabó Zoltán és Kovács Imre munkáiról és törekvéseiről szintén forrásértékű beszámolót nyújt. Egy fejezetet szentel saját nagyobb kiadványainak, köztük a négy kötetes Csendes Don-kiadás körülményeinek, a regény fogadtatásának. Röviden és szerényen ír könyvművészeti törekvéseiről, erről a témáról bizonyára készül még részletes, elemző tanulmány, amely a hozzáférhető Cserépfalvi-kiadványokon kívül ezt a néhány lapnyi önvallomást is hasznosítani fogja. A második világháború alatti keserves életszakaszról még tájékoztat Cserépfalvi Imre, de az illegalitás, a megmenekülés, 1944–1945 izgalmas eseményeivel megszakad az emlékirat, s az új társadalomba való beilleszkedésről, az utóbbi évtizedekről már nem szól a könyv, pedig ez sem lett volna érdektelen.

Az önvallomások, emlékiratok közreadása hasznos törekvése könyvkiadóinknak, mindegyik hozzájárul egy-egy terület, korszak, személyiség alaposabb megismeréséhez. Cserépfalvi Imre feljegyzéseinek többszörös hasznáról, huszadik századi kultúránk, esztörténetünk feltáráshoz nyújtott segítségéről a további filológiai kutatómunka, a könyvbe foglalt ösztönzések, iránymutatások felhasználása tanúskodik majd.

R. Takács Olga

Csokonai Vitéz Mihály beszédei (1795–1804).

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 84 l. (Gondolkodó magyarok)

1795. június 15-én, mielőtt a debreceni Kollégium professzorai ítéletet mondtak volna Csokonai Vitéz Mihályról, ő maga áll a kollégiumi ifjúság elé és mondja el indulatos búcsúzó beszédét. A beszéd körülményeit és az azt értelmező írást, amely három nappal később született, a könyv jegyzetanyagában közli a sajtó alá rendező Szigethy Gábor. Egy rövid, ugyanezen évből származó *Beszédtöredék* mellett két Csurgón elmondott szónoklatot is olvashatunk itt, egy prédikációt és az 1800 márciusában írott búcsúbeszédet. A füzet nagy része azonban a Rhédeiné temetésére írott *Halotti verseket* tartalmazza és ehhez fűzi Szigethy a legizgalmasabb jegyzetet. Szembenáll ugyanis a szakirodalomnak azzal a jelentős részével, amely a *Halotti versek*ben visszalépést lát Csokonai ifjúkori materializmusához képest. Szigethy szerint a mechanikus materializmus Csokonai világában már nem adott elégséges választ a kérdésekre, és itt Csokonai e világlátás mechanikus elemeitől igyekszik megszabadulni és „dialektikusan kezdi látni az őt körülvevő magyar valóságot”.

Németh S. Katalin

Csontváry Kosztka Tivadar: Önéletrajz.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 79 l. (Gondolkodó magyarok)

Csontváry Kosztka Tivadar a magyar művészettörténet egyik legvitatottabb egyénisége. Önéletrajza nem irodalmi értékelést kíván, a művészeti szakkritika „segédanyaga”. Először a Csontváry-émlékkönyvben jelent meg, a festő képei megmentőjének, Gerlóczy Gedeonnak a jegyzeteivel. A mostani közlést két újdonsággal kísérve jelentette meg Szigethy Gábor. Első ízben kísérelte meg Csontváry mondatainak, kifejezéseinek szövegkritikai magyarázatát összeállítani, valamint egy új adalékkal is szolgál Csontváry kiállításainak történetéhez. Szigethy Gábor megtalálta az első Csontváryról szóló kiállításkritikát, amely a Pesti Hírlap 1905. szeptember 9-i számában jelent meg. Az itt közreadott újságcikk eddig ismeretlen képet is említ és egy ugyancsak ismeretlen meghívót (katalógust?) is idéz. Talán a kutatói szerencse az eredetét is fölleli egyszerűen.

Németh S. Katalin

Csoóri Sándor: A félig bevallott élet.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 434 l.

Az 1979-ben megjelentetett *Nomád napló* óta újabb kötetnyi esszé gyűlt össze Csoóri Sándor műhelyében. A személyes jellegű megnyilatkozások mellett most azokat az írásokat emeljük ki kötetéből, amelyek irodalomtörténeti múltunkkal és jelenünkkel foglalkoznak. Egy régi folyóiratközlés (Sebestyén Géza) nyomán *A népköltészet és Petőfi viszonyát* taglalja az egyik múltat idéző tanulmány. A közelmúlt egész ciklust kapott: a költőbarát Nagy Lászlóval öt kis írás foglalkozik, elemezve a fordító és a képzőművész Nagy László tevékenységét is. Nekrolóiban búcsúzik *Örkény István*-tól és egy elmaradt *Németh László*-vita helyett tesz „*Első közelítés*”-t az íróhoz. A kortárs-költő, Szécsi Margit verseivel két írás foglalkozik (*A szerencsejátékos költő, A földből jó el a mi ragyogásunk*).

A kötet két terjedelmes és a Csoóri-életmű értékelői számára megkerülhetetlen interjút tartalmaz. Bertha Bulcsú (már saját kötetéből is ismert) beszélgetése az egész életpályát igyekszik felölelni, vállalva a legbanálisabb kérdéseket is. Domokos Mátyás interjúja (*Hó emléke*) egy költői motívumot jár körül, elemzésnek is beillő kérdéseivel a költői mesterség néhány jellemzőjének újragondolására készítette a költőt.

A tanulmánykötetet a katartikus erejű *A magyar apokalipszis* című múltidéző tanulmány zárja le.

Németh S. Katalin

Csorba Sándor: Kölcsey és Debrecen.

MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága, Debrecen, 1982. 223 l.

A helytörténeti munkák általában örvendetes szaporodásának jele a DAB (Debreceni Akadémiai Bizottság) könyvsorozata, melynek második darabját tartjuk kézben. Kölcsey iskolás éveiről van szó, amelyek jelentőségét tisztábban látjuk Csorba kiadványa révén. Főleg olvasmányélményekről esik szó, kötelező olvasmányokról, továbbá tanárokról, akik ezeket az olvasmányokat közvetítik. Innen már csak egy lépés az olvasmányok választása, előbb a tanárok által ajánlott, majd önállóan kiszemelt művek tanulmányozása. Szó esik Kölcsey és Kállay Ferenc barátságáról, arról a kis „jegyzetelő társaságról”, amely Kölcseyt körülvette, majd a „jegyzőkönyvek” tanulságairól. A debreceni kollégium könyvtára őrzi Kölcseynek „egy versre tett sajátkezű feljegyzéseit”, ezt Csorba könyvének 118-120. lapján találjuk közölve. A Kazinczy oldalán című fejezetet kevésbé tartjuk érdekesnek, az adatok ismerősek a Kazinczy-levelezésből, a Kazinczy-életrajzokból, de Debrecenre koncentrálna nem érdektelen egybegyűjtésük. A „Péczei törekvések mellett” című fejezetben elsősorban Péczeliről olvashatunk, a Kölcseyről írottak is inkább Péczeli miatt érdekesek. A fejezet azt igazolja, hogy élete végén Kölcsey ismét sok szállal kapcsolódik Debrecenhez. A tanulmány végén közölt jegyzetanyag is bizonyítja Csorba alapos kutatómunkáját, külön fel kell hívni a figyelmet arra, hogy néhány eddig ismeretlen Kölcsey-dokumentummal szolgál.

Fried István

Csordás Mihály: A Csépe-emléknapok egy évtizede (1972–1982).

Sajtó alá rendezte a Csépe Imre Emlékbizottság. Bácska ÉGMSZ üzemi lapja, Kishegyes, 1982. 113 l.

Csépe Imre (1914–1972) a jugoszláviai magyar irodalom sokat vitatott költője. Ősztönös tehetség volt, kinek már fiatal korában ronggyá olvasták verseit. A könyv bevezetője pontosan fogalmaz: „Az őstehetséget, a falu íróját tiszteli Csépében irodalomtörténetírásunk. Írója emlékét leginkább a szülőfalu, Kishegyes őrzi, ahol még ugyanabban az évben, amikor az író elhunyt, megrendezték az első emléknapot. Erről az immár évtizedes rendezvénysorozatról számol be a dokumentumkönyvecske – írók, irodalomtörténészek, pályatársak emlékeinek összegyűjtésével, a kishegyesi hagyományörző munka fölvezetésével. Érdekes, hogy a hétezer lelket számláló bácskai falunak *irodalma van*, állapítja meg a *Hagyományápolás hagyományai* című fejezetben a szerző, és megnevezi az innen indultakat: többek közt Cziráky Imrét, a később Magyarországra került Dudás Kálmánt, a középnemzedék egyik legszínvonalasabb prózaíróját, Németh Istvánt.

A Csépe-hagyaték jó kezekben van, az író halála után több kötet került kiadásra: *Határdomb* (1973), *Mezei dolgok* (1973. – novellák, színes írások). 1980-ban a szabadkai *Életjel* kiadásában jelent meg Andruskó Károly fametszeteket tartalmazó kis könyve: *Csépe Imre emberkéi*.

A dokumentumkötet közzé teszi a Csépe-emléknapokon felolvasott tudományos

értekezések bibliográfiáját, melyből kitűnik: a tanulmányok nem csupán Kishegyes híresével foglalkoztak. Az életművet tárgyaló írók – Juhász Géza: *Kisparaszti lét- és magatartásforma Csépe Imre kisprózaí alkotásaiban* (1974), Bori Imre: *Csépe Imre irodalomtörténeti helyéről* (1975), Czine Mihály: *Ismerkedés Csépe Imrével* (1980) stb. – mellett ezen jeles alkalmakkor köszöntötték az ötven éves *Fehér Ferencet* (Juhász Géza), *Bori Imrét* (Szeli István) és *Németh Istvánt* (Csordás Mihály), a hatvanéves *Szeli Istvánt* (Hornyik Miklós) és *Urbán Jánost* (Juhász Géza).

A könyv tíz évre visszamenően közli a *Csépe Imre-émléknepok* teljes műsorát. Az események képekben is meg vannak örökítve: félszáz fénykép dokumentálja a falu határánál jóval messzebb terjedő ünnep egy-egy jellegzetes pillanatát.

Szokolczay Lajos

A csönd városa.

Szerkesztő bizottság: Fehér Ferenc, Koncz István, Dragomir Popnovakov, Tolnai Ottó (elnök), Milan Vuković. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 169 l.

A Kanizsai Írótábor alapításának harmincadik évfordulója alkalmából megjelent dokumentumkötet jelzi: a Kanizsai Írótábor a jugoszláviai magyar művelődésben fontos szerepet tölt be, s egyre nyilvánvalóbb kisugárzását a nemzetközi jelleg biztosítja.

A kötet közel száz szerző írását tartalmazza, a ciklusok némiképp rávilágítanak a könyv szerkezetére is: *Kanizsa múltjából*, *A mai Kanizsa, Irodalmi szemelvények*, *Kanizsai napló – Az írói táborozás harminc esztendeje*, *Írók a Kanizsai Írótaborról*.

Az első két fejezet tanulmányai – rövidebb-hosszabb, történelmi, szociográfiai, gazdasági szempontú írásai – az idestova kilencszáz esztendő városát mutatják be; különösen figyelmet érdemelnek a régmúltat híven megörökítő fotók: Mária Terézia szabadalom-levelétől az első kanizsai óvodáig (1873!), Kanizsa hatósági pecsétjétől (1751) Dr. Kosztolányi Árpád – a költő fivére – családjáig. Az írótábor munkája, a találkozások hangulata, Kanizsa, mint múzsa (irodalmi, képzőművészeti) műalkotást előhívó, illetve ösztönző szerepe tükröződik a könyv irodalmi szemelvényeiben: többek közt Csuka Zoltán, Todor Manojlović, Fehér Ferenc, Pap József, France Filipič, Domonkos István, Tolnai Ottó, Major Nándor, Miloš Crnjanski, Koncz István verseiben, esszéiben, emlékezéseiben. Ehhez a ciklushoz kapcsolható egy-egy író s képzőművész – Aleksandar Tišma, Sáfrány Imre, Koncz István, Gyura Lattyak, Gobby Fehér Gyula – vallo-mása is (Írók a Kanizsai Írótaborról).

A *Kanizsai napló* című összeállításban irodalomtörténeti adalékok (*Dr. Kosztolányi Árpád: Az Édes Annáról*), műelemzések (Koncz István költészetét Szeli István és Végel László tárgyalja), művészetfilozófiai gondolatok (*Sebők Zoltán: Kanizsai tézisek az új művészetéről*), kiállítás megnyitók (*Bányai János: Sáfrány Imre kanizsai tárlatán*) is helyet kaptak. Sőt, színházzal (*Gerold László: Sterijáról Kanizsán*), művészet-történettel (*Olivera Milanović-Jović: Jelentősebb kanizsai műemlékek*) foglalkozó esz-mefuttatások is olvashatók a ciklusban. Pató Imre cikke Gergely Boriskának, a két háború közötti vajdasági magyar irodalom méltatlanul elfeledett alakjának emlékét eb-

reszti (*Író-tábor – hagyományápolás*), a pozsonyi Koncsol László pedig a jugoszláviai szlovák költészetről értekezik (*Mélyföld*).

A dokumentumkötet azért is fontos, mert nem csupán irodalmi szempontok figyelembevételével készült, hanem a Kanizsai Író-tábor ürügyén szinte a jugoszláviai magyar művelődés egész mozgásáról hírt ad. A dokumentumfotókon kívül neves képzőművészek (színes) illusztrációi, képei egészítik ki a könyvet.

Szakolczay Lajos

Robert Dán: Matthias Vehe-Glirius. Life and work of a radical Antitrinitarian with his collected writings.

Akadémiai Kiadó, Budapest—E. J. Brill, Leiden, 1982. 403 l. („Studia Humanitatis” 4.)

Az erdélyi szombatosság keletkezésében döntő szerepet játszott egy XV. századi, kalandos életű német tudós, Matthias Vehe-Glirius. Pfalzban született és kezdeti lutheranizmusát csakhamar a kálvinizmussal cserélte föl, majd — héber tanulmányai révén — sajátos eretnekséget alakított ki. Úgy gondolta, hogy az Újszövetség nem azonos mértékű isteni tanításokat tartalmaz, mint a Biblia ószövetségi része. Jézus küldetése Isten részéről csak kísérlet volt, amely azonban nem sikerült és ezért továbbra is az Ószövetségben lefektetett törvények érvényesek. 1578 késő őszen érkezett Kolozsvárra, csomagjában egy titkos nyomdában előállított főművével, melynek címe: *Mattanjah*, vagyis „Istenismeret”. Erdélyben ekkor már összecsapott az antitrinitáriusok konzervatív és radikális szárnya. Noha, radikális „eretnek” nézeteiért csakhamar eltanácsolják Erdélyből, tételeinek sajátos utóélete támadt. Socinus úgy állította be, mintha Glirius tételeit a célbavett püspök, Dávid Ferenc vallaná. Így egy koholt perben Dávid Ferencet el is ítélték és a dévai várbörtönbe zárták, ahol nemsokára meghalt.

A pfalzi teoretikus következő állomása Lengyelország volt, azonban 1589-ben innen is menekülnie kellett. Végül Észak-Németországban és a Fríz-földön bukkant föl, rövidesen azonban a kálvinista uralom alatt álló Gretzyl várában elfogták, börtönbe vetették, ahol nemsokára meghalt, műveit pedig máglyára vetették.

Magyar szempontból a korabeli elnevezéssel „sido doctor”-nak nevezett Vehe-Glirius tevékenysége azért fontos, mert Dávid Ferenc követői radikális gondolatait Erdélyben továbbra is vallották. A székelység körében terjedtek eszméi, mivel a fejedelmek által veszélyeztetett ősi székely kiváltságokat a Glirius, illetve Dávid Ferenc követői párhuzamba hozták a mózesi törvényekből kirajzolódó társadalomképpel. Eőssi András és társai magyar nyelven hatalmas irodalmat építettek Glirius érveire. Jézus hajdani sikertelen küldetésének tételezéséből következett az új Messiás eljövételének hite, ez pedig politikailag is annyira veszélyesnek látszott, hogy Báthory Zsigmond és utódai folyton üldözték a szombatosokat. A mozgalom utolsó nagyformátumú alakja Péchi Simon, Eőssi András fogadott fia, 1621 után szintén Glirius művének felhasználásával formálta meg a maga szombatos ideológiáját, amely egészen 1944-ig, a „magyar zsidók” koncentrációs táborba hurcolásáig meghatározta a szekta eszmei arculatát.

Matthias Vehe-Glirius alakja és tevékenysége a századok alatt elhomályosodott,

mivel kisebb művei szétszórtan voltak csak föllelhetők, főművét pedig elveszettnek hitték. Dán Róbert 1975-ben, Utrechtben megtalálta a Mattanjah nyomtatott példányát. Jelen könyve elsőnek írja le a XVI. század e jelentős gondolkodójának életútját, rajzolja meg eszméinek a késő humanisztikus bibliakritikában elfoglalt helyét, könyve második felében pedig közli az összes fönmaradt írást: hét latin, ill. német nyelvű levelet, beszédet és kis értekezést, valamint a főművet, a Mattanjah-t; utóbbit, mivel unicum-példányról van szó, hasonmásban. A könyv nem csupán a magyar, de az egész európai eszmetörténehez jelentős hozzájárulás.

Szörényi László

Darvas József: A léleknek kenyere.

Szerkesztette: Rádics József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 349 l.

Darvas József (1912–1973) hátrahagyott írásait, élete utolsó hat évében keletkezett cikkeit, tanulmányait, országgyűlési felszólalásait, megemlékezéseit és a vele készített interjúkat gyűjtötte össze Rádics József, a kötet szerkesztője. Darvas író és politikus volt egyszemélyben, háromszor is volt miniszter, a szenvedélyének vallotta a közéletet. Tennivalói megakadályozták abban, hogy korszakunkról szóló jelentős regényének, a *Részeg esőnek* folytatását megírja, önéletrajzi regényét sem sikerült befejeznie. Sok egyéni munkáját hagyta félbe, hogy a közösség dolgait segítse helyettük. Sosem utasította vissza azokat a felkéréseket, melyek fegyvertársai, volt barátai – Veres Péter, Váci Mihály, Erdei Ferenc – emlékének idézésére szólították, a népi kollégiumokról őrzött személyes tapasztalatait akarták megörökíteni, s a valóságirodalomra vonatkozó tudásanyagát kívánták kamatoztatni. Járt a országot, s ugyanolyan érdeklődéssel figyelte a falvak, Orosháza változó életét, mint ifjúkorában, amikor híressé vált szociográfiáit írta. Teljes szívvel a Magyarország felfedezése új könyvsorozat mellé állt; védelmébe vette Végh Antal *Állóvíz* című írását, segítette a körülötte támadt vihar lecsendesítésében (érdekesen írja le ezt a kötet *Magyarország felfedezése* című szubjektív valómása). Hozzászólt az új szerzői jogi törvényhez; gondos körképet készített irodalmunk 1970-es helyzetéről; megrendítő nekrológban búcsúzott Szabó Páltól; szívesen beszélt bemutatott két drámájáról (*A térképen nem található, Pityang*); hatvanadik születésnapja alkalmából a Kortárs szerkesztőségének felkérésére tömören jellemezte egész írói pályáját; a népfront-kongresszuson számos elvégzendő feladatra, megoldandó társadalmi problémára figyelmeztetett. Egy rövid írásában a Móricz-életmű aktualitásaival, érdemeivel foglalkozott. Simon István *Írószobám* című sorozatában irodalmi kapcsolatait, írói módszereit mutatta be; érvekkel támasztotta alá az Olvasó Népert mozgalom fontosságát, eredményeit; a szárszói találkozó harmincadik évfordulóján az egykori résztvevő hitelével idézte az 1943-as progresszív megmozdulás értékeit. A kötet legfontosabb írása a magyar szociográfia történetéről tervezett könyv vázlata (A régi „Magyarország felfedezése”-től az újig), amely így, csonkán is gazdag tényanyagot tár fel, s a személyességtől olyan többletet kap, amely csak a szépírói teljesítmények sajtója. Nagy kár, hogy a teljes mű nem készülhetett el, de így is tartalmaz annyi gondo-

latot, megközelítési lehetőséget, értelmezési kísérletet, amennyiből több szaktanulmány meríthet, s e vázlat is fontos dokumentuma marad a szociográfiával foglalkozó kutatásnak.

R. Takács Olga

Demény Lajos: Bethlen Gábor és kora.

Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 214 l.

Kicsit megkésve jelent meg Demény könyve, de a Bethlen-évfordulós kiadványok sorában így is jelentős hely illeti meg.

A Bethlen Gábor származásáról, ifjúkoráról írt néhány oldal után az állam- és hadseregszervezés gondjaival elfoglalt fejedelemről olvashatunk; az uralkodását végigkísérő, de különösen a kezdeti években sok bajt okozó szász-kérdés rendezését is e részben vázolja fel a szerző. A fejedelmi gazdaságpolitikát bemutató sorok is visszatérnek erre a kérdésre.

A magyarországi történeti irodalom nagy hiányossága, hogy Erdély és a két román vajdaság viszonyának, kapcsolatainak tárgyilagos bemutatása még nem történt meg. Demény könyvének egy egész fejezete foglalkozik Bethlen és az egymást váltó román vajdák kapcsolataival: ő sem ír eleget erről a kérdéstről, de a könyv arányait tekintve túl sokat.

A szerző a székelykérdés talán legavatottabb szakértője. Nem meglepő tehát, hogy a Bethlen székelypolitikájáról írt fejezet a kötet legsikerültebb, legeredetibb része. A már ismert központi gondolat – Bethlen világosan látta, hogy a székelyek jobbjósodása útjába csak azoknak az állam részéről is való megadóztatásával állhat – sokoldalú vizsgálata ismeretterjesztő könyvben még nem volt hozzáférhető.

A következő két fejezet a „kötéltáncos” (Hankiss Ágnes) Bethlent mutatja be, a Portához és a Habsburg Birodalomhoz való viszonyáról lényeges újat nem adva.

Utolsó egysége a könyvnek a művelődéspolitikus Bethlent állítja elének; helyesebben azoknak a tényeknek rövid leírását, amelyekkel a fejedelem iskola- és művészetpártolását, építkezéseit és ízlését jellemezni szokták. Sajnálatos módon ez a fejezet a könyv legkonceptiótlanabb része. Talán érthető (ha nem is Bethlen korából), hogy nagy hangsúly esik a jobbjóifjak taníttatására és a fejedelemnek a román kulturális élet megteremtését célzó fáradozására; az azonban kevésbé érthető, hogy Erdély társadalmi rétegezettségét oly jól ismerő szerző nem tér ki kellő hangsúllyal például Bethlennek a nagyszámú köznemesség gyermekeit felkaroló intézkedéseire, bel- és külföldi iskolázásuk támogatására. Nagy kár, hogy Bethlen művelődéspolitikai elképzeléseit csak az eddig kiadott források untilomig citált helyeivel jelzi, noha talán nem túlzás azt hinni, hogy a szerző számára hozzáférhető források egy, az államszervezés és a politika szigorát e téren is érvényesítő fejedelmet mutathatnak be.

Szép lezárása a könyvnek a nagy fejedelem végrendeletének – az elgondolkozásra alkalmat adó – közreadása.

Monok István

Dienesék levelei Babitshoz.

Szerkesztette, a szöveget gondozta, az életrajzokat és a jegyzeteket írta Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet kiadása. Budapest, 1982. 247 l.

A Jászi Oszkár és Szabó Ervin baráti köréhez tartozó, haladó szellemű Dienes család Babitshoz írott leveleit gyűjtötte kötetbe Téglás János. A legkorábbi 1911-ből való, annak a Geiger Valériának tollából, akit Babitshoz gyermekkori barátság fűzött, s aki a *Halálfi* Hintáss Gittájának modellje. A matematikus, filozófiával és esztétikával majd mozdulatművészettel foglalkozó Dienes Valéria és férje, Dienes Pál szám szerint hetven levelét, lapját a Dienes testvérek: László, Barna és Kató néhány levele követi. A szép kiállítású, levélmásolatokkal és fényképekkel illusztrált könyvecske második fejezetében a Dienes család tagjainak életrajzával, a jegyzetekben a levelek háttérével ismerteti meg a szerkesztőt, valamint Dienes Valéria és Dienes Pál műveinek, a felhasznált irodalomnak és a közölt képeknek jegyzékét adja. A kötetben olvasható levelek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában találhatók.

M. R. J.

Domokos Mátyás–Lator László: Versekről, költőkkel.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 532 l.

Líránk utóbbi négy évtizedének kiemelkedő műveiről, „biztos irodalomtörténeti értékekről” beszélgetnek a szerzők ebben az újszerű kötetben. Esetenként a szóban forgó vers alkotója vagy valamelyik költő pályatárs van segítségükre. A titkot hívják elő, ami „nemegyszer pofon egyszerű, a fellegjáró elméleteket megcsúfolóan természetes és meghökkenítően józan költői gondolat”.

Ezekben a dialógusesszékben mindenki a neki legmegfelelőbb módon közelíti meg a verset. Olykor apró biográfiai adatok világítják meg a mű élményháttérét, s nyomon követhetjük, hogyan válik verssé az élmény. Gyakran az adott mű esztétikai minőségeinek együttese a pálya egészének természetrajzát körvonalazza. Egy-egy bonyolult, gazdag tartalmú alkotás elemzése akár kötetnyi terjedelmű is lehetne, itt erre nyilvánvalóan – eredetileg rádiósorozatról lévén szó – nem volt mód. Ám egyébként is „a remekművekhez általában társuló érzés az, hogy a versnek titkos többlete van, amit nem lehet teljesen megmagyarázni és kielemezni”. Külön érdeme a könyvnek, hogy kevésbé ismert, nem értéküknek megfelelően számon tartott költőket is bemutat. (Például Nadányi Zoltánt, Berda Józsefet, Hajnal Annát.) A sort különben Sárközi György *Esőcseppek* és Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című verse nyitja, „személyes sorsuk tragédiája és költészetük üzenete morálisan meghatározza a legújabb magyar líra szituációját”.

A kötet négy részben (negyvenes, ötvenes, hatvanas, hetvenes évek) harmincnégy versről ad egy-egy remek miniesszét. Olyan nagy versekről, mint a *Madár-apokalipszis* (Jékely), *A földvári mólón* (Szabó Lőrinc), az *Apokrif* (Pilinszky), a *Vonszoknak piros delfinek* (Kormos), a *Vértanú arabs kanca* (Nagy László), *Az Igéret megszegése* (Illyés)

vagy a *Hó emléke* (Csoóri). Az említetteken kívül Kassák, Sinka, Füst Milán, Benjámín, Takáts Gyula, Csorba Győző, Juhász Ferenc, Áprily Lajos, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, Simon István, Vas István, Orbán Ottó, Rába György, Kálnoky László, Fodor András, Somlyó György, Károlyi Amy, Zelk Zoltán, Vészi Endre, Tandori Dezső és Garai Gábor egy-egy költeményét értelmezik Domokosék. Bátran mondhatjuk, hogy a legjobb magyar versértők közé tartoznak. A hagyományos interjúgyűjteményektől, sőt, a hagyományos verselemzésektől is eltérő *Versekről, költőkkel* haszonnal forgatható a korszak újabb irodalomtörténeti összefoglalásai mellett.

Olasz Sándor

Domokos Mátyás: A pályatárs szemével.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 550 l.

Interjúkötetet tartunk kezünkben. Ez a huszonkét beszélgetés, amelyet Domokos Mátyás könyve tartalmaz, először a rádióban hangzott el, utána megjelent a Kortársban, s most kötetbe gyűjtve lát napvilágot. Jeles alkotók kaptak helyet a válogatásban, de valószínűleg ugyanennyien érdemben bekerülhettek volna a pályatársak közé. Nézzük ezúttal Domokos Mátyás eszmecserélő társait és vitapartnereit. Cseres Tibor, Csurka István, Fekete Gyula, Fodor András, Gáll István, Garai Gábor, Hernádi Gyula, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Jancsó Miklós, Kálnoky László, Kardos G. György, Karinthy Ferenc, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kormos István, Lator László, Nemes Nagy Ágnes, Nemeskürty István, Páskándi Géza, Petri György, Pilinszky János, Somlyó György, Szakonyi Károly, Szász Imre, Tandori Dezső, Vas István, Weöres Sándor válaszait élvezhetjük. Kissé már túlteng irodalmunkban a vallomás, beszélgetés, interjú, de *A pályatárs szemével* a kevés kivételek sorába tartozik.

Domokos Mátyás bevezetőjében a magyar irodalom – számára irányadó – két jellemzőjét emelte ki. Először azt, hogy gondolkodó irodalom: „...folytonosan és folyamatosan reflektáló tudat.” Másodjára azt hangsúlyozza, hogy „genézisében realista irodalom.” Beszélgetései nem szokványosak, kérdései óriási olvasottságról, lenyűgöző memóriáról adnak bizonyosságot. Őt az író műve, de leginkább gondolatai érdeklik, ám egyáltalán nem azt jelenti ez a műre irányuló érzékenység, hogy csupán a benyomásaira hagyatkozik, hanem azt, hogy előítéletektől akarja mentesíteni magát. Ezen túlmenően pedig érdekli, hogy hol tart a magyar irodalom a hetvenes években, melyek az igazi kérdései, megoldandó problémái. Ezek a beszélgetések inkább emlékeztetnek tanulmányokra vagy esszékre, mint a megszokott nyilatkozatokra. Kérdései nem maradnak meg a beszélgetőtárs művei körül, utalások, kitekintések, bővítmények tágitják a kört, világirodalmi, elméleti vonatkozásokat érintenek. Nem használja a napjainkban annyira elterjedt és divatos kritikai, irodalomelméleti kategóriákat, mert nem műelemzést, hanem műértelmezést ír, amennyiben a műértelmezés a művek továbbgondolása is.

Nagyon sok kérdést érintenek a beszélgetések, lehetetlen még csak jelezni is őket. Talán ízelítőnek azokból, amelyek a hetvenes évek irodalmának általános képét új szempontokból nézik. Cseres Tibor arról beszél, hogy miért nehezebb a regényíró

helyzete a költőnél, ha a második világháborút ábrázolja. A teljes igazság kimondása érdekében vallomásszüneteket kell tartani. Gáll István szerint a hatvanas években nagyobb volt a „szellemi huzat”, míg a hetvenes éveket a bizonytalanság jellemezte. Hubay Miklós a színházak érthetetlen tartózkodásáról szól, amelyet a magyar drámával szemben tanúsítanak. Kiváló érzéssel kérdezi Domokos Mátyás Nemes Nagy Ágnest a költői képről; Pilinszky Jánost, Petri Györgyöt, Tandori Dezsőt a költői szerepről; Vas Istvánt arról, hogy hogyan értelmezi a költői szabadságot; Weöres Sándort kéri, hogy értelmezze az értelmetlen vers értelmét, Kormos Istvánt a költői hagyományokról, Lator Lászlót a vers kötöttségeiről kérdezi.

A könyv végigolvasása nyomán láthatjuk, hogy Domokos Mátyás elégedett a hetvenes évek prózájának eredményeivel. A költészetben ugyan hígulást tapasztal, de végülis biztató képet alkot a tárgyalt évtized magyar irodalmáról.

B. Hajtó Zsófia

Domokos Mátyás: A rabszolga óriás. Három írás Illyés Gyuláról.
Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1981. 371.

„A legkomorabb történelmi tapasztalatokkal, a legkeservesebb történelmi igazságokkal való, s olykor sokkhatású szembenézés ez esetben egy sokféleképpen is eltorzult nemzeti tudat helyrebillentését, egységes jó-működését célozza Illyés Gyula – folytatást kívánó! – új regényében. De talán Illyés Gyula mai meggyőződésétől, de még a szellemi, művészi magántulajdon eltörlését tervező hajdani párizsi kollektív ars poeticájától sem egészen idegen az a hirtelen eszünkbe ötlő gondolat, hogy a tollat: a folytatás feladatát bárki fölveheti, igazi regényíró. A Szétszóródás ugyanis nem ért véget; nem merült el Beatrice apródjainak az ifjúságával. A közösség – a magyarság – sorsának, történelmi mérlegének, a »néma kínok« alvilágába szorított mérleghiány okainak és következményeinek legalább az irodalom legyen, ha kell, akár kegyetlenül őszinte megvallója.” Ezekkel a sorokkal zárja Domokos Mátyás a kötet utolsó tanulmányát, mely a *Beatrice apródjairól*, valamint a megelőző, önéletrajzi fogantatású regények vonulatáról szól. A kötetben még két, az előbbi témával szorosan rokon mondanódó, esszéisztikus tanulmány van. *A rabszolga-óriás* című, amely az emberi lét egyetemes és nemzeti problémáit rajzolja meg, s a kiütkeresés lehetőségeit vizsgálja Illyés versei alapján – az 1939-es *Felelet* című verstől a *Különös testamentum* kötet száz verséig. A második írás – a *Költői feladvány* – ugyane kötet kapcsán, Ady – Illyés által felvállalt – örökségének hatását, továbbélését elemzi.

A békéscsabai Megyei Könyvtártól már megszokott szép kivitelű bibliofil kötet csak kétszázötven példányban jelent meg, ugyanabban az évben, amikor szintén Domokos Mátyástól egy sajátos szempontú Illyés vers-válogatást (*Poesis Hungarica*) is közreadott a könyvtár.

V. K.

Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.

Sötér István előszavával és Oltványi Ambrus utószavával. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 478, 647 l. (Eötvös József művei)

Szépírói műveiben avagy tanulmányírói munkásságában keressük-e Eötvös József igazi jelentőségét? Akármilyen legyen is a válasz erre a kérdésre, aligha tagadható, hogy az *Uralkodó Eszmék* a legkiemelkedőbb értekező művei közül. Európai távlattal s jelentőségű munka, melynek alapján a század legfontosabb szabadelvű gondolkodói közé sorolhatjuk a szerzőjét.

Érdemi méltatására ezúttal nem vállalkozhatunk. Csúpan annyit jelezhetünk, hogy komoly nyereségnek tekinthető ez a kiadás, mert igen régen, 1902-ben jelent meg legutóbb Eötvös államelméleti összefoglalása. Sötér István előszaván kívül Oltványi Ambrus utószava is figyelmet érdemel, hiszen fontos szöveggondozási kérdésekkel foglalkozik. Megállapítja, hogy maga Eötvös németül írta az *Uralkodó Eszméket*, s a magyar változatot többen fordították.

A most közreadott szöveg a második, 1870–71-ben megjelent kiadáson alapszik, mely tükrözi a szerző végső akaratát, ám Oltványi kiigazításokhoz is folyamodott, figyelembe véve, hogy a fordítók olykor félreértették a német eredetit. Mikor lehetséges az ilyen beavatkozás és mikor nem: ezt a kérdést a sajtó alá rendező – akinek korai halálával XIX. századi művelődésünk egyik legjobb ismerőjét veszítettük el – többnyire a tőle megszokott, alapos körültekintéssel döntötte el. Csúpan aziránt merülhet föl kétely az olvasóban, vajon nem lett volna-e még hitelesebb ez az ötödik magyar nyelvű kiadás, ha egészében újra fordítják a német eredetit. Ebben az esetben ugyanis el lehetett volna kerülni, hogy a közönségnek nem kifejezetten szakavatott része a mai nyelvhasználat alapján félreértse a könyv fogalomrendszerét – így például ki lehetett volna zárni annak a lehetőségét, hogy a múlt századi nyelvünkben járatlan olvasó mai értelemben vett „polgárosodás”-ra gondoljon, amikor Eötvös „civilizáció”-t emleget.

Szegedy-Maszák Mihály

Eötvös Károly: Balatoni utazás. I–II.

Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Szalay Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 461, 514 l. (Magyar Hírmondó)

Eötvös Károly írói működésének sokrétű produktumai között kétségkívül *A nagy per* a legfigyelemreméltóbb és egyben a legsikeresebb alkotás, mely Eötvöst mint védőügyvédet, sőt politikust állítja olvasói elé. Írói munkásságának kevésbé ismert, ám nem kevésbé értékes dokumentuma az *Utazás a Balaton körül* és *A balatoni utazás vége* című két memoárszerű útibeszámoló, mely sajátosan egyesíti magában az elbeszélést és az útirajz műfajának jellegzetességeit. Élőbeszédhez közelálló előadásmóddal beszél el egykori élményeit, közben gyakorta ki-kitérve a Balaton és a Dunántúl történelmére, társadalmi-művelődéstörténeti viszonyaira, csodálattal szemlélve a reformkori elődök példáját, akár a politikus Széchenyi Istvánra, akár a költő Kisfaludy Sándorra terelődik

a szó. Mese és valóság, anekdota és történelem olvad megbonthatatlan egységgé ebben a két műben, de ugyanakkor letagadhatatlanul jelen van az a polgári liberalizmus is, mely mellett Eötvös már *A nagy perben* letette a voksot.

Az *utazás* önmagában azonban csupán keretét adja az elbeszélésnek: ezen a kereten belül szabadon csapongnak az író gondolatai, szabad asszociációkkal töltve ki a rendelkezésére álló teret. Szalay Károly szerint „Eötvös balatoni utazása embertől emberig vezető, laza portréfüzér”. Maga a műforma a tárca, anekdota vagy memoár jellegzetességeit éppen úgy magán viseli, mint a művelődéstörténeti esszé, irodalomtörténeti vázlat vagy a szociológiai glossza ismérveit. Mindenekelőtt azonban olyan varázslatos mese, melynek – Krúdyt idézve – „az volt a titka, hogy megszépítette a múlt időket, mint ahogyan egy öreg magyar tekintetes úr elgondolja, hogyan is kellett volna élnie”.

A kötetet Szalay Károly utószava és jegyzetapparátusa teszi még használhatóbbá.

János István

Érzelmes históriák.

Erköltsi mesék, melyeket frantziából fordított Báróczy Sándor magyar nemes testőrző, Gessner Idylliumi, fordította Kazinczy Ferenc, Bácsmegyeynek össze-szedett Levelei. Költött történet. Összeállította, jegyzetekkel és utószóval ellátta: Lőkös István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982, 526 l. (Magyar Hírmondó)

Kazinczy halálának 150. évfordulójára készült ünnepi kiadvány a Magyar Hírmondó *Érzelmes históriák* összefoglaló cím alatt megjelent kötete. Csupa fordítást tartalmaz: Kazinczy Gessner-magyarításához és egy *Adolf összegyűjtött levelei* címet viselő német levélregény magyar adaptációjához, mely szintén Kazinczy műve, a szerkesztő Lőkös István Báróczy Marmontel-fordításait társította. Ez a sorrend nemcsak időbeli fejlődési vonalat állít fel (kiadásai éve: 1785, 1788, 1789), ahol Báróczytól vezet az út Kazinczy levél-románja felé, hanem egyúttal a XVIII. századi magyar széppróza fejlődésének valóságos folyamatát is érzékelteti. Közismert Kazinczy vallo-mása meghatározó Báróczy-élményéről a *Pályám emlékezetében*, ahol visszaemlékezik, hogy az *Erköltsi mesék* olvasása közben „édes szólása csudálgatásaiban fel-felsikolto-zám”. A gyűjtemény egységét tehát belső összefüggések biztosítják, a három mű közös vonásait Lőkös István, aki a kötetet összeállította, szerkesztette, valamint rendkívül szűkszavú utószóval és jegyzetekkel ellátta, így foglalja össze: egyszerre jelentkező szó-rakoztató és tanító szándék, a széppróza tudatos megújítását célzó stílári program, a mindhárom művet átható „érzékenység”, erős szentimentalizmus. Jogos tehát a társí-tás, és a művek irodalomtörténeti jelentőségéhez sem férhet kétség. Kérdéses azon-ban, mennyire élvezhetők a mai olvasó számára?

E tekintetben azt állapíthatjuk meg, hogy a fejlődési vonal végén álló mű, Ka-zinczy *Bácsmegyeyje* állta ki legjobban az idő próbáját, az a levélromán, amelyet Szauder József oly találóan nevezett a kassai „Érzelmek iskolájá”-nak. A másik két szöveg élvezhető ugyan, de a kötetnek hasznára vált volna bősbősebb jegyzet-apparátus, a jelenlegi jegyzet-szótár formájában, mert számos elavult kifejezésre (pl. zanót,

lepcsésíti, továbbá) és idegenből átemelt fordulatra vagy fordítói leleményre (pl. hobj) nem ad magyarázatot a mostani szótár. A mitológiai nevek és az előforduló írók életrajzi adatainak közlése sem következetes (pl. Pallas szerepel, de Filémon és Pautzis [sic!], azaz Philemon és Baukis nem). Az *utószó* velős tömörséggel jelöli ki a három mű helyét a magyar irodalom fejlődési folyamatában, tájékoztat a művek első kiadásairól és jelenlegi közlésük alapelveiről, valamint válogatott bibliográfiát ad a rájuk vonatkozó szakirodalomból. Minthogy azonban nem a szűkebb szakmai közönség számára készült, felsorolás helyett bővebben meríthetett volna az e korszakot elemző, ma már klasszikusnak számító munkákból, elsősorban Horváth János, Szauder József és Wéber Antal tanulmányaiból.

S. Kovács Ilona

Az Est-lapok. 1920–1939.

Repertórium. (1920–1924.) Összeállította: Pesti Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1982. 311 l.

A „Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei” 1972 óta jelennek meg és nélkülözhetetlen segédeszközzé váltak az irodalommal, irodalomtudománnyal foglalkozók számára. A füzetek hét sorozata közül a legrövidebb műlra a napilapok repertóriumai tekintenek vissza. Első kötete (Kendéné Palágyi Erzsébet: Magyar Nemzet 1938–1939.) 1980-ban látott napvilágot. Ez a kötet a sorozat második tagja, *Vásárhelyi Miklós* Est-lapok-ról szóló tanulmányával kezdődik. A bevezető és a rövidítések jegyzéke után a címben jelzett öt évfolyam irodalmi, művészeti, kulturális, sajtótörténeti cikkei következnek kronologikus rendben. Nem foglalkozik a politikai és fent felsorolt témákon kívül eső publicisztikákkal. Viszont a lapok szépirodalmi anyagát (a verseket, regényeket, elbeszéléseket, drámákat) az egyes művek esztétikai értékétől függetlenül a teljesség igényével veszi számba. Ugyanígy jár el az említett művek kritikáival, ismertetéseivel. Az irodalmi érdekű publicisztika (tárcák, cikkek) vonatkozásában ugyancsak a teljességre való törekvés a jellemző, de figyelmen kívül maradtak az aláírás nélkül megjelent közlemények. Helyet kapnak a magyar szerzők darabjainak színházi bemutatójáról szóló kritikák, a fontosabb színházi eseményekkel kapcsolatos írások, valamint a téma elvi jelentőségű cikkei. A külföldi szerzők színdarabjainak kritikáiból csak a fontosabbakat veszi fel. A filmművészet területéről az induló filmgyártással kapcsolatos, átfogó igényű tanulmányok, valamint irodalmi művek megfilmesítésével kapcsolatos írások kerültek be. „A zenei témájú cikkek közül a repertórium a zenei életről szóló igényesebb beszámolókat, a magyar zeneszerzők műveinek bemutatójáról, valamint a már klasszikusnak számító zeneművek magyarországi ősbemutatójáról megjelent kritikákat regisztrálja.” Hasonló elvek alapján szelektál a képzőművészeti témájú írások között. A kötetben még megtalálhatók a fontosabb oktatási témájú, valamint a kulturális életet tárgyaló cikkek.

A kötet fő rendszerező elve a szoros kronológia (év, hó, nap), szerzőtől, témától és laptól függetlenül. Tehát Az Est, a Magyarország, a Pesti Napló és az Est hármas-könyve írásai keveredve, időrendben követik egymást. A repertórium használatát név-

mutató segíti, amely az egyes tételek sorszámára utal. Az egyes tételek a szerző nevét, a publikáció címét és műfaját, a lap címét, dátumát és az oldalszámot adják meg.

A bibliográfia használhatóságát nagymértékben növelné, ha az utolsó kötethez legalább még egy árnyalt tárgymutatót illesztenének.

Varga Katalin

Fábián Ernő: A tudatosság fokozatai.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 83 l. (Századunk)

Fábián Ernő filozófia- és irodalomtörténeti tanulmányokkal hívta fel magára a figyelmet, a kovásznai líceum tanáraként a Korunk, az Igaz Szó és a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör című lapokban közli írásait. Nagyobb tanulmányban foglalkozott Szabó Dezső munkásságával, önálló kismonográfiákban adott képet Apáczai Csere János, illetve Eötvös József tevékenységéről. Ezek a munkái eszmetörténeti alaposágukkal és igényességükkel tűnnek ki. Fábián Ernő a nemzetiségi tapasztalatokat is az eszmetörténeti elemzés módszerével tekinti át.

Jelen munkája ugyancsak eszmetörténeti megközelítést mutat, a Kriterion kiadó Századunk című sorozatában megjelent kis kötet két tanulmányt tartalmaz, mindkét írás a nemzeti, illetve nemzetiségi tudat alakulásával és formációival foglalkozik. *A közösségi létezés és az ideológiák* című tanulmány a nemzeti tudat kialakulásának vázlatos történetét foglalja össze, röviden érintve a középkori keresztény egyetemesség kollektív tudatformáit, majd a polgári nemzeti ideológiák tulajdonságait, végül a marxista társadalombölcselet felfogását a nemzet szerepéről, élesen elkülönítve a Marx és Engels által képviselt állásfoglalást attól a gondolatkörtől, amelyet Lenin dolgozott ki még az októberi forradalom előtt. A nemzeti tudatot olyan „közösségideológiának” tekinti, amely igen nagy mértékben szabja meg az emberi egyén identitását, illetve tájékozódását a közösségi és kulturális értékek között.

A transzilvánista ideológia kutatásával újabb igen alaposan foglalkozik a romániai magyar eszme- és irodalomtörténeti kutatás: elsősorban Gáll Ernő, Tóth Sándor, Nagy György, Kántor Lajos, Cs. Gyimesi Éva és természetesen Fábián Ernő. A transzilvánista ideológia az 1918 után román fennhatóság alá került erdélyi magyarság közösségi ideológiájaként jött létre, ahogy Fábián Ernő mondja: „az erdélyi magyar nemzeti kisebbség önazonosságát tudatosító ideológiaként keletkezett.” Az „erdélyi gondolat” az erdélyi magyar történelem és művelődés hagyományaira épült, s mély demokratizmustól áthatva hirdette az erdélyi népek – magyarok, románok és németek – testvériségének elvét, azonkívül igen nagy befolyást gyakorolt a romániai magyar irodalom kialakulására és fejlődésére. „A transzilvánizmus ideológusai – állapítja meg a tanulmány szerzője – a nemzetiségi azonosság megőrzését és gazdagítását szervesen összekapcsolták a nemzetiségi viszonyok méltányos, etikai elvek és értékeszmék szerinti rendezésével. Ez tette és teszi a transzilvánizmust mint nemzetiségi azonosságot tudatosító ideológiát értékes, a mának is tanulságokkal szolgáló hagyománnyá.”

Pomogáts Béla

Fábry Zoltán összegyűjtött írásai. III.

(1930–1933) Újságcikkek, tanulmányok. Madách, Bratislava, 1982, 392 l.

Fábry Zoltán a 20-as évek közepén élte át filozófiai – ideológiai – politikai gondolkodásának azt a belső metamorfózisát, amelynek eredményeként vállalta a szocializmus megvalósításáért folytatott küzdelmet. A mozgalom céljainak elfogadása kezdetben az „emberirodalom” kollektív-szociális eszményeinek propagálását és az annak megfelelő írói magatartás számonkérését jelentette. A 20-as, 30-as évek fordulójától kezdve azonban Fábry már a közvetlen politikai cselekvést is vállalta. Mint tudósító részt vett a kosúti magyar földmunkások vérbefojtott sztrájkját követő bírósági tárgyalásokon, hogy leleplezhesse a fasizálódó masaryki áldemokrata rendszer könyörtelenségét és hazugságait. A CSKP támogatásával és a kommunistává lett sarlós fiatalok (Balogh Edgár, Ferencz László) közreműködésével kultúrpolitikai lapot indított (*Az Út* 1931–1936), amely a csehszlovákiai haladó magyar szellemiség katalizátora, az antifasiszta közvélemény és a szocialista irodalom szócsöve lett. 1931 második felében *Kétféle kultúra és Író és osztályharc* címmel előadásokat tartott Kassán, Ungváron, Rozsnyón, Érsekújváron és Léván. 1932-ben a Nemzetközi Munkássegély expedíciójának tagjaként, Ludwig Renn és Gerald Hamilton társaságában szociográfiai riportot készített Kárpátalja népének nyomoráról. – Az ezzel a tevékenységével összefüggő publikációk mellett a kötet irodalmi vonatkozású írásai témában folyamatosságot mutatnak az előző kötet írásaival. Könyvszemléinek nagyobb része a már a második kötetben is nagy súllyal szerepelt háborús irodalommal foglalkozik. A proletáriradalom számbavételénél Alfred Döblin: Berlin Alexanderplatz, Ivan Olbracht: Anna és Illés Béla: Generalprobe (Ég a Tisza) és Gergely Sándor: Embervásár c. regényei mellett számos, ma már elfelejtett műre hívja fel a figyelmet.

Ebben a korszakában Fábry sem tudta kivonni magát a szélsőségesen dogmatikus szemlélet hatása alól, s ebből következően a kötetben közölt bibliográfia tanúsága szerint ebből a kötetből is kimaradt néhány, a későbbiekben megtagadott írás. (Pl. Tíz szomorú év c., az 1920–1930 közötti magyar irodalom fejlődését áttekintő tanulmánya a Korunk 1930. 5. sz.-ből, Válasz Kassák Lajosnak. Uo. 7–8. sz.) Ezek szellemét tükrözi a kötetben az Író a börtönben c., Kassákot erősen elmarasztaló, a Proletáriró a Britanniában c., Kodolányit bíráló és néhány további írás. Etikai szigorán alapuló szélsőséges hangú kritikái mellett azonban meleg elismeréssel szólt az igazi értékekről, így pl. József Attila *Döntsd a tőkét...* c. kötetéről.

A nemzetközi eseményekkel foglalkozó publicisztikájában nagy teret kap a német fasizmus embertelenségeinek, üzelmeinek (pl. a Dimitrov-per) leleplezése. Annak ellenére, hogy az *Unsere Zeit*, a *Die Weltbühne*, a *Tagebuch* és más orgánumok alapján készült lapszemléi csak erős válogatással kerültek a kötetbe, nincs még egy magyar író, akinek életművéből alaposabban ismerhetnénk meg a korabeli Németország valós problémáit, mint Fábry Zoltánnak az 1930–1933 között írt írásait közreadó kötetéből.

Varga Rózsa

FASÍRT avagy viták a „fiatal irodalomról”.

Válogatta és szerkesztette Dérczy Péter. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 245 l. (JAK füzetek 1.)

Hosszú és ideges, majd két esztendőn át viharzó „forró nyara” volt a magyarországi irodalmi életnek az az – 1979 elejétől 1980 végéig tartó, s főfolyamataiban természetesen ma sem lezárult, de még átrendeződés előtti – izgatott időszak, melynek vitáiban, autonómiakísérleteiben és az ellennyomás hatásai közepette komoly próbatételek elé került a Fiatal Írók József Attila Köre, az idősebb írotársadalom és a kulturális irányítás politikai bölcsessége egyaránt. Ezekben a vitákban az elmúlt évek, évtized és a félmúlt irodalmi, történelmi, politikai és gazdasági kérdései, a közérzet, az író feladata, az autonómia, az irányzatok, az ország előtt álló feladatok, a demokrácia és a konszenzus fogalmi–tartalmi kaptak nyílt és homályos szavakban megfogalmazást, hogy nyomukban tisztázódhassanak a régóta égető kérdések, vagy épp új, szembeállító félreértések állandósuljanak. Nehéz és hálátlan feladat ezért akár csak töredékesen is érzékeltetni ennek a szakasznak nem a hangulatát, de mindenekelőtt a lényegét; hosszú vajúdság után, épp e küzdelmek egyik eredményeként azonban megszületett a *József Attila Kör (JAK) füzet sorozata*, amelynek első könyve visszatekintő számvetés- és szintéziskísérlet e viták ügyében – a „konszolidáció első, igazán konszolidációs társasága”, az „arctalan nemzedék” (Zalán Tibor) önmegfogalmazása körüli gondolatcseréről, Dérczy Péter válogatásában. Ebben áll a könyv jelentősége, s abban, hogy az Életünk által indított és az Élet és Irodalomban kifuttatott vita és a szentendrei tanácskozás sok alapszövegét közli, érzékeltetve a vitafelek álláspontjainak lényegét. A fő törekvés az új nemzedék részéről kétséggkívül a legújabb magyar irodalom létérdekének érvényesítése volt, „amely nem más, mint az egyes irodalmi szövegek, irányzatok, szellemi áramlatok szabad megszerveződésének, természetes szétválásának és állandó dialógusának biztosítása az irodalmi nyilvánosság mélyreható reformja révén” (Szilágyi Ákos). Dérczy válogatásának első darabja Spiró Györgynek a 60-as évektől a 70-esek végéig tekintő írása, amelyet Zalán Tibor nagyjelentőségű vitaindítója, az *Arctalan nemzedék* című állapotrajz követ; Zalán joggal állapítja meg, hogy „Ilyen irodalmi bizonytalanságban, a kiválasztás (válogatás) ilyen mélypontja mellett mindig lesz 'arctalan nemzedék'”; Géczy János a fiatal költészet egyetemes műveltség felé nyitását sürgeti, Szilágyi Ákos pedig a „fiatal írósg” ideológiai tartalmát és ennek konzekvenciáit taglalja pamfletjében, melyre Szerdahelyi István válaszirata következett. Fordulópont volt a vitában s alapidokumentum a kötetben is Csoóri Sándornak *A panaszos hangról* szóló észrevétele: „Az irodalmunkat én azért látom a borús tengődés állapotában vergődni, s kiemelkedő értékeivel is csak félsikerekig jutni, mert ha egy nemzet nem közös vállalkozás, akkor minden mozdulatában ott van a bizonytalanság reflexe. S ott van ez a szellemében is.” Mezei András, Eörsi István és mások főképp Csoórral szálltak vitába vagy rögzítették véleményüket, benyomásaikat, nem egyszer csupán ötleteiket a „fiatalíró-vita” felszínre hozta gondokról (Gyurkó László, Ungvári Tamás, Sükösd Mihály, Vámos Miklós, Szentmihályi Szabó Péter, Mező Ferenc, Gyertyán Ervin, Berkes Erzsébet és mások), Fekete Gyula pedig azt tanácsolta – és nemcsak az új nemzedéknek –, hogy „Ne aranyozott keretben keressük a felglóriázott hagyományt,

hanem magunk és kortársaink gondolkodásában, érzelmeiben, ösztöneiben, idegrendszerében, ítéleteiben, előítéleteiben, viselkedésében, szociális kultúrájában! Évszázadok rossz rendszerei programoztak olyanná, amilyenek vagyunk." A kötetet Kulcsár Szabó Ernő Kortárs-beli írása irodalomértésünkről és a fiatal irodalomról, valamint Elek Istvánnak a demokratikus közéletet sürgető, figyelemreméltó gondolatmenete zárja. Hajnóczy Péter „fasírt”-jának belső sötétségét valamennyire ez a kötet is oszlathatja, még ha az egész anyag így együtt nem is a legszerencsésebb eszköze ennek; a válogatással azonban megindult a JAK füzetsorozata, mely „...talán a legújabb nemzedék irodalmi önmeghatározásának és minőségi tagolódásának új fórumává válhat.”

Csapody Miklós

Fazekas Mihály művei.

Szerkesztette és a jegyzeteket írta Julow Viktor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 367 l.

A nem egészen egyértelmű címet viselő kötet Fazekas szinte valamennyi munkáját tartalmazza. A kétes hitelűeken kívül mindössze három kevésbé jelentős írás maradt ki belőle: két matematikai jellegű feljegyzése (*Húsvét napjától, Probléma*), valamint egy csillagászati táblázatokat tartalmazó munka (*Csillagóra*). Nem közli továbbá a *Magyar Fűvészkönyvet*, mivel azt Fazekas nem önállóan, hanem sógorával közösen írta, helyet ad viszont e mű előszavának, mely minden valószínűség szerint egyedül a költő alkotása. Tartalmaz a kötet két újabban előkerült, a korábbi kiadásokból még hiányzó írást is: a *Csokonai Vitéz Mihályhoz* és a *Mundus vult decipi, decipiatur ergo* című verseket. Újdonság továbbá, hogy az 1955-ös kritikai kiadásban még a kétes hitelűek közé sorolt *Az Anténor álma* című tudományos-fantasztikus elbeszélés, mely egyébként e műfaj első felbukkanása a magyar irodalomban, újabb meggondolások alapján bekerült a Fazekas prózai műveit közreadó fejezetbe.

A könyv első részében Fazekas kisebb költeményei kaptak helyet, a kritikai kiadáshoz hasonlóan keletkezésük feltételezett időrendjében; Fazekas maga ugyanis nem datálta verseit, a kronológia egyértelmű rekonstruálásához pedig hiányoznak a megfelelő adatok. A kikövetkeztetett időrendtől csak egy ponton tér el a kötet, amikor ars poetica-szerű volta miatt nyitó versként hozza *Az én poézisom* című költeményt. A kisebb verseket a Lúdas Matyi követi, majd Fazekas műfordításai következnek. A negyedik fejezetben kaptak helyet a prózai művek; sorrendjüket a kisebb költeményeknél jóval megbízhatóbban rekonstruálható keletkezési időpontjuk határozza meg. Közöttük megtalálhatók a Csokonai *Dorottya*-járól fiktív személyek nevében írt bíráló levelek, itt kapott helyet a *Fűvészkönyv* előszava, az Árkadia-per egyik Fazekas nevéhez fűződő dokumentuma, a fejezet második, terjedelmesebb részében pedig a költő által kiadott *Debreceni Magyar Kalendáriumban* megjelent írásai olvashatók. Végül a könyv utolsó fejezete a fennmaradt levelek és jelentéseké; utóbbiak a leégett debreceni nagytemplom újjáépítése körüli tárgyalásokról, valamint a *Fűvészkönyvről* és a kollégium szikszói gazdaságáról szólnak.

A kötetet részletes, a nagyközönségnek szóló kiadásokban megszokottnál terje-

delmesebb jegyzetapparátus és életrajzi áttekintés egészíti ki, mely a szöveggondozással együtt a nemrég elhunyt kiváló debreceni irodalomtörténész, Julow Viktor gondos munkáját dicséri.

Szajbély Mihály

Féja Géza: Lapszélre.

Szerkesztette, a szöveget gondozta és az utószót írta Féja Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 432 l.

A közelmúltban elhunyt író visszaemlékezéseit, esszéit tartalmazza a kötet. Féja Endre – az író fia – a könyv utószavában több íráshoz megjegyzést fűz: az író *Szabadcsapat* című önéletrajzi regényét szerette volna tovább folytatni, méghozzá oly módon, hogy „a bevezető *Politikai csillagkép* felvázolása után egy-egy személyhez, jelentős társadalmi-politikai megmozduláshoz, irodalmi folyóiratokhoz kapcsolta volna a fejezeteket, beléjük szöve a fennmaradt leveleket, személyes emlékeit.” Szintén a kézirat gondozójától tudjuk, hogy vannak véglegesen elkészült fejezetek (*Előszó helyett vallomás, Politikai csillagkép*, s a több részből álló *Bajcsy-Zsilinszky Endre*), s olyanok is, melyek csak részben készültek el (*Levelek tükrében*), vagy nem lettek befejezve (*Hatvany Lajos*). Az emlékezők közé a válogató több olyan írást is beillesztett, melyek ugyan korábban íródtak – *Emlékeim Móricz Zsigmondról, A Márciusi Front, Népi írók* stb. –, de az író – némelyiket átdolgozva – ide szánt. A könyv első részét a főnti emlékezők (arcképek, eseménytörténeti beszámolók) adják, míg *Az utolsó eszszék* című ciklusba azok az írások kerültek, amelyek eddig még könyv alakban nem jelentek meg.

Féja Géza nagy események, korfordulók, politikai, irodalmi csatározások részese és tanúja volt. Sebeket adott és sebeket kapott, sokszor forrt körülötte a levegő. Memoárjaiban a két háború közti politikai és irodalmi élet neves alakjai bukkannak föl – az emlékiró sajátos megidézésével. Nemcsak Bajcsy-Zsilinszky árnyával hadakozik, de egyes írókkal, kortársakkal is. Bár Féja Géza személyes emlékekre, átélt, megtörtént eseményekre hivatkozik, elég nehéz eldönteni, hogy emlékezete mint tükör mikor torzított, mikor nagyított föl s (esetleg) mikor homályosított el valamit. Mégis, az ő látátságában képet nyerünk egy korról, izgalmasan, sokszor novellisztikus kerettörténetben fogalmazva a vitákat is.

A *Hatvany Lajos* alakját rajzoló portré – Féja sokszor megfordult a lakásán – többet árul el Zsilinszky és Reinitz Béla összetűzéséről az októberi forradalom kapcsán, mint magáról a házigazdáról, noha egyetmást róla is megtudunk: „egy fokkal nyugatosabb volt a kelleténél, a magyar antikot, elsősorban a folklórt nem ismerte...” Adyhoz való viszonya is ellentmondásosabb volt, mint ahogy a köztudatban (irodalmomtörténetben) megmaradt. Érdekes, s ugyanakkor kegyetlen a *Móricz és Kodolányi* viszonyát megvilágító kettős portré, melyet Kodolányi *Visszapillantó tükör* című könyve kapcsán vetett papírra. Féja úgy véli, hogy Kodolányi Móriczot szenilisnek, a nőügyekben járatlannak tartotta, szól az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) elnöki széke körüli bonyodalmakról – Kodolányi Móriczsal szemben Földi Mihályt támogat-

ta (?) —, Móricz és Németh László (*Sznobok és parasztok*) vitájáról, s az a meglátása, hogy Kodolányinak vitáját Móriczcal még a nagy író életében kellett volna lefolytatnia, nem a halála utáni évtizedekben.

A *Levelek tükrében* című Németh László-portrét Féja Géza — legalábbis fia erről tudósít — tovább akarta még formálni, sajnos halála ezt megakadályozta. Az író így is értékes Németh-levelek közreadásával bizonyítja, bár kapcsolatuk nem volt mindig felhőtlen — Németh László: „elvi okokból annyiszor megsebeztek egymást” —, hogy kapcsolatuk túlnőtt az udvariaskodó gesztusok keretein. Németh Lászlónak a *Magyar ritmust* előlegező levele forrásértékű, Féja még annak örül, hogy a mű születésénél bábáskodhatott. *Zilahy Lajos*ról, emberi alakjáról, küzdelmeiről, az „új szellemi fronttal” kapcsolatos dolgokról megértően ír az esszéista Zilahyról: „Ő volt a bolyongó magyar, futott önmaga, a világ, a sors, a végzet, minden elől.”

A *Népi írók* című tanulmány 1958 augusztusában készült, abban az időben, amikor a támadó hangon kívül más nem kaphatott teret. Féja, ahogy mondja, nem akarta magának kisajátítani a „csalhatatlanság igényét”, nem is magáért, hanem küzdőtársaiért írta az összefoglalót — tiszta szándékkal. Történelmi áttekintésében megvizsgálja a népiség fogalmát, a „csoport” kialakulásának körülményeit, *Irodalmi számvetést* végzván szól Erdélyi József, Sárközi György, Illyés Gyula, Tamási Áron, Reményik Zsigmond („A népiekhez számítom”), Németh László, Kodolányi, Erdei Ferenc műveiről, értékeiről, a nacionalizmus vádját visszautasítja: „A sovinszta nacionalizmus az úri társadalom agresszív jegyeiből csinált eszményt, a mi patrióta nacionalizmusunk népünk emberivé nyíló jegyeiből.”

A kötetben először olvasható esszék: *Ady nyomában, Nézzünk immár nagyobbakra is, Kálmány Lajos nyomában, Oláh Gábor vallomása, „Kései sirató”* (József Attiláról), *Még egyszer Sinka István, Vallomás Illyés Gyuláról, A versben bújdosó* (Nagy Lászlóról), *Kós Károly*. A főnti írásokban a vallomásos hang dominál, ember és mű egyszerre nyugtázza le a „tanulmányíró”. Féja Géza ha egy-egy költőre-íróra figyel is, gyakran vonulatot rajzol, értéksort. Úgy véli, így jobban alátámasztja mondanivalóját. E szempontból különösen a *Nézzünk immár nagyobbakra is* című líratörténeti kalandozása érdekes: ahogy Ady Endrétől indulva eljut Juhász Ferencig, s „az új világkorszakhoz méltó lírai aktivizmusról” elmélkedvén, Farkas Árpádig, majd Utassy Józsefig.

Az utószó szerint a *Kálmány Lajos nyomában* című esszé, mely Tóth Ferenc, az azóta fiatalon elhunyt jugoszláviai magyar költő és folklorista könyvét méltatja, a hagyatékából került elő.

Szakolczay Lajos

Fónod Zoltán: Körvonalak.

Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava, 1982. 336 l.

Vita és vallomás c. interjúkötetében (Madách, 1981.) Tóth László joggal állapította meg, hogy „... mindmáig nincs irodalmi lexikonunk, rendszerezett irodalomtörténetünk, feldolgozott nemzetiség-történetünk, nincsenek megfelelő tankönyveink, íróinkról és irodalmunkról szóló monográfiáink, nélkülözzük a legszükségesebb bibliográ-

fiatalkorú munkákat stb.” Bár e helyzet azóta sem számolódott föl, döntő lépés volt Görömbei András feldolgozása a csehszlovákiai magyar irodalom 35 esztendejéről és annak előtörténetéről (Akadémiai, 1982.). Fónod Zoltán könyve emellett azért fontos, mert ottani szerző munkájaként, Turczel Lajos alapvető irodalom- és sajtótörténeti művei után ez az első teljességre törekvő körképe a felvidéki magyar írásbeliségnek: szépirodalomnak, kritikának, sajtónak és könyvkiadásnak, különös tekintettel a háború utáni fejleményekre. A csehszlovákiai magyar irodalom rövid történetét a Trianon utáni irodalomalapítástól a 80-as évek elejéig Fónod a könyv első harmadában rajzolja meg, felidézve a hőskor éveit, Fábry Zoltán szerepét, emlékeztetve az elvi vitákra és a hagyományértelmezés változataira, leszögezve, hogy a *kisebbségi* irodalom kezdeteit nem Balassi vagy Pázmány jelenti. Figyelmét nem kerülik el a húszas évek erdélyi és vajdasági vitái sem az egyetemes és kisebbségi magyar irodalmak összefüggéseiről; bevezetőjében ezen irodalmak kettős kötődésének elvét vallja. Áttekintésében Fábry tevékenységére koncentrál, miután (az ő álláspontját is korrigálva) periodizálta az irodalom fejlődéstörténetét: korszakhatárnak 45-öt tekint, mivel „A 'némaság' vagy a periféria-állapot semmiképpen sem lehet korszakmeghatározó.” A 45 utáni három évet nem a „kéziratos irodalom” idejeként minősíti; értelmezése szerint „A magyarságot ért teljes jogfosztottság, a kitelepítések és a deportálások megszüntetésére, új történelmi helyzetre volt szükség”, amit a CSKP 48 eleji győzelme hozott el. Részletesen áttekinti a lapalapításokat és a 45 utáni kulturális intézményrendszert, az irodalmi publicisztika, kritika és irodalomtörténet természetének minősítő felsorolásával együtt; külön szövege a három évtized antologikus jelentkezéseiről, majd a líráról és az epikáról készít gyorsmérleget. Keresztmetszete bár teljes képre törekszik, a valódi arányokat és a minőséget nem mindenütt képes jelezni. A kötet másik csomópontja a csehszlovákiai magyar könyvkiadás történeti vázlat a két háború közti kísérletek, sorozatok felsorolásával együtt: szól a CSEMADOK Magyar Könyvkiadójáról, a Tatran Magyar Üzeméről és a Madách alapításáról, majd tételes statisztikákkal illusztrálja a kiadó működését, ennek tematikai és nyelvi tagolódásával s a példányszámokkal együtt: a fejezetet irodalomszociológiai vázlat zárja a magyar olvasók érdeklődésének, szokásainak vizsgálatával, a két ország közti könyvkiadási egyezmény méltatásával. A könyv harmadik fejezete sajtó- és ideológiatörténeti jellegű: nagy tanulmányban értékeli a Fábry szerkesztette, 1931–36 közt működött Az Út c. kultúrpolitikai folyóiratot, elemezve a lap agitatív karakterét, tematikáját, állásfoglalásait, Fábry és Balogh Edgár szerkesztői szerepét, kapcsolatait, külön írásban szól a Sarlóról s egy, a DAV-ot feldolgozó szlovák szakmunkáról is. Fónod kötetét rövid, esszéisztikus írások sora zárja a Nyugat 34 évfolyamáról, a szovjet irodalomnak a Fábry-életműben való jelentőségéről, Balogh Edgárról, Sütő András történelemszemléletéről és a felvidéki festőről: Szabó Gyuláról. Bár a kötet új kritikai szempontokat és szemléletet nem hoz a tárgykör kutatásában, hasznos és ke-
rek összefoglalót ad, jelezve a rég elvégzendő feladatok irányait is.

Csapody Miklós

Gál István: Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz.

Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafiai tanszék, Budapest, 1982. 23 l.

A Babits évfordulóra készült ez a nagyon szép kiállítású kis kötet, amelyben Gál István tanulmány keretében mutatja be és közli az Országos Széchényi Könyvtárban, a Babits-hagyatékban őrzött verses, illetve prózai alkotásokat. A tanulmány a lehetőségek adta kereteken belül vázolja Ady viszonyát Babitshoz, illetve a Babits–Móricz viszonyt, kéziratközléssel érzékelteti *A gyémántszőrő asszony* című Babits-vers keletkezési körülményeit, változatait. A tipográfia, a szép kiállítás a jeles könyvművész, Haiman György diplomázó hallgatójának, *Horváth Andreának* tehetségét, ízlését dicséri.

Fried István

Gombos Gyula: Igazmondók.

Püski, New York, 1981. 125 l.

Négy nagyobb lélegzetű esszé tartalmaz Gombos Gyula könyve, de az esszének ez az igényesebb formája itt elsősorban nem terjedelmi értelemben vonja magára az olvasó figyelmét: a könyv a mai nyugat-európai magyar értekező próza jobb átlagából mindenekelőtt jól artikulált mondandója, összetettebb érvkészlete és – s ez ma már, sajnos, mind ritkábban méltatható karakterjegye az emigrációbeli irodalmiságnak – stílusos esszényelve révén emelkedik ki. Gombos esszéinek gondolatmenetét – ugyanis távolról sem valamiféle legitimációs öntudat, nem a magyar és kelet-közép-európai szellemiség szabadabb értelmezhetőségének egy furcsa elszigeteltségtől is táplált illúziója irányítja. A nagyigényűség ezért feltétlenül elfogulatlanabb és bonyolultabb tárgyias-sággal párosul nála annál, hogysem ideológiai sémákban gondolkodjék. A négy esszéportré (Illyés, Németh László, Paszternák, Gyilasz) teljes életművek értelmezésére törekszik, persze, nem filológiai vagy művelődéstörténeti értelemben – hanem egy kelet-európai magatartás-modell szellemi természetrajzát kutatva. Talán a Czeslaw Mylosz adta mai értelmezés és a két világháború közötti népi esszéisztika szemléleti sajátosságai ismerhetők fel leginkább Gombos koncepciójában, az előbbi főként a politikai, az utóbbi inkább a térség történeti arculatának értelmezésében. Gombos úgy vázolja fel alakrajzait, hogy bennük a térség ilyen viszonyaira (antidemokratikus hagyomány, politikai autoritáselv stb.) visszavezethető azonosságokra mutasson rá, s a négy alkotó pályaképét mintegy paradigmászerűen egy kelet-európai szellemi-politikai szerep foglalataként állítsa elének. Nem a könyvismertetés e műfajában van helye e koncepció részletesebb, kritikai megítélésének, ám az nyilvánvaló, hogy Gombos portréiban végülis az esszének mégsem a történeti-irodalmi, hanem egyértelműen a politikai hangsúlyai az erősebbek. S mint említettük, nem is annyira a könyv közvetlen mondandója okán: hiszen a politikai értekező próza műfaji jegyei nem uralkodnak el e komplexebb megközelítésformákon. Gombosnak főként az egész térségre vonatkozó felfogása az, amely nem tud megszabadulni a politikai zónaszemlélet struktúráitól. A négy portré alapjául ugyanis annak a geográfiai térségnek az a feltételezett egytlényegűsége szol-

gál, amelyről talán még ma sem, de a tárgyalt szerzők életpályája jelentős szakaszán semmiképpen nem állítható, hogy társadalmi-politikai vonásaik hasonlósága modell-szerű azonosságot mutatna. Ha Gombos e szerepek rokonságát a történeti alternatívák hasonlóságából vezeti le, akkor értelmezése alapjául a közép-kelet-európai térségnek bizonyára nem művelődéstörténeti, történelmi vagy főként nem irodalmi megközelítése szolgál, hanem annak döntően politikai formációként felfogott megítélése. Csak egy politikai-ideológiai Kelet-Európa fogalom tekintheti ugyanis azonos logikájú folyamatok részesének Illyés és Paszternák, Németh László és Milovan Gyilas pályáját, illetve rokonnak egészen eltérő művelődéstörténeti tradícióktól formált gondolatvilágukat, szellemi magatartásuk sajátosságait. Kár, hogy egy végsősoron igen egyszerű, a demokratikus Nyugat-Európa és az antidemokratikus Kelet-Európa képletére felépített oppozíció jegyében próbálja meg Gombos Gyula e szellemi pályák mérlegét megvonni. Mert így óhatatlanul olyan terepekre is kiterjeszti értelmezhetőségüket, amelyek nem csak az életművek teljességét nem tekintik elsődleges értéknek, hanem az autonóm szellemiség öntörvényű világára sincsenek berendezkedve. Mindez mégsem jelenti azt, hogy a koncepció egyszerűsítő távlatai elfednék ezeknek az írásoknak az erényeit. Gombos olyan esszé művel, amely nem viseli magán a stilizáló, képi elrajzolás olyannyira ismert, érzelmi hatású jegyeit. Tárgyias-megjelenítő esszényelve, az irodalmi próza egy fájának eszközeit is gazdagon használó stílusa akkor is érdeklődést tud kelteni tárgya iránt, ha az olvasó elsősorban más összefüggésekben tartja jelentősnek e pályákat, s azokat sem ugyanazon mérték szerint. S közben valami szelid belátásféle is megkísérti, mégpedig annak gyanúja, hogy az esszének lassan-lassan ez a formája is történeti alakzattá válik. Talán nem is az idő járt el fölötte, hanem mintha tárgya látszanék egyszerűbbnek számára a valóságnál.

Kulcsár Szabó Ernő

Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 442 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár)

Elsőízben született meg Magyarországon a kortársi csehszlovákiai magyar irodalomról tudományos jellegű, elemző, egyszerre portrékat megrajzoló és folyamatokat ábrázoló irodalomtörténeti szintézis.

Görömbei András újszerűen, bár az irodalomtörténetírás hagyományos módszereit követve igyekezett megközelíteni e nem könnyű témát, sőt problémakörök sokaságát. Tanulmánya három nagy részre tagolódik. Érthetően az első az előzményeket, s a történelmi háttérrel igyekszik megértetni az olvasóval. E rész jobbára az 1918–1945 közötti korszakot tárgyalja; átvéve sok olyan, máig érvényes megállapítást, melyet korábban – előtte, Csehszlovákiában – Turczel Lajos, illetve Csanda Sándor már leírt. Az is érthető, hogy ebben a részben a legtöbb az ún. átvétel – más tudományos igényű dolgozatokból. Bizonyára érthető az is, hogy e rész a leginkább vázlatos, hiszen a szerző a következő két nagy rész fejezeteire koncentrált: II. *Az indulás* (három fejezetben) és III. *A kibontakozás* (nyolc fejezetben).

Miért értékelhető Görömbei András kötete kellően? Azért, mert túllép a korábbi

esetlegességeken, s az aktualitás szülte megállapításokon. Amellett, hogy portrékat is nyújt, s nem is akármilyeneket, az irodalomtörténeti folyamatok összességébe igyekszik beállítani ezeket.

Bátran szembeszáll beidegzett, rosszul rögződött állításokkal; olyanokkal, amelyek az elmúlt három és fél évtizedben szinte pilléreivé váltak a csehszlovákiai magyar irodalomról szóló tanulmányoknak. Ezek között is a legszembetűnőbb – és éppen ezért itt végezte el Görömbei András a legmaradandóbb munkát –, hogy bebizonyítja: a csehszlovákiai magyar irodalom jogfolytonossága nem 1948-cal, hanem 1945-tel érvényes. Elveti, s jogosan teszi: Fábry Zoltán kánonként elfogadott periodizációját. S nem csak egy dátum-tovatozással, korrekcióval állunk itt szemben, hanem a tartalmi értékelés rendjével is. Hiszen a II. részt tulajdonképpen a folytonosság képviselőinek szenteli. Tehát belső összetartó, szellemi erővonalak nyomán haladva hatálytalanítja az 1948-as dátumot mint korszakhatárt, helyébe állítva 1945-öt. Csak ezután fog hozzá az 1945 utáni első nemzedék és a többiek munkássága elemzéséhez és értékeléséhez.

Így jutott el a III. nagy részhez, a kibontakozáshoz: mely már a portréknak és az irodalmi folyamatoknak dialektikus ötvözete. Nagyon plasztikusak ezek a portrék, kezdve azzal, hogy mily árnyaltan mutatja be az Irodalmi Szemle szerepén és jelentőségén keresztül az eddigi két főszerkesztő, Dobos László és Duba Gyula – alkati mivoltukból is következő – szervező célkitűzését. De felvonultatja a tablón Rác Olivér, Dávid Teréz, Ordódy Katalin, majd Bábi Tibor, Ozsvald Árpád, Mács József alakját; hogy azután ezeket szervesen – miként az életben – követhesse Tözsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos, Gál Sándor portréja. Kutatva, magyarázva, értelmezve és értékelve munkásságuk *lényegét*; az egyes műveket téve az irodalomtörténet mérlegére.

Az irodalomtudománnyal foglalkozó fejezet szakítja meg az előbbi, elsősorban szépirodalmi műfajú fejezetek sorát; ebben részletesen bemutatva Turczel Lajos, Csanda Sándor, Rákos Péter, Koncsol László, Zsilka Tibor, Zalabai Zsigmond eddigi életművét; árnyalva az eltérő vonásokat, a jellemzőeket, aszerint, kinek-kinek mi a célkitűzése, érdeklődési köre; de még úgy is, melyikük képvisel már új felfogást (irányvonalat) az irodalomtudományban – nemzedéki szempontból.

Az helyes, hogy – mint mondani szokás – a megillető helyére teszi az egykor sokat vitatott *Egyszemű éjszaka*, s részben a *Fekete szél* című antológiák szerzőit; egyáltalán a köteteket, úgy, hogy tovább elemzi a szerzők akkortól máig megtett útját. Itt ismételjük újra: szinte elkerülhetetlen a vázlatosság, hiszen műveik nagyobbik része még a kritika régióiba tartozik. Úgy véljük, hogy az Utószóban szereplő néhány szerzőre vonatkozó megállapítás az ismétlés erejével hat, noha más-más oldalukról szól itt, mint teszi ezt a korábbi (őket részletesebben érintő) fejezetekben.

Nagyon tiszteletre méltó tudományos munka (folyamat) alapjait rakta le Görömbei András. Az alapozás nem hálás feladatát tőle elvitatni nem lehet. Megteremtette a kortársi csehszlovákiai magyar irodalom történetének szintézisét; amelyet még árnyaltabb történeti háttérrel kell majd kiegészíteni.

Kovács Győző

Ha folyóvíz volnék.

A magyar népi líra antológiája. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Olosz Katalin. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1982. 478 l.

A vaskos kötet (noha a szerkesztő szerint az eddig fölgyűjtött 150 000 népdalhoz mérve a válogatás csak „dióhéjnyi ízelítő”) alcíme némiképp félrevezető, hiszen a köztudatban „népi líra” címszóval szokás illetni a népi írók alkotásait is. A kolozsvári kiadású kötet evvel szemben a *magyar népköltészet antológiája*, amely a „legjellemzőbb, költői szempontból a legmagasabbat képviselő alkotásokat” mutatja be. A közzétett forrásjegyzék alapos szerkesztő-válogató munkáról tanúskodik, hiszen Olosz Katalin a köteteken, népzenei példatárakon, írói falurajzokon kívül figyelembe vette a folyóiratközleményeket is (Erdélyi Múzeum, Pásztortűz, Művelődés). Az antológia alapjául szolgáló fontosabb kiadványok: Erdélyi János: *Népdalok és mondák* (1846–48), Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* (1877–78), Kriza János: *Vadrózsák* (1911 I: *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XI–XII. kötet), Mailand Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés* (1905), Bartók Béla–Kodály Zoltán: *Erdélyi magyarság* (1921), Kodály Zoltán–Szendrey Zsigmond: *Nagyszalontai gyűjtés* (1924), Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés* (1882), Kodály Zoltán: *A magyar népzene* (3. kiadás, 1960), Ortutay Gyula–Katona Imre: *Magyar népdalok* (1970) és a romániai magyar folkloristák: Almási István, Faragó József, Gazda Klára, Jagamas János, Kallós Zoltán, Olosz Katalin, Seprődi János könyvei, köztük is olyan fontos művek, mint a *Szilágysági magyar népzene* (Almási), a *Romániai magyar népdalok* (Jagamas–Faragó), az *Új guzsalyam mellett* (Kallós) és a *Magyargyerőmonostori népköltészet* (Olosz–Almási) stb.

A 850 (!) közlés tematikailag is változatos; fölöleli a párosítókat, szerelmi dalokat, lakodalmi énekeket, bordalokat, mulatónótákat, táncdalokat, táncszókat, csúfolókat és gúnydalokat, keserveseket, siratókat, bújdosoénekeket, rabénekeket, katonadalokat, pásztordalokat, betyárdalokat, koldusénekeket, baktornótákat, szolgadalokat, aratódalokat, summásdalokat is. Az ünnepnepok költészetén kívül helyet kapott a gyűjteményben a mágikus célzatú költészet (ráolvasások, átokdalok) és a hazájukat elhagyók búcsúja is (amerikás dalok), és nem kis terjedelemben a gyermekkor költészete (bölcsődalok, gyermekmondókák, Nap- és esőhívogatók, állathívogatók, riasztók, sípkészítők, hintáztatók, kiolvasók stb.).

A könyvet magvas, tanulmány értékű előszó vezeti be, melyben a szerkesztő nyomon kíséri a magyar népköltészet tudatos gyűjtésének – a pozsonyi *Magyar Hírmondó* indította – kétszáz éves útját, s röviden jellemzi a népdalok fajtáit, illetve keletkezésük körülményeit. Az antológia használatát nagymértékben megkönnyíti, hogy a *Forrásjegyzéken* és az *Útmutató a szakirodalomhoz* című összeállításon kívül helyet kapott benne egy betűrendes mutató is. A *Szójegyzék* is hasznunkra van, hiszen magában foglal minden olyan itt szereplő szót (tájszó, elavult, idegen szó stb.), amely eddig jobbjára a kutatók számára volt csak ismert.

Szakolczay Lajos

Hámori Tibor: Pizkos Fred és a többiek...

Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, Budapest, 1982. 150 l.

Rejtő Jenőről irodalomtörténeti igényű önálló kiadvány még nem jelent meg, ez a könyv az első, amely összefoglalja életét, főbb témaköreit és tragikus halálának körülményeit. Irodalomszociológiai vizsgálatok már készültek Rejtő olvasóiról, egyes regényei sikerének okairól (Tokaji András kutatási eredményei *Az olvasás anatómiája* című gyűjteményben olvashatók), de az egész kérdéskört még nem sokan vizsgálták. Hámori Tibor könyve népszerűsítő jellegű, publicisztikus írás, fő célja Rejtő nagyszámú olvasótáborának tájékoztatása. „Történetek Rejtő életéből” – ez az alcím, s ennél többet valóban nem nyújt a kötet. A két háború közötti irodalmi élet, sajtótörténet, színháztörténet kutatói számára számos értékes adalékkal szolgál; szórakoztató epizódokat ír le a termékeny, kalandos életű író kapcsolatairól, munkamódszeréről, Karinthy Frigyes Rejtő-értékeléséről. Megrendítő eseményeket idéz fel Rejtő munkaszolgálatos korszakából, haláláról a szemtanúk elbeszélése alapján. Gazdag képanyag egészíti ki a kötetet.

R. T. O.

Hegyi Béla: Alkotó időszakok.

Esszék és beszélgetések. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 586 l.

A Hungarológiai Értesítő 1980-as kötetében olvashattunk Hegyi Bélának, a Vigilia főszerkesztőjének két korábbi riportkötetéről, *A dialógus sodrában* (1978) és *A magunk vallomásai* (1979) címűekről. A Magvető Kiadó gondozásában közreadott új kötet vegyes műfajú válogatás, tíz év terméséből szemelgette ki a szerző a legértékesebbnek tetsző esszéket, tanulmányokat és természetesen riportokat. Hegyi Béla érdeklődése rendkívül széles körű, mondhatni enciklopédikus, a filozófiától a képzőművészetten át a zenéig, irodalomig, film- és színházművészetig terjed. A szereplő alkotók kortársaink, vagy a közelmúlt fájdalmas veszteségei. A filozófiát a *Lukács György fiatalkori ideáljairól* szóló írás és a *Dienes Valéria*-interjú képviseli. Beszélgetés készült két kiváló író özvegyével, *Kassák Lajos*néval és *Szerb Antal*néval. *Illyés Gyuláné* ezúttal nem Illyés Gyuláról, hanem saját gyógypedagógiai tevékenységéről, a gyógypedagógia magyarországi helyzetéről nyilatkozik. Ide kapcsolódik a Buda Béla pszichológussal készített interjú is. Egy ismeretlen, vagy helyesebben elfeledett szecessziós drámáról (1925) elemzést olvashatunk a kötetben (*Egy szecessziós drámánkról, Remsey Jenő: A boldogok szigete*). Hegyi Béla a határon túli magyar irodalomra is figyel. Beszélgetést folytatott *Fáy Ferenc*ccel és *Major-Zala Lajossal*, az utóbbi interjút bőséges magyarózó „közbeszólásokkal” adva közre. Hegyi Béla kötetének kiemelkedő része a *Rónay Györgyről* szóló két írás. Az elsőben *Szeressétek a gödölyeket!* címmel Rónay prózáját elemzi, a második a már beteg, idős íróval készített értő és ráérző beszélgetést.

Az alkotó időszakok képzőművészeti, színház- és filmművészeti írásai egyaránt azt bizonyítják, hogy Hegyi Béla otthonos mindhárom területen és a feldolgozott téma, a jól ismert interjúalanyok megnyilatkozásai visszaigazolják a szerző tárgy szeretetét, beleérző képességét, szakmai felkészültségét.

Németh S. Katalin

Hornyik Miklós: Beszélgetés írókkal.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 263 l.

Hornyik Miklós korábbi könyve (*Szabálytalan napló*, 1981) már bizonyította, az irodalmi interjú akkor jó, akkor van súlya, ha a megvallatott íróval egy fölkészült „riporter” ül szemben. Riporter, ki elsősorban a magyar irodalom és művelődés szerelmese, s irodalomtörténész és kritikus is egy személyben. A *Szabálytalan napló*ban – a kötetnek csak egy részét tette ki az interjú – a jugoszláviai magyar irodalom jeles alkotói – egy-két kivételtől eltekintve Hornyik nemzedéktársai: Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Domonkos István, Végel László, Gion Nándor stb. – vallottak pályájukról, a mostani kötetben az egyetemes magyar irodalom nagy egyéniségei: Füst Milán, Déry Tibor, Weöres Sándor, Örkény István, Pilinszky János, Németh László, Illyés Gyula, Mészöly Miklós, Ottlik Géza és Lukács György, a filozófus. Jóllehet a beszélgetések az első közlésen (*Híd*, *Magyar Szó*, *Képes Ifjúság*) kívül egy-egy író tanulmánykötetében is megjelentek (Déry Tibor: *Botladozás*, Németh László: *Megmentett gondolatok*, Illyés Gyula: *Hajszálgyökerek* stb.), így együtt olvasva mutatják igazán, hogy mily erős a kortárs magyar irodalom, miképp épültek egymásra – sokszor egymást kiegészítve – a rétegek, a hagyományt magukba oldva, hogyan lettek a megszólaltatott írók maguk is élő hagyomány.

Hornyik alapos, az életműben jól eligazodó kérdező. Interjúinak – folyóiratban és újságban közzé tett beszélgetéseinek – jól kivehető szerkezete van: a több alfejezetre osztott válaszok előtt minden esetben „kisportrét” olvashatunk a megkérdezett íróról. Hornyik tömör összefoglalói az életmű lényeges pontjaira világítanak rá, s egyben az esszéíró-riporter véleményét közlik.

Ritka esetben a beszélgetés előkészületeiről is hírt ad (*Ottlik Géza*), s ha úgy érzi, hogy mások pontosan megfogalmazták az életmű milyenségét, szívesen idéz a meglátásokból (*Weöres Sándor*). Kényes kérdést nem ismer, nem homályosít és kódosít, hiszen tudja, hogy riporterkedésével is irodalomtörténetet ír. Analitikus (kérdező) módszerével nem egyszer meg is előzte az összefoglalókban és pályaképekben nem nagyon bővelkedő irodalomtudományt. A Füst Milánnal folytatott beszélgetést kivéve – ez csak amolyan vázlatnak tekinthető –, minden esetben az életmű mélyébe hatol. Mondása szerint „szenvedélyesen elfogult”, de ez nem akadályozza meg abban, hogy föltegye kíméletlen kérdéseit. Déryt például többek közt az író és a párt viszonyáról, valamint a börtönben írott művekről faggatja, Örkényt „megöregedett írásairól”. Kíváncsi, hogy Lukács György esztétikájában miért csak egyetlen író – Déry – lett elemzés tárgya, és miért maradt ki szinte az egész magyar irodalom. Németh László több más mellett (görög hatás, a regény válsága, magyar verselés stb.) arról beszél, hogy – „a minőségelv beoltásával” – miként szerette volna a szocializmust „ruganyosabbá, nyugatibbá tenni.” És tizenöt év előtt már értékeink jobb megbecsülésére figyelmeztet: „...úgy hiszem, nem méltatták érdeme szerint Mészöly Miklóst sem.” Illyés Gyula az igazságot „esztétikai faktornak” nevezi, majd Herderrel vitázva kijelenti: „a magyarság nem pusztuló és nem halálba menő nép.” És ő áll ki Szabó Lőrinc mellett is, amikor az életmű rosszindulatú gyanúsítgatások közepette már-már méltatlanul feledésbe merült.

Mészöly Miklós az író és a történelem, az író és a társadalom viszonyáról tőprengve „emberszabású politikát” követel, s bizonyos esetekben a „pozitív kívülállás”

gyakorlati hasznát hangsúlyozza. Ottlik Géza pedig a kötet talán legrészletesebb (tévé) interjújában vall életéről, őseiről, sikertelen újságírói próbálkozásairól, a személyi kultusz éveiről, elkallódott kéziratairól, olvasmányélményeiről, a bridzs varázsáról, a Nyugat negyedik, már a Nyugat utáni nemzedékéről, Kosztolányiról és Rilkeről.

A beszélgetések során természetesen nem csupán az életutak deríttetnek föl – egy-egy interjú önéletrajzi adalékokban is igen gazdag –, hanem a művek (Déry *Avilági játékokjától* kezdve Németh László *Utolsó kísérletéig*) keletkezésének körülményei, s azok a társadalmi viszonylatok, melyek többé-kevésbé hatással vannak egy alkotás létrejöttére, vonzzák vagy taszítják az író gondolatvilágát. Hornyik Miklós – beszélgetéseiből is kiderül –, mindig a műnek szavaz elsőbbséget, tehát írópárti.

A könyvben az írók fotója is megtalálható, s a lelőhelymutató pedig az interjúk első közlését rögzíti. Ez utóbbi azt is jelzi, hogy egy-egy író fölvette-e az interjút saját kötetébe.

Szakolczay Lajos

Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 337 l.

A könyv a szerző 1978 előtti Balassira vonatkozó poétikai kutatásainak szisztematikus összegzése. Horváth Iván Balassi poézisében három kategóriát vizsgál módszeresen: a kompozíciót, a metrikát és a szerelmi ideológiát; mindhármát nagyobb összefüggések keresésével kombinálja.

A poétikai megfigyeléseket a vizsgált corpusnak – Balassi ránkmaradt versgyűjteményének – filológiai elemzése előzi meg. Az első fejezet címe: Az új Balassi-kiadás védelme utal a szerző meghatározó jelentőségű szövegkiadására (Újvidék, 1976.), s jelzi azokat a nehézségeket, amelyek az általa eszményinek nevezett kiadás elfogadtatását övezték. Kiadástörténeti áttekintésében a kompozíciós és a kronologikus elv száz esztendeje tartó küzdelmét mutatja be, s az utóbbi időszak reveláció-szerű eredményeit, amelyek Balassi eredeti 3x33-as számszimbolikus kötettervének felismeréséhez vezetnek.

A kompozíció és kontextus című fejezettel kezdődik a történeti poétikai vizsgálódás. A számszimbolikus kompozíciós elv nemcsak a versgyűjtemény egészére, hanem az egyes versekre is jellemző sajátosság. A szerző egyéni leleménye az a megfigyelés, hogy a Szentháromság személyeihez szóló három himnusz sorainak együttes száma nem véletlenül 99, hanem a teológiai számszimbolika irányából való szubtilis utalás az egész versgyűjtemény szerkezetére. Az egyes versek metrikai képletében is jól kihámozható a számszimbolikus szerkezet léte. A további elemzés azt tárja fel, hogy Balassi kompozíciói nyílt és zárt szerkezetpárokból épülnek fel.

A metrum és kontextus című fejezetben először azt vizsgálja Horváth Iván, hogy a Balassi által használt metrumok milyen poétikai benyomást kelthettek a kortársakban. Ezt úgy próbálja érzékeltetni, hogy a XVI. században nyomtatásban megjelent verses művek rímszemponthú metrikai repertóriumát szembeállítja a Balassi-versekével. Mindezt grafikusán ábrázolja, s összesítve egymásra vetíti a kettőt. Az eredmény sze-

rint a nyomtatott költészet és Balassi közt jelentős a metrikai eltérés, mintegy egymás ellenpontjai. Balassi heterometrikus-heterorimes verseivel a korban egyedülálló Magyarországon. Ezek közül a legjelentősebb az ún. Balassi-versszak, amelynek eredetére – az eddigi kutatásokat igen részletesen bemutatva – a szerző a sequentia Victoriana irányában keresi a megoldást.

A szerelemideológia és kontextus című fejezetben a szerző az egyik legvitatottabb kérdéskörben keres új utakat. Megállapítása szerint Balassi bár reneszánsz költő, mégis alapvető a rokonsága az első trubadúrokkal. Ide kapcsolódik az eddig használatos terminológiák megváltoztatására tett kísérlete is, amely a régi magyar poézis differenciáltabb vizsgálatát teszi lehetővé. A költészetben két szintet helyez egymás mellé illetve fölé: a populáris és az arisztokratikus regisztert. A szerelmi költészetben a régi magyar 'virágének' terminust a tudományos vizsgálat számára túlságosan általánosnak tartja. Véleménye szerint hibás dolog udvari és lator virágének szembeállításáról beszélni, hiszen a fin'amors, a nő kultusz ideológiájának megléte vagy hiánya a perdöntő kérdés. A fin'amors a lator verset is az arisztokratikus regiszterbe emeli! A szerző a Balassi előtti szerelmi költészet vizsgálata alapján arra az eredményre jut, hogy a fin'amors ideológiát Balassi teremtette meg a magyar költészetben. Lehetségesnek tartja azonban, hogy mégsem teljesen egyedül tette ezt, hanem a rejtélyes Dobó Jakabbal együtt. Párhuzamként Guilhelm de Peitieu fiatalabb familiárisát, Eble de Ventadorn-t hozza elő, akitől – Dobó Jakabhoz hasonlóan – egy sor sem maradt fenn, de a hagyomány őt is a fin'amors ideológiai kidolgozói közt tartja számon. A továbbiakban Balassi populáris regiszterben írt ifjúkori verseit tárgyalja, hangsúlyozva, hogy a poéta „lator” éneket nem írt.

A kötet záróelmélkedése az általa is követett történeti poétikai módszer mikéntjéről szól, amelynek jelszava a „mindent a maga mércéjével”. Ennek kapcsán a régi magyar irodalom konvencionális esztétikai megítéléséről ír bírálólag.

Horváth Iván kötete első ízben kínál módszeres poétikai elemzést Balassi költészetének egészéről. A mechanikus mikrofilológiai munkától egy lélegzettel jut el az elvontabb elméleti megállapításokig, amelyek újszerűek, s az európai történeti poétikai kutatások eredményeit is magukban hordozzák. Jó lehetőséget kínál a Balassi poétikájával kapcsolatos konvencionális nézetek felülbírálásához, s új objektívabb vizsgálati módszerek felé nyit utat, amelyek lehetővé teszik az egész régi magyar irodalom differenciáltabb esztétikai megítélését. Lehetetlen pár sorban ismertetni azt a sok mellesleg felmerülő tudományos eredményt, amely a kötetet a fő megállapításokon kívül alapvető fontosságúvá teszi a jövő Balassi-kutatói számára.

Szabó Géza

Hungarian Linguistics of the 16th–19th century.

A bibliography of works in the John P. Robarts Research Library of the University of Toronto. Compiled by I. L. Halasz de Beky. Toronto, 1982. 16 l. (Bibliotheca Hungarica Torontonensis 15.)

A torontói John P. Robarts Library gyűjteményének magyar nyelvészeti munkáit veszi számba Béky Halász Iván a 16. századtól a 19. századig. Dévai Bíró Mátyás 1549-es munkájától Geleji Katona István Magyar grammatikáján át Szinnyei József Magyar tájszótáráig és az 1874–1890 között készült Nyelvemléktár régi magyar kódexeket és nyomtatványokat bemutató kötetéig időrendben követi egymást a szám szerint negyven nyelvészeti munka bibliográfiai adatainak leírása. A füzetet néhány címlap illusztrálja.

M. R. J.

Hungarian Poetry in English and French.

A bibliography of works in the John P. Robarts Research Library of the University of Toronto. Compiled by I. L. Halasz de Beky. Toronto, 1982. 16 l. (Bibliotheca Hungarica Torontonensis 16.)

A John P. Robarts Research Library anyagából a magyar költészet angol és francia fordításban olvasható műveit regisztrálja Béky Halász Iván bibliográfiai füzete. Bisztray György rövid bevezetőjét a könyvtár állományában fellelhető 15 antológia leírása követi, majd az egyes költőket – Adyt, Aranyt, Csoóri Sándort, Faludyt, Illyést, József Attilát, Juhász Ferencet, Juhász Gyulát, Ladányi Mihályt, Nagy Lászlót, Nemes Nagy Ágnes, Petőfit, Pilinszkyt és Radnótit – bemutató önálló kötetek felsorolása következik.

M. R. J.

Huszár Sándor: Sorsom emlékezete.

Vallomás egy büntelen nemzedék elkárhozásáról. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 410 l.

Huszár Sándor furcsa „önéletrajza” bizonyos szempontból irodalomtörténeti műnek is fölfogható, hiszen egy nemzedék – a romániai magyar irodalom ötveneséihatvanasai – szószólójaként az író értékeket vesz bonckés alá, helyez más – az eddigiekkel szöges ellentétben álló – megvilágításba, portrékat nagyít ki, találkozások „jegyzőkönyveit” vizsgálja, baráti kapcsolatokat eleméz. A szerző több mint negyedszázada hol színházigazgatóként, hol főszerkesztőként, hol meg „csak” íróként formálta-alakította a romániai magyar irodalmat-művelődést, s a könyve megjelenése utáni viták nemcsak azért csaptak magasra, mert a hozzászólók (írotársak) nagy mértékű subjektivitást észleltek a mű egyes fejezeteiben, hanem azért is, mert szembesítették Huszárt,

az emlékezőt avval a Huszárral, aki tevékenyen részt vett mindabban, ami ilyené formálta a romániai magyar kultúrát.

Hosszú tanulmányt kívánna a *Sorsom emlékezete* tüzetes szemléje, érdekes portrészorozata, hiszen csak így lehetne különbséget tenni „emlékezés” és emlékezés között, de egy tagadhatatlan: a könyvnek van szellemi hőfoka, szenvedélye, és az író is komolyan veszi tárgyát: a romániai magyar irodalmi (szellemi) élet csatáit, és saját nemzedékét, amint az éppen „elkárhozni” látszik. Bár Huszártól nem idegen az öngúny – sajtóértekezletét a regényeiből jól ismert Tarka Ökör nevű kocsmában tartja –, könyvében mégis inkább az önportré-festés másfajta módozatait gyakorolja. Akárcikre néz, magát látja; tudatában van szerepének, közéleti súlyának, s írókkal való találkozásai is azért érdekesek, mert ez a fölfokozott én-központúság – paradox – olyan színeket, tulajdonságokat is láttatni enged a „vizsgáló” személyiségén, amelyek egy másfajta közelítéssel talán rejtve maradtak volna. Szubjektív „irodalomtörténetében” mindenki beszélő partner, jó koma, s az emlékező író előtt pedig különösen megnyilatkozó személy.

A *Sorsom emlékezetében* – ki kisebb, ki nagyobb fényben – fölvonul szinte az egész romániai magyar irodalom, s nem csupán az 1945 utáni rajzás nemzedékei számlítanak ide, de a két világháború közötti alkotók is: Gaál Gábor, Nagy István, Tomcsa Sándor (*Szomorú vigjáték*), Kemény János (*A báró forradalma*), Kacsó Sándor (*Bátor hűség*), Asztalos István, Balla Károly (*Temetés helyett*), Benedek Marcell (*Hazajáró lélek*), Mikó Imre (*Aki előttünk járt, A csendes Petőfi utcába*), Csehi Gyula, Méliusz József, Deák Tamás, Földes László – ezt a nagy lélegzetű arcképet követte a legnagyobb vita –, Hervay Gizella (*Proféta voltam a Balta Albán*), a Forrás második nemzedékének alkotói stb. Nem monoton emlékezésekről, emlékföldidézésekről van szó, hiszen Huszár gyakran váltogatja műfajait – portrévázlatot irodalmi vitacikk, majd interjú követ vagy önéletrajzi ihletésű esszé –, és mondandóját hitelesítendő, leveleket-levélrészleteket is közöl (Benedek Marcelltól, Kemény Jánostól, Mikó Imrétől, Nagy Istvántól, Földes Lászlótól, Méliusz Józseftől, Hervay Gizellától, Örkény Istvántól, Karinthy Ferentől és saját magától is).

Szakolczay Lajos

Illyés Gyula Babitshoz.

Levelek, versek. Összeállította és a jegyzeteket írta Téglás János. A Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet kiadása, Budapest, 1982. 274 l. (Minikönyv)

A nyomdaipari szakközépiskola minikönyv sorozatában jelentek meg Illyés Gyula levelei és versei Babits Mihályhoz. Az 52 levél (a legelső 1929 szeptemberéből, az utolsó 1941 júliusából való) és a három vers (a Pünkösdi ének 1929 májusából, a Paprikák 1932-ből és a Ha mindent elvesztünk mi... 1938 áprilisából) arról a szoros kapcsolatról, barátságról tanúskodik, amely Illyés Gyulát Babitsékhoz fűzte. A kronologikus rendbe sorjázó levelek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-

hagyatékából valók; a hozzájuk csatlakozó jegyzetek adatokkal, magyarázatokkal világítják meg az egyes levelek hátterét.

M. R. J.

Illyés Gyula élete képekben.

(Illyés Gyula szövege. Összeállította: Illyés Gyuláné. A képeket összegyűjtötte és válogatta: Moldován Domokos. A könyvet tervezte Szántó Tibor.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 207 l.

A 20. század második felének legnagyobb magyar költője, Illyés Gyula 80. születésnapját ünnepeltük 1982-ben. Ebből az alkalomból számos műsor, megemlékezés, ünnepség, kiadvány készült. Az utóbbiak közé tartozik a – mint címe is utal rá – „képek-könyv” a költő életéről.

Témák szerint kilenc fejezetre tagolódik. Egy-egy témán belül időrendben következnek a képek. A legtöbb fénykép mellett magyarázat, illetve hangulatteremtés végett Illyés Gyula odaillő verséből vagy szövegéből vett idézetek állnak.

Az első fejezet, *Eltelt azóta sok idő* a nagyszülőket, szülőket, testvéreket, a felső-rácegresi szülőházat mutatják be, felelevenítve a nézőben a *Puszták népe* első fejezeteit.

Mennyiségükkel kiemelkednek a fejezetek közül a *Jóbarátok*, *találkozások* és *Dániel az övéi közt* címűek. Az elsőben régi és mai ismerősök, barátok társaságában látjuk Illyés Gyulát, hivatalos és nemhivatalos alkalmak kapcsán, itthon és külföldön. Sorjában feltűnnek Beatrice „apródjai”-ként unokatestvérei, Weszely László, Sárközi Márta szuggesztív arca, író, szobrász, zenész barátai, Ferenczy Béni, Kodály Zoltán, Lukács György, Veres Péter, Németh László, Cs. Szabó László, Csoóri Sándor társaságában láthatjuk a költőt.

A legegységesebben szerkesztett, legbővebb anyag a költő drámáinak, a drámák próbáinak fényképfelvételei. Régebbi nagy sikerek váltakoznak a frissebbekkel.

Természetesen számos érdekes, megrendítő képet találunk a többi fejezetben is: közismerteket és a nagyközönség számára eddig ismeretlen. A híresek közül például Babitscsal való közös képe a könyvlepcsőnél vagy a közismert tihanyi kapitánysapkás.

Nemigen láttuk viszont még első feleségének, „Mucának” fájdalmas mosolyú, lesoványodott portréját vagy a csoportképet Marosvásárhely közelében, verőfényes havas tájon 1956 elejéről, vagy az unokák kedves kötekedését a vidám nagyapával.

Bárki veszi is kezébe e könyvet, nem csalódhat. Talál képanyagot érdeklődésének, kíváncsiságának kielégítésére, tiszteletének, áhítatának táplálására is.

Az idézetek forrását feltüntető jegyzet és képjegyzék zárja a könyvet.

B. Hajtó Zsófia

Illyés Gyula művei I–III.

A válogatás, a szöveggondozás Béládi Miklós munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 834, 910, 914 l. (Magyar Remekírók)

„Ez a vállalkozás egyvalamiben eltér a Magyar Remekírók sorozat jól bevált kötet szerkesztési alapelveitől: a *Fáktyaláng* kivételével a nagyobb műveknek nem a teljes szövegét közli, hanem részleteket ad belőlük.” E gondolattal kezdi Utószavát a kötet gondozója, Béládi Miklós, akit már csak azért is méltán választott erre a munkára Illyés Gyula s vele egyetértésben a kiadó, mert köztudott volt, hogy monográfiát készülni az íróról, s nagy, összefoglaló munkájának részletei, koncepciója épp úgy felsejlettek korábbi, Illyéssel foglalkozó tanulmányaiból és bírázataiból, mint a válogatásból, melyet a nagy vállalkozás előtti erőpróbának szánt s egyben kedves, megtisztelő kötelességének érzett, melyet teljes lelkesedésével és tudásával igyekezett minél tökéle- sebbé tenni.

A kötet szerkesztése közben találta szembe magát a nagy kérdéssel: lehet-e, szabad-e „afféle földuzzasztott breviárium formájában” bemutatnia Illyés Gyula oly sok műfajra kiterjedő s valamennyiben maradandót alkotó pályáját, vagy netán helyesebb-e kevesebb művet, de teljes szöveggel közreadnia. A válasz a válogató számára sem volt egyszerű, végül mégis úgy döntött, hogy vállalja a csonkasággal szükségszerűen együttjáró hiányérzetet, máskülönben – mint a jelzett helyen írja – „megzavartuk volna az életmű belső arányait, az önkifejezés és a kor föladata kérdésekre válaszolás érzékeny egyensúlyát”. Mintája – legalábbis a különféle művek időrendi csoportosításával – maga Illyés volt, aki *Itt élned kell* (1976) című kötetét sajtó alá rendezve a többi között ezeket írta: „az időrendben való felsorakoztatás tán arra is jó lesz, annak nyomon követésére: mint alakul, fejlődik, tér vissza újra egy elmében egy gond...” Az adott – nem szerény – terjedelemben megkísérelte tehát a válogató és szöveggondozó Béládi Miklós nyomon követni az írónak azt a belső fejlődését, mely nemcsak művészi érlelő- dést jelentett, hanem a kor kihívásaira adott válaszokat is tartalmazta, s lehetőségei szerint így adott teljesnek mondható képet arról a pályáról, mely szorosan összeforrt a magyarság történetével, akár mint annak tükrözője, akár mint útmutatója.

Az első kötetben a versek és műfordítások olvashatók. Illyés Gyula lírájának ismerői számára bizonyára meglepetésként hat, mily nagy terjedelmet szentelt a válogató az utolsó korszakban született költeményeknek, melyek csupasz, tömör lényegszemlé- lete valóban az egész élet sokszor keserű tapasztalatait összegezte, s újra meg újra, mind makacsabb szenvedéllyel, mind fájdalmasabb öniróniával igyekezett meglegni a „tiszteletgondás törmelékeit”. Bár e válogatás jó alkalmat szolgáltatna arra, hogy meg- kíséreljük Illyés Gyula, a költő jellemzését, vagy óvatosan kijelölni az újabb magyar lí- rában elfoglalt helyét és szerepét – mely nem kevésbé fontos, mint az a pusztán tény, hogy a nagy, korszakjelző lírikusok egyike –, ezúttal e csábító lehetőséggel mégsem él- hetünk, hiszen a Magyar Remekírók sorozat egyes darabjai sem ezzel a céllal készül- nek, sokkal inkább fogódzót s eligazítót adnak az olvasónak, mintegy arra ösztönözve őket, hogy ezek birtokában törekedjenek a majdani teljességre. Béládi Miklós versválo- gatása olyan iránytű, melynek segítségével mindenki biztosan tájékozódhatik, s a rész- letekből máris megsejtheti az egész gazdagságát és jelentőségét. Ugyanezt mondhatjuk a műfordítót bemutató részről is. Köztudott: Illyés a század egyik legrobusztusabb tol-

mácsolója volt, akinek műfordítói teljesítményét aligha lehet egyetlen fordítói törekvéshez vagy iskolához kötni. Az idegen versek meghonosítását is szolgálatnak, vagy kedves baráti kötelességnek érezte, s volt ebben a műfajban is annyira szuverén alkotó, hogy ne érezze önmagára érvényesnek azokat a „piszlicsáré törvényeket”, melyek ritkán segítik, inkább gátolják a nagy fordítói teljesítmények megszületését.

A második kötetben regényrészletek, novellák és drámák (*Fáklyaláng*, *Kegyenc*, *Bolhabál*) olvashatók. A sor természetesen a *Puszták népével* indul, majd a mesteri, *Petőfi Sándorról* írt életrajzzal folytatódik, s ezeket követik rendben a *Kora tavasz*, a *Mint a darvak*, a *Hunok Párizsban*, a *Kháron ladikján* és a *Beatrice apródjai* részletei. Már a címek felsorolása, a művekre való futó emlékezés is jogossá teszi a kérdést: vajon a hagyományos értelemben vett regény-meghatározás érvényes-e Illyés prózájának e tartományára? Hiszen ezekben a műveiben sem csak az volt a célja, hogy az epikus eltávolítás eszközeivel éljen, hanem erkölcsi, politikai és történelmi kérdésekben foglalt állást, ábrázolásmódja pedig inkább az olvasó állásfoglalásra készítő segítője a legtöbb esetben. Szinte minden regényében megfigyelhető, milyen szuverén módon bánik az idővel: sosem csak a témájául választott korszetet mutatja be, hanem egy-egy esszéisztikus betét formájában ki-kitér a regény és a saját korát elválasztó időszak jellemzésére, hogy végül eljutva a mindenkori jelenbe, azzal kapcsolatban is elmondja véleményét. Regényeinek nagy többségében motívumok sorát fogja össze, módszerére hatott valamelyest az esszéahagyomány vagy a dokumentumírás, mégsem nevezhetők művei ilyen jellegű írásoknak, viszont megtalálható bennük a regény legfontosabb jellemzője, a többértelmű jelentés, melyet épp azzal ér el, hogy úgy mutatja be a dolgokat, eseményeket, amint azok történtek. Olyan korszakban írta első regényeit, mely a műfaj váltságának keserű tudatával vívódott, s a maga példájával igazolta, nem a fikció, nem a varázslat, nem az eltávolítás a próza igazi, nagy kérdései, hanem a tényekhez való következetes és makacs hűség. Ahogy verseiben, prózájában is megfigyelhető az időszerűsége való törekvés: mindig kényes kérdéseket vet föl, s azokra igyekszik válaszolni, s feletét azért is érezzük hitelesnek, mert igazságát a megélt valóság szavatolja.

Nemcsak a már érintett műfajban törekedett a valósággal való minél intenzívebb és hitelesebb kapcsolat kialakítására, hanem drámai műveiben is, amelyekben megfigyelhető az a törekvés, hogy egy-egy feledésbe merült műforma feltámasztásával, mondanójának keretével való felhasználásával igyekezett választ találni kora időszerű, sokszor nyomasztó kérdéseire. Hogy e három itt szereplő drámai műve a legjelentősebb-e, netán másokat választ-e magának az utókor, mint kedvesebbeket s fontosabbakat, abban a kérdésben korai lenne még egyértelmű állásfoglalásra törekednünk. Az nem kétséges, hogy a *Fáklyaláng* a magyar drámairodalomnak kivételes hőfokú darabja, különösen a második felvonásban emelkedik meg, a *Bolhabál* inkább egyfajta ügyeskedő, már-már mesei népi életszemléletet aktualizál, a *Kegyenc* pedig leginkább engedelmeskedik a színpad zárt törvényeinek, ám ugyanakkor rendkívüli erővel fejezi ki korunk egyik legizgalmasabb kérdését, mely az irodalomnak éppúgy megválaszolásra váró központi gondolata, mint a bölcséletnek: megőrizheti-e a személyiség függetlenségét az önkénnyel szemben.

A harmadik kötet útirajzokat és esszéket tartalmaz, s az időrend szabályait követve rendkívül széles, hiteles képet rajzol arról a folyamatról, ahogy egy nagytehetségű esszéíró a kor nyomására és öröklött parancsára kialakított a maga számára egy olyan

formát, mely alkalmas volt történelmi tárgyú elmélkedésekre éppúgy, mint a nemzet-volt legégetőbb és legfájdalmasabb nyitott kérdéseinek szigorú és kérlelhetetlen felvetésére, de megfér a nagyívű, a huszadik század sokszor tragikus hasadásokat okozó problémáival vívódó írók szomszédságában érző, meleghangú baráti méltatás, irodalom-történeti portré vagy éppen lírai emlékezés. Nem szabályos esszék és nem szabályos útirajzok sorakoznak itt, hanem egy felelősen gondolkodó, küldetését mélyen átérző ember kollektívnek szánt vallomásai, melyek szerzőjüket méltán állítják a nemzetről gondolkodók s annak ügyében tevékenykedők első sorába.

Rónay László

Irodalmi Kurír és előzménye 1931–1932.

Hasonmás lenyomat. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Szurmay Ernő. Versegly Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1982. VIII, (60), 164 l.

A két világháború közötti sajtótörténet egyik rövid életű dokumentumát adja közre a Szolnok Megyei Könyvtár hasonmás kiadása. Az *Irodalmi Kurírt* és előzményét a *Reklám Kurírt*, illetve *Kurírt* Szandai Sándor, a későbbi neves szobrász alapította és szerkesztette. A folyóiratritkaság, amelyből összesen három teljes sorozat ismeretes, a progresszív vidéki sajtó értékes emléke. Az alapító szerkesztő álláspontja szerint: „Segítsen az irodalom a reklámnak és viszont, a reklám az irodalomnak”. A folyóirat szerzői gárdája elsősorban a megye ma már jórészt elfelejtődött írói közül került ki, de szerepelt a lapban Gelléri Andor Endre, Kassák Lajos, Nagy Lajos, Radnóti Miklós és Zsolt Béla is.

A hasonmás kiadás a Szolnok megyei irodalmi ritkaságok felelevenítését célul kitűző sorozat első darabja.

Németh S. Katalin

Irodalom- és nyelvtudomány.

Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis Tom. 9/D. Nyíregyháza, 1982. 167 l.

A címének megfelelően vegyes tartalmú kiadvány első részében három irodalom-történeti és két nyelvtudományi értekezés kapott helyet. A kötetnyitó írásban *Csorba Sándor* vizsgálja Kölcsey és Petőfi verstechnikájának-verselési stílusának, motívumainak és eszmerendszerének közös vonásait (*Kölcsey-hatások Petőfi műveiben*). *Bánszky István* tanulmánya Krúdy irodalomszemléletének megismeréséhez igyekszik hozzájárulni azáltal, hogy összegyűjti egyik regényének művelődés- és irodalomtörténeti hivatkozásait (*Krúdy irodalmi tárlata a Napraforgó című regényben*). Az irodalomtörténeti részt záró írásában *Pál György* a 70-es évek második felében elhunyt kárpát-ukrajnai magyar író, Kovács Vilmos életét és főbb műveit tekinti át (*Atörténelmi éjjeliőr. Kovács Vilmos írásairól*). A nyelvtudományi írások közül *Bachát Lászlóé* (*Az ifjúsági nyelv kialakulása*) azt a kérdést vizsgálja, hogy a korábban egy-egy iskola falai között maradt di-

áknyelv napjainkra hogyan vált jól elkülöníthető, a nem diák-fiatalok nyelvhasználatára is jellemző egységes ifjúsági nyelvvé, míg *Horst Naumann* német nyelvű tanulmányában (*Die Kommunikationsverfahren Vergleichen, Verallgemeinern, Schlussfolgern*) az NDK-ban 1976–80 között folytatott, Az anyanyelvi oktatás és képzés nyelvtudományi alapjai című, országos szintű kutatómunka eredményeibe enged bepillantást.

A kötet második fele *Szociolingvisztika és anyanyelvi oktatás* címmel az MTA Nyelvtudományi Intézete által 1973 nyarán Nyíregyházán, számos külföldi részvétellel rendezett tudományos konferencia anyagából ad közre válogatást. A *Szépe György* által írt bevezetőből megtudjuk, hogy a konferencián a munka nem annyira előadások, mint inkább kerekasztal-beszélgetések formájában folyt; az anyag késedelmes publikálásának oka az, hogy ezek magnószalagról való leírása és publikálhatóvá formálása hosszú időt vett igénybe. A konferencián elhangzottak jó része mégsem vált elavulttá, mivel a szociolingvisztikai kutatások terén igen kevés történt azóta. A mostani válogatás 18 szerző előadásának, illetve hozzászólásának néhány esetben rövidített közlésével, valamint két kerekasztal-beszélgetés összefoglalásával a változatlanul élő problémákra szeretné fölhívni a figyelmet.

A kiadvány anyagát a főiskola Rajz Tanszékén oktató művésztanárok munkáiról készült reprodukciók is gazdagítják.

Szajbély Mihály

István király intelmei

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 75 l. (Gondolkodó magyarok)

Az *István király intelmei* címet viselő füzet lényegesen többet tartalmaz a címlapon jelzetttnél. Az *Intelmekek*hez ugyanis csatlakozik egy nála terjedelmesebb függelék, amelyben *István Nagyobbik* és *Kisebbik Legendáját*, valamint a Karthauzi Névtelen István király életét elbeszélő művét olvashatjuk: *Bódogságos Szent István királynak innepéről*. Ez utóbbi *Sequitur legenda* című részét Kardos Tibor olvasatában, a szöveghűség és az olvashatóság követelményeit egyaránt szem előtt tartva közli Szigethy Gábor. Az eredetileg latin nyelvű *Intelmekek* és *Legendák* Kurcz Ágnes fordításában szólnak meg, de Szigethy felhívja a figyelmet egyéb átültetésekre is. Bevezető írásában rövid fordítástörténeti ízelítőt ad, néhány kifejezés magyar változatainak egybevetésével. A jegyzetanyagban bővebb illusztrálás az *Intelmekek* VI. fejezetének három fordítása is olvasható (Jordánszky Elek 1808, Nagy Gyula 1899, Tormay Cecília 1930) kiváló példájául a nyelvtani (és gondolkodási) stílus változásainak.

Németh S. Katalin

Izsák József: Illyés Gyula költői világképe 1920–1950.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 512 l.

Egy nagyszabású életműmonográfia első, önállóan is megálló, de természetesen a készülő folytatás révén beteljesítendő részét tartjuk kezünkben. A kötet címe s még inkább esszéisztikus bevezetése (*Életrajz helyett – a modern költészet égtájairól*) jelzi, hogy Izsák nem biográfiát ír, hanem világkép-elemzést és szellemi, művészi fejlődésrajzot. Az ötvenes évek elejéig kíséri el hőstét, három nagy szakaszra osztva pályáját: az „útkereső” forradalmár és avantgardista magával sodró kísérleteire (1920–1933), a népi mozgalom fénykorának éveire (1933–1937), és a „nemzeti költő próbatételeire” (1937–1950). Utolsó elemzései már a filozófus költőt, a pusztulással, a halállal, a történelem fonákságaival szembenező gondolkodót villantják föl, sejtetve mintegy a koncepció folytatását, a második kötet alapeszméjét.

A szerző egyesíti a György Lajos iskolájában elsajátított korrekt filológiai és összehasonlító módszert az utóbbi évtizedek műelemző eljárásaival. Sokat és jól idéz. Figyel a műfaji érintkezésekre, átfedésekre; eszmei és esztétikai kulcsfogalmait (pl. meditatív tárgyiaság, ironikus tárgyiaság, érzelmi demokratizmus stb.) egyaránt alkalmazza verses és prózai, lírai és epikai alkotások értelmezésére. Stílusában szerencsésen vegyül el a tudományos terminológia pontossága és az esszé oldottabb fogalmazásmódja. A *Jegyzetek* című befejező tömb életrajzi vázlatot, Illyés-bibliográfiát, lábjegyzeteket és a tárgyalt művek címmutatóját tartalmazza.

Csűrös Miklós

Janus Pannonius. Magyarországi humanisták.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Klaniczay Tibor munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 1412 l. (Magyar Remekírók)

Magyar nyelven immáron ez a kitűnően szerkesztett antológia kínálja a legteljesebb áttekintést a magyarországi humanista irodalom egészéről. Ebben a gazdag tárházban jóformán mindenki szerepel, aki a XV–XVI. században Pannóniában, a Múzsák segítségével, említésre méltó humanista irodalmi művet hozott létre. Klaniczay Tibor válogatásában a hasonló korábbi antológiák anyagának felhasználásán kívül, a különböző kiadványokban, folyóiratokban szétszórt fordításokat is összegyűjtögette; sőt egy sereg olyan írásművet is elénk tár, amely itt olvasható először magyarul. Ezeken felül néhány művet új, vagy megjobbított átültetésben kap kézhez az olvasó.

A kötet élén természetszerűleg a költőfejedelem, Janus Pannonius versei találhatók bőséges válogatásban (a poeta opera omniája még várat magára). Elrendezésük műfaji csoportok szerint és kronologikus rendben történt. Ez az elv a könyv másik részére is jellemző. Az itt szereplő ötvenegy magyarországi humanista szerzeményei ilyen csoportosítás szerint következnek: versek, komédiák, episztolák, orációk és traktátusok (a történetírás a Magyar Remekírók sorozatának egy korábban megjelent kötetében látott napvilágot). A műfaji elrendezés következtében egyes szerzők a kötetben ismételtelen előkerülnek. A szemelvények együttese igen érdekes olvasmánnyá válik, amely a

jegyzetek segítségével a nem szakavatott olvasóknak sem okozhat gondot a megértésben.

A jegyzetekben először a válogatás szempontjairól, a korábbi és az új fordítások problémáiról esik szó. Ezt követi a görög és héber szavak magyarázata. A névmagyarázatok pedig nagy segítséget jelentenek még a korban járatosak számára is. Igen szerencsés dolog az is, hogy helyet kaptak a szerzők tömör életrajzai, műveik bibliográfiai adataival együtt.

Az utószó a magyarországi humanizmus irodalmának remek összefoglalása, amely kiemeli a latinitás egyetemességének és az országon belüli hungarus vagy pannon tudatnak szerencsés egymásbefonódását. A honi humanisták sokszínű nacionáléja mellett megrajzolja azt a társadalmi fejlődést, amely a klerikusoktól és a világi vezető rétegtől fokozatosan az iskolamesterekig vitte el a humanista kultúrát. Az európai humanizmus közös vonása volt az, hogy stílusát az antik utalások és a retorika alkalmazása határozta meg. A magyarországi humanisták is jól beleilleszkedtek ebbe az egyetemes irányzatba, mégis műveikbe – főként a törökkel való harc kapcsán – sajátos pannon ízek vegyültek.

Szabó Géza

Jászi Oszkár publicisztikája.

Válogatta és szerkesztette Litván György és Varga F. János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 591 l.

E kötet esetében, bármennyire is elkoptatott a fogalom, mégis érvényes, hogy: hézagpótló, s jelzi azt is, hogy Jászi Oszkár személye, munkássága iránt végre Magyarországon is megnőtt nem csupán egy szűk értelmiségi réteg érdeklődése, hanem szélesebb körben is igényné vált: végre olvashassa a magyarországi olvasó is munkáit. A sort nemrégiben az Osztrák–Magyar Monarchiáról írott könyve kezdte, s most ezt folytatja ez a bő válogatás publicisztikai írásaiból.

Aki a magyar századfordulóval, annak szellemi – irodalmi, művészeti, politikai, társadalomtudományi – képével foglalkozik vagy kíván foglalkozni, annak számára Jászi Oszkár alakja előbb vagy utóbb megkerülhetetlen lesz. Jászi munkássága azonban mostanáig a szélesebb olvasóközönség, de még a szűkebben vett szakkeresők számára is jórészt el volt zárva. 1945 előtt könyvalakban kiadott munkái sem jelentek meg újra (a két háború közt sem, hiszen Jászi kénytelen volt emigrációba vonulni), 1945 utáni munkássága következetes antikommunizmusa és antimarxizmusa miatt nem olvasható Magyarországon. Kisebb lélegzetű munkái pedig a korabeli napilapok és folyóiratok hátsólapjain voltak szerteszórva. Ezekből gyűjtötte és válogatta Litván György és Varga F. János a jelenlegi kötet anyagát, elsősorban a Világ és a Huszadik Század lapjairól. Jászi még mielőtt a Tanácsköztársaság összeomlott volna, elhagyta az országot, s előbb Bécsben, majd az Egyesült Államokban telepedett le. Bár az emigrációban is megmaradt a polgári radikalizmus itthoni és emigráns képviselői közt vezéregyéniségnek, munkássága természetszerűleg kevésbé lehet közvetlenül hatékony és szervezőerejű, nem beszélve arról, hogy az emigrációból már bonyolultabb megítélni a magyarországi helyzetet.

A kötet törzsanyagát így az 1918–19-ig írott cikkek, előadások szövegei képezik, kisebb hányadban olvashatók írások a húszas, illetve a harmincas évekből (ez utóbbiak nagyobb része emlékezés a hozzá legközelebb állókra; szellemi társainak portréját festi meg bennük). A későbbi időszakot már csak néhány írás képviseli; kettő 1942-ből (*Emlékezés 1918 októberére, A magyar egységfront kérdéséhez*) egy pedig 1947-ből, abból az alkalomból, hogy a Huszadik Század újraindult, s a szerkesztők ehhez Jászi-tól kértek és kaptak beköszöntő cikket. A könyvet egy 1953–1955 között írott *Emlékiratok* című, végül is befejezetlenül maradt mű zárja, mely a müncheni Új Látóhatárban jelent meg eredetileg. A válogatás így, tételesen felsorolva, úgy tűnhet, kissé egyoldalú, hiszen egyértelműen a „korai” Jászi Oszkára, a Társadalomtudományi Társaság, a Huszadik Század című folyóirat alapítójára, az úgynevezett második reformnemzedék egyik vezéralakjára irányítja a figyelmet, s nem foglalkozik a későbbi korszakokkal. A kép azonban (bár kétségtelenül tanulságos lenne olvasni Jászi későbbi írásai-ból is) mégsem egyoldalú, sőt, ha mozaikosan is, de teljesnek mondható. Jászi ebben az időben tölti be a legfontosabb szellemi és közéleti szerepeket, kapcsolatban van kora minden számottevő társadalomtudósával, akik az új Magyarországért harcolnak, de kapcsolatban van az új magyar irodalomért folyó harc legfőbb képviselőivel is, köztük legnagyobb barátjával, Ady Endrével. (A kötet két írása is tanúskodik erről; de arról is, hogy Jászi mennyire biztos szemmel látja, Ady talán a társadalomtudósoknál is pontosabban méri fel költészetében az akkori jelen Magyarországot, s ezért Jászi mindig úgy beszél róla mint legfőbb szövetségéséről; *Egy verseskönyvről; Ady Endre emlékének.*) Adyhoz, a Nyugathoz és írói mozgalmához, az új irodalmi-művészeti kultúrához nemcsak szellemi-politikai radikalizmusa és nyitott gondolkodásmódja fűzte, de idekötötték személyes életének szálai is: Lesznai Anna férje volt, azé a Lesznai Annáé, aki nemcsak verseivel kapcsolódott az új irodalomhoz, hanem képzőművészeti munkásságával (Ady-kötetek borítótervezésével például) is szélesebb spektrumát rajzolta föl az új kultúrának. Az Ady–Jászi barátság sem volt egyoldalú; Ady legalább olyan elismeréssel írt például Jászi könyvéről (*A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*), mint Jászi a *Ki látott engem?*-ről. „... ő megcsinálta az új una eademque nobilitását Magyarországnak, s ezek továbbélése, jövődő harca az ő szobra a régi una eademque nobilitás összetöreendő kőbálványain. S ha van valamit érő, tovább szálló, továbbküzdő szép és jó az én kicsiny munkámban s életemben, csak abban és ott, ahol és miben a Jászi utakkal összetalálkozhatott” – írja Ady. Jászi publicisztikája erről az – immár szélesebben értett – összetalálkozásról szól, arról az egymásratalálásról, amely – olykori viták és ellentmondások közt – a Huszadik Század, a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör, a Vasárnapi Kör és a Nyugat tudósai illetve művészei között így vagy úgy létrejött az új Magyarország megszületéséért.

A kötet minden egyes írása után külön jegyzet található (a válogatók-szerkesztők munkája), mely az olvasót eligazítja és leírja a cikk eredeti lelőhelyét is. Mivel Jászinak igen kiterjedt személyes kapcsolatai voltak, jó lett volna, ha a könyvet még egy névmutató is kiegészítené, a könnyebb, gyorsabb eligazodás, információkeresés kedvéért.

Dérczy Péter

Jászay Magda: Párhuzamok és keresztezések.

A magyar–olasz kapcsolatok történetéből. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 429 l.

A szerző olasz művelődéstörténetből doktorált, számos tanulmánya és könyve jelent meg Magyarországon és Olaszországban. Elsősorban a XIX. századi magyar–olasz kapcsolatokkal foglalkozik, de tanulmányozta a két nép korábbi történelmét is.

A rendkívül olvasmányosan megírt könyv tíz évszázadon át kíséri figyelemmel a magyar és az olasz nép történelmét, egymáshoz fűződő kapcsolatait. A kalandozó, Itáliába is be-be csapó (és egészen a délolaszországi Pugliáig lejutó) magyaroktól való rettegéstől az 1848-as függetlenségi harcok idején, majd később Garibaldi vörösingesei között helytálló szabadságharcosokig tekinti át a két nép történelmét.

A szerző nemcsak a történelmi forrásokat elemezte gondosan, hanem az adott korból fennmaradt irodalmi emlékeket is, melyek a magyarokkal, vagy valamilyen szempontból Magyarországgal foglalkoznak. Ilyenek például a nápolyi Johanna férjének, Károly Róbert Endre fiának meggyilkolásával foglalkozó művek, Boccaccionak a gyilkossággal foglalkozó elbeszélése és egy korábbi költeménye, az Este-krónika, Giambattista Marsuzzi 1821-es tragédiája a *Johanna királynő* vagy a Toldi legendákkal kapcsolatosak.

A magyar nép államalapítása után is élénk volt a kapcsolat Itáliával, elsősorban a követek és a kereskedők révén, akik közül nem egy telepedett le Budán. Az 5. fejezetben olvashatunk egy firenzei kereskedő, Buonaccorso Pitti budai viszontagságairól, aki később visszaemlékezésben írta le magyarországi élményeit. Ugyanitt olvasható Paolo Armanini mantovai követ jelentése.

Külön fejezet foglalkozik a kulturális „cserekereskedelemmel”, azaz a Magyarországra járó velencei követekkel, pápai legátusokkal, valamint a kereskedőkkel, illetve az Itáliába, főleg Velencébe és Padovába járó, tanulni vágyó magyarokkal.

A reneszánsztól kezdve megszaporodik a magyarokkal közvetve és közvetlenül foglalkozó munkák (követjelentések, röplapok, beszámolók) száma, különösen a török harcok idején. A későbbiekben pedig az itáliai történétírók rendszeresen foglalkoznak a magyarországi eseményekkel. (Pl. Angelini Buontempi, aki a magyarországi „lázadásról” írt 1674-ben.)

A magyarországi kulturális élet fejlődésében továbbra is fontos szerepet játszottak az olaszok. Az Esterházy udvarban alkottak: Claudio Pasquini, Carlo Quaglio, Nunziato Porta stb. Mint Jászay Magda könyvéből is kiderül, a két népet különösen közel hozta egymáshoz a „népek tavasza”, 1848.

Minden egyes fejezet gondos összefoglalása egy-egy történelmi kornak, s azon belül a két nép kapcsolatának, a fejezetek végén feltüntetve az idézett szövegrészlet forrásait.

A könyv rendkívül gazdagon, színes és fekete-fehér képekkel illusztrált. Külön értéke a műnek a végén található folyóiratcímek rövidítési jegyzéke, a levéltári anyag, a középkori olasz krónikák és az általános feldolgozások jegyzéke, az egyes történelmi korszakokat tárgyaló fejezeteknél felhasznált művek bibliográfiája.

A két nép kapcsolatát sokan, sok tanulmányban, könyvben feldolgozták már. Ezek azonban csak egyes korokkal foglalkoztak. Jászay Magda könyve az első olyan

mű, amely teljes áttekintést ad és olyan összefüggésekre is felhívja a figyelmet, amelyekkel eddig nem, vagy csak nagyon kevesen foglalkoztak.

Török Sára

József Attila Párizsban.

Szerkesztette és bevezetővel ellátta: Szabolcsi Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 133 l.

Korunk egyik legnagyobb költője, József Attila 1926 és 1927 ősze között egy évet töltött Európa egyik legszebb városában, Párizsban, illetve Franciaország világhíres üdülőhelyén, a Côte d'Azur-ön. E találkozás felidézésének, egy magasrendű szellemi turistaútnak élményét ígéri a Szabolcsi Miklós által szerkesztett *József Attila Párizsban* című album. Hiába keresnénk persze benne olyan képet, amely József Attilát hátterben a Notre Dame-mal, az Eiffel-toronnyal vagy a Sacré Coeur-rel ábrázolná. A költő párizsi sétáit és tengerparti vakációját nem örökítették meg fotók.

Ott-tartózkodásának azonban számos emléke maradt fenn: levelek, dokumentumok, versek. Érdekes emlékezők örökítik meg a költő mindennapjait a francia fővárosban. Szabolcsi Miklós, *Érik a fény* című monográfiájában összegezve a kutatásokat, szintetikus képet ad erről az időszakról. Mindebből támpontokat kapunk arra vonatkozólag, melyek voltak életének fő színterei a fény városában, mi töltötte el őt örömmel, mire figyelt föl, hogyan viszonyult az obligát látnivalókhoz és élvezetekhez. S a József Attila életéhez hozzárendelt Párizs föllelhető öreg fotóalbumok, képes revük lapjain, a húszas évekből származó képeslapokon.

Ha tehát a könyv a felsőfokok találkozásának nem is avathat közvetlen részesévé, szövegek, dokumentumok és fényképek mozaikdarabkáiból mégis összerakja a „Párizsi anzixot”, képzeletünk elé idézi a Quartier Latin olcsó szállodáiban nélkülöző, emigráns kávéházakban billiárdozó, könyvtárban olvasgató, avantgarde irodalmi estekre járó, 21-22 esztendő fiatalember alakját és környezetét.

Bevezetőjében Szabolcsi Miklós tömören összefoglalja József Attila franciaországi tartózkodásának fontosabb eseményeit és mérlegeli az 1926 és 1927 ősze között eltelt év szellemi-költői hozadékát. A bevezető fejtegetéseket fényképreprodukciók és újonnan készített fotók sora követi, amelyeket helyenként a képeket értelmező szövegek: a költő versei, versrészletei, kortársak emlékezéseiből idézett rövidebb-hosszabb passzusok szakítanak meg. A kötetet Cserépfalvi Imre emlékiratának József Attilával való párizsi találkozásait felidéző részlete és képjegyzéke zárja.

A filológusnak talán szemet szúr a gyűjtemény néhány hiányossága, de a kiadvány rendeltetését, a költő párizsi életének szemléltetését ezek nem zavarják jelentős mértékben. Az albumot, mint a József Attila-kultusz újabb eredményét állíthatjuk a korábbi József Attila-képeskönyvek és fényképkollekciók mellé.

Tverdota György

Ferenc Juhász: Auf deutschen Spuren zum ungarischen Parnass

Einfluss der deutschsprachigen Literatur auf die Entwicklung des ungarischen Schrifttums zu einer Literatur klassischer Höhe von 1772 bis 1848. In Kommission bei R. Trofenik, München, 1982. 180 l. (Studia Hungarica)

A szerző, S. D. B. Dr. Juhász Ferenc az ELTE Bölcsészettudományi Karon megkezdett tanulmányait a bécsi egyetem magyar–német–latin–görög szakán folytatta és fejezte be 1953-ban, s ugyanott szerzett doktorátust a XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felének magyar–német irodalmi kapcsolatairól írott munkájával.

Az *Auf deutschen Spuren zum ungarischen Parnass* címmel a Münchener Magyar Intézet gondozásában megjelent mű az egykori doktori disszertáció némileg átdolgozott és kiegészített változata. Az átdolgozás azonban valószínűleg inkább csak a szokványos kiadói szerkesztést, helyenként a szakirodalmi jegyzetek kiegészítését jelentette és a mű alapstruktúráját, feldolgozott anyagát nem érintette. Azonban tekintettel arra, hogy az adott témában a felszabadulás óta a mai napig nem túl sok tanulmány született, s különösen, hogy a mű az 1772–1840 közötti időszak magyar–német irodalmi kapcsolataival foglalkozó szakirodalmat összegező igénnyel dolgozta fel, adatgazdagságával, sokoldalúságával, helyenként esetleg vitákat ingerlő értelmezéseivel számos ösztönzést nyújthat a mai irodalomtörténeti kutatás számára is.

Juhász Ferenc célkitűzése annak bemutatása, hogy Nyugat-Európa szellemi kultúrája, amely Magyarországon az 1772–1848 közötti időszakban az irodalomra volt a legnagyobb hatással, milyen nyomokon érkezett hazánkba. Témaválasztásából következően a német irodalom példaadó és közvetítő szerepét a magyar szellemi fejlődésre meghatározó jellegűnek tartja, amit egyrészt a török kiűzését és a szatmári békekötést követő közös osztrák–magyar történelemből, a magyar szellemi életnek az osztrákkal való összefonódásából, másrészt analóg fejlődéstörténeti jelenségekkel magyaráz. A XVII. századi német és magyar nemzettudat kialakulását például – egyebek mellett – II. Frigyes franciaimádatával, illetőleg II. József németesítő törekvéseivel hozza összefüggésbe, mint a nemzeti értékeket semmibevevő kihívásokra született ellenhatást. – Számos ehhez hasonló, kisebb és nagyobb érvényű tipológiai analógiát vet fel a több nemzetű német (osztrák, német, svájci németség) és a magyar történelem, kultúrtörténet, irodalomtörténet és egyes íróegyéniségek összehasonlításával. Ezek ugyan a pozitívista szellemű hatáskutatás túlsúlyán belül többnyire lehatárolt érvényűek, de gondolat-zikráikkal termékeny indítást adhatnak további kutatások számára.

A téma anyagának rendszerező elve a tematikus beosztáson belül is érvényesülő, a fejlődéstörténeti folyamatokat érzékeltető kronológia. A magyar nyelvű irodalom kialakulásának történelmi feltételeit ismertető rövid bevezető után a bécsi Bessenyei-Kör megalakulásától (1772) kezdi részletes vizsgálódásait. A német és osztrák viszonyokkal összehasonlítva behatóan foglalkozik a magyarországi szellemi élet egyes ágaival, a német kultúrának és hatásának magyarországi jelenlétével az oktatás, filozófia, esztétika, művészet, könyvnyomtatás és könyvterjesztés, a sajtó és a színház területén s a magyarországi nyelvújító mozgalom kibontakozásában. Külön fejezetet szentel Révai és Adelung, Kazinczy és a német írók kapcsolatainak. Az irodalmat az egyes műfajok – próza, költészet, dráma – szerint tárgyalja, minden esetben részletesen ismerteti, több témában táblázatokkal illusztrálja az adott terület kapcsolattörténeti és hatástörténeti

vonatkozásait, vagy az azoktól esetleg független párhuzamos jelenségeket. Ebből következően az egyes szerzők – Révai, Kazinczy, Verseghy, Dugonics, Vörösmarty, Kisfaludy stb. – több fejezetben kerülnek tárgyalásra, s viszonylag nagy teret kapnak a kor azóta már elfelejtett műfordítói, írói is. A zárófejezet Katona József és Kisfaludy Károly drámáit mint az európai irodalmi fejlődéssel szinkronba, azzal azonos színvonalra emelkedett műveket tárgyalja, az összehasonlítással kimutatván, hogy a német nyomokon induló magyar irodalom azokban nem egy esetben meghaladta példaképeit.

Varga Rózsa

Juhász Géza: *Laták István.*

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 237 l.

Laták István (1910–1970) a jugoszláviai magyar irodalom jellegzetes alakja: *szegényember-lírája* némiképp a József Attiláéval rokon, avval a megszorítással, hogy Laták a sorsából eredő keserveit, „kolduslázait” nem nagyon tudja általánossá tenni.

Juhász Géza kismonográfiája e „vajdasági magyar proletárköltő”-nek, a köztudatban levőnél árnyaltabb portréját rajzolja meg. Már fejezetcímeivel érzékeltetni akarja eme líra szociális érzékenységét és a költő fölhevültségét, ami a nyomor, az embertelenedés elleni tiltakozás következménye: I. *A szegénység ölelő karjaiban*; II. *A jugoszláviai szegénymagyarság életének részese és ábrázolója*; III. *Jaszi-bara sorsa szívembe fáj*; IV. *Varas, szomorú szájjal örömet mondani*; V. *Nekem csak jajra volt szavam*. Az életműre utaló beszédes címek sorsot is jelölnek, amely a költőt (a kritikust, az irodalompolitikust és a publicistát is), fokozván küldetésélményét, a társadalmi ügyek részesévé teszi.

A jugoszláviai magyar irodalomtörténész könyvében az író pályaképe azért is izgalmas, mert Juhász Géza az erők és ellenerők fölvonultatásával kitér a két világháború közötti vajdasági magyar szellemi élet és munkásmozgalom problémáira is. Kort fest, hogy érzékelhetőbb legyen Laták „kergetett farkasként” űzött élete, illetve az 1945 utáni (1945–1950) válságkorszaka. Ma már nehezen tudjuk elképzelni a „proletárnovellát” mint műfajt, és a vers is másként értékelődik, de Laták István egyetlen sorától sem tagadhatjuk meg az őszinteséget, amely azonban ritkán hozott létre esztétikailag mérhető alkotásokat. Az életműben inkább a megtett út értékelhető: a korszak expresszionista lírájához hasonló hang miként vált át tudatosan egy „szürkébb” közlésmódra, s az ösztönös lázadóból hogyan lesz az általa is épített és védett *Híd* irányvonalát támogató elkötelezett irodalmár.

Más kérdés, hogy ez az eszmeileg egyenes vonalú fejlődés nem mindig járt együtt az író lírájának elmélyülésével, és sokan Latákot még ma is inkább prózaíróként értékelik, jelezve, hogy dokumentatív „novellái” a maguk nyersségében többet mondanak, mint költeményei. Juhász Géza érezhetően más véleményen van, azért is idézte föl bősséggel monográfiájában a Laták-i életművet alakító körülményeket.

Szakolczay Lajos

Julow Viktor: Fazekas Mihály.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 515 l.

A Fazekas Mihály életének és műveinek szentelt érdeklődés végigkísérte Julow Viktor egész tudományos pályáját. Az első Fazekas-monográfia és a Kéry Lászlóval közösen sajtó alá rendezett kritikai kiadás (*Fazekas Mihály összes művei*) 1955-ben, pályája elején jelent meg, de a téma ezután is szünet nélkül foglalkoztatta: újabb kutatási eredményeivel kiegészítve előbb kandidátusi értekezést írt belőle, végül a saját Fazekas-publikációi körül kibontakozott vita és az újabb szakirodalom alapos felhasználásával készítette el Fazekas-monográfiája átdolgozott és kibővített változatát, amely halála évében jelent meg. A művet egyszerre szánta a szakmának és a széles olvasóközönségnek, ezért közérthető stílusban fogalmazta meg mondandóját, és a jegyzetapparátus egy részét elhagyta, tudományos folyóiratokban és fórumokon megjelent cikkeire utalva ott, ahol túlzottan szakszerű kifejtést igényelt volna egy-egy bonyolult kérdés.

Széles körben hasznosította az 1955 után megjelent vagy kezébe került tanulmányokat, nemcsak az irodalomtörténet terén: pl. Debrecen, Fazekas szűkebb hazája településtörténeti sajtóságainak vizsgálatok az új változat Toynbee egy 1947-es munkáját idézi, Fazekas jellemképeinek megrajzolásához pedig a pszichografológia eszközeit is felhasználta (Rákosné Ács Klára 1978-ban készített elemzésére támaszkodva). Mivel a sok-sok bővítést és átírást lehetetlen itt egyenként sorba venni, ezúttal csak a lényeges szerkezeti változások és a nagyobb terjedelmű kiegészítések jelzésére szorítkozom.

A Fazekas-korabeli Debrecen bemutató korábbi két fejezetet (I–II. az 1955-ös kiadásban) a szerző egybeolvasztotta és átírta: pl. újabb XVIII. századi útinaplóból, Bethlen Elek leírásából vett idézettel gazdagította a város képét, finomította a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával szemben elfoglalt debreceni álláspontok ismertetését stb. és hosszú kitérőt szentelt a korabeli stílusok, elsősorban a rokokó debreceni meghonosodásának. A kötet legfőbb újdonsága azonban az előzőhöz képest a *Lúdas Matyira* vonatkozó részek teljes átírása: Julow beiktatott egy egész fejezetet a motívum történetéről, évtizedes kutatásait összegezve az asszír forrásoktól a mese kelet-európai (moldvai csángó és román) változatáig. Egészében új ez „A nippuri szegény embertől a Lúdas Matyig” címet viselő rész – bár bővebb kifejtése az „Árkádia körül” című tanulmánykötetben már megjelent –, és így önálló fejezetté vált a *Lúdas Matyi* elemzése és kiadástörténete, megbolygatva a korábbi kiadás VIII–XI. fejezeteinek sorrendjét. Julow Viktor a „rege” értelmezésében és elemzésében is messzemenően felhasználta a műre vonatkozó újabb tanulmányok és bírálatok tapasztalatait (Szauder József, Tóth Dezső opponensi véleménye, Szigethy Gábor, Wéber Antal, Szilágyi Ferenc kritikái, Rohonyi Zoltán legfrissebb tanulmánya kapcsán), s ezek ismeretében, gyakran velük vitatkozva alakította ki nézeteit a mű lezárásáról, népmesei jellemzőiről, formai jegyeiről, klasszicizmusáról, hexametereiről.

A módosítások tehát csak bővítették és korszerűsítették a monográfiában felhalmozott hatalmas tudanyagot, de nem érintették a mű jellegét. Így az új változat

természetszerűleg lép az előző helyébe, de megmarad a hagyományos monográfia-műfaj monumentális alkotásának, a Fazekas-filológia egyik alapművének.

S. Kovács Ilona

Karinthy Frigyes: Nem mondhatom el senkinek.

Versek. Szerkesztette és a szöveget gondozta Ungvári Tamás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 198 l. (Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei)

Karinthy Frigyes összegyűjtött műveinek sorozatában a szerkesztő, szöveggondozó Ungvári Tamás a *Nem mondhatom el senkinek* (1930) című első kötetnek és az *Üzenet a palackban* című posztumusz kötetnek verseit gyűjtötte egybe. A két verseskötet anyagához külön ciklusban hat vers csatlakozik, s a gyűjteményt öt versfordítás zárja, amelyeknek közlését az indokolja, hogy Karinthy ezeket vette fel *Nem mondhatom el senkinek* című kötetébe. Az eddigi szerkesztési elveknek megfelelően a versek is úgy követik egymást, ahogyan Karinthy még életében kötetébe rendezte őket.

M. R. J.

Keresztury Dezső: Híres magyar könyvtárak.

Fényképezte Gyarmathy László. RTV–Minerva, Budapest, 1982. 142 l.

Keresztury Dezső szakavatott kalauzolásával a Magyar Televízió 1979-ben nyolcszemes színes sorozatban mutatta be a nyolc legjelentősebb magyarországi műemlék-könyvtárat. E sorozat nagy sikere vetette fel azt a gondolatot, hogy a televíziós bemutatás során felszínre került értékes művelődéstörténeti anyag könyvalakban is hozzáférhető lehessen. „Nem mása ez a televíziós adásoknak” – vallja mégis könyvéről a szerző, s erről valóban meggyőződhetnek mindazok, akik a képernyőn látottakat a színes fényképekkel illusztrált, reprezentatív album tartalmával összevetik. Ez a kötet sokkal inkább emlékeztető, felidéző erejű dokumentum, amely műemlékkönyvtáraink páratlan kincseire, nem egyszer unikum kötetekre irányítja a figyelmét kutatóknak, szakembereknek, könyvtártörténeti érdeklődésű olvasónak egyaránt.

Keresztury Dezső albuma az Országos Széchényi Könyvtárat, a zirci Reguly Antal Könyvtárat, a gyöngyösi egykori Ferences Könyvtárat, a keszthelyi Helikon Könyvtárat, a pannonhalmi Bencés Könyvtárat, a sárospataki Református Kollégium Könyvtárat, a debreceni Református Kollégium Könyvtárat és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárat mutatja be a bibliotékák épületeinek, legszebb termeinek, legjellegzetesebb régi köteteknek és ritkaságainak művészi kivitelű fényképei révén. Hiányérzetünk ezúttal legfeljebb abból az örvendetes tényből fakad, hogy még az itt említettek kivül is számos könyvgyűjteményünk van, amelynek értéke, színvonala a felsoroltakéhoz hasonló vagy azokéval vetekszik (pl. Eger, Esztergom, Kalocsa, Székesfehérvár stb.). Így legfeljebb azt kívánhatjuk, hogy a körkép teljessé tétele érdekében folytatódjék a sorozat, a többi műemlékkönyvtáraink is váljanak hasonló módon ismertté az érdeklődők előtt.

A képek nyújtotta látvány esztétikai élményéhez csatlakoznak Keresztury Dezső szakszerű magyarázatai, amelyek röviden összegzik a könyvtárak történetének legfontosabb eseményeit, az állományukra vonatkozó legfontosabb adatokat, a könyvkötőművészet, a könyvnyomtatás és az illusztrálás, valamint a könyvhasználat jellegzetes mozzanatait. Mindez együttvéve a magyar könyvtártörténeti ismeretterjesztésnek rendkívül hasznos, szép produktumát eredményezte, amely sikerrel irányította rá figyelmünket leghíresebb bibliotékáinkra.

Bitskey István

Kincskereső repertórium 1971–1980.

Szerkesztette és összeállította: Krauss Péter és Kraussné Papp Éva. Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat, Szeged, 1982. 97 l.

A rangos irodalmat kínáló, jobbára a gyermekek számára készült-szerkesztett szegedi folyóirat egy helyi kezdeményezésből – a Szegedi Tanárképző Főiskola kiadványából – nőtt országos fórummá, s ötven-hatvanezres példányszámával ma már fontos szerepet tölt be a fiatalabb korosztály olvasóvá nevelésében. A Kincskereső irodalmi gyermekfolyóirat főnállásának tíz éve alatt 85 számot jelentetett meg, s a repertórium 3219 címléírás és kb. 4000 címszó segítségével, szinte a teljességre törekedve igyekszik föltárni a folyóirat anyagát.

A repertórium vázlatosan közli a folyóirat létrejöttét s történetét, és válogatást ad a Kincskeresőre vonatkozó irodalomból (a cikkek többek közt a *Könyvtárosban*, a *Pedagógiai Szemlében*, a *Módszertani Közleményekben*, a *Könyv és Nevelésben*, a *Kortársban* s az *Élet és Irodalomban* jelentek meg).

Szokolczay Lajos

Király István: Intés az Őrzőkhöz.

I–II. Ady Endre költészete az első világháború éveiben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 668, 698 l.

1970-ben jelent meg Király István Ady-monográfiájának első része *Ady Endre* címmel, Ady pályájának 1905–1912 közötti kibontakozásáról. Ezt a két kötetes, 78 íves munkát folytatja az *Intés az Őrzőkhöz* című 120 íves, szintén két kötetes mű, amely az 1914–1918 közötti Ady-költészetet elemzi. Mindkét könyvet a kivételes teljesítménynek kijáró megbecsüléssel fogadta az irodalomtudomány, minden fórumon tanulmányok méltatták irodalomtörténeti jelentőségét.

Király István monográfiája a költő eszmei hagyatékát veszi számba, Ady világképének elemzését vállalja az irodalomtudomány eddigi módszereit és elért eredményeit mozgósítva. A munka műfaja éppen ezért nem is határozható meg pontosan, mivel a világképelemzés műveletébe minden irodalomtörténeti műfajt integrált Király István: a kortörténettől, az életrajztól kezdve a poétika, verstan, stilisztika korszerű alkalma-

zásán át recepciótörténetig, ideológiai vitáiraitig minden az Ady-életmű minél alaposabb feltárását, a XX. századi magyar kultúrában való pontos elhelyezését szolgálja. Mivel Ady költészetének e könyvben tárgyalt szakasza az I. világháború és a forradalmak korára esik, a történettudomány által felvetett kérdésekkel is szembe kellett néznie. Mentalitástörténettel és eszmetörténettel is ki kellett egészítenie az esztétikai, kritikátörténeti, történetfilozófiai kutatásokat, hogy Ady kivételes, korszakos jelentőségét, a művek valamennyi összetevőjét és megvalósult értékeit érzékeltetni tudja.

A monográfia olyan alapkutatások elvégzését is magára vállalta, amilyenek például a századelő történetének jónéhány kulcsproblémája, a nemzeti tudat alakulása, átfo-gó esztétikai fogalmak, új kategóriák kidolgozása és az életműre alkalmazása, irodalomtörténeti rendszeralkotás, a költészeteszmény és a költői Én-felfogások nyomon követése, a marxista filozófia eredményeinek továbbgondolása, ideológiai funkciók be-töltése. A hatalmas ismeretanyagot úgy szerkesztette egybe, hogy a valóság és a költő, valamint a művek megismertetését a szerkezettel, elrendezéssel is segítse, s az életmű dramaturgiáját is érzékeltesse.

Az *Intés az örökhöz* e munkát úgy végzi el, hogy az Ady-korabelitől a megírás időpontjáig született, könyvtárnyi szakirodalom minden jelentős megállapításával, lényeges kérdésével gondosan foglalkozik, s ezek birtokában, velük egyetértésben, olykor velük vitázva alakítja ki saját meggyőződését. A mű gerincét az 54 kiemelt, Ady utolsó korszakát meghatározó nagy vers részletes műelemzése alkotja, s az aprólékos filológiai problémák megoldásáig mélyített érzékeny elemzések köré építi fel – szinte a korszakban született valamennyi mű bevonásával – a világgép alakulásának teljes folyamatát, valamennyi lényeges elemének beható ismertetését. Az egyes művek születési körülményeinek feltárása lehetőséget ad a kortárs magyar és világirodalommal való kapcsolatok, elsősorban a nyugat-európai vonatkozások, irodalmi irányok, jelentős alkotók bemutatására.

A világháború fogadtatása az egyes országokban, hatása, a szellemi életet is gyökeresen megváltoztató tragikus élményének ábrázolása módot ad Király Istvánnak, hogy Ady és a háború viszonyáról minden eddiginél teljesebb képet adjon, a háború ellenes tiltakozás valamennyi elemét föltárja, s az egyes reprezentatív versek kapcsán bemutassa forradalmi világnézetének összetevőit: az antinacionalizmust, az osztály-szerű látást, a gondolkodói kérlelhetetlenséget, az internacionalizmust, a reális nemzet-tudatot, összemberi szolidaritást. Antiimperialista patriotizmusnak nevezi Ady világné-zetét, s a kései Adyt az egész emberi sors költőjeként mutatja be. Az egész korabeli szellemi élet, ideológia és köztudat állapotának, állásfoglalásainak elemzése alapján rögzíti Ady másokétól eltérő legfőbb jellegzetességeként az imperializmusellenességet, a költő megnövekedett felelősségérzetét, népiségfogalmát, távlatos és helytálló ember-ségét, lírájának polifónikusságát, a költészettel életet formáló szándékát.

Adyt prófétaként, virrasztóként, eszmény- és értékörző hősként mutatja fel, a ki-választott versek motívumainak, gondolatmenetének, az élmények megformálásának eszköztárát teljességre törekedve tárja fel, s ezzel a rendkívül gazdag anyaggal támasztja alá állításait. Változatos közelítésmódjai, elemzései szempontjainak gazdagsága, poé-tikai magyarázatai a kevésbé ismert és a sokszor elemzett verseknél egyaránt meggyő-zővé teszik állításait. Néhány kiemelkedő verselemzés a sok kitűnő közül: *Emlékezés egy nyár-éjszakára*, *Elégedetlen ifjú panasza*, *Az eltévedt lovas*, *Krónikás ének 1918-ból*,

Mai próféta átka, Intés az őrzőkhöz. Ez utóbbi kapcsán vonja le a tanulságot: „a forradalmiság nem pusztán valamiféle politikai igen, de sokkal több annál: átfogó világkép, a valóság nagy törvényeihez való eljutás, s azok jegyében való cselekvés, az esetlegességeken való felülemelkedés.”

A történelmi, politikai, ideológiai tartalmú versek születésének körülményein, élményein, filozófiai háttérén kívül külön csoportban kapnak helyet az istenes és a szerelmes versek. Sok eddigi elemzővel vitázva – például Martinkó Andrással, Barta Jánossal, Rónay Györggyel és másokkal –, Király Istvánnak az a meggyőződése, hogy Ady Isten-élménye átmeneti, s csak az volt a feladata, hogy „az ember megcsúfoltatása idején is ébren tartsa az emberbe vetett hitet”. Istenes verseiről a *Menekülés az Úr-hoz* című példa-költemény alapján fejt ki véleményét, cáfolja Vatai László könyvnyi terjedelmű eltérő álláspontját Ady istenhitéről. A könyv recepciójában is érezhető volt, hogy az istenes versek végső értékeléséhez közelebb jutott irodalomtudományunk, azonban nem érvénytelenítette néhány más vélekedés jogosultságát sem.

A szerelmi líra különös jelentőséget kapott az elemzések sorában, mindenekelőtt az Ady–Csinszka kapcsolat részletes feltárása, külön regény-terjedelmnyi ábrázolása. Ez a szépirói erényekkel bemutatott fejezet a könyv egyik nagy újdonsága. Címe: *Távlatsejtelem és élethalakítás*, alcíme: Az élet mint gesztus – ezek a címek összefoglalják Király István értékelésének lényegét. Itt a *Vallomás a szerelemtől, az Egy háborús virágének, a De ha mégis?* című versek elemzéseit külön is ki kell emelni, olyan összefüggéseket képesek feltárni a magánéleti líra és Ady költészetének egyéb jellemzői között. Érdekes részlet ezen a fejezeten belül a költői életmű és a valóságos életrajzi események közötti kapcsolatról szóló esszé, az életrajzkutatás történetének összefoglalása, az önstilizációról kifejtett nézetek.

Ady költői stílusának jegyeit nemcsak az egyes verselemzésekben tárja fel Király István, hanem összefoglaló fejezetben veszi számba mindazokat a költői értékeket, melyek Ady esztétikája, lírája alapján kimutathatók. Szótani, alaktani, mondattani kutatások eredményeit összegezi, a költői szerepek, hősök valamennyi típusát jellemzi, elkülöníti az egyes verstípusokat és műfajokat, kiemeli Ady szerkezeti formáinak újdonságait: a montírozó szerkesztést, a körszerű kompozíciót, a koncentrikus felépítést, s ezek világirodalmi előzményeit is bemutatva emeli ki Ady kivételes teremtő művészetének formai jegyeit. Érdekes vizsgálati eredménye, hogy az 1914–1918 között született Ady-versek mindössze egynegyede monologizáló, a többi valakihez szóló. Feltárja az archaizálás eszközeit, a mesei, mítoszi elemek, a bibliai képek jelentőségét, a régi magyar költészetre való rájátszás, és az ún. „marginalizálás” formáit. Elidőzik Ady kedves, gyakori figurájánál, a „bújdosó kuruc”-nál, s a párbeszédés formák szerepét is jelentőségükhöz mérten elemzi.

Mindezek csak jelezhetik a könyv tartalmi-tematikai gazdagságát, hiszen még címszavakban sem sorolható fel mindaz, amit a monográfia magába foglal (a két kötet tartalomjegyzéke is csaknem egy ívnyi terjedelmű). A mű recepciója azt bizonyítja, hogy tanulmány terjedelmű kritikák sem foglalkozhattak a könyv valamennyi vonatkozásával, s minden szerző utalt arra, hogy hosszabb időre lesz szükség, míg Király István munkájának minden értéke, újdonsága, módszertani vívmánya beépül a szakmai köztudatba, esztétikába, oktatásba, a huszadik századi kultúrtörténetbe, tudományelméletbe. Valamennyien, akik a mű értékeinek, jelentőségének számbavételére vállal-

koztak, az Ady-monográfia utolsó részének elkészülését sürgették: az 1912–1914 közötti évek költészetének hasonlóan alapos, minden részletre kiterjedő feltárását várja a szaktudomány Király Istvántól. Voltak olyanok is, akik a szerzőtől azt kérték: rövidített, egy kötetes formában is tegye közzé Ady-kutatásainak lényegét, a tömör, meggyőző, korszerű Ady-képet illessze bele a huszadik századi magyar irodalom történetébe, s foglaljon össze valamennyi vitakérdést, alapfogalmat, s ezáltal is segítsen az Ady-kép reális és hiteles rögzítésében.

R. Takács Olga

A Kiskunság és a Forrás repertórium. 1955–1978.

Összeállította: Lisztes László, Heltainé Hegedűs Júlia anyaggyűjtésének felhasználásával. Kiadja a Katona József Megyei Könyvtár. Kecskemét, 1980. 626 l.

Megyei könyvtáraink tudományos tevékenységéhez tartozik az országos jelentőségű helyi, helyismereti, helytörténeti jellegű kiadványok, dokumentumok felkutatása, gyűjtése, az anyag feltárása, rendszerezése, közrebocsátása. Ezen munka keretében készülnek a hazai tudományos élet számára nélkülözhetetlen, helyi, visszatekintő sajtó-bibliográfiák és repertóriumok, pótolva az országos, egységes retrospektív sajtó-bibliográfia hiányát, és a különböző folyóiratok mélyebb feltárását.

A kötet a címben jelzett két lapon kívül feldolgozza a velük rokonságot mutató és koncepciójukban is hasonló *Bíztató* és *Aranyhomok* címen megjelent antológiákat. Így két év kivételével (1961 és 1966) folyamatos képet kapunk Kecskemét irodalmi, művészeti életéről. A Kiskunság az 1955–59, 1963–1965, 1967–1969 közötti időszakokban működött, a *Bíztató* 1960-ban, az *Aranyhomok* 1962-ben jelent meg, míg a *Forrást* 1969-es indulásától a tíz éves évfordulójáig dolgozták fel.

A folyóiratok és az egyes számok szoros időrendben, míg a bennük levő cikkek az oldalszámok növekvő – nyomtatási – sorrendjében következnek, ilyen módon kiemelkednek az egyes rovatok is. Az olvasó így „áttekintheti a füzetek tagolódását, szerkezeti sajátosságait, a rovatokat és a közlemények bizonyos fokú összetartozását kifejező keret-jellegű kiemeléseket, a szerkesztők szándékainak megfelelően. Művelődés- és irodalomtörténeti szempontból azonban ennél fontosabbnak tartjuk, hogy ily módon a lap szerzői gárdájáról, ennek összetételéről és változásairól adhatunk hiteles képet. Arról, hogy kik írtak egy évben, egy-egy korszakban a Kiskunság és a Forrás számára, írásaik hogyan helyezkedtek el szellemi környezetükben, a folyóiratok hasábjain.” A kötetben való eligazodást élőfej segíti, jelzi a folyóirat címét, az évfolyamot és füzetszámot. A tételek sorszámot kaptak, a mutatók – a reprodukciókról szóló, név- és tárgymutató – ezekre a számokra utalnak. Nagy jelentőségű a kötetet kiegészítő, ötven oldalnyi fejezet, amely külön a „Művészi alkotások és dokumentumok reprodukciói”-t tartalmazza. Idetartoznak a helyismereti jelentőségű személyek és települések művészi értékű fotói (a felvételt készítő nevével), festmények, grafikák, iparművészeti alkotások fényképei. A rész felépítése, elrendezése megegyezik a fő részével.

A repertóriumot *Pomogáts Béla* A Forrás első évtizede című tanulmánya nyitja, ezt követik a folyóiratok részletes bibliográfiai leírásai és a kollacionálás adatai.

Varga Katalin

Kocsis Rózsa: *Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben.*
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 636 l.

Az elmúlt években Németh László iránt rendkívüli módon megélenkült az írói tudományos érdeklődés. Vas István *Mért víjjog a saskeselyű?* című életregényének leg-harciasabban vitázó lapjai a *Kisebbségben*-ről szólnak; 1979-ben látott napvilágot Grezsa Ferenc könyve a hódmezővásárhelyi évekről; Lackó Miklós *Szerep és mű* című kötetének legterjedelmesebb tanulmánya Németh László ideológiáját taglalja. Sándor Iván könyvet szentelt Németh László üdvtana vizsgálatának; szép számmal jelentek meg tanulmányok és cikkek is. Van rá vélhető magyarázat, hogy épp az az író került az érdeklődés középpontjába, aki oly sok keserű szót ejtett utóélete várható visszhangtalanságáról és jövendőlt műve köré méltatlan hallgatást. Több indítékot is megjelölhetnénk; összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy több ok miatt Németh László változatlanul nagyon időszerű, mert egyszerre író és gondolkodó, műve emiatt újra meg újra aktualizálódik, s nem egyik vagy másik oldala, hanem együttesen az életmű, amely egyébként is szétbonthatatlan egészet alkot.

Kocsis Rózsa tollából a *Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben* címen jelent meg monografikus könyv, mely Németh László szépirói munkásságát, a húszas évek közepétől a hatvanas évek végéig tekinti át, amit már azért méltányolnunk kell, mert a szépiró némileg mindig háttérbe szorult az ideológus, a tanulmányíró, a társadalomjavító mögött. Ez a kettéválás aránytalan ítéletekhez vezetett olykor, s azzal járt együtt, hogy megengedhetőnek mutatta ideológia és regény, tanulmány és dráma egymástól elszakított kezelését. Kocsis Rózsa hangsúlyozza, hogy az életművet egységesnek kell tekintenünk: nincs ilyen és olyan Németh László külön, hanem *életmű* van, amelyet kölcsönhatások járnak át. Meggyőző példát is hoz ennek bizonyításául: az indulás éveinek kritikáit, cikkeit kapcsolja össze az első regényekkel, majd a Tanu-korszak minőség-eszméjét, társadalmi utópiáját a harmincas évek regényeivel és színdarabjaival. Senki nem vitatja, hogy Németh László zseniális kritikákat és alapvető tanulmányokat írt, de miközben teljes joggal méltattuk a gondolkodó művét, hajlandók voltunk elhanyagolni a szépirot, az életmű kétharmadát, amelyben remekművek akadnak. Kocsis Rózsa nagy érdeme, hogy ezt a kétharmadot vizsgálja könyvében, rendkívüli tüzetességgel, hatalmas anyagot mozgatva meg, oly módon, hogy nemcsak Németh László műveinek belső vonatkozásrendszerét tárja elénk, hanem állandóan utal azok irodalmi és szellemi környezetére, a magyar és az európai irodalom rokonjelenségeire. A szerző irigylésre méltó alaposággal ismeri írójának szerteágazó munkásságát, s ami a lényegesebb, meg is találja közöttük azokat a rejtettebb kapcsolatokat, melyek az irodalmi kritikák, ideológiai tanulmányok, utópiák és a regények, meg a drámák szellemi világát összekötik. Kocsis Rózsa könyvének ez az egyik legnagyobb érdeme: legendaoszlató magától értetődőséggel állítja elénk az egységes Németh László alakját, s erről nem kinyilatkoztatásokat közöl, hanem elemzéseket nyújt, vagyis az anyagból bontja ki amúgy különben nem sokszor hangoztatott tételét.

A szerző két nagy részre tagolta könyvét, a választóvonalat a negyvenes évek közepén húzta meg. Az elsőben kaptak helyet a korai regények, az *Emberi színjáték*, a *Gyász* és az *Utolsó kíséret* ciklusa, valamint a drámák sorozata, a *Bodnárnétól a VII. Gergelyig*; a másodikban a drámák újabb láncolata a vásárhelyi trilógiától a hatva-

nas években írt színműveikig, közöttük helyezve el az életmű csúcán álló regényeket, az *Iszonyt*, az *Égető Esztert* és az *Irgalom* címűt. Kocsis Rózsa minden számításba vehető művet elemez, jelentőségükhöz mért terjedelemben: tíz regényt, húsznál több drámát; ezenkívül szót ejt a ritkábban emlegetett utópiákról és *A Medve utcai polgárról*, a *Tanuról*. Óriási anyag, világos tagolású szerkezetben elrendezve – egymagában elismerést érdemlő vállalkozás. A szépírói alkotásoknak ez a tekintélyes vonulata van beleágyazva Németh László gondolatvilágába, szellemi tájékozódásába, s ennek révén kapnak ezek a művek a belső műelemzésen túli intellektuális kiterjedést, új megvilágítást; lehetőséget a többoldalú értelmezésre.

Kocsis Rózsa az elemzések középpontjába Németh László három vezérgondolatát állítja; a minőség, a morál és a magyarság eszméjét. Nem úgy természetesen, hogy ezekből vezeti le a művek jelentését, poétikai jellemzőit; ellenkezőleg: az alkotások tüzetes tárgyalása során jut eme vezérideákhoz, amelyek természetesen a cikkeknek, tanulmányoknak, utópiáknak is alapvető mondanivalója. A meghatározó elem mind e közül a morál. Németh László moralista író volt, ami azt jelenti, hogy mindent az emberre vonatkoztatva értelmezett. Az irodalomtól az erkölcsi példa tanúsítását várta, a kritikát erkölcsi sarkallásnak szánta, s a tudományból, bölcslethez az igyekezett kiszűrni, ami ember-méretű, emberiesíthető ismeret. Társadalmi programjai is az erkölcsi emelkedés lehetőségét vetítették olvasói elé: pedagógiai és kert-utópiái igazában erkölcsnemesítő intézmény ideálját vázolták. Regényei és drámái nem utópiák, se nem erkölcsjavító tanmesék. De hogy a morál, az erkölcsi üdvösségkeresés vagy az erkölcs eltorzulása, kóros elváltozása legtöbb művében benne van, vagy épp ebből a gondolatkörből nő ki, azt Kocsis Rózsa meggyőző elemzésekkel bizonyítja az *Emberi színjáték*-ról, az *Iszony*-ról vagy a *VII. Gergely*-ről szólván.

Irodalomtörténeti oldalról mérlegelve a könyvet, a legnagyobb nyereségnek azt tekinthetjük, hogy a szerző megkísérelte tipológiai sorba állítani a regényeket és a drámákat. Kocsis Rózsa a gondolatosságban találta meg azt a középponti szervezőelvet, amelynek mentén ezek az alkotások elhelyezhetők s ezen belül egyéni, megkülönböztető karakterüket elnyerik. Az *Emberi színjáték* az életalakító eszme és a legenda ötvözete, a *Gyász* a lélekállapot rajza, az *Utolsó kísérlet* az esszéregény példája, az *Iszony* lételméleti regény, a drámák az idea és erkölcs tragikus változatai és így tovább. Igen árnyalt jellemzéseket kapunk ily módon a művekről, nem különben arról az irodalmi és szellemi, hazai és európai közegekről, amelyben a művek létrejöttek. A szerző elsősorban a tárgy kiválasztás, a cselekménybonyolítás, a jellem, illetve a lélekrajz és a szellemi, intellektuális tartalom bemutatására vállalkozik és ezeknek a kérdésköröknek, valamint a hozzájuk rendelhető világnézeti motívumoknak avatott értelmezője. Viszonylag kevesebb teret szentelt az írói nézőpont vizsgálatának, ami a regényeknél perdöntő jelentőségű, és a tipológiai jegyek nélkülözhetetlen eleme; mi több, meghatározója. A nézőpont elemzésének bekapcsolásával alighanem új poétikai jellegzetességek is megvilágosodnának, s még árnyaltabb képet nyernénk arról a Németh Lászlóról, aki tipológiatörténeti szempontból a Móricz utáni próza egyik legnagyobb – ha nem épp valóban a legnagyobb – alkotója; aki a hagyományhoz kötődés és az újító kezdeményezés olyan változatát teremtette meg, mely a magyarság és európaiság egyik lehetséges öszegezése volt.

B. M.

Nicholas Kolumban: Turmoil in Hungary.

An Anthology of Twentieth Century Hungarian Poetry, edited and translated by Nicholas Kolumban, with photographs by Peter Korniss, with an introduction by Peter Klappert. New Rivers Press, St. Paul, Minn. 1982. 187 l.

A 20. századi magyar költészetből tallózó antológiát a magyar születésű amerikai költő, Kolumbán Miklós állította össze, fordította és adta ki; utóbbit – mint a belső borítón olvasható – a United Arts Fund és „a magyar költészet barátainak” támogatásával tehette meg. A kötetet Korniss Péter folklorisztikus-rurális fotói egészítik ki, és a jónevű amerikai költő, Peter Klappert írt hozzá előszót.

A fordítások zöme korábban napvilágot látott már különböző amerikai irodalmi lapokban; a kötetbe rendezés megerősíti a szuverén választásokból kirajzolódó, sajátos képet a 20. századi magyar költészetéről. Sorrendben Csoóri Sándor, Kassák Lajos, Oravecz Imre, Tandori Dezső, Mezey Katalin, Serfőző Simon, Kiss Anna, Illyés Gyula, József Attila, Gyurkovics Tibor, Ladányi Mihály, Vas István, Radnóti Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Gutai Magda, Szabó Lőrinc, Hervay Gizella, Nagy László, Weöres Sándor és Orbán Ottó versei kaptak helyet Kolumbán fordítói oeuvre-jében és az antológiában. A szuverén választások rendjében és az amerikai olvasó előtt lényegében ismeretlen, e századi magyar költészet összefüggéseiben Peter Klappert esszének beillő előszava segít eligazodni. Klappert benyomásainak érzékeltetésére kulcsszavakat keres, melyek segítségével az olvasó könnyebben hozzáférhet ehhez a számára idegen költészethez: s ezeket a – szelíd, megingathatatlan, szeretetteljes és dühödő – *szomorúságban*, a *vesztesség* érzése által átszínezett *szelídségben*, *gyengédségben*, olykor pedig éppen *keménységben* találja meg. Mint mondja, maga a válogatás is *szenvedélyes*: szelíd és kemény, szeretetteljes és dühödő, és jó érzéssel talál rá arra a szembeállításra is, mely híven jelzi a *Turmoil in Hungary* szuverén értékét: „Ez a könyv nem törekszik arra, hogy történeti értelemben legyen átfogó: esztétikailag kíván egészet alkotni.”

Egy mondatban is plasztikusan fogalmazza meg Klappert annak történelmi hátterét, miért jellemzi „földszagú szomorúság” a versekből adódó összképet; figyelemre méltó érzékenységgel közelíti meg az egyes költőket s vázol fel esztétikai összefüggéseket az egyes életművek között, például Illyésé, Nagy Lászlóé és Csoórié, vagy Vasé, Radnótié és Nemes Nagy Ágnesé között. Ugyanakkor tisztázza, hogy a magyar költészet sokrétű érzés- és tónusvilága természetesen nem egyszerűsíthető le az általa ajánlott kulcsfogalmakra, ahogyan maga a *szomorúság* sem téveszthető össze a *reménytelenséggel*.

Kolumbán Miklós költői érzékenységének köszönhető, hogy a fordítások legtöbbje nemcsak eredetijéhez hű, hanem olyan költői nyelven szólal meg, amely magába foglalja az amerikai költészet tapasztalatát is. A Kassák-, Vas-, Radnóti-, Weöres-, Szabó Lőrinc-fordításokon túl is kiemelkednek ebből a szempontból a József Attila-versek átültetései: Kolumbán itt valóban a maga személyiségén szűri át – az eredetihez teljes mértékben hűen – József Attila versvilágát, s ezzel teszi azt érzékelhetővé az angol-amerikai nyelvi kultúra számára. Így jó az esély rá, hogy a két, egymástól távol eső kulturális és nyelvi szféra áthidalásával az érdeklődő amerikai olvasó valóban közel kerülhessen a magyar költészet érzésvilágához, kultúrájához, tapasztalatához.

Szkárosi Endre

Kormos István: A vasmozsár törője alatt.

Összegyűjtött prózai írások. Válogatta és szerkesztette Nagy Gáspár. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982. 257 l.

Kormos Istvánnak, a fájdalmasan korán elhunyt költőnek szétszórtan megjelent prózai írásait gyűjtötte kötetbe egyik hálás felfedezettje, a költő Nagy Gáspár. A tematikus összeállítás első fejezete önéletrajzi írásokat fog össze. A kortárs költőket bemutató írások egy része kötet elő- illetve utószóként látott napvilágot, több rövidebb megemlékezést az Élet és Irodalom közölt. Külföldi magyar nyelvű irodalmi lapban – a Magyar Műhelyben – jelent meg először a Sinka Istvánról, Nemes Nagy Ágnesről, Rab Zsuzsa műfordításkötetéről szóló tanulmány. Kormos István minden írása, legyen az induló költőket bemutató (Kertész Pétert, Nagy Gáspárt, Szilágyi Ákost, Verbőczy Antalt) vagy születésnap-i köszöntő (Jékely Zoltán, Csorba Győző, Zelk Zoltán, Berda József tiszteletére) személyes hangú, de biztos ízlésű, tárgyilagos munka. A Nagy László-kutatás fontos dokumentuma, a Kormos István készítette tv-film vázlata is olvasható a kötetben.

Az utolsó fejezet a Kormossal folytatott beszélgetéseket tartalmazza, közülük kettő a rádió- illetve televíziós adás után itt jelenik meg első ízben. Az interjúk nagyrészt életrajzi témájúak, ami átfogja az ötvenes évek fiatal költőinek indulástörténetét is. A Domokos Mátyás készítette interjú már a szerkesztő Kormossal, a Móra Könyvkiadó fiatalokat támogató, jószemű szerkesztőjével készült: *A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában.*

Németh S. Katalin

Kölcsey Antónia naplója.

A szöveget válogatta, gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Gábor Júlia. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 299 l. (Magyar Hírmondó)

Kölcsey Ferenc unokahúgának, a Pest-Budán, Tántzer Lilla leánynevelőintézetében nevelkedő, majd Szatmárcsekén, szeretett nagybátyja közelében élő Antóniának naplóját, a reformkor egy értékes dokumentumát adja közre a Magvető Könyvkiadó Magyar Hírmondó sorozatában.

A napló bepillantást enged Kölcsey családi viszonyaiba, szatmárcsekei életébe, baráti kapcsolataiba, miközben a reformkori nemesi udvarházak életét, erkölcsét, szokásait is felvillantja. Antónia Wesselényi iránt érzett eltitkolt szerelméről is vall a napló, s mindazokról, akik Kölcseyvel együtt a magyar történelem e nagyszerű korszakának tevékeny alakítói voltak. 1838. május 29-én indul a napló, báró Wesselényi Miklós látogatásának napján, az utolsó bejegyzés 1844. december 8-áról való: Antónia hat éven keresztül, tizenhétől huszonhárom éves koráig jegyezte váltakozó hűséggel élete eseményeit. Naplója „a hiányzó magyar biedermeier regény”, állapítja meg Kölcsey Tóniról szóló lírai portréjában, utószavában Gábor Júlia, aki a szöveget válogatta, gondozta és a jegyzeteket írta.

A Függelék a naplóhoz kiegészítésként részleteket közöl Antónia Emlékkönyvből, az őt reménytelenül szerető Pap Endre verseiből, s Antónia naplójának „párjáj-

ból”, Obernyik Károly diáriumából. Obernyik Kölcsey Kálmán nevelője volt, aki szinte ugyanabban az időben kezdte feljegyezni a figyelemre méltó eseményeket, mint An-tónia, s ugyanazokat a szereplőket, Kölcsey szatmári világát mutatja be. Kettejük nap-lójezetei egymást kiegészítve, kétféle nézőpontból együtt adnak hiteles korrajzot és portrét környezetük alakjairól.

M. R. J.

Könyv és könyvtár XIII. 1982.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. Debrecen, 1982. 2101.

A Debreceni KLTE Könyvtárának mindig színvonalas évkönyvét ezúttal a ki-adványsorozat alapítójának, a hatvanadik születésnapja előtt váratlanul elhunyt *Csűry István*nak emlékére állították össze. Gomba Szabolcsné bevezető tanulmányában be-mutatja Csűry István könyvtárigazgatói munkásságát és az irányítása alatt megindult könyvtörténeti és szakkönyvtári munkálatokat is. Csűry István műveinek bibliográfiá-ját Korompai Gáborné állította össze. A *Tanulmányok* fejezet két azonos korszakot tárgyaló dolgozatot tartalmaz. *Kilián István* egy, a könyvtár tulajdonában levő kézira-tos kolligátumot ismertet *Exercitia Scholastica (1667–1708)* címmel. A gyűjtemény 44 különböző műfajú iskolai gyakorlatot tartalmaz, amelyek a 17. századvég jezsuita iskoláinak működéséhez szolgálnak értékes adalékkul. Hasonló témájú *Tóth Béla* ta-nulmánya is, a 16–17. századi református kollégiumok tankönyveit elemezte.

A *Közlemények* rovat a könyvtár munkatársainak széles körű tudományos tevé-kenységét dokumentálja. *Sonkoly István* sajtótörténeti dolgozata az 1840 és 1944 kö-zött, de két megszakítás után valójában 1873-tól egyfolytában megjelent Budapesti Szemlét dolgozza fel zenei szempontból. *Korompai Gáborné* a debreceni helytörténet-írás hagyományairól nyújt áttekintést, *Szabó Botond* Szilágyi Sámuel nyomtatott munkái és tankönyvkiadásai címen a szakirodalomban előforduló több azonos nevű szerző munkásságát választja szét. Ugyancsak kiadói tevékenységgel foglalkozik *Havas László* Sambucus (Zsámboki) görög szövegkiadásairól írva. Régi szlavikák feltárásának munkájából ad izelítőt *Ojtozi Eszter* és *M. Pandur Julianna* közleménye. Az évkönyvet a könyvtártudomány szakkérdéseivel foglalkozó magyar és német nyelvű tanulmányok sora teszi teljessé.

Németh S. Katalin

Könyvtári kis tükör.

Ajánló jegyzék. Magyar szépirodalom, 1945–1979. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1981. 242 l.

Ez az annotált bibliográfia közművelődési ajánló jegyzék azok számára, akik a magyar szépirodalom 1945–79 között kiadott, a szerkesztők által rangosnak tartott alkotásaival akarnak megismerkedni.

Két nagy csoportra osztják a műveket, az antológiákra, és az egyes szerzők fejezetre. Az antológiákon belül a lírai köteteket a drámák, elbeszélések majd a történelmi tematikájú gyűjtemények követik, ezen csoportosításon belül nem állapítható meg sorrend.

A szerzői fejezetben az írók, költők betűrendben követik egymást. A publicisztikai műfajokból csak a szépirodalmi jelentőségűeket válogatták ki. Nem található a kötetben mesegyűjtemények, szociográfiák, folklór jellegű anyag, valamint gyermekek számára szóló művek.

A szerzői, cím és kiadási adatokon kívül rövid, kifejezetten tartalmi ismertetés csatlakozik az egyes tételekhez.

Varga Katalin

Könyvtártörténeti Füzetek II. Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1555–1721.

Könyvjegyzékek bibliográfiája. Szerkeszti: Monok István. Szeged, 1982. 161 l.

A sorozat 1981-ben megjelent első kötete (*Magángyűjtemények Magyarországon*) folytatásaként jelen kiadvány a nyugat-magyarországi könyvjegyzékek feldolgozását tűzte ki célul. Nyugat-Magyarország – és különösen Sopron – könyvtári kultúrájának bemutatása feltétlenül külön kötetbe kívánkozott, mivel nagy számban maradtak fenn könyvtártörténeti dokumentumok erről a tájegységről (pl. egyedül Nyugat-Magyarországról 145 könyvjegyzék ismeretes, míg az ország többi területéről 202). Különösen figyelemre méltó Sopron könyvtári kultúrája, melynek magas színvonaláról mindig is tudomásunk volt, de a könyvjegyzékek tükrében még árnyaltabban rajzolható meg, sőt nem egy esetben olyan meglepetések is érnek bennünket, mint pl. Lackner Kristóf majorosának, *Paumgartennének* 52 könyvéről említést tevő jegyzék, vagy Zacharias Michl könyvkereskedő raktárának inventáriuma, melynek egyik tétele irodalomtörténeti szempontból is jelentős: „Balassa 13 Stühk”. De viszonylag részletes képet kapunk az egyes osztályok és rétegek olvasmányairól, az egyes külföldi művek megoszlásáról, olvasottságáról. Pl. szinte a megjelenés után felbukkan a soproni könyvtárakban Grimmshausen Siplicissimusa.

A soproni gazdag anyag mellett külön tárgyalja a kötet Kőszeg és Modor helységeiben fennmaradt jegyzékeket. Miként az első kötetben, itt is kizárólag magángyűjtemények anyaga került feldolgozásra, az intézményi anyagot egy majdan megjelenő tematikus kötet (Magyarországi intézményi gyűjtemények 1555–1721) fogja tárgyalni.

János István

Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 228 l., 36 t.

A fiatal Rákóczi Ferenc és a későbbi fejedelem egymáshoz való viszonya a korábbi szakirodalomban – az egy Szalay Lászlót kivéve – meglehetősen sematikus ábrázoltatott. Thaly Kálmán – kimondatlanul is mintegy elfogadva az ifjú fogoly fölött ítélkező bécsi bíróság „öröklött lázadó hajlam”-ról érkező érvelését – úgy ábrázolta a fiatalember eszmei fejlődését, hogy abban töretlenül bontakozzék ki a szabadságharcos ősök hagyománya. Lényegileg ezt a gondolatmenetet Márki Sándor is elfogadta. Köpeczi Béla vállalkozott elsőként arra, hogy felülvizsgálja ezt a meglehetősen történelmietlen konstrukciót. Természetesen ő is fontos szerepet juttat az ősök hagyományának, de megéri és ábrázolja azt a drámai küzdelmet, amely Rákóczi lelkében zajlott e között és azon, ellentétes előjelű hatások között, amelyek neveltetése, illetve felnőtt életének első éveit alatt érték. A könyv lényegileg hatalmas olvasmány-analízis. Rákóczi önéletrajzi célzásaiból, valamint a sárospataki és bécsújhelyi könyvjegyzékből rekonstruálta a fejedelem könyvtárát, olvasmányait. Ezeknek rétegeit bontja szét, és vetíti rá az életrajz egyes stádiumaira. Feltárul így előttünk egy arisztokrata ifjú műveltségének szerkezete; ahol van rá adat, összehasonlításban más kortársak rekonstruálható eszmevilágával. Az olvasmányok gondos elemzése nagyon sok helyen lehetővé tette a szerzőnek, hogy korrigálja magának Rákócziak fiatalkorára vonatkozó megjegyzéseit, akkor ugyanis, ha ezeket már befolyásolta a későbbi történeti szerepvállalás, vagy más irányú vallási tájékozódás hatása.

A kisgyermekkorú tankönyvek és katekizmusok elemzése ott a legtanulságosabb, ahol bemutatja Rákóczi magyar nyelvű stílusának megalapozását. Joggal emeli ki a munkácsi ostrom egész életre szóló benyomását, valamint azt, hogy a gyermekkorú nevelés alapozza meg Rákóczi méltóságtudatát, amely később oly sok cselekedetét vezérelte. A csehországi jezsuita iskolákban folytatott tanulóévek bemutatásánál tanulságos a latin műveltség elemeinek, valamint az arisztotelianus filozófiai alapvetésnek az elemzése. Az első bécsi éveknél hasznosítani tudja a szerző azokat a tankönyveket, amelyekből a fejedelem francia és német nyelvű ismereteit alapozta meg. Az itáliai peregrináció a kor „kavaliertour” szokásának megfelelően megkoronázta a főrendi ifjú iskoláztatását. Köpeczi gondosan rekonstruálja, hogy az út egyes állomásai mennyiben segítették Rákóczi műveltségének kitágítását. Talán csak azt hiányolhatnánk, hogy nem jut elég tér a Loretoiban átélt vallási megrendülés elemzésének; a numánai feszület, melyről Rákóczi Vallomásában ír, kedvelt zarándokhely volt már abban az időben is. Rákóczi házasságának története művelődéstörténeti szempontból azért érdekes, mert a fejedelem apósának apja Hessen-Rheisfelsi Ernő herceg jeles harcosa volt a katolikusok és protestánsok közötti megbékélésnek. A birodalmi hercegi címért folytatott harc Köpeczi ábrázolásában jóval többnek bizonyul, mint a korábbi szakirodalomban: nem csupán személyes jogainak érvényesítéséért folytatta ugyanis ezt Rákóczi, hanem a beadványokhoz felhasznált szakirodalomból először tájékozódott mélyebben ősei történeti szerepéről, valamint a német közjogról. A magyarországi berendezkedés éveivel kapcsolatban ismerjük meg Rákóczi gazdasági nézeteit, valamint azt a vallásosságot, amely még korántsem janzenista jellegű, de elmélyíti benne a meditációs hajlamot és a Biblia iránti érdeklődést.

A politikai szerepvállalás kialakulásában döntő jelentősége van a hegyaljai felkelés előli futásnak, majd a rákövetkező, jórészt Rohoncon töltött visszahúzódo meditációnak. Köpeczi valószínűsíti, hogy Rákóczi őszintén el akarta magát határolni a felkelt parasztoktól és megvilágítja a Kollonich és Kinsky közötti, Rákóczitól a tervezett birtokcsere ügyében említett ellentétet. A Batthyány-birtokra visszahúzódo olvassa Rákóczi aránylag a legtöbb meditációs és szépirodalmi anyagot. Nagyon érdekes, hogy hogyan él egymás mellett a spanyol misztikus Nieremberg és a francia gáláns regény hatása. A következőkben Köpeczi hosszan dokumentálja, hogy Rákóczi már a Bercsényivel való találkozás előtt, gazdag politikai, történeti és földrajzi irodalmi stúdiumaiból felkészült a politikai életre. Összegzőképpen úgy látja a szerző, hogy a fejedelemtípushoz közelebb állott a neosztoikus politikus eszmény, mint a Machiavellire alapozott abszolutista teória.

A könyv utolsó fejezetei az 1701-es, rosszul sikerült összeesküvést és következményeit elemzik. Bercsényi hatása abban már feltétlenül érvényesült, hogy Rákóczi megismerte a Werbőczyánus magyar nemesi politikai hagyományt. Diplomáciai tájékozatlansága és emberi jóhiszemősége okozta bukását. Villars bécsi francia követ sokszor vitatott szerepét Köpeczinek itt francia diplomáciatörténeti források segítenek végképp tisztázni. A szöktetés megszervezésében a szerző megfelelő helyet juttat a jezsuita Wolffnak; a jezsuita források további vizsgálata ennek a szerepvállalásnak a jelentőségét még csak növelheti.

A befejező fejezetben a szerző tudománytörténeti kitekintéssel foglalja össze saját nézeteit. Kellő súllyal állítja, hogy Rákóczi – noha francia történészek szemében még egyértelműen a XVII. század embere – mégis „Ha a magyar vagy a közép- és kelet-európai XVII. század felől nézzük Rákóczit, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy azon legalább egy fél évszázadot lépett túl széles körű műveltségével, a feudalizmust modernizálni akaró törekvéseivel, erkölcsi felfogásával, sztoikus humanizmusával.”

A „hosszú tartam”-ban Rákóczi nem volt illuzionista. Politikai szerepvállalása végülis megmentette az országot az összbiradalomba való beolvasztástól, és törekvéseivel olyan hagyományt alkotott, amely még több mint száz év múlva is robbantó erővel hathatott.

Szörényi László

Körmendi Ferenc: Fizikai esztétika.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 235 l.

Körmendi Ferenc kísérleti műve a művészet és a tudomány összefonódásáról mint időserű jelenségről ad hírt. Tanulmányának központi problémája „az esztétikai struktúrák és rendszerek fizikai módszerekkel megvalósított szintézise”. Szintén könyv elején említ: „Végző stádiumként az esztétika etikai és az etika esztétikai vonatkozásait” tárgyalja. A mű három fejezetre tagolódik: *A megismerés és visszatükröződés tudományos és művészeti vonatkozásai, Esztétikai kifejezés és átélés, Esztétika és etika* – és utószó zárja (*Az esztétikai értékek nyomában*). Körmendi elemzéseit alátámasztására – miközben elárulja, hogy a kérdésfeltevésekhez sokban hozzájárultak az

elméleti fizikában végzett saját kutatásai – filozófusokat, esztétákat (Lukács György, Hartmann, Sartre, Hauser Arnold, Scheler), matematikusokat (Neumann János), zene-történészeket-esztétákat (Ujfalussy József) idéz, és gondolatmenetét számtalan irodalmi mű szövegreábrázolásával illusztrálja, illetve bizonyítja. Az ábrákkal és egyenletekkel teletűzdelt tanulmány az alábbi írókra épít: Madách Imre, Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila, Kassák Lajos, Albert Camus, Samuel Beckett, Bertolt Brecht, Jean Genet stb.

A könyvet szerb-horvát nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Szokolczay Lajos

A Kritika 15 éve. Repertórium 1963–1977.

Szerkesztette: Bornemisza Lászlóné. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1982. 291 l.

A repertórium, nem szerencsés módon, egybeolvasztja a két, más-más arculatú folyóirat könyvészetét. Az 1963-ban indult *Kritika* (A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Írószövetség folyóirata) 1972-ben „művelődéspolitikai és kritikai lap”-pá változott, s amint az akkori főszerkesztő közölte, a *Kritika* nem csupán „pusztán technikai változáson ment keresztül” – új formátum –, hanem módosult jellege és rendeltetése is. A régi folyóirat inkább szakmai jellegű, tudományosabb volt, az új lap a „szélesebb nyilvánosságra” építve változtatott közlési módszerén (szerkezetén, stílusán stb.) is. A két folyóirat egybemosása avval, hogy azonos néven működtek, illetve működnek, megtévesztő, hiszen megegyező címükön kívül nem sok közük volt egymáshoz.

A fentieket azért volt szükséges előrebocsátani, mert a repertórium szerkezete – talán ezért lett szervező erő a megjelenés időrendje? – folyamatot sugall, mintha minden a kezdetek szerint folytatódna. Evvel a rendszerrel számról számra nyomon követhető a „fejlődés”, és a repertóriumot pörgetve, mintha az olvasó az egyes lapszámokat böngészne, úgy áll előtte a sok-sok számból épülő *lineáris* folyam. A *Kritika* könyvészetében való eligazodást a tárgy- és névmutató biztosítja, illetve az őket kiegészítő segédmutatók, illetve táblázatok segítik. Az időrendben közölt címléírásokhoz készített tárgy- és névmutatók tételszámai a főanyag közleményeinek sorszáma utalnak. (Főanyagon a repertórium 1963-tól 1977-ig terjedő címléírása értendő.) Külön mutató készült a két folyóirat fontosabb vitáiról (a magyar klasszikusok jövőjéről, a „fényes szelek”-ről, a Görgey-kérdésről, a transzvilvanizmusról, a strukturalizmusról, a pedagógusokról stb.), és a tárgymutatóba be nem sorolt könyvkritikák és könyvismertetések is külön táblázatot kaptak, mely két részre oszlik: mindkettő (magyar irodalom, világirodalom) az ábécé rendjében sorolja föl az írókat, műveikkel, illetve a címnyagra utaló tételszámmal.

A tárgymutatón belül – miként az útmutató jelzi – a filmkritikák, színikritikák címszavaknál a gyors visszakereshetőség érdekében a filmcímek, illetve színikritikáknál pedig a színpadi szerzők betűrendjében közöltetett a lelőhely. A névmutatóban a név,

illetve a tételszám aláhúzásával vannak jelezve az írókról és egyéb személyiségekről szóló cikkek, közlemények.

Az illusztrációk (reprodukciók) s fényképek és filmfelvételek lelőhelyéről külön-külön táblázat tudósít, s a címlapképek számonként vannak kivetítve.

Szakolczay Lajos

Krúdy Gyula: A kápolnai földosztás.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 55 l. (Gondolkodó magyarok)

A kápolnai földosztás története a magyar történelem fényes lapjai közé tartozik: 1919. február 23-án Gr. Károlyi Mihály köztársasági elnök szétszította földjét a nép között. Krúdy Gyula, aki mint a Magyarország, a Függetlenségi Párt lapjának tárcaírója ott volt a földosztásra induló különvonaton, riportkönyvét a Károlyi-könyvtár negyedik darabjaként még ugyanabban az évben megjelentette. A mostani kiadásnak több érdekessége van. A bevezetőben Szigethy párhuzamot von Kossuth 1848. július 11-i beszéde és Károlyi Mihály földosztó szavai között. A függelékben pedig Károlyi Mihály *Hit, illúziók nélkül* című könyvéből idézi *A földreform* c. fejezetet, Krúdy írását saját későbbi változatával ellenpontozza Szigethy, *A tegnapok ködlovagjai* című Krúdy-kötetben jelent meg 1925-ben a Károlyi különös pályafutása. „Más kor, más arckép”.

Németh S. Katalin

Gyula Krúdy: Via della mano d'oro. (Aranykéz utcai szép napok.)

A cura di Gianpiero Cavaglia. La Rosa, Torino, 1982. XVIII, 152 l.

Krúdy első olasz fordítója, Gianpiero Cavaglia a könyv elé írt bevezetőjében röviden jellemzi Krúdy művészetét, utal fontosabb műveire és a korabeli magyar viszonyokra – sok konkrét információt nyújtva a Krúdyt nem ismerő olasz közönségnek. Viszonyítási pontként megemlíti Krúdy magyar elődeit, az Itáliában is ismert Jókait és Mikszáthot, de elsősorban az európai irodalom történetében igyekszik a helyét meghatározni. Művészetét a bécsi kultúrához köti: a monarchia mítoszának a szerepét és Freud hatásának a jelentőségét hangsúlyozza, sőt zárszóként úgy jellemzi Krúdyt, mint aki a két bécsi író, Arthur Schnitzler és Hugo von Hofmannstahl világának a szintézisét hozta létre.

Cavaglia az olasz fordításban – mely ugyan egy árnyalattal színtelenebb a magyar szövegnél – sokat tudott közvetíteni Krúdy prózájának sajátos ízeiből, egy új fajta stílussal ismertette meg az olasz olvasót. Rendkívül jelentős lépés a magyar irodalom igazi értékeinek elismertetése szempontjából Nyugat-Európában, hogy Krúdy ezzel a kötettel nemcsak bemutatkozott, hanem – úgy tűnik – sikert is aratott Olaszországban.

Kovács Zsuzsa

Kulin Ferenc: Hódíthatatlan szellem. (Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről.)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 154 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 106.)

Ez a tanulmány a szerző egyetemi doktori disszertációja alapján készült, s olvas-tán csak sajnálhatjuk, hogy megszűnt az a régi jó szokás, amely az egyetemi disszertá-ciók javát rendszeresen kiadásra érdemesítette. Számos olyan alakja és témája van a magyar művelődésnek, amelyre vonatkozóan legfontosabb ismereteinket máig ezekből a hajdani, háború előtti egyetemi szakmunkákból meríthetjük. Jellegzetesen pályakez-dő alkotás Kulin Ferenc munkája; mind a szerző életkora, mind a mű elkészültének ideje – jó egy évtizede íródott – rányomja a bélyegét. A „pályakezdő” itt nem a „fo-gyatékos” szinonimája: a témaválasztás sajátosságát értsük rajta. Egy nagyobb mű vagy akár egy életre szóló tudományos program leghasznosabb előmunkálata az, ha a kezdő kutató egy kisebb téma vonalán vagy egyetlen szempont szerint tár fel egy nagyobb kultúrtörténeti időszakot, közelít meg egyetemesebb problémát. Kulin Ferenc tágabb tudományos célja az európai romantika „tudatminőségének” bemutatása, s ezen belül a magyar romantikus világnézet, romantikus etika megközelítése. Ennek a programnak első lépéseként fordult a magyar romantika korának történelemszemlélete felé, azt óhajtván demonstrálni a Dózsa-féle parasztháború történettudósi, publicisztikai és szépirodalmi feldolgozásainak elemzésével. Igen nagy munka épült bele ebbe a vékony kötetbe, mondhatnánk a magyar irodalom egészének alapos felmérése a századelőtől a szabadságharcig, kiemelkedő alkotók műveit éppúgy, mint a kor folyóiratirodalmáé. Mindehhez természetesen magabiztos filozófiatörténeti és szakirodalmi jártasság társul. Lényegében műelemzések sora ez a könyv: Wesselényivel, Kölcseyvel, Táncsiccsal, Eötvössel és Petőfivel a fejlődésív csomópontjain. Találó észrevételekkel, leleményes elemzésekkel mindenütt találkozunk. S az sem marad rejtve az olvasó előtt, hogy a szerző – jóllehet sehol nem lép ki a szakíró szerepéből – politikai fölfogását is de-monstrálja könyvével. S itt utalhatunk újra a szerző életkorára és az értekezés megszü-letésének időpontjára. A kor – mindkét értelemben – főleg az állítások magabiztossá-gában, a szóhasználat efféle műveknél ma már feltűnő egyértelműségében, a kevéssé toleráns elhatárolásokban és kategorizálásban nyilvánul meg. Sőt, talán a témaválasz-tásban is: ma már esetleg a szerző sem a Dózsa-kép változásait tartaná a legjellemzőbb-nek a reformkori történelemszemlélet illusztrálására. Forradalomértelmezésünket és fejlő-déseszménket is módosították az elmúlt évek, s ma már nem húzunk romantika és rea-lizmus közé olyan éles vonalat, mint a hatvanas években, mindenesetre óvakodunk „szemléleti korlátokat” emlegetni – mondjuk – egy Arany Jánosról szólva. Mélyebb empátia, puritánabb anyagfeldolgozás és rezignáltabb szemlélet – újabban inkább ezt érezzük szakmánkhoz illőnek. Mindezekkel együtt és mindezek ellenére Kulin Ferenc munkáját az újabb reformkori kutatások értékes és időtálló darabjaként lehet és kell méltányolnunk.

Alexa Károly

Kuncz Aladár: Levelek.

Sajtó alá rendezte Jancsó Eleménné Máthé-Szabó Magda. A jegyzeteket összeállította Juhász András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 454 l. (Romániai Magyar Írók)

A *Romániai Magyar Írók* sorozatában megjelent kötet háromszáz, Kuncz Aladár által írott, illetve Kuncznak címzett levelet tartalmaz. A levelek egy részét már korábban közzétették különféle kötetekben és levelezésgyűjteményekben (Lőrinczi László: *Utazás a Fekete kolostorhoz*, *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája*, Gaál Gábor, Hatvany Lajos, József Attila, Szenteleky Kornél levelezése stb.), de így összegyűjtve most lát először napvilágot. Az alkalom – Kuncz halálának félszázados évfordulója – egy kissé fénybe vonja a két háború közti író-kritikus-irodalomszervezőt is.

Kuncz szerkesztői tevékenysége két kolozsvári orgánumhoz – laphoz és folyóirathoz – kötődik: *Ellenzék* (1923–1928), *Erdélyi Helikon* (1929–1931). (Az *Ellenzék* szerkesztésének időszakából sajnos kevés levél maradt fenn.) Levelezőtársai közt szerepelt a Nyugat nagy nemzedékének nem egy jelese – Ady Endre, Babits Mihály, Elek Artur, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Osvát Ernő, Szabó Lőrinc, Szini Gyula –, a romániai magyar irodalom sok neves alkotója – Áprily Lajos, Benedek Elek, Dsida Jenő, Franyó Zoltán, Gaál Gábor, Kemény János, Kós Károly, Krenner Miklós (*Spectator*), Makkai Sándor, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Tamási Áron, Tompa László, Vita Zsigmond –, történész (Szekfű Gyula, Márki Sándor) és színházrendező (Janovits Jenő), zeneszerző (Lányi Viktor) és valahai fogolytárs (Soltész Gyula), esszéista (Cs. Szabó László) és szavalművész (Tessitori Nóra). Kuncz Aladár többek közt kapcsolatban állt a jugoszláviai Szenteleky Kornéllal, Csuka Zoltánnal és Fekete Lajossal, az Egyesült Államokban élő Reményi Józseffel, a clevelandi egyetem tanárával, s nem különben a román értelmiség egy-egy képviselőjével.

A levelek emberi portrék: készülődések, tervek sűrűsödnek bennük, fölgyúrtva mutatják írójuk jellemét (szerénységét, nagyravágyását, etikai magatartását, esendőségét), egy-egy mű elkészülésének hátterét, a kitüntetések ceremóniáját. Sokszor emberi sorsokat, tragédiákat. Fontos, az irodalomtörténet számára nélkülözhetetlen adalékok – egy életpályához, egy sors, egy vonulat, egy redakció, egy írói csoportosulás életének minél jobb megismeréséhez. József Attila krónikus pénztelensége, Tessitori Nóra önismeretről tanúskodó értékbecsülése, Cs. Szabó László szellemes kibúvója, Dsida Jenő fiúi ragaszkodása, Kós Károly veszekedős természete és konok szeretete stb. mind-mind ott rejtőznek a megírás pillanatában még nagyközönség elé nem szánt sorokban.

A könyvnek majdnem fele jegyzet: kis lexikon a levelezőtársakról, és részletekbe menő filológiai adattár egy-egy levél kapcsán. Az apparátust névmutató egészíti ki.

Szokolczay Lajos

Laczkó András: Bródy Sándor.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 223 l. (Arcok és vallomások)

Bródy Sándor a századvég egyik legmozgalmasabb életsorsú, változatos műfajokban jeleskedő alkotója, akinek műveiről, életéről, jelentőségéhez képest nem túl bő szakirodalom áll olvasói és a kutatók rendelkezésére. Juhász Ferencné 1971-es monográfiáján kívül ez a kötet foglalja először össze Bródy egész életpályáját, a sorozat célkitűzéseihöz illően elsősorban a regényes fordulatokban bővelkedő életrajz eseményeit mutatja be. Sok, eddig kevésbé ismert fotóval illusztrálja a szöveget, melynek nagy részét kitűnően válogatta ki Bródy Sándor önéletrajzi vallomásaiból, emlékezéseiből. Számos legendát oszlat szét, tényekkel bizonyítja állításait, érdekesen ábrázolja Bródy Sándor újságírói, majd szerkesztői, darabírói munkásságát, s közben részletesen kitér a feltűnően jó külsejű író szerelmeinek történetére is, köztük Hunyady Margit színésznőhöz fűződő kapcsolatára. Szerelmükből született Hunyady Sándor, aki szintén jelentős életművel gazdagította a magyar irodalmat. A könyv legsikerültebb lapjai a hírlapíró Bródyról, az új magyar elbeszélő stílus kialakításában vitt úttörő szerepet játszó novellistáról szólnak, de érdekesen írja le kortárs művészekkel való barátságát, színikritikáinak és tárlatokról szóló beszámolóinak jelentőségét is. Bródy munkásságán, munkatársi, baráti kapcsolatain keresztül betekintést nyerünk a századelő sajtótörténetébe, színházi világába, a budapesti szellemi élet színtereibe, a korabeli alkotói életformába. Móricz Zsigmond emlékbeszédében így szól Bródyról: „Minden sorod jalkiáltás volt és életprédikáció ebben a magyar siralomvölgyben. A te írásaidd nélkül nem él az a kor, amelyben éltél...” *A tanítónő, A dada, A medikus* című darabjait ma is nagy sikerrel játsszák színházaink; portréi, cikkei, kisregényei iránt – a századelő iránti érdeklődés növekedésével párhuzamosan – nő az olvasóközönség érdeklődése, s még sok meglepetést tartogat a korszak kutatóinak, sajtótörténészeinek, művelődéstörténészeinek is.

A kötet gondosan felsorolja Bródy Sándor eddig kiadott összes műveinek bibliográfiáját és a róla szóló jelentősebb szakirodalom adatait is.

R. Takács Olga

Lányi Sarolta: *Próbatétel*.

Versek, novellák, napló. A műveket összegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Dér Zoltán. *Életjel*, Szabadka, 1982. 159 l. (*Életjel* könyvek 28.)

A *Próbatétel* a szabadkai hagyományföltáró munka szép példája, s folytatja azt a sort, amelyet az *Életjel* hangosúság, az *Életjel* könyvek és az *Életjel* miniatűrök több évtized alatt rangra emelt: a városnak olyannyira kedves fiak (Kosztolányi Dezső, Csáth Géza) klasszikusként való visszacsempészését, mellyel a vajdasági magyar irodalom előtörténete éppúgy gazdagszik, mint az egyetemes magyar irodalom. Hiszen ebben a kései „hazahívásban” értékmentés van, s a néha elemzéseinkből hiányzó láncszem megtalálhatik avval a lelkes ügybuzgalommal, amely leginkább Dér Zoltán nevéhez köthető. Ahogy annyi mást, ezúttal Lányi Saroltát (1891–1975), a regényes életű

író is közelünkbe hozza. A kötet forrásértékéhez nem férhet kétség, hiszen közli Lányi Szabadrán írt és publikált zsegeit (*Bácskai Hírlap, Bács megyei Napló*) – ezeknek egy része most jelenik meg először –, melyeket egy kivételével Csery Éva álnéven közölt, és valódi szenzációként az író 1935 és 37 között írott naplójának teljes szövegét. (Lányi Sarolta naplójából a Kritika 1981. júniusi száma közölt részleteket: kisebb kihagyásokkal a 92 oldalnyi kéziratnak utolsó ötödét.)

A Naplóból – Dér szavaival – az író „kegyetlen megpróbáltatásainak közvetlen előzményeit és emberi szenvedéseit ismerhetjük meg.” A füzet, többszöri nekifutással, két év eseményeit rögzíti. Az író 1935 késő ősztől kezdte emlékeit, gondolatait papírra vetni két, Moszkva környéki üdülőben, ahová idegösszeroppanását megelőzendő vonult vissza, s az egy hónapos munkát csak 1936 szeptemberében, férje (Czóbel Ernő) letartóztatása után folytatta, gyakori megszakításokkal, 1937 január végéig. Dér Zoltán az író által harminc évvel később legélt szöveget teszi közzé.

Lányi Sarolta leginkább a megaláztatástól szenvedett, neuraszténiáját, félelemérzetét csak növelte, hogy később elborult előtte minden, férje nem a fasiszták börtönében ült, hanem az övéiben, koholt vádak miatt. Az a gyöngé, érzékeny női lélek, aki – maga mondja – az írást narkotikumként használta, lassan ráébredt, hogy önvizsgálatszerű naplójegyzetei mit sem érnek a körülötte levő világ ridegségével szemben.

A Napló egyszerre közvetíti az emléket (család, anya stb.) és a valóságot (férjével és lányával való kapcsolata, az egyre növekvő törvénytelenések, lányának kizárása a Komszomolból, férjének elhurcolása, fordítói munka) – megrendítően, önkínzó töprengések közt, az eszmében való hit és a reménytelenség közepette. Az őszinte, semmit sem elkendőző hang csak növeli az írás dokumentumértékét, még ha Sinkó Ervin moszkvai naplójához (Egy regény regénye) nem mérhető is. A *Próbatétel* mellékletei közt a fotók, a jegyzetek, a bibliográfiák (*Lányi Sarolta művei a Bácskai Hírlapban, 1908–1910, Lányi Sarolta művei a Bács megyei Naplóban 1909–1910*), a Naplóhoz fűzött névmagyarázatok (betűjelek föloldása stb.) mellett föltétlen kiemelésre méltó Dér Zoltán alapos, filológiai fölfedezésekben gazdag tanulmánya.

Szakolczay Lajos

Lendület.

Ifjúsági almanach. Finta Éva, Balla D. Károly, Horváth Sándor és mások; összeállította Márkus Csaba, az előszót Kótyuk István, az utószót Dupka György írta. Kárpáti Kiadó, Uzhhorod, 1982. 64 l.

Az antológia az Ungváron (Szovjetunió) működő *Területi József Attila Irodalmi Stúdió* tagjainak közös köteteként a kárpátaljai magyar irodalomról ad hírt a Stúdió alapításának tizedik évfordulóján, reprezentatív igénygel mutatva be a tízéves fejlődés eredményeit. A kört létrehozó fiatalabb nemzedék fő célja az önművelés és az irodalmi élet fellendítése volt annak a napi igénynek a kielégítésével együtt, amit a Kárpáti Igaz Szó irodalmi rovata támasztott, s ami rendszeres megjelenési lehetőséget is biztosított számukra. Az 1979 májusában létrejött közösség eszmei példaképének József Attilát tekinti, megkeresve és megteremtve részben a kárpátaljai magyar irodalom ha-

gyománnyait. Tagjainak nagy része versírással próbálkozott. *A várakozás legszebb reggelén* címmel 1972-ben jelent meg első antológiájuk, amelyet a *Szívárványszínen* követte (1977); a Stúdió prózaírói közül eddig *Márkus Csabának* jelent meg két kötete (Nevünk: ifjúság, 1973; A legenda folytatása, 1975), majd napvilágot láttak az első verseskönyvek is (*Balogh Balázs*: Kaláris, 1974; *Csillagzene*, 1979; *Füzesi Magda*: Gyöngyvirágok, 1977; *Balla D. Károly*: Álmodj zenét, 1979). Fordulópontot hozott a stúdió életében az 1979-es év, amikor a Kárpáti Igaz Szóban kivágható és összefűzhető formában a stúdiósok egész sorának jelent meg önálló anyaga, ami egyedülálló kezdeményezésnek számított (*Horváth Gyula*: Pólusok; *Ferenczi Tihamér*: Szívem volt már minden; *Finta Éva*: Vállalkozás az öröme; *Balogh Miklós*: A mindenség tenyerén; *Imre Sándor*: Itt és most; *Dupka György*: Ikarusz éneke). A *Lendületben* prózával Balla D. Károly, Profusz József, Erdélyi Gábor, Baksa Lujza és Bartha Zoltán, verssel Finta Éva, Horváth Sándor, Dupka György, Füzesi Magda, Horváth Gyula, Balogh Balázs, Ferenczi Tihamér, Balogh Miklós, Imre Sándor és Balla D. Károly szerepel; műveikre – mint azt előszavában Kótyuk István írja – „... a tiszta, a világos és érthető képekből szerkesztett kifejezés jellemző. Bevallottan kerülük a modernkedő, bonyolult vagy szét-eső, szaggatott formát, a gondolati ziláltságot, a henye lazaságot”, tanúskodva a továbblépésről „a pártosan elkötelezett, forradalmi romantikától fűtött szocialista realista irodalom útján.” A kötetet Dupka Györgynek a József Attila Irodalmi Stúdió alkotóközösségének tíz évre visszatekintő hasznos utószava zárja.

Csapody Miklós

Lengyel Balázs: Verseskönyvről verseskönyvre.

Líránk a hetvenes években. Második, bővített kiadás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 554 l.

Lengyel Balázs könyvének első kiadása 1977-ben jelent meg, akkor még alcím nélkül, jóval kisebb terjedelemben. A terjedelem szinte megkétszereződése azt jelzi, amire az alcím is utal, az első kötet anyagával együtt itt kerekedett ki a sok kisebb-nagyobb írásból az összkép a hetvenes évek lírájáról. Az összeállítás alapja az Élet és Irodalom azonos című rovata, amelyben Lengyel Balázs időről időre nyomon követi a mai magyar líra változásait. Néhány számadattal illusztrálva: 127 önálló kötetet és 4 antológiát ismertet a szerző, összesen 107 költő munkásságát mutatva be. Az egyidőben megjelent recenziók a kötetben is azonos fejezetben maradtak, de az eligazító segít akkor is, ha csak egy-egy költő különböző időben megjelent versesköteteinek ismeretét akarjuk kikeresni. Bár Lengyel Balázs nem törekedett rendszerező, lexikonjellegű összefoglalást adni a korszak magyar lírájáról, szándéka szerint a teljes kötetben megjelent verstermést igyekezett nyomon követni, egy-egy költőről többször is írva, összegyűjtött verseik megjelenésekor átfogóbb értékelést is nyújtva. Bizonyára aki a teljességet keresi, talál hiányt Lengyel Balázs könyvében, itt csak egyetlen változó szempontra hívnánk fel a figyelmet. A határainkon túl élő magyar lírikusok közül az első kötetben még csak Tózsér Árpád szerepelt, itt már Kányádi Sándor, Cselényi László és Böndör Pál is jelen van, azonban az árnyalt képhez ez még mindig kevés.

Németh S. Katalin

„A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd.”

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem József Attila emlékezetére összehívott tanácskozásán elhangzott előadások anyaga. (Szerk.: Fenyő D. György, Fráter Zoltán, Gelniczky György, Nagy András.) ELTE, Budapest, 1980, [1982] 355 l.

Az impresszummal ellentétben csak 1982-ben és igen kis (mindössze 300-as) példányszámban jelent meg a bölcsészkaron 1980. nov. 25–26-án rendezett tudományos tanácskozás anyaga. Nem nehéz előre látni, hogy ez a kiadvány egyike lesz a József Attila-szakirodalom nehezen hozzáférhető darabjainak, bár az itt közzétett előadások, hozzászólások között nem egy olyan van, amelyre a későbbiek során, az életmű bizonyos kérdéseinek érintésekor szükséges lesz hivatkozni. Mivel a József Attila-évforduló ily típusú rendezvényei sorában az egyetemé volt az utolsó, a tanácskozás egyebek mellett összegző-értékelő feladatokat is vállalt.

November 25-én délelőtt a nem irodalmár, illetve nem József Attila-specialista kutatók előadásai hangzottak el, akik a maguk tudományága szemszögéből vizsgálták az életmű egy-egy aspektusát. Így napirendre kerültek ideológiai, etikai, esztétikai témák (Hermann István, Ancsel Éva, Sallay Géza), világgépi, stilisztikai, folklorisztikai szempontok (Marx Göyrgy, Szathmári István, Voigt Vilmos), valamint a kortársi német szocialista irodalommal való párhuzam (Győri Judit) és a nemzeti irodalmi hagyománnyal való kapcsolat kérdései (Tarnóc Márton).

Délután József Attila iskolai tanítása volt a tanácskozás témája. Gyürey Vera előadása áttekintést adott az 1945 utáni irodalomkönyvek József Attila-képének változásairól. Mint hangsúlyozta, az irodalomtanítás egy korszak irodalomszemléletének függvénye, tehát csak azzal együtt értékelhető. Mivel a tananyag lassabban követi a tudományos szemléletváltást, napjainkban is különbség van a költőről adott tankönyvi ismeret és az olvasói magánélmények között. Az 50-es évek egyszerűsítő, sematizáló értelmezései továbbélnek a 60-as évek tankönyveiben is. A tankönyvek hiányai a magyartanár szerepére irányították a tanácskozás résztvevőinek figyelmét. Kontra Györgyné hozzászólásában rámutatott arra, hogy a tanároknak is élnek bizonyos társadalmi és esztétikai előítéletek, amelyek befolyásolják az életmű árnyalt és arányos bemutatását. A fiatalabb tanárnemzedék például – részben az előző értelmezések ellenhatásaként, részben tudományos élmények hatására – a költői pálya utolsó szakasza iránt érdeklődik, neki juttat nagyobb teret.

A fentieket támasztotta alá az egyetemi hallgatók szereplése is: elemzéseik zöme az utolsó időszak verseivel foglalkozott (Fráter Zoltán, H. Győri János, Sajó László). Tudományos szempontból is jelentős eredményt hozott Pongrácz Máriának az *Arany* című versről írott dolgozata, amelyben meggyőzően mutatta ki, hogy az nem 1937-ben keletkezett, mint korábban hitték, hanem 1929-ben. Igényes dolgozatban vázolta fel a legfiatalabb irodalmárnemzedék József Attila-képét a Gelniczky György–Fenyő D. György szerzőpáros, a költő irodalmi recepcióját Széchenyi Ágnes.

Az utolsó vitautülés napirendje az ünnepi évforduló tudományos eredményeinek értékelése volt. Szabolcsi Miklós előadása a megjelent kiadványok, tanulmányok és jelentősebb rendezvények áttekintése, szemléje után a kutatás legfrissebb eredményeiről számolt be – köztük egyik legfontosabbról: a Stoll Béla szerkesztette új kritikai kiadásról. Az életmű értelmezésében bekövetkezett változásról szólva rámutatott arra,

hogy az utolsó pályaszakasz iránti felfokozott érdeklődés – bár ellenkező előjellel – ismét egyoldalúvá teheti József Attila értékelését. A kutatásnak tehát a jövőben e bonyolult életmű egészével kell szembenéznie. József Attila művészete csak a kortársi magyar és világirodalom kontextusában értékelhető helyesen.

Az előadást követő vitában a hozzászólók egy része az utolsó pályaszakasz értékelésével foglalkozott (Németh G. Béla, Pándi Pál), mások az évfordulós rendezvények előadásait, illetve publikációit értékelték (Bodnár György, Gyertyán Ervin).

Összegezve elmondható, hogy az ELTE József Attila-ülésszaka a kutatás és recepció kulcskérdéseire irányította a figyelmet.

Fehér Erzsébet

Lévay Botondné–Haiman György: A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében 1882–1944.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 308, 367 l.

Kevés magyarországi nyomdának, illetve könyvkiadónak maradt fenn olyan teljességben a tevékenységét tükröző eredeti dokumentumanyaga, mint a 20. századi könyvművészetünk megújításában úttörő szerepet játszó Kner-nyomdáé. Nem kizárólag üzleti szempontok, hanem éppen ennek a jelentős szerepnek tudata vezette a nyomdaalapítót, Kner Izidort, amikor feljegyzéseit, levelezését megőrizte. Az eredeti iratanyag zömmel a gyomai Kner Nyomdaipari Múzeumban és a Békés Megyei Levéltárban található; s e jelentős gyűjtemények mellé kívánkozik a Debreceni Egyetemi Könyvtár is, ahol a nyomdaalapító fiai a második világháború alatt, 1942-ben külön-gyűjteményt hoztak létre 1906–1942 között megjelent kiadványaikból. A Kner-nyomda alapításának százéves évfordulójára megjelent reprezentatív kiadvány alapötletét az azóta is gyarapított Kner-gyűjtemény adta: Lévay Botondné, a könyvtár munkatársa ennek alapján készítette el a Kner-nyomtatványok bibliográfiáját.

A bibliográfia, mely a Kner-nyomda és kiadó történetének mélyebb ismeretéhez kíván hozzájárulni, szükségszerűen válogató jellegű, nem tárhatja fel a nyomda működése során keletkezett mintegy 300 000 féle nyomtatványt. Teljességre törekedett a könyvek, folyóiratok, művészi levelezőlapok és a Kner-családra, a nyomdára és kiadóra vonatkozó nyomtatványok leírásánál, a béli meghívókat, közigazgatási nyomtatványokat egyenként nem, csak összefoglaló ismertető kiadványaikat közli, s erősen válogat a hivatali és alkalmi nyomtatványok csoportjánál. A közel 1500 tételt tartalmazó bibliográfia valóban jól szemlélteti, hogyan vált egy kedvezőtlen feltételek között létrejött községi nyomda irodalomtörténeti szempontból is egyre jelentősebbé, hogyan váltott át a helyi jelentőségű, főleg vallásos irodalomról az országos jelentőségű írók műveinek kiadására már a 20. század elején, de még inkább az alapító fia, Kner Imre tevékenységét követően. Viszont azt is világosan láthatjuk, hogy a nyomda nem a színvonalas irodalmi kiadványokból élt, hanem az itt csak kis számban közölt közigazgatási, alkalmi nyomtatványokból, olyannyira, hogy az 1930-as évekre már szépirodalmi kiadói tevékenysége nagymértékben csökkent, szinte csak a magánkiadásra szorítkozott. Ezért, bár mind irodalomtörténeti, mind könyvművészeti szempontból kér-

désesnek érezzük, hogy a Kner-nyomtatványok bibliográfiájába ilyen arányban fel kell-e venni az alkalmi és a közigazgatási nyomtatványokat, végül is azt kell mondanunk, hogy enélkül hamis kép alakulna ki magáról a műhelyről, s a bibliográfia egésze elbírja ezt az erősen válogatva közölt anyagot. Az egyes bibliográfiai tételek kidolgozása nagyon igényes: nemcsak a közreműködőkre, a kiadás keletkezésének körülményeire hívja fel a figyelmet, hanem könyvművészeti szempontú részletes leírást ad az egyes nyomtatványokról: az alkalmazott betűtípusokról, könyvdíszekről, a tükörméretéről, a nyomtatvány papírájáról és fennmaradt kötéséről is.

A betűtípusok és a nyomdai úton sokszorosított különféle könyvdíszek eredetét Haiman György határozta meg. 1890–1941 között a Kner-nyomda hat betűmintakönyvet adott ki, amelyek jól tükrözték a könyvművészeti stílusváltást a kezdeti eklekticizmustól a szecesszió át a lehiggadt, klasszicista hagyományokat felújító könyvművészetig. A tipográfiai anyag zöme német eredetű, elsősorban Lipsceből származik, de a Kner-nyomda kapcsolatban állt különböző bécsi cégekkel és természetesen az Első Magyar Betűöntödével is. Az évfordulós kiadvány második kötete a Kner-nyomda tipográfiai anyagát mutatja be, részben saját betűmintakönyveik, részben a beszerzési forrásként meghatározott hazai és külföldi betűöntödék betűmintakönyveiből készült kivonatok reprodukálásával. Talán sajnálhatnánk, hogy maguknak a Kner-nyomtatványoknak a reprodukciói nem kerültek be az összeállításba, a kiállításában is igen látványos kötet azonban más metszetben jóval többet ad: a korabeli nyomdászatnak nemcsak hazai, hanem európai stílustörekvéseit is reprezentálja, s ezáltal jelentősen hozzájárul a korszak nyomdatörténeti, könyvművészeti, stílustörténeti kutatásaihoz.

A jubileumi Kner-kiadványt Haiman György bevezető tanulmánya teszi teljessé. Röviden vázolja a Kner-nyomda történetét, s a nyomda működésének technikai-műszaki-gazdasági szempontú mélyreható elemzésével gazdagítja az eddigi szakirodalmat. Felhívja a figyelmet a nyomda és kiadó történetének monografikus feldolgozásához még kimunkálандó területekre és témákra. Jelen kiadvány is a leendő nyomdatörténet egy fejezete kívánt lenni azáltal, hogy választott célját a lehető legalaposabb, pontos és színvonalas munkával teljesítette.

Pavercsik Ilona

Lipták Gábor: Nyitott kapu.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 381 l.

Számos ifjúsági könyv szerzőjeként ismerhettük meg Lipták Gábor Balatonvidék iránti szeretetét, hagyományörző kutatómunkáját, mesélőkedvét. Balatonfüredi házában mindig szívesen fogadta a Balaton rajongóit, művészeket, írókat, színészeket, s valóságos irodalmi szalon, szellemi műhely vált a régi házból. Vendégei emlékeztetéseken, jegyzetekben, irodalmi riportokban örökítették meg a Lipták-házban töltött napok, esték hangulatát; számos vers, rajz született a vendégszerető háznál. Lipták Gábor nagyon szeret és tud mesélni, emlékeket felidézni, s mivel vendégei az elmúlt évtizedek szellemi életének ismert személyiségei, a róluk szóló emlékek az olvasóknak is kedvesek lesznek. „Vendégkönyvek faggatása” a könyv alcíme, s valóban a bejegy-

zések, közös fényképek, a házhoz fűződő műalkotások felhasználásával idézi fel az elmúlt évtizedek élményeit.

A legnevezetesebb vendégekről rövid portrékat rajzol: Berda József, Bernáth Aurél, Boldizsár Iván, Borsos Miklós, Déry Tibor, Egry József, Ferenczy Béni, Robert Graves, Illyés Gyula, Németh László, Örkény István, Passuth László, Pilinszky János, Quasimodo, Szabó Lőrinc, Rabindranath Tagore, Tamási Áron, Amerigo Tot, Vass Elemér, Weöres Sándor látogatásairól kapunk színes, élő képet.

A leghosszabban a leggyakoribb vendégek: Illyés Gyula, Szabó Lőrinc és Németh László alakjánál, füredi napjainál időz, ezek a lapok nemcsak olvasmányként lesznek érdekesek, hanem irodalomtörténeti adalékként is felhasználhatják a kortárs magyar irodalom kutatói a szép emberi pillanatokot őrző emlékkönyvet.

R. Takács Olga

Georg Lukács: Briefwechsel 1902–1917

Hrsg. von E. Karádi und E. Fekete. Corvina Kiadó, Budapest, 1982. 432 l.

Idegen nyelven az utóbbi idők egyik legszisztematikusabban szerkesztett, példás gondossággal összeállított, jól áttekinthető kiadványa a Lukács-levelezés 1902 és 1917 közötti gyűjteménye. Lukács pályájának alakulása legalább oly mértékben foglalkoztatja a nemzetközi tudományos érdeklődést, mint filozófiai, esztétikai, irodalomtörténeti munkáinak belső szemléleti háttere. Bár életútjának, szellemi pályájának logikáját a kutatás még nem szembesítette igazán a kései Lukács önrételemzéseivel, tény, hogy a hazai és a nemzetközi értelmezések között szembeűnő véleménykülönbségek is vannak. Ehhez az egész kérdéskörhöz most olyan dokumentumok gyűjteményével járul hozzá a levelezés-kötet, amelyek csak Lukács halála után kerültek elő: Fritz J. Raddatz kis Lukács-könyve nyomán bukkant rájuk egy banktisztviselő a heidelbergi Deutsche Bank széfjében. Ebből az anyagból (levelek, kéziratok, jegyzetek stb.) válogatták ki a szerkesztők azt a 250 levelet, amelyek Lukács 1917-es hazatértéig adnak képet szellemi tájékozódásáról, emberi-baráti kapcsolatairól, személyes, magánemberi habitusáról – de mindenekelőtt (mert a szerkesztők láthatóan ezt a célt tartották szem előtt) a gondolkodó Lukács szellemi életrajzának e hangsúlyos szakaszát meghatározó szemléletvilágáról. A gyűjtemény törzsanyagát ezért joggal teszik ki a Paul Ernsthez írt levelek, amelyek a legmélyebben világítják meg Lukács ekkori világképének alapelemeit, de melléjük fontos dokumentumokat tartalmazóan sorakozik fel az Ernst Bloch-hal, Karl Mannheimmel, Georg Simellel, Balázs Bélával, Fülep Lajossal folytatott levelezés is. Mindezek közül utóbb külön időszerűsége tettek szert a Popper Leóhoz írt, illetve tőle kapott levelek, melyek az újabb hermeneutikai kutatások tükrében a modern magyar művészetelméleti gondolkodásnak a kortárs Európában is számottevő művészetelméleti gondolkodásnak a kortárs Európában is számottevő bizonyítékaiként értelmezhetők. S bár Lukács zártabb értelmezéseméleti felfogást képviselt mint Popper, vitáik hatása gyakran kimutatható Lukács későbbi műveinek bizonyos metodikai eljárásaiban. Mindazonáltal – jól látják ezt az anyag szerkesztői – a kötet alighanem a *Gelebtes Denken* szomszédságában nyeri el a maga igazi funkcióit: olyan szakasz dokumentuma-

it gyűjti egybe, amely a pályájára visszatekintő Lukács értelmezései mellé állítva, még a filozófus döntő szemléleti fordulata előtti időből létesít érdekfeszítő párbeszédet nemcsak a kései önértelmezéssel, hanem az egész életmű történeti logikájával, a századelő német filozófiájától a marxizmusig vezető út érvrendszerével is. A példás szerkesztésű kötetet részletes bevezető, gazdag biográfiai regiszter és (Lukács itt szóba került dolgozatainak címjegyzékét is tartalmazó) névmutató egészíti ki.

Kulcsár Szabó Ernő

Lukács György: Curriculum vitae.

Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Ambrus János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 534 l. (Lukács György Összes Művei)

Az 1956-os tragikus események után a tudományos munkájához visszatérő Lukács három mű elkészítését tervezte. Az esztétika és az etika mellett szeretne volna megírni intellektuális önéletrajzát is. *Az esztétikum sajátossága* első része után *A társadalmi lét ontológiájáról* című munkájába fogott, és csupán közvetlenül halála előtt 1971-ben készült el önéletrajza vázlatával, a *Megélt gondolkodással*.

Lukácsnak kevés autobiografikus igényű írása van. Ambrus János válogatása, a *Megélt gondolkodást* a korábbi szövegekkel kiegészítve, a meg nem írt intellektuális önéletrajz helyett igyekszik a pálya szubjektív képét felrajzolni. Nagy kár, hogy a Lukács-csal készült interjúk – terjedelmi okokból – kimaradtak a kötetből.

Lukács szerint az önéletrajz célja: megírni, hogy „egy adott fejlődés keretei között miként talál egy ember önmagára vagy véti el önmagát.” A szándékot a *Curriculum vitae* két szempontból is töredékessé teszi, egyrészt az írások tárgya, másrészt a megírás időpontja szerint is. Az teszi érdekessé a kötetet, hogy a filozófus korszakonként újragondol számára fontos pályaszakaszokat, és ez lehetővé teszi a reflexiók összehasonlítását. Így például többször vizsgálja marxistává válását, vagy az esztétika szerepét, helyét gondolkodásában. A válogatás élén a súlyos betegen megírt *Megélt gondolkodás*, szellemi életrajzának vázlata áll. Tükrözi, hogy az öreg filozófus mit tart fontosnak az életében: „Nem az életemet a szó közvetlen értelmében. Csak miként (emberileg miként) bontakozott ki életemből ez a gondolkodási irány ...”. E mű igazít el a többi, jórészt más kötetben, sőt ebben a sorozatban is megjelent írás közt. Akad köztük néhány nehezen hozzáférhető vagy kiadatlan szöveg. Így az 1939-ben megjelent *Hogyan hatott Sztálin könyve, A leninizmus alapjai* megjelenésekor a kapitalista országokban? című, amely a dogmatizmusnak tett engedmény dokumentuma. Ugyancsak fontos az 1956-ot megelőző időszak két dokumentuma: felszólalása a Petőfi-kör filozófusvitáján, és a *Vita a Blum-téziséről* jegyzőkönyve. Magyar nyelven ismeretlen az utolsó korszakának politikai álláspontját összegző, 1970-ben megjelent *A szocializmus mint radikális, kritikai reformok kora* c. írása. A Függelékben olvashatjuk 1910–11-es naplőfeljegyzését, amely egyik legfontosabb morális válságának dokumentuma.

A válogatás egésze a gondolkodói pályakép néhány nagyon fontos tendenciáját segít megérteni. Pontosan tükrözi például Lukácsnak azt a törekvését, hogy az elkötelezett marxista állásponton belül maximálisan igyekszik megőrizni szellemi autonómiá-

ját. Ez a sokszor kudarcba fulladt törekvése az oka taktikai visszavonulásainak, gyakori önkritikáinak. Ha politikailag aktuális gondolataival megsérti a hatalom ideológiai kánonját, és az reagál erre, visszavonul, önkritikát gyakorol, és elvontabb szinten próbál újrafogalmazni. Ez a kerülő nemcsak megnehezíti az utat, hanem torzítja is az eredményt. Nemcsak egyre elvontabbá válik Lukács gondolkodói útja, hanem el is tér eredeti irányától. A taktikai visszavonulások így akumulálódnak, torzítják spontán módon is a gondolati eredményt.

Az egész kötet végigolvasható úgy is, mint Lukács önkritikáinak sorozata.

Katona Imre József

Lukács György és a magyar kultúra.

Tanulmánygyűjtemény. Szerkesztette: Szerdahelyi István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 243 l.

A tanulmánygyűjtemény az MTA Irodalomtudományi Intézetének 1980. október 15-én és 16-án tartott tudományos ülészakán elhangzott előadások szövegeit tartalmazza, melyek Lukács György és a magyar kultúra kapcsolatait vizsgálják. Az írások – mint az Szerdahelyi István, a kötet szerkesztője bevezetőjéből kiderül – „részben átdolgozott és kiegészített formában” olvashatók itt. A legtöbb dolgozat 10–12 nyomtatott oldalt tesz ki, s ez a terjedelmi korlátozás jellegüket is megszabja. Azaz, az olvasónak elsősorban vázlatokkal van dolga; olyan vázlatokkal, melyek – néhány kivételtől eltekintve – Lukács pályájának egy-egy kiragadott részével foglalkoznak, ott is főként csak a leglényegesebb momentumokra és szempontokra szorítkozva. A tanulmányok folyamatából azonban, ha *mozaikosan* is, de mégis kirajzolódik Lukács pályájának egésze, különös tekintettel arra a hol tagadott, hol eltűzött nézetre, mely szerint Lukács *magyar* filozófus volt.

Lukács Györgynek a magyar kultúrával, illetve a magyar társadalmi valósággal *közvetlen* kapcsolata lényegében két történelmi időszakban volt: részben az 1910-es években, részben pedig a felszabadulás után egészen addig, míg adminisztratív eszközökkel el nem hallgattatták. A gyűjtemény legtöbb műve is e két korszakkal foglalkozik. A fiatal Lukács „magyarság-élményének” vonatkozásait vizsgálja egyebek közt Novák Zoltán *Lukács és Kassák*, Fekete Éva *Lukács György esszékorszakának magyar vonatkozásai*, Veres András *A fiatal Lukács tragikum elmélete és a magyar irodalom* című tanulmányaikban. Az 1945 utáni irodalompolitikus-esztétával és munkásságával is több tanulmány foglalkozik, felelevenítve Lukács egyetemi működésének éveit is. E dolgozatok közül elemzésének mélységével és terjedelmével is kitűnik Kulcsár Szabó Ernőé, *Az irodalmi egység programjától a defenzíváig (Lukács György és a Forum)* címmel, melyben a szerző, többek közt Lukács realizmus-koncepciójának változását, irodalmi programját kíséri figyelemmel, egészen Lukács folyóiratának, a Forumnak 1950-es megszűntéig, azaz, addig az időszakig, amíg a Rákosi–Révai-féle irodalmi és politikai vezetés számára még Lukács – egyébként nem kevés merevséggel, elfogultsággal, dogmatizmussal terhelt – szemlélete is túlságosan demokratikusnak nem bizonyult.

Egészében a kötet írásai tényszerűen kevés tudományos újdonsággal szolgálnak; a Lukács-életmű vizsgálatához azonban sok új, lehetséges szempontot vetnek föl, melyeket majd a kutatásoknak kell igazolni vagy cáfolni. A *Lukács György és a magyar kultúra* című gyűjtemény jól illusztrálja, hogy Magyarországon is megindult végre az intenzív Lukács-kutatás, s hogy jelenleg – a megkésetttség miatt – egyelőre a rész-munkák feltérképezésénél tartunk. Egyre több ilyen tanulmánygyűjtemény, kismonográfia lát napvilágot; a teljes életmű feldolgozására – az egy Hermann István-féle könyvön (*Lukács György gondolatvilága*) kívül – bizonyára még sokáig kell várni.

Dérczy Péter

Lukács György: Esztétikai írások, 1930–1945.

Szerkesztette és az előszót írta: Sziklai László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 837 l.

A kötet címe némileg félrevezető, hiszen nem kifejezetten és legfőképpen nem rendszeres esztétikai írásokat találhatunk benne. Kétségtelen viszont, hogy egy kialakulófélben levő, változásokon átmenő esztétikai koncepció folyamatának lehetünk tanúi. Már a cím is jelzi, hogy a korszak eléggé behatárolt: Lukács emigrációs éveinek moszkvai – illetve 2 éves megszakítással, berlini (1931–1933) – „eseményeit”, dokumentumait vizsgálhatjuk, követhetjük nyomon. A kötet szerkesztője, Sziklai László előszavában jelzi, hogy ezek az írások lényegében publicisztikusak; sok tekintetben alkalmazkodnak a kor, a körülmények, az adott ország, a Szovjetunió állapotához és vezetéséhez, illetve a párt taktikai és stratégiai elképzeléseiseihez is, más vonatkozásban pedig a mindenkor adott alkalomhoz is – azaz műfajilag a legváltozatosabb képet mutatják. Föllelhető itt szabályos recenzió, könyvbevezetés, kisebb-nagyobb tanulmány, vitacikk, megemlékezés, de még lexikon-szócikk is Lassalle-ról (*Lassalle irodalomelméletének kritikája*). Ezen egyes írásokat a szerkesztő öt nagy fejezetre osztotta, nagyjából „tematikai” csoportosítással. Az első nagyobb egység, *Esztétika – irodalom – kultúra* címmel jobbra általánosabb, némileg elvontabb kérdésekkel foglalkozik, elsősorban a Marx–Engels–Lenin örökség feldolgozásával, illetve a fasiszmus különböző vonatkozású problémáival; így pl. a „*Szakadék*” *Nagyszálló* című cikkben az értelmiség és a fasiszmus viszonyával. A második fejezet lényegében Lukács „kedvenc” íróival kapcsolatos írásokat tartalmaz, többek közt Goethe, Thomas Mann, Tolsztoj, Ady szerepelnek itt, de meglepő módon találkozhatunk Joseph Roth: *Radetzky indulójának* – méghozzá eléggé elismerő – elemzésével is.

A *Humanizmus és barbárság* című harmadik fejezet cikkeiben Lukács főleg azokra a polgári értelmiségi írókra koncentrál, akik közel álltak a szocializmus eszméihez, akiket azonban erősen bírál „ingadozásaik” miatt; illetve azokra, akik nem voltak képesek teljesen ellenállni a nemzetiszocializmus térhódításának – előbbiekre egyebek mellett Shaw- és Sinclair Lewis-dolgozata, utóbbiakra Hauptmann és Fallada-cikkei lehetnek kiragadott példák. A negyedik fejezet a *Szocialista irodalomért* címet viseli és a Gorkijról, Solohovról, Ehrenburgról és más, sokszor jelentéktelen szovjet írókról szóló cikkek mellett Gábor Andorról, Háy Gyula: *Tiszazug* című drámájáról is tartalmaz egy-egy elemzést.

A záró fejezet (*Vitákban*) különböző esztétikai, irodalomelméleti konkrét viták anyagait, dokumentumait sorakoztatja föl; kiemelkedik közülük a regényről szóló terjedelmesebb, több egységből álló vita anyaga, valamint a *Mi az új a művészetben* című nagyobb tanulmány, mely az 1939–40-es realizmus-vitához kapcsolódott.

A kötet Lukácsnak azokat az írásait gyűjti egybe a „teljesség igényével” (Sziklai László), melyek az adott korszakban születtek, de a későbbiek folyamán Lukács nem adta őket újra közre. Az olvasó, de a szakember is így jórészt olyan dolgozatokkal találkozhat, melyek vagy teljesen ismeretlenek, mert kéziratban maradtak, s itt jelennek meg először nyomtatásban, vagy – s ez a gyűjtemény döntő többsége – németül, illetve orosz nyelven jelentek meg, ma már szinte hozzáférhetetlen lapokban, folyóiratokban. Az idegen nyelvű cikkek legnagyobb része itt olvasható először magyarul. De a magyar nyelven írottak is olyan orgánumban láttak napvilágot, melyek a magyarországi könyvtárakban alig lelhetők föl: pl. a moszkvai emigráns lapok közül a *Sarló* és *Kalapácsban*, *Új hangban* vagy a nem kevésbé hozzáférhetetlen *Igaz szóban*. A gyűjtemény érdeme tehát igen jelentős: Lukács emigráns éveinek földolgozásához, kutatásához nélkülözhetetlen „kézikönyv”. A könyv használatát és a tájékozódást a korszakban, illetve a lukácsi életmű ezen nem kevésbé ellentmondásos szakaszában elősegítendő, a szerkesztő és bevezető tanulmány írója, Sziklai László igen pontos és részletes bibliográfiai leírását is adja a jegyzetekben az egyes műveknek: ebből megtudható, hogy az adott cikk hol, mikor, milyen nyelven jelent meg – ha megjelent és nem kéziratban –, mikor készült fordítás belőle, és még ezen kívül számos egyéb információt is tartalmaz egy-egy annotáció. A kötetet névmutató teszi teljessé.

Dérczy Péter

Mácza János: Eszmeiség – avantgarde – művészet II. Alkotó módszer és művészi örökség.

Szerkesztette és bevezeti: Botka Ferenc. A PIM és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. Budapest, 1982. 375 l.

A könyvet szerkesztője alapos bevezető tanulmánnyal látta el. Ez az elmélyedt figyelem Mácza korai marxista művészet-teoretikusi főművének: az *Alkotó módszer és művészi örökség* című, 1933-ban oroszul megjelent könyvének szól. Botka Ferenc ismerteti Mácza pályáját, kapcsolódását a marxista és általában a Szovjetunió belüli művészetelméleti törekvésekhez, tudományos tendenciákhoz; aktív részvételét a 20-as, 30-as évek művészeti-ideológiai vitáiban. Majd taglalja és méltatja a könyvben nyújtott tudományos és gyakorlati teljesítményt. Párhuzamba állítja azt egyrészt az orosz formalista iskola szemléletével, másrészt a lukácsi esztétikai koncepcióval. Mérlege alapvetően pozitív: „Mácza vitairata a maga kócosága és töredezettsége ellenére a korszerű marxista esztétika egyik első változatának tekinthető.”

Mácza műve nem könnyű olvasmány. Idegenkedve olvassuk a lépten-nyomon előranciaigált Marx, Engels, Lenin idézeteket olyan állítások megtámogatására, amelyek csak formális-látszólagos kapcsolatban vannak a marxizmus klasszikusainak problémafelvetéseivel. Meggűtözkönnék, amikor pl. régi korok vallásos ideológiájában hívó egykori

művészek hitük miatt rossz pontokat kapnak a szerzőtől, vagy jeles alkotókra a burzoázia kiszolgálójának bélyegét, a „kispolgár” vagy „narodnyik” (Millet) minősítést üt rá. Fogalomhasználata sokhelyütt elavult, s nem vonzó az sem, hogy sűrűn él a hadtudomány szótárából vett szavakkal, fordulatokkal.

De ezek a tényezők nem fedik el szemünk előtt, hogy Mácza valóban a kor egyik legelőbb kérdésével birkózik könyvében: hogyan viszonyuljon a korabeli művészet a múlt tradícióihoz, mit vállalhat át, mit kell elutasítania? Válasza alapján véve helyes és jótékony hatású. Egyrészt, mert elvileg az egész múltbeli művészet kritikai elsajátítása mellett foglal állást. Másrészt, mert az elsajátítás és a kritika gyakorlását a művészet-történet tüzetes ismeretének és árnyalt figyelembevételének kritériumához köti. Ő maga is jó példával jár elől ezen a téren, tanúbizonyságát adva annak, hogy a képzőművészetek múltjában otthonosan mozog, jól ismeri az alkotó művészek műhelygondjait, technikai problémáit, jól eligazodik a művészetelmélet történeti dokumentumainak világában. Végül pedig – alighanem aktivista múltjának köszönhetően is – az avantgarde ismételt elítélése ellenére rendre kikapukat nyit a művészi modernség örökségének kerítésén. Ideológiai álláspontjának merevségét mértéktartásra való hajlam ellensúlyozza.

A könyvet egy interjúrészlet zárja, amelyben Mácza Szovjetunióbeli életéről, magyar emigráns kapcsolatairól, barátairól, a harmincas évek végén átélt megpróbáltatásairól emlékezik. A kötet szemléltető anyagát zömében a Mácza-monográfia bőséges képillusztrációi adják.

Tverdota György

Madách [Imre]: Levelek.

Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 291 l. (Téka)

Madách Imre – közel fél évszázada kötetben újra nem közölt – leveleiből válogatott ki százhuszonhárom dokumentumot a kötet sajtó alá rendezője, a kolozsvári irodalomtörténész, Kántor Lajos. A Madách-levelek e sok szempontból jelentős újraközlése nemcsak a romániai olvasóközönség számára fontos: az 1945 után felnőtt hazai olvasók előtt is javarészt ismeretlenek, nehezen hozzáférhetők e szövegek.

Mint előszavában Kántor jelzi, kötete összeállításában a Madách-levelek „filozófiája” szolgált vezérelvül. A madáchi életmű eddig eléggé figyelemre nem méltatott újabb „alkotása” fedezhető így fel. Ugyanakkor érzékletesen példázza a gyűjtemény azt is, hogy *Az ember tragédiája* alapkérdései milyen korán és éretten megfogalmazódtak Madách eszmevilágában. A főként az édesanyához, Majthényi Annához, Lónyay Menyhérthez, Szontágh Pálhoz, Arany Jánoshoz és a pesti irodalmi-tudományos-politikai élet más kiválóságaihoz, Fráter Erzsébethez írott leveleken kívül a címzettek fontosabb levelei–válaszai is olvashatók a kötetben. A missilisek között találjuk a Madách 1849-es működésére jellemző jún. 6-i körlevelet is.

Kántor Lajos jegyzetei, szójegyzék és életrajzgyűjtemény tartalmazzák a levelek teljes megértéséhez nélkülözhetetlen információkat.

J. J.

Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Erdélyi játékos gyűjtemény – Gyöngyös.

Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1982. 735 l.

Újabb kötet látott napvilágot a „Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei” antológiákat feldolgozó sorozatában. Célja, hogy minden 1712-től napjainkig, magyar nyelven megjelent szépirodalmi szöveget tartalmazó művet, valamint kor- és művelődéstörténeti összeállítást analizáljon. Az antológia fogalmát értelemszerűen tágan kezeli. A feltárásba belekerülnek az albumok, almanachok, emlékkönyvek, műsorfüzetek, népköltési gyűjtések, a nem tankönyv jellegű szöveggyűjtemények, a leveleket, vallo-másokat, tanulmányokat tartalmazó többszerzős művek és irodalomtörténeti tanulmánygyűjtemények is. Nem periodikus jellegű összeállításokat dolgoz fel, ez alól csak a periodikusnak indult, de két füzetnél többet meg nem ért kiadványok kivételek, tehát kimaradnak az Arion-hoz hasonló antológiák.

Az egyes tételek a címek betűrendjében követik egymást, a címen és a pontos bibliográfiai adatokon kívül a sorozat lényegét adó annotációkat tartalmazva. A tartalmi feltárásban a szerzők nevei alfabetikus rendben következnek, az 1920 előttiékből csak a lexikonban szereplők, az 1920 utániak közül többé-kevésbé mindenki. A lehetőségekhez képest igyekeznek minden álnevet feloldani. Az irodalmi alkotások szerzőin kívül a borítók tervezőinek, az illusztrátoroknak, fotóművészeknek, zenei mellékletek szerzőinek nevét is felsorolja.

A bibliográfiához egyelőre egy ideiglenes időrendi csoportosítású mutató csatla-kozik. Ha a sorozat utolsó kötete is megjelenik, akkor elkészülhetnek a valamennyi kö-tetre egységesen vonatkozó időrendi, szerzői és képzőművészeti mutatók.

Varga Katalin

Magyar emlékirók 16–18. század.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Bitskey István munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 1000 l.

A *Magyar remekírók* sorozat már adott közre emlékirat-kötetet, a Kemény János és Bethlen Miklós írását tartalmazót. Ehhez kapcsolódik a mostani összeállítás, amely három évszázad memoárjaiból közöl időrend szerint csoportosított válogatást. A szűk-ségszerű szelektálás szempontja esztétikai jellegű volt, tehát a történetírás területéhez tartozó művek kimaradtak belőle, ugyanígy hiányoznak a nem magyar nyelvű memoá-rok is. Ugyanakkor az ilyen reprezentatív jellegű, több könyvforgató nemzedéknek szóló antológia nem kerülheti el, hogy átfedésre ne kerüljön sor a bibliofil ritkaságként önállóan is megjelentetett művek és a mostani válogatás között. Ez történt a Zay Fe-renc (*Az Landorfejrvár elveszésének oka e vót, és így esött*), a Mindszenti Gábor (*Diáriuma Öreg János király haláláról*) vagy a Szalárdi János (*Síralmas magyar króniká-ja*) esetében. Máskor viszont mégis hasznos az újrakiadás, hiszen Apor Péter *Meta-morphosis Transylvaniae* című művének 1972-es kiadása már a megjelenés utáni hetek-ben hiánycikknek számított, Bethlen Kata *Önéletírásához* pedig húsz év óta nem lehet

hozzáférni. Ez utóbbi eset még azért is kiemelendő, mert Bitskey István minden eddiginél teljesebb szöveget közöl, amikor átveszi a Markos András által az ItK 1970-es évfolyamában közreadott, újabban megtalált Önéletírás-részleteket.

A kötet azonban jórészt a múlt század végén, a történeti forráskiadás nagy korszakában megjelentetett szövegek újrakiadását vállalta föl, a szöveggondozás szempontjainak és a jegyzeteknek példás fegyelmű egységesítésével. Az eddig említettek mellett tartalmazza még részben vagy teljességében Bornemisza Tamás, Martonfalvai Imre, Gálffy János, Veresmarti Mihály, Kocsi Csergő Bálint, Kornis Gáspár, Tótfalusi Kis Miklós, Cserei Mihály emlékiratait.

Bitskey István tömör utószava a laikus érdeklődő számára is eligazítóul szolgál, és ezt segítik jegyzetei és szómagyarázatai is.

Németh S. Katalin

A magyar irodalom története 1945–1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika.
Szerkesztette: Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 527 l.

Másfél évtized telt el a hatkötetes akadémiai irodalomtörténet utolsó kötetének megjelenése óta, amelyben egy mintegy hetven lapos „vázlat” méri föl az 1945 utáni magyar irodalmat. S ha ehhez hozzávesszük, hogy a Magyar Irodalmi Lexikon befejező kötete is 1965-ben jelent meg, akkor nyilvánvalóvá válik ennek a négy kötetre tervezett vállalkozásnak a feltétlen szükségessége.

A magyar kritika vagy irodalomtudomány egyetlen képviselője sem képes úgy véleményezni ezt a vállalkozást – éljen Magyarországon vagy a határainkon kívül –, hogy a lehetséges szakmai objektivitás talaján maradjon. Okkal idézi a Bevezető Horváth János fölfogását, mely szerint az irodalomtörténeti vizsgálódás csak addig az időpontig haladhat, „ameddig a tiszta történeti érdeklődést aktuális szenvedélyek nem zavarhatják.” Senkit sem lephet meg az állítás: sem ez a kötet, sem a vele foglalkozó ismertetések, recenziók – legyenek írásosak vagy szóbeliek – nem tudták elhatárolni a tudományos méltatást és a szubjektív minősítést. (Szubjektivitáson érte természetesen az eltérő szakmai-politikai irányultságokat is.) Béládi Miklós, a szerkesztő, aki oly fájdalommal távozott közülünk, okos előszavában minden olyan kérdést fölvetett, amellyel egy „jelenkori irodalomtörténeti” szintézisnek szembe kell néznie. Beszél a lehetséges rendszerezési alapelvekről, a korszakolás dilemmáiról, kritika és történetiség, műelemzés és korszakszintézis viszonyáról, a művelődéstörténeti rendszerezés, a stíluskategóriák alkalmazhatóságáról stb. Ám eszme-futtatásai mint rendszerező elvek a körülményekkel szemben nem mindig érvényesülhettek. Átírások, átszerkesztések, húzások-toldások, „hangsúlymódosítások” lassították a munkát, ezek következtében viszont tovább kellett írni egyes fejezeteket, kibővíteni portrékat. Jellemző, hogy a címe szerint a könyv 1975-ig halad, a jegyzetek azonban, s néhol a szöveg egészen az évtized fordulójáig. A szerkesztés – az érdekegyesítés? – több éves munkájába némi betekintést engedett az Irodalomtörténeti Társaság 1977. január 27-i vitaülése – amelyről igen szűkszavúak az írásos beszámolók (It., Élet és Irodalom).

Ha leírni próbáljuk a szintézis első kötetét – minősítésének nem a Hungarológiai

Értesítő a fóruma —, azt mondhatjuk, hogy egyszerre próbálja érvényesíteni a történeti rendet és a műfaji szemlézést. Egyetlen kardinális időponthoz ragaszkodik — irodalomtörténeti fordulóként — 1948-hoz; az 1948 utáni időszakot az egyes műfaji vagy intézménytörténeti fejezetek változó módon tagolják. (1949, 1952, 1953, 1956, 1963, 1965 a felbukkanó ütemhatárt jelző dátumok.)

A Bevezető után a könyv két részre és ezen belül több alfejezetre oszlik. Az első rész *A korszak irodalmi életét* mutatja be a fordulat évéig és a fordulat évétől 1975-ig. A két szakaszt Révai József 1945 utáni pályaképe választja el (köti össze). Számos részterület ismertetésére kerül itt sor (társművészetek, filozófia, világirodalom, az irodalmi élet intézményei, a rádió, a sajtó stb.). A második rész *A korszak irodalomszemlélete* címet viseli és öt nagyobb tagból áll: az irodalomelméletnek, az irodalomtörténetírásnak, a kritikának, a világirodalommal foglalkozó anyag ismertetésének és Lukács György pályarajzának (1945 után) jut egy-egy fejezet. A feldolgozás modora inkább leíró, mint minősítő, az egyes szerzők álláspontjára többnyire a tárgyalt kérdések terjedelméből és a bibliográfiai válogatásból következtethetünk. Itt említhető, hogy a fejezetzáró bibliográfiák igen terjedelmesek, anyaggazdagságuk folytán sok olyan területre eljuthatunk, amelyekről a főszövegben kevesebb szó esik.

Az Irodalomtörténet I. kötete csak az irodalmi élet és az irodalomtudomány kérdéseivel foglalkozik s talán a „sine ira et studio” alapelvét nem sértjük meg, ha azt állítjuk, hogy ez a kötet így hiteles önarcképe az utolsó négy decennium magyar irodalomtudományának és kulturális politikájának.

Alexa Károly

A magyar irodalom története 1945–1975. IV. A határon túli magyar irodalom.
Szerkesztette: Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 464 l.

Ez az első monografikus szintézis, amely rendszeresen és az érdembeli teljesség igényével kívánja bemutatni a határainkon túli magyar irodalmat, mind a szomszéd országokban élő magyar kisebbségeket, mind a több ütemben Nyugatra hullámozó emigrációét. Ez a kötet nem tartja be szerencsére a címben jelölt időhatárokat, s — bár rendszertelenül, de — némely szakaszában 1980–81-ig terjeszti ki a figyelmét. A szerkesztő a legpuritánabb és a legésszerűbb reguláló elvet választotta: országok szerint rendezte anyagát, s ezen belül rugalmasan alkalmazkodik az egyes kisebbségi magyar irodalmak fejlődési sajátosságaihoz. A csehszlovákiai és a kárpátukrajnait nem tagolja korszakokra, ennek ugyanis inkább csak elvi oka lehetne, gyakorlati — sajnos — kevésbé; szemben a gazdagabb jugoszláviaival és romániaival. Lehetne vitatkozni azon, hogy helyes választás volt-e helyi szakemberekre bízni a nemzetiségi irodalmak bemutatását. Fölfogásuk lényegét más kiadványokból már megismerhettük; s elég megnéznünk a kötet névmutatóját: akadtak volna kitűnően felkészült magyarországi irodalomtörténészek is erre a munkára, felkérésük esetleg egységesítette volna az anyagismertetést és a bírálat szempontjait.

Az egyes nemzetiségi területek irodalmi mozgalmait és eredményeit a monográfia műfaji rendben és azon belül portrészorozatokban tárgyalja. Valljuk be, ez a „lexiká-

lishoz” közelítő módszer korántsem idejét múlt, tekintve a határon túli irodalmakra vonatkozó közismeretek szintjét. (Messze van még az az idő – lévén kidolgozatlan a szempontrendszer – amikor is a XX. századi egyetemes magyar irodalmiságot „anyag-szerűen”, tehát irányzatok, szellemi mozgalmak szerint lehet majd bemutatni.) A nagyobb műfaji fejezetek bevezetői kissé sommásak, az irodalmi élet szerveződését bemutatók forgathatók több haszonnal. Számos ponton lehetne vitatkozni az egyes fejezetek szerzőinek értékhierarchiájával – ez azonban a szakkritika feladata kell, hogy legyen.

Ennek a kötetnek a legfontosabb újdonsága – s ezt aligha lehet túlhangsúlyozni – *A nyugati magyar irodalom* című, több, mint száz oldalas fejezet. Ez az első mű hazai szerzők tollából, amely ezt a rendkívül heterogén, politikailag és poétikailag, földrajzilag és generációsan széttagolt irodalmat együttesen próbálja tárgyalni. Nagyon is ideje volt már egy efféle rendszerezésnek; megjelenése mégis paradox helyzetet eredményezett: előbb olvashatni kritikai-szaktudományos beszámolót egy valóban terjedelmes, nagyon sokak érdeklődésével övezett irodalmi anyagról, mint magukat az alapjául szolgáló műveket. Remélhetőleg ez az igényes összefoglalás a könyvkiadást és a folyóiratokat is bátorítani fogja, legendaoszlátónak fog bizonyulni, s old valamit az évtizedes görcsökön. Ez a fejezet – természeténél fogva – a legvázlatosabb, a szerzőknek valóban úttörő munkát kellett végezniük; nemcsak a megbízható előtanulmányok hiányoztak, hanem – valószínűleg sokszor – magukhoz az ismertető művekhez, folyóiratokhoz, életrajzi adatokhoz sem lehetett könnyű hozzájutniok. Munkájuk minősítése pontról pontra – hasonló okokból – szinte lehetetlen. Ami viszont feltétlen elismerést érdemel, az a mértéktartó hang, a szakszerű anyagismertetés. A záró bibliográfia viszont igencsak hézagos, túlzottan megrostált; szerencsére a főszöveg korrekta alapossággal közli az említett munkák megjelenési helyét és idejét, s időnként-helyenként plasztikus képet rajzol a műveket ihlető, létrehozó és minősítő közegről is. Béládi Miklós szerzőmunkájának, tudományos alaposságának egyik legnyilvánvalóbb bizonyossága ez a fejezet.

Alexa Károly

Mátrai László: Műhelyeim története.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 250 l.

„... az esszéírók ama kategóriájába tartozom, akik a művészi formát segédeszköznek tekintik a tudományos mondanivaló kifejezéséhez ...; a tudós ír így, aki valaha arról álmódott, hogy művész legyen ...” – írja magáról Mátrai korábbi könyveiben, a legújabb pedig egyféle „szellemi életrajz” lett, amelyben inkább csak fővonalakban kapnak helyet az életút eseményei. Az emlékezés korántsem „regényes” tehát, az emlékező visszatekintő pályarajza és jelen idejű gondolatai egyként fellelhetők. Egy filozófus és irodalomtudós műve ez, aki műhelyeit elemzi, de formál is egyidejűleg, nem csupán emlékezik.

„Azok a szellemi műhelyek, melyeknek egyikét-másikat megpróbálom e sorokban közvetlen megfigyelés alapján elemezni, jórészt olyan csoportok voltak, melyek intellektuális súlyuknál fogva konkrét módon – sőt akár irányító erővel is – tudták ala-

kítani a két világháború közötti magyar szellemi életet s így annak visszahatását is a politikai történetre ...” – emlékezik a műhelyekre az író, így a visszatekintéssel párhuzamosan a felszabadulás előtti negyedszázad hazai művelődéstörténetének „rétegvonalait” is megkísérli a maga kapcsolatainak és szellemi fejlődésének mélyfúrásában feltárni – a történetből történelem kerekedik. Arról a korról, amely napjainkban valóban a tudományos érdeklődés fókuszába került.

A személyes jellegű művelődéstörténetből a „történelem finomszerkezetének rajzát” olvashatjuk ki, az emlékezés visszatekintő része nemcsak a „szellemi műhelyek hitelen megismerésében” segít, de a jelenkorú tisztánlátás érdekében is született.

Mátrai gondolkodásmódja és életkora, érdeklődése és igényei, ugyanígy munkássága és „hatásszociológiája” alapján az „esszéíró nemzedék” tagja, *Cs. Szabó László, Sötér István* és mások méltó társa (*Halász Gábor, Szerb Antal* és mások az elődök között), útját a szellemtörténettől a marxizmusig, folyamatos harcát a bölceleti irracionalizmus ellen korábban tanulmányaiban és könyveiben, ezúttal ebben az emlékezésben követhetjük nyomon.

Az ifjúkor műhelyei a hazai „protestáns szellemi mezők” fókuszaiban (*Tavaszmező utca – Karácsony Sándor – Sárospatak*), az egyetem bölcsészkarán *Pauler Ákos* pártfogó szelleme és hatása irányítja figyelmét a filozófiára. Az egykori univerzitás „rétegrajza” talán a műhelytörténet legizgalmasabb fejezete. A fiatal bölcsész és az érett író a racionalizmus és a humanitás vonzáskörében alakul, érdeklődése révén „kettős kötésben” él: az irodalomtörténet és a filozófia kapcsolódási lehetőségeinek határvidékein. Munkásságának teljesebb bibliografikus jegyzékét (ugyanígy a műhelytörténet névmutatóját) érdemes lenne elkészíteni: ez a peremvidék valóban „terra incognita”, nem ritkán „terra rossa” volt a századközép hazai közgondolkodása előtt. Az „átkozott, végzetes filozófiátlanság” nem kevés szellemi és társadalmi ellentmondást szült az egykorú „gondolkodásmodellben” Mátrai szerint – a felnőtt kor műhelyeinek (*Nyugat – Eötvös-kollégium – Magyar Szellem – Apollo* stb.), a további mestereknek (*Babits Mihály, Szekfű Gyula* stb.), a köröttük vagy éppen ellenükben munkálóknak portréja meggyőző az emlékező kurrens igazságairól. Ha a filozófia ellen Erasmus traktátusaiban rendre „a művészet panaszáról” olvashatunk, Mátrai elmékedéseiben mindez szinte fordítva áll: a kapcsolatteremtés hiányaira itt a filozófia panaszódik. Joggal így, akár a politika egykor elcsapott szolgálólányaként.

A felszabadulás Mátrai számára is új műhelyeket teremt: a filozófus-író az *Egyetemi Könyvtár*, az *egyetem* és a *Magyar Tudományos Akadémia* háromszögében, nem ritkán „hadállásain” dolgozott tovább. A kötet zárófejezetei ezekbe a szellemi laboratóriumokba engednek bepillantani: a koalíciós pártharcok, az igénytelenség és a tudományos minőség egykori villongásainak idejéből nyújtanak eleven és életes adatokat. A történet itt érik jelenkorra, az emlékezésből egy kissé vitairat születik.

Mátrai László munkásságának, műhelyteremtő és gondolkodásformáló szerepének főideje éppen ez utóbbi (és sajnálatosan röpke) fejezeteknek időrendjébe illeszkedik, miként a korábbi „árnyaló portréknak” és hatáselemzéseknek a jelenre is utaló megállapításai. Mindazok tehát, amelyeknek indítékaiból és szándékából – legalábbis részben és feltehetően – a formáló műhelyekre való emlékezés megszülethetett.

Mécs László: Üzenet. Válogatott versek.

Szerkesztette és válogatta: Fényi Ottó és Korzenszky Richárd. Az utószót Rónay László írta. Szent István Társulat, Budapest, 1982. 331 l.

Mécs László (1895–1978) a két világháború közötti katolikus költészet egyik legnépszerűbb költője volt, számos kötetet publikált, 1940-ben *Összes versei* is megjelentek. A közönség nagy része elragadtatással hallgatta, olvasta a papköltő verseit, kötetait a kritika vagy rajongva üdvözölte, vagy megrovóan sorolta a versek érzelmességéről, túlságosan idilli voltárról alkotott negatív vélekedését. 1945 után teljesen kiszorult az irodalmi életből, alig jelent meg egy-egy verse. Utolsó éveit Pannonhalmán töltötte. Külföldön kiadták néhány kötetét. Legismertebb, illetve kései verseiből, az első reprezentatív válogatás csak 1971-ben jelent meg, Rónay György bevezető tanulmányával. Ez az írás tárgyilagosan vázolja fel Mécs László költői pályáját, költészetének értékeit, s visszaperli a költőt a feledéstől. (A kötetet az Ecclesia Kiadó adta ki amerikai alapítvány pénzén.) A jelen gyűjtemény közel kétszáz verset tesz közzé a terjedelmes életműből, s amint az ajánló sorokat Szennay András mondja: „értékmentő törekvésből született válogatás [...] ízelítőt szeretne adni az olvasóknak, témák szerint csoportosítva azokat a költeményeket, amelyekben a költő önmagáról, hazaszeretetről, hitéről és humanizmusáról vallott”. Számos olyan vers van a kötetben, amely most jelenik meg először nyomtatásban, megtalálhatók benne híres háborúellenes költeményei (köztük a legnevezetesebb, az *Imádság a nagy Lunatikusért*), s szép őszikéi. A kötet utószavában Rónay László mutatja be a költőt, élményforrásait, ihlettípusait, formai jegyeit, tematikáját, önvallomásainak maradandó értékeit. Néhány versének elemzésével vezet be a sajátos költői világba, s tanulmányában méltó emléket állít Mécs Lászlónak. A kötet életrajzi adatokkal és bibliográfiával zárul.

R. Takács Olga

Mészáros Tamás: Maszk nélkül.

Kritikák, interjúk, tanulmányok. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982. 376 l. (Szkénétéka)

Mészáros Tamás összegyűjtött írásainak kötete többirányú tájékozódásra ad lehetőséget. Nemcsak a hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek elejéig terjedő időszak kimagaslóan jó vagy rossz bemutatóiról szóló írásokat, Mészáros elméleti alapokról induló, de a színházművészet gyakorlati problémáival is tisztában levő kritikáit ismerhetjük meg, hanem a kötet, szerkesztésének köszönhetően, jelentős színháztörténeti jelleggel is bír. E korszakra vonatkozóan legjelentősebb színházaink műsorpolitikájáról, az előadások, a színészi játék, a rendezői munka színvonaláról, sőt a művészi tervekről és ellentmondásokról is értesülhetünk. Három budapesti színház, a Nemzeti, a Víg és a Madách, a vidéki együttesek közül a kaposvári Csiky Gergely, a szolnoki Szigligeti, a Ruszt József művészi irányítása alatt álló kecskeméti Katona József és a miskolci Nemzeti Színház előadásairól készült írásaiból válogatott a szerző.

Különös haszonnal forgathatja a könyvet az, akit a Székely Gábor és Zsámbéki

Gábor vezette Nemzeti Színház működése érdekel. Megismerkedhetünk az annyira hiányolt magyar drámák bemutatóival (Weöres Sándor: Szent György és a sárkány, Németh László: Husz János, Sütő András: A szuzai mennyező, Kornis Mihály: Halleluja), és a színház belső helyzetéről, problémáiról is tájékoztatást kapunk (*A helyzetet mindannyian készen kaptuk. Beszélgetés a Nemzeti Színház vezetőivel; Baj van az értékrenddel. Beszélgetés Töröcsik Marival*).

A vígszínházi tervekről egy Marton Lászlóval készült interjú olvashatunk (Lehet-e változtatni?). A szerző alaposan elemzi az itt és a Pesti Színházban játszott Csurka-, Örkény-, Füst Milán-darabok előadásait (Eredeti helyszín, Versenynap, Házmaster-sírató; Pisti a vérzivatarban; Sanda bohóc). Külön figyelmet fordított Mészáros Tamás Csurka István Deficit-jére. A kettős szereposztásban színrevitt darab előadásainak összehasonlítása értékes munka és követendő kritikus fogás (*Mennyi a deficit?, Numero kettő*). Kleist-, Csehov-, Kroetz-bemutatók mellett a színház emlékműsorral adózott másik kedvelt szerzőjének: Örkény Istvánnak (*Meglepetések éjszakája*). A vígszínházi áttekintést egy Horvai Istvánnal folytatott beszélgetés zárja (Makacsul folytatni).

A Madách Színházban járó kritikus elégedetlen az egységesre simított arculattal. Az eredetit, a mai szövegeértelmezést, a tragikust keresi a rutinos, a megszokott, a drámai helyett. A magyar darabok közül Szakonyi Károly Gogol-átírata (Holt lelkek) és A hatodik napon, Illyés Gyula: Sorsválasztók-ja, a klasszikusok közül Az ember tragédiája került bemutatásra. (*Mulatságos lelkek, Középfajú közhelyek, A sors választottai, „Rettentő látások gyötörtek.”*)

A legizgalmasabb fejezet *A vidéki arculat* címet viseli. Itt ugyancsak két magyar darab bemutatójáról olvashatunk (Móricz Zsigmond: Rokonok – Kaposvár –, Madách Imre: Az ember tragédiája – Szolnok –), azonban figyelemmel kísérhetjük a már sikeres, akkor még fiatalnak, de ma is újítónak számító rendezők (Ascher Tamás, Babarczy László, Csiszár Imre, Paál István, Ruszt József) és a többnyire általuk kialakított társulatok gyakran kiváló művészi alkotásait; kísérleteiket és tévedéseiket is.

Ez után a színházelméleti, esztétikai esszék következnek. Köztük egy olyan összehasonlító előadás-elemzést is találunk, amely inkább a kritikák fejezetét gazdagította volna (*A kanális, a vízcsap meg a fogas ... vagy amit akartok*). Három tanulmány foglalkozik a '78–79, '79–80, '80–81-es évadok összefoglaló értékelésével, az utolsó rész pedig, a *Színház és közönsége* témakört érinti.

Mészáros Tamás cikkei lehetővé teszik, hogy képet alkothassunk az elemzett előadásokról, s olykor rekonstruálhassuk a művészi szándék és a megvalósulás közötti esetleges eltéréseket. Könyvének elolvasása mindazok számára tanulsággal és élvezettel szolgálhat, akiket érdekel egy-egy hazai színházi műhely produkciókon át lemérhető formálódása, pár kiemelkedő alkotó (író, rendező, színész) munkája és néhány színházi kísérlet megvalósulása.

Stauder Mária

Mezei András: Megkérdeztük...

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 366 l.

Az Élet és Irodalom című hetilapban hétről-hétre megjelenő interjúsorozatból Mezei András 1976-ban már összeállított egy kötetet, melyben negyvennégy íróat kérdezett ki legfrissebb munkájáról, annak visszhangjáról, további terveiről. Figyelemfelkeltő, jellemző kérdésektől nyerték címüket az egyes interjúk, s rövid idő alatt keresett olvasmánnyá váltak az irodalmi hetilapban, majd könyv formájában is. A hetvenes évek irodalmi közéletéhez szolgáltatott fontos adalékokat ezek a szubjektív hangvételű, őszinte beszélgetések, értékes dokumentumok egy-egy író személyiségéről, munkamódszeréről, tárgyválasztásáról. A riportok továbbra is folytatódtak, míg ismét könyvnyi anyag gyűlt össze belőlük, s az újabb negyvenhét interjút Császár István Mezei Andrással folytatott beszélgetésével kiegészítve kapták kézhez az olvasók. A kortárs hazai magyar írókon, költőkön kívül határon túl élő magyar és külföldi személyiségeket, hazai közírókat is megszólaltatott Mezei András, valamint műfordítókat, történészeket, gazdasági szakembereket.

Kérdéseket tesz fel Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, Vitray Tamásnak, Zsolt Róbertnek is – általában azoknak a közéleti szereplőknek, akikről az interjút megelőző időben többször is hallhatott az olvasó- vagy nézőközönség. Így az interjúkból nem csupán a kérdezettek munkáiról, egyéni érdeklődéséről, ízléséről kapunk képet, hanem a hetvenes évek végi-nyolcvanas évek eleji magyar kulturális közélet nyilvánosságát foglalkoztató eseményekről is. József Attila kiadója, Cserépfalvi Imre, a rádió versműsorát szerkesztő Dorogi Zsigmond, a halála előtti időben újra verset publikáló Komlós Aladár, a történelemfaggató Nemeskürty István, az emigrációban élő költő és műfordító, Thinsz Géza, az emlékirataikon dolgozó írók és a többiek valahányan érdekes interjúalanyok. Mezei András kérdései lényegbevágóak, orientáló és informatív értékűek, a kérdezettek válaszai nemcsak az interjú készítésekor, hanem évek múlva is izgalmasak, fontos kortörténeti adalékok. Az irodalmi, esztétikai, politikai, közéleti gondok felelős képviselőinek portréi sokszínű szellemi életbe engednek betekintést, megőrzik egy jellegzetes évtizedforduló jónéhány hiteles vonását.

R. Takács Olga

Mikszáth Kálmán Összes Művei 76. kötet.

Cikkek és karcolatok 26. kötet: 1888. január – 1888. június. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: Sz. Garai Judit és Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 496 l.

1882-ben kezdi el Mikszáth – rábeszélésre – parlamenti karcolatainak írását és közlését a Pesti Hírlapban, egyre kevésbé meghaladható tárcaváltozatot teremtve ezzel. Első tudósítói látogatásakor ellopták a kabátját, s ez a kalamitás majd öt év múlva fog anekdotaként csattanni, amikor is Tisza Kálmán megkérdezvén a mind sikeresebb íróat és élesszemű, ellenzékinak mondható publicistát, hogy mit is szeretne a legjobban, ő azt válaszolta: „Egy fogast a kabátomnak.” (Saját fogasuk csak a képviselőknek volt a

parlamentben.) 1887-től tehát Mikszáth már mint képviselő, sőt kormánypárti „mameluk” tudósítja lapját a parlament eseményeiről. A maga modorában továbbra is, nem élezve ki egyetlen kérdést sem, de minden apróságot jól megfigyelve. S száz év távlatából nem mondhatjuk, hogy Mikszáth írói döntése hibás volt. Vajmi bizonytalan, hogy – mondjuk – szélsőbalos politikai hevülettel megrajzolhatta volna-e ezt a panorámát a 80-as évek magyar parlamentarizmusáról. Mindent lekicsinyít ugyan, minden tárgyat és alakot ironikus kedvességgel rajzol, de talán éppen ezzel a toleranciával, megértő írói alakoskodással érte el, hogy az országvezetés mentalitása, a magas politika szerkezete, minden bűnével, kedéllyel álcázott felelőtlenségével, dölyfös „liberalizmusával” stb. annak mutatkozzék, ami. Nem egyének hibájára mutat rá Mikszáth, noha pontosan tudjuk, kiről mi a véleménye, hanem arra a kedélyességbe oltott felelőtlenségre, amely oly végzetes következményekkel fog majd járni Mikszáth halála után nem sok évvel, s melynek előérzetét az író kései munkái oly erősen sugározzák.

Mindez elmondható a kritikai kiadás publicisztikai sorozatának bármely darabja kapcsán, azért helyénvaló talán most, mert az a fél év, amelynek cikkei, tárcái és parlamenti karcolatai a jelen kötet egybegyűjtötte (a szokott megbízható filológiai apparátussal körítve) politikailag – tehát az író számára: tematikailag – nem volt valami eseménydús. Mikszáth megszokott hangján szólnak ezek a rövid sajtóközlemények, az a jellemző anyagkezelés uralkodik bennük is, amely minden apró aktualitást elmélyíténi képes. Némelyikük szinte tiszta novella – ahogy a novellaként számon tartott írások nagy részét is besorolhatjuk a publicisztika műfaja alá. A hangnem oldja föl nála a műfajok kereteit. Hangpróbáknak, anyaggyűjtésnek is tekinthetők ezek a dolgozatok a pár év múlva meginduló nagyregények sorozatához.

Alexa Károly

Kálmán Mikszáth: The Siege of Beszterce.

Three short stories. Translated by Dick Sturgess. Corvina Kiadó, Budapest, 1982. 424 l.

Mikszáth Kálmán három kisregényét, a *Beszterce ostromát*, *A gvallérokat* és *A Sipsiricát* teszi közzé angol nyelven, Dick Sturgess fordításában a Corvina Kiadó.

A 19. század utolsó harmada egyik legjelentősebb, legnépszerűbb írójának művészetéből kapnak ízelítőt a kötet olvasói, annak az írónak a munkásságából, aki még utoljára megörökítette, ábrázolta a történelmi Magyarország valamennyi rétegének, osztályának alakjait, akinek regényeiből, novelláiból, tárcáiból a korabeli Magyarország társadalmi tablója bontakozik ki.

Szappanos Balázs utószavában, melyet Halápy Lily fordított, megismerteti az angol nyelvű olvasót Mikszáthtal, azzal a történelmi korszakkal, amelyben született, s amelynek egyik legnépszerűbb, legegényibb ábrázolója lett. A történelmi kitekintés, a világirodalmi párhuzamok és a kötetben közölt három regény értelmezése-elemzése az idegen olvasó számára megkönnyíti e művek befogadását, hozzásegít ahhoz, hogy Mikszáth ne csak magyarul, hanem angolul is élvezetes olvasmányá lehessen.

M. R. J.

MIOK Évkönyv 1981/82.

Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képvisellete. Szerkeszti: Scheiber Sándor. Budapest, 1982. 574 l.

A magyar zsidóság nagymultú irodalmi egyesülete, az IMIT még a múlt század utolsó évtizedében indította meg almanachsorozatát, amelynek 1970-ben lépett örökébe a *Magyar Izraeliták Országos Képviselétének* (MIOK) kétévente megjelenő *Évkönyve*. A korábbiakhoz hasonlóan a 7. kötet is a sorozat életrehívójának, az azóta elhunyt Scheiber Sándor professzornak a szerkesztésében látott napvilágot, aki a közel 600 lapos kötetet a napi olvasmányosság és a tudományos szakszerűség szempontjai szerint állította össze. A kötetben számos írásforma és műfaj, a zsidó tematika sokféle vonatkozása megtalálható. A szerkesztő szemléleti tágasságának köszönhetően az irodalomtörténeti jelleg az általános témagazdagságban is erős; a kötet nemcsak valódi almanach, hanem új kutatási eredmények lelőhelye is. A régebbi és a modern magyar irodalom kevésbé ismert fejezeteit vizsgáló szerzők (köztük Dán Róbert, Lichtmann Tamás, Vargha Kálmán, V. Kovács Sándor) Pécsi Simon szombatos bibliafordítására, Molnár Ákos történelmi regényeire, Komlós Aladár irodalomtörténeti munkásságára vonatkozó kutatásaikat adják közre olyan forrásközlések mellett, mint Vermes Pamela publikációja Martin Buber és Lukács György német nyelvű levelezéséből. A legjelentősebb közlemény Scheiber Sándor irodalomfolklorisztikai motívumgyűjteménye, amely a zsidó folklór: szokások, legendák, mondák, a szájhagyomány és a népdalkincs motívumait gyűjti egybe Kaczér Illés bibliai tárgyú műveiből, sok hagyomány, képhasználat tárgytörténetét egészen a jelenkori magyar irodalomig követve. Friedrich Klára Kádár György grafikáinak világát elemzi, H. Takács Marianna pedig Rembrandt körének zsidó megrendelőit veszi számba. Szabolcsi Bence posztumusz írásában az 1912 és 1942 közti gyűjtések alapján annak a zsidóságnak a zenei hagyományáról szól, amelynek „...különösen vidéken élő része volt magyarnak tekinthető. Az 1944. évi üldözések, a tömeges deportációk azonban túlnyomórészt ennek a zsidóságnak soraiból követelték a maguk több mint félmillió áldozatát s lényegében megsemmisítették a vidéki zsidóságot. Ezzel lényegében a régi magyar zsidóságot semmisítették meg.” Érdekes történelmi adalék Csillag István portréja Kálazdy Mór törzsorvosról, a szabadságharc katonájáról és Kossuth orvosáról, s Hiller István összefoglalója a magyar zsidók ausztriai mártírújáról, azokkal a fejezetnyi önéletírásokkal együtt, amelyek a két háború közti időszak jellegzetes dokumentumai (köztük Stern Samunak, a későbbi Zsidótanács elnökének emlékezése vagy Hegedűs Géza családtörténeti vallomása a Goldziher-familiáról). A korábbi kötetek hagyománya a szépirodalom közlésével is folytatódik: az anyagban Karinthy Ferenc novellája, Csoóri Sándor, Gergely Ágnes, Mezei András, Pilinszky János és Zelk Zoltán versei olvashatók.

Csapody Miklós

Moderne Lyrik aus Ungarn.

Aus dem ungarischen hrsg. von Paul Kárpáti. Nachwort: Paul Kárpáti. Philipp Reclam Verlag, Berlin, 1982. 217 l. (Belletristik)

A Paul Kárpáti szerkesztette líra-antológia a felszabadulás utáni évek magyar költészetének főbb irányzataival, jelentős alkotóival ismerteti meg a német olvasót. A *Nyugat* harmadik nemzedékét Vas István, Zelk Zoltán, Hajnal Anna, Weöres Sándor, Kálnoky László és Csorba Győző, a népi írókat Illyés Gyula, a 30-as években indult szocialista költőnemzedéket Benjámín László, az *Új Hold* költőit Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György és Rákos Sándor, a „fényes szelek” nemzedékét Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Csanádi Imre és Fodor Ágnes képviselik a kötetben. Helyet kapott Csoóri Sándor és Kalász Márton; Orbán Ottó, Székely Magda és Tandori Dezső; a *Tűztánc* nemzedék költői közül Váci Mihály, Garai Gábor és Ladányi Mihály. Az említett irányzatokon belüli aránytalanságokon kívül mindenképpen hiányolható, hogy a legújabb költőnemzedék (Utassy József, Szepesi Attila, Veress Miklós, Kiss Anna, Szentmihályi Szabó Péter, Takács Zsuzsa stb.) nem szerepel az antológiában.

Az egyes költeményeket többek között Franz Fühmann, Günther Deicke, Jürgen Rennert, Heinz Kahlau és a kötetet szerkesztő Paul Kárpáti fordította németre. A kötethez Paul Kárpáti írt utószót, amelyben a kötet költőit igyekszik elhelyezni a magyar irodalom folyamatában. Az antológiát a szerzők rövid életrajza és a közölt művek bibliográfiája zárja.

Ónodi László

Molnár Edit: Írók, történetek, képek.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 161 l.

Aki a hatvanas évek még élő nagy magyar írói fotográfusává szegődött, előre kiszámíthatóan „jó vásárt csinált”. Hiszen az csak természetes, hogy a könyv- és folyóiratkiadásnak, a közművelődésnek újra és újra szüksége lesz Füst Milán, Kodolányi, Áprily, Tamási, Tersánszky, Kassák, Szabó Pál, Lengyel József, Déry, Németh László és Illyés fényképeire.

Molnár Edit felvételeinek minőségével és e könyvvel csattanós, kettős választ ad a ki nem mondott vádra. Előlép, s olyanak mutatja magát, amilyenek előítélet nélkül szemlélt fotói rajzolták személyiségét: szerénynek, őszintének, sokszor bevallottan fölkészületlennek, magányosnak, odaadónak, az empátia különös képességével megáldottnak.

Érdekes, hogy ha a magyar író-fényképezés meglehetősen gazdag múltjában keressük Molnár Edit őst, éppen egy fotográfus-nőben, Wachter Klárában találjuk meg azt. De Wachter is csak egyszer jutott a keresetlenségnek, az író természetes közegének – környezetének és életvitelének – ilyen gazdag ábrázolása ismétlődő lehetőségéhez. Babits esetében, akihez a véletlen szekszárdi családi szomszédság is segítette.

Molnár Edit azonban minden előzmény nélkül jelentkezik, bemutatkozik s a kis

„terrorista” (ahogy egyik modellje nevezte) hamarosan már rendelkezik, utasításokat oszt. Legtöbb esetben végül családtaggá válik. Megértő, megértett barátnője lesz a feleségeknek, élettársaknak is. Csak Déry Bőbét esik nehezeire elfogadni: zavarja a nagypolgári környezet, s a hosszú fésülködőköpenyek alatt nehezen veszi észre azt, aki a Két asszony című Déry-novella ragyogó Lucája, minden szerelmes asszony példaképe, teremtmény kedves, vidám, közvetlen, áldozatos, egyszerű, szolgálatkész asszony volt.

Becsülendő a jóhízemű, jókezü, de főleg teljes lelkét és gyors esztét adni képes fotóművésznek az a következetessége, amellyel hangoztatja, hogy nem író. Könyve valóban nem irodalmi mű, mégis élvezetes olvasmány. Csak olyan nyelvhasználati hibák fordulnak elő benne, amelyekkel sajnos némelykor szépirodalmi művek is „büszkélkedhetnek” (pl. Veres Péter „csikóstűzhelye”, amely építmény pedig alakja nyomán nyerte a csikóstűzhely elnevezést; vagy az „elfogult” fogalom használata az elfogódottság jelzésére a Déry-fejezetben).

Mindezek azonban nem zavarják a képek hatását, s a történeteket sem, melyek az olvasót végeredményben hozzásegítik a találkozáshoz néhány irodalmi óriással és egy kiváló fotográfussal.

W. Somogyi Ágnes

Molnár Géza: Arcok fényben és eltűnőben.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 470 l.

Molnár Géza jónéhány regény, széles körű közéleti publicisztika, színdarabok, kortárs művekről írott kritikák után új műfajban örökíti meg élményeit: a mai magyar irodalom vele kapcsolatba került alakjainak portréihoz rajzol meg újabb vonásokat.

Három cilusba rendezve olvashatók a kötetben előbb az idősebb pályatársakról, mesterekről, majd a saját „istenverte nemzedékéről”, végül a külföldi kiküldetések idején megismert párizsi művészekről szóló meleghangú visszaemlékezései; barátságokat felidéző történetek, jellemzések, az írói létforma során kialakult kapcsolatok mozzanatai. Örkény István, Illés Endre, Németh László, Illyés Gyula, Rajk László, Rideg Sándor, Tamás Aladár, Hidas Antal, Darvas József, Sarkadi Imre, Reményi Béla, Simon István, Dobozy Imre, Gáll István arcképét teszi ismerősebbé, életükről, egy-egy művükről közli személyes vallomását. Saját, nehéz sorsú nemzedékéhez Molnár Zoltánt, Gergely Mihályt, Gerő Jánost, Fábrián Zoltánt, Berkesi Andrást, Kárpáti Kamilt, Tamási Lajost, Katkó Istvánt és Fekete Gyulát sorolja, s róluk szólván keserű tapasztalatait összegezi egy zilált, bonyolult korszakról; majd a nemzedéktársak közül Földes Jánosról, Gergely Mihályról, Tamási Lajosról, Berkesi Andrásról, Gerő Jánosról külön-külön is eltűnődik. Párizsi művészismerősei közül a Tihanyi Lajos hagyatékát őrző, megbecsültetéséért sokat tevő Marton Ervin fotóművésznek, Csáky József szobrászművésznek, Kolos-Vary festőművésznek állít emléket. Végül pedig a *Nem úgy, mint Pallas Athéné* című önéletrajzi regényét olvashatjuk. Ebben küzdelmes pályájára, betegségeire, az Írószövetségben eltöltött évekre, funkcióira, alkotói korszakaira, barátságaira tekint vissza irodalmi igénnyel. Az Írószövetségben betöltött kettős funkció révén Molnár Géza közelről láthatta – elsősorban a legkritikusabb években, 1953–

1956 között — a közéleti, politikai, ideológiai harcok szereplőit, módosulásait, az írók egyéni problémáit, országos jelentőségű eseményeket, döntéseket, folyóiratok körüli konfliktusokat. A jövő irodalomtörténésze számára sokat elárul az ötvenes évek dogmatikus légköréről ez a szubjektív visszatekintés, s természetesen Molnár Géza saját íróvá alakulásának folyamatrajza is tanulságos alkotáslélektanilag, emberileg egyaránt. Politika, ideológia és irodalom, esztétika kérdéseit világítják meg a kötet írásai, a mai irodalmi közélet háttérének szemléléséhez nyújtanak újabb kilátópontokat.

R. Takács Olga

Monda nekik egy példázatot.

Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból. Válogatta, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Szabó Lajos. Európa Könyvkiadó—Helikon Kiadó, Budapest, 1982. 215 l.

Szabó Lajos szívós szorgalommal hatalmas tömegű nyomtatott anyagot olvasott el, hogy az érdeklődők elé bocsáthasson száz szépprózai szemelvényt. A szerző áldozatos munkáját csak egy példával érzékeltetjük: Kecskeméti Alexis Jánosnak az eredetiben csaknem ezer oldalas monstrum prédikációs könyvéből hat szemelvényben alig hét oldalnyi széppróza került be a válogatásba. A 16. századi anyagban valószínűleg nagyobb lett volna a hozadék. Bornemisza Péter egyetlen prédikációs kötete feltehetőleg több anyagot szolgáltatott volna, mint az egész 17. század. A katolikus és protestáns oldalon egyaránt eluralkodó ortodox szemlélet, melyre Szabó Lajos magvas bevezető tanulmányában számos példát idéz, lehetett az oka a mesélő kedv apadásának. Mégis érdemes volt a század prédikációs irodalmának homokját átszítálni, mert a kitermelt anyag a magyar széppróza valódi aranyzemeiből áll. Érdemesek a mai olvasó érdeklődésére, de még inkább a 17. századi olvasóéra és hallgatóéra, akinek ez volt a legfontosabb művelődési forrása. A protestáns prédikátorok az egyházi szolgálaton túl nyájuk irodalmi igényeit is kielégítették, s nem utolsó sorban magyarságtudatukat is ébren tartották. A kötet legmegkapóbb olvasmányai közé tartoznak azok, amelyek a magyarság létkérdéseivel foglalkoznak. Hadd emeljük ki ezek közül a kötet legterjedelmesebb szemelvényét, a tragikus sorsú prédikátor, Czeglédi István politikai röpiratát, amely végeredményben azt a problémát tárgyalja, hogy milyen mértékig lehet és kell a magyarság fennmaradása érdekében a megszálló hatalmat szolgálni. Czeglédi menteni és igazolni próbálja Apafi Mihályt, aki a török pasa óhajára részt vett Érsekújvár megszállásában.

A kötetet igényes, pontos jegyzetek zárják, melyekben a szerző felsorolja a szemelvények leelőhelyeit, elmondja a prédikátorok életrajzát és megjelöli a szemelvények forrásait. Ehhez azonban hozzá kell olvasni Scheiber Sándor Protestáns prédikátorok exemplumainak mintái c. tanulmányát (Filológiai Közönlöny 1984. 176–181.).

S. B.

Móricz Zsigmond: Erkölcsi sarkantyú. (Tanulmányok II.)

Összeállította, szerkesztette és a szöveget gondozta Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 793 l. (Móricz Zsigmond művei)

A Tanulmányok 1978-as első kötetének folytatását adja közre a szerkesztő, szöveggondozó Nagy Péter Móricz Zsigmond műveinek sorozatában. Ez a gyűjtemény Móricz elméleti-publicisztikai munkásságának eddig legteljesebb gyűjteménye. Különösen a korai írások szempontjából jelentős a gazdagodás: a fiatal újságíró Móricz felkutatott tanulmányai, álnéven vagy névtelenül megjelent írásai s kéziratos hagyatékából előkerült munkái is belekerültek a gyűjteménybe. Azokat az írásokat vette fel a kötetbe az összeállító, amelyekben nem a közvetlen ábrázolás, hanem a gondolati elem jut domináns szerephez. A kronologikus rendbe csoportosított írások alatt – ahol ismeretes – megtalálható az első közlés helye és ideje.

M. R. J.

Mutató Németh László munkáihoz.

Összeállította Hartyányi István. Somogyi-könyvtár, Szeged, [1982] 1983. 95 l. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 26.)

Németh László írásainak lelőhelyeit adja az olvasók, kutatók kezébe Hartyányi István összeállítása, amely egy későbbi részletes bibliográfia megalapozása.

A mutató élén az önállóan megjelent művek, majd a különnyomatok és az életműsorozat húsz kötetének leírása áll. A gyűjtemény következő, 60 oldalnyi terjedelmű része Németh László munkáinak cím szerinti regisztere. A betűrendes mutatóban minden cím mellett szerepel a műfaji megjelölés, kivéve a tanulmányok, kritikák, cikkek esetében, amelyek a terjedelemtől függetlenül tanulmányoknak tekintendők. A részletek megjelenési adataival, rövid utószóval és az elengedhetetlenül fontos névmutatóval zárul a kiadvány.

M. R. J.

Nagy Lajostól Nagy Lajosról.

Szemelvénygyűjtemény az író születésének 100. évfordulójára. Összeállította: Tarján Tamás. Szerkesztette: Kovács Géza. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1982. 43 l.

A szemelvénygyűjtemény a száz esztendeje született író emléke előtt kíván tisztelni. A szerkesztő „a breviárium-szerű formával az elismert – de eléggé nem ismert klasszikust, a Nyugat első nemzedékének egyik (kissé mindig árnyékban maradt) tagját” szeretné közelebb hozni a mához. A válogatás másik célja, hogy szélesebb körben is felkeltse az érdeklődést Nagy Lajos iránt, valamint segítse az iskolai oktatást, és a magyar irodalom megismertetésének egyéb fórumain is haszonnal forgathassák. A

harminchárom szövegrészből néhány a Csillag 1954 decemberi számából származik, egyéb szövegek esetében jelölték a forrást. A versek, kritikák, emlékezések, novellák írói: Illyés Gyula, Zelk Zoltán, Fenyő Miksa, Kosztolányi Dezső, József Attila, Tersánszky Józsi Jenő, Bárány Tamás, Szabó Lőrinc, Vas István, Füst Milán, Déry Tibor, Örkény István, Darvas József, Veres Péter, Nagy László és természetesen Nagy Lajos.

A füzet végén életrajzi összeállítást kapunk, valamint további tájékozódást segítő bibliográfiát. A tartalomjegyzék egyúttal az idézetek forrását is feltünteti.

V. K.

Nemes Nagy Ágnes: Metszetek.

Esszék, tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 446 l.

Az 1975-ös *64 hatyú* című kötetből már tudjuk, amit addig az itt-ott szétszórt közleményeket olvasván csak sejtettünk: Nemes Nagy Ágnes igazi *poeta doctus*. Nemcsak ragyogó versek szerzője, hanem a költészet (irodalom) minden csínját-bínját ismerő tudós.

Új esszékötete, a *Metszetek* négy részből áll: *A vers mértana; Írók, arcok; Életrajzi képek; Irodalmi szénaboglya*. Mindegyik rész (mert egy-egy téma köré rendeződik, nyugodtan mondhatnánk fejezetet is) fontos. Érdekes, hogy a költészetében rejtőző, az életrajzának szinte minden mozzanatát titkoló költő milyen gazdag vonulatát rajzolja meg legbensőbb ügyeinek, ha okot lát a „körülmények” föltárására. Az *Életképek, 1944-ből* korrajz és vallomás, s legkivált forrás értékű levelekkel alátámasztott megidézése annak a nemzedéknek, amelytől ő talán a legtöbbet kapta: tartást és emberséget. Szerb Antal, Halász Gábor levelei, levelezőlapjai, a családi írásokkal együtt, a történelemnek egy szeletét nagyítják ki, s így a költő eszmélésének fontos részei. Nemes Nagy egyik, szintén itt olvasható esszéjében (*Egy verskötet előszava*) a költőt „az emóciók szakemberének” nevezi, s a lét-feszültségből létrejövő verset mondja sajátjának, mely a költő tűnődésén is továbbléphet, hiszen „egyenesen specialitása az úttalan terep felderítése.”

Érteni és érezni akarja a világot, ezért a tárgyismeret és a szenvedély, a bravúros elemzőkészség és a modern költészet titkaiba kalauzoló „megérzés” együtt van minden írásában. Sokat foglalkozik az alkotói mechanizmussal, a költői kép eredetével, az absztrakcióval, a jelképpel, a tárgyiassággal, az objektív lírával, a nagy lélegzetű esszéje (*A költői kép*) a magyar és a világlíra klasszikusainak szinte egész hadát vonultatja föl, az elemző megállapításait segitendő, vonatkozási pontként: Petőfitől Whitmanig, Dsidától Rilkéig és Lorcaig, Vajda Jánostól Bretonig, Aragonig.

Eleven, a vitától sem visszariadó szellem, aki Vas Istvánnal szemben megállapítja, hogy Arany János *Keveházja* „bizonyos mértékig kettősen is ritmizálható vers” (*Verstani veszekedések*), s a XIX. századi klasszikus költeményének ritmikai sajátosságát (*angolos* forma) valahonnan Shakespeare-ből és Byronból eredezteti. (Érdekes, hogy Vas István a *Metszetekről* írott kritikájában-esszéjében, amely az *Élet és Irodalomban* jelent meg, korábbi álláspontját tüzetesebben kifejtve, véleményében Nemes Nagy meglátásához közeledik.)

Igaz, hogy a kötet nagy részét poétikai tanulmányok, esszébe oltott elemzések alkotják, de az irodalomtörténet sem zárható ki. Itt, a már említett *Életképek, 1944-ből* mellett azokra a rövidebb-hosszabb írásokra gondolok, amelyeknek legnagyobb értéke a személyes hang: ahogyan Nemes Nagy Ágnes egy-egy számára jelentős alkotóhoz, annak versvilágához, életművéhez közeledik, az irodalomtörténetet író költőé. Szerencsére már nem (vagy: nem nagyon) kell visszapörölnie elhallgatott írókat, így nem pályarajzot, mindenre kiterjedő életműelemzést ad egy-egy köszöntőjében, lírai arcképvázlatában, hanem egyetlen lényeges pillanatot nagyít ki.

Kassák Lajos életművében (*Hegy, folyó, város*) például a „tipikusan avantgarde-képzületű” költő „statikus ősfogalmi” készletik bámulatra, ahogyan a népmese anyaga (nem a mesék népi bájáról, bármiféle díszítő stilizációjáról van szó – veti közbe) összeszőődik az eszme és a század képeivel. Füst Milán hatásán töprengve pedig úgy látja, hogy a dekoráció és létlíra együttese adja a „költői színpadot” – „Füst világszínházat ácsol a nagy szecesszió mesestílusában sokkal későbbi koroknak...” –, vagyis a költő „az azonosság-tudat új drámáit rejtette bele verseibe.”

A *József Attila pillanata* című elemzés kitűnő példa Nemes Nagy Ágnes sűrítő-képességére: A *Tehervonatok tolatnak...* című verset boncolja, s a kiszakított szavak, szókapcsolatok körüljárásával a versbe beúszó halálérzetre mutat rá, arra a keserűségre, amely „művészi objektummá rögződött.” *Hajnal Anna otthonairól* írva a „fájdalmasan boldog költészet” ragadja meg, amely a gyermeki ámulathoz hasonló, Székely Magda költészetét taglalva (*Jegyzetek a rejtőzésről*) a minden díszítményt elkerülő „aforisztikus” építkezés „csöndjeire”, s az anti-kép súlyára hívja föl figyelmünket. Rónay György, a *Vigilia* hajdani szerkesztője több írásnak is főhőse (*Asztal és kenyér, Századunk útjain*); Nemes Nagy Ágnes úgy vall kortársáról és a nyugatos eszményt közvetítő példaképről, hogy a Rónayról rajzolt arcképben benne van az ő arca is; szeretete, ragaszkodása az író, a szerkesztő, a műfordító, a fiatalabbakat egyenrangú társként kezelő *poeta doctus* iránt. A *Metszetek* autentikussága ebben van: a tükrök, az azonos értéktudat okán, egybeérnek.

Szokolczay Lajos

Német filológiai tanulmányok XV.

Debrecen, 1981. 151 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Német Tanszékének Kiadványai)

A kötet igen változatos tematikájú: a kifejezetten ortográfiai vizsgálódástól nyelvelméleti, illetve zenetörténeti tanulmányokig terjed a spektrum. Van közöttük alapos jegyzetanyagot fölvonultató elemzés, s van esszé. E változatosság dicsérhető, mert a debreceni műhely minősíti: a közvetlen munkatársakon kívül jeles külföldi és hazai szakemberek írtak a kötetbe, s ez a kutatóhely tudományos kapcsolatairól is elsőrangúan tanúskodik. Ugyanakkor bizonyára nem volt könnyű a különböző témájú és igényű tanulmányokból kötetet szerkeszteni (a szerkesztők, *Némedi Lajos* és *Varga József* indokolatlanul vannak elrejtve az impresszumban), ám mégis sikerült.

A kötet két tanulmánya szorosan összetartozik, s ezzel jelzik a kötet súlypontját

is: *Némedi Lajos* a német nyelvű költészet romantikus Magyarország-képének kialakulásához ad jól orientáló tablót, *Fried István* pedig bő idézeteket fősorakoztató, az összehasonlító vizsgálatot is érvényesítő tanulmányban szól a korában rendkívül népszerű osztrák biedermeier költő, *Johann Nepomuk Vogl* jellemző Magyarország-élményéről. *Némedi Lajos* a jórészt egyoldalú magyarság-kép történetiségét kívánja fölmutatni, amikor tanulmányát igen távolról, a nyugatra portyázó magyar csapatokról kialakított megítélésekkel kezdi. Mindez azonban a vázlatos, de szükséges bevezetést szolgálja: a tulajdonképpeni vizsgálat a 19. század fordulójától kezdődik el. Három jelentősebb motívum köré rendezi a német romantikusok nem csupán irodalmi érdekű magyarság-élményét és érdeklődését, s e motívumok kapcsán mutatja be a szerzőket és jellemzi műveiket: az első *Attila* hun király (összekapcsolva a Niebelung-énekekkel), a második a wartburgi énekesek között híressé vált „*Klingsohr aus Ungerlant*”, míg a harmadik *Szent Erzsébet* alakja. E három „magyar” motívum feltétlenül jellemző a német romantika történelmi érdeklődésére, a misztikus, mondai és távoli utáni vágyra. A szerző elhagyja e tárgyalásmódot, amikor *Lenau* Magyarország-képét vizsgálja: ez a kép – állítja – annak az embertípusnak romantikus utópiája, amely még nem került a civilizáció hatalma alá, amely még érintetlen, szabad, vad, de természetes, jó és hősi. 1832-ben megjelent költeményei iskolát is teremtettek, s még az 1848–49-es forradalmi években sem gyöngült hatásuk. A szerző újra körképpel bizonyít (*Vogl*, *Ferdinand Gregorovius*, *Freiligrath*, *Grillparzer*, *Adalbert Stifter*, sőt *Theodor Fontane* is), majd áttekintését a legújabb időkkel zárja. Miután említi *Hugo Hartung* 1954-ben megjelent regényét (*Ich denke oft an Piroshka*), személyes élményeit sem kihagyva *Franz Fühmann* könyvét emeli ki (*Zweiundzwanzig Tage oder die Hälfte des Lebens*), mint amely végre megszabadult az egyoldalú sémáktól. *Fried István* másképpen nyúl a hasonló témához: hosszabb tanulmányában a kortársak által igen nagyra tartott és *igazi népköltőnek* nevezett, ám az újabb feldolgozásokban már dilettánsnak mondott *J. N. Vogl* költészetét elemzi műfaj- és eszmetörténeti igényességgel. Kiindulópontja rendkívül hatásos, s egyszerre fölveti a később kifejtett kérdéseket, ti. a *műfaj* és a költői szemlélet kérdéseit. A vers, amelyet bemutat, a koromsötét éjszaka képével kezdődik, majd egy magányos parasztház idilli képét kapjuk: a boldog anya gyermekét ringatja, az apa az asztalnál pipázik, a nagymama pedig a rokka mellett ülve mereng mosolyogva. S mikor az erdőből közeledő rabló látja ez idillt, *egy könnycsepp csordul barna s vad orcájára*. Melodráma ez, mondja a szerző, „rablótörténet à la osztrák biedermeier”. S ezzel megteremti a lehetőséget az összehasonlító poétikai és műfaj történeti vizsgálódásra. *Lenau* költészete, valamint a *ballada* műfaja az, amelyhez viszonyít, s végső tanulsága az, hogy *Vogl* magyar témájú költeményei a korabeli divat termékei: szolgálta, s ugyanakkor formálni is kívánta a divatot, mikor főleg másodkézből szerzett „népies” motívumaival és kölcsönzött magyar szavaival *stilizált népiességet* teremtett.

A kötet ötödik tanulmánya újra más tudományterületet érint, és egyenesen nélkülözhetetlen a hazai eszme- és művelődéstörténeti kutatás számára. *Tóth Béla* *Christian Wolff* debreceni hatásáról ír, s általános összefoglalásait (a korabeli Debrecen szellemi élete, *Ch. Wolff* munkássága) forrásokra támaszkodó recepcióvizsgálat követi. A másfél évszázadig tartó *Ramus* és *Descartes* hatást a 18. század közepétől egyre erőteljesebben befolyásolta *Christian Wolff*, elsősorban matematikájával és logikájával. A későbbi debreceni főbíró, *Domokos Márton* ismerte meg elsőként tanításait *Halléban* a

18. század második évtizedében, legfőbb terjesztője azonban a hat és fél esztendeig külföldön tanuló *Maróthi György* lett. A wolffiánus filozófusok munkáit *Hatvani István* vezette be a tanrendbe, s az 1782-ben illetve 1792-ben kibocsátott *Ordo Studiorum* már nem csak Wolff logikáját, hanem néhány követőjének természettudományos és teológiai művét is előírta. Igazán szimbolikus jelentőségű, hogy Csokonai Vitéz Wolff *Elementa Matheseos* kötetével a kezében halt meg 1805 januárjában.

Ötvös Péter

Németh G. Béla: 7 kísérlet a kései József Attiláról.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 260 l.

A hatvanas évek végén Németh G. Béla egy-egy tanulmányt írt az önmegszólító és az időviszonyító verstípusról József Attila *Tudod, hogy nincs bocsánat*, illetve *Talán eltűnök hirtelen* című verse kapcsán. Noha a szerzőt a XIX. század második felének szakértőjeként tartották számon, e két írás alapján a szakma és az olvasó közönség joggal a legelmélyültebb József Attila-értők közé sorolta őt. Döntő mértékben az ő tanulmányírói és pedagógusi befolyásának volt köszönhető a kései József Attila iránti érdeklődés fellobbanása az utóbbi években, s e két tanulmánya keltette föl az igényt a József Attila-i világképek az egykorú német egzisztencialista gondolkodással való szembesítésére. De az általa nyújtott példának nagy szerep jutott abban is, hogy József Attila költői világát a kutatás ma a modern poétika és műfajelmélet eszközeivel igyekszik megközelíteni. A 7 kísérlet középpontját ez a két írás képezi.

A sikerük nyomán kelt érdeklődést a kötet további öt tanulmánya hivatott kielégíteni. Bennük is akadálytalanul érvényesülnek az említett két elemzés írójának karakterjegyei: egyrészt igen érzékenyen éli át a kései József Attila költői világát, másrészt más korszakok, szerzők, problémák elmélyült tanulmányozása során szerzett gazdag bölcséleti-költészettani tapasztalatait alkalmazza a harmincas évek nagy magyar alkotójának értelmezése-méltatása során.

Két később született verselemzésében töretlenül folytatja azt az elemzői utat, amelyen az önmegszólító és időviszonyító verstípusról szólva elindult. Az egyikben az óda műfaji törvényeinek korszerű megújítási lehetőségeit veszi szemügyre, a másikban pedig azt vizsgálja, hogyan érvényesül a kései József Attila költészetében egy sajátos költői eljárás, az imitációs versalkotás: a nyugatos elégiára rájátszó, visszautaló lírai magatartás. E két elemzésnek – az eddigiekhez mérten – a tárgya újszerű. Az egyéni tragédiájával szembenező József Attila után Németh G. Béla a költő szerelmi lírájának egy darabját, a sokat vitatott *Az a szép régi asszony* c. verset veszi szemügyre, az óda megújulásának lehetőségeit pedig a híres kései „közéleti” vers, *A Dunánál* kapcsán mérlegeli.

Megvizsgálva az utolsó évek három legfőbb magatartás- és alkotásmódját, három tárgykörét, a szerző eljutott az igényes részletvizsgálat általánosításának szándékáig. Az 1980-ban megrendezett akadémiai József Attila-ülésszakon, kutatásainak összegzéseként magára vállalta a kései József Attila világképeinek és poétikájának áttekintő jellemzését. Ebben az írásban elsősorban a tragikus önsorsot számbavevő (a szerző által

költészettörténetileg legjelentősebbnek, legújszerűbbnek ítélt) verscsoport poétikai leírása tartalmaz fontos új fölismeréseket. Németh G. Béla azonban nem elégszik meg a kései korszak sajátos költői minőségeinek pusztá regisztrálásával: a szemléleti alpból, a harmincas évek derekára jelentős változásokon átesett költői gondolkodásmódból származtatja, vezeti le azokat. Rendkívül tudatos, a társadalmi és egyéni létezés elméleti igényvel végiggondoló költőről lévén szó, a szemléleti alapok elemzésébe a szerzőnek be kellett kapcsolnia József Attila (levelekben, értekezésekben, kéziratokban maradt, töredékes fejtegetésekbe foglalt) kritikai, művészetbölcseleti, társadalomtudományi töprengéseinek vizsgálatát is.

Az akadémiai előadás gondolatmenetének ezt, a költő gondolkodásmódját tagláló szakaszát Németh G. Béla szükségesnek találta külön tanulmányban is részletesebben kidolgozni. E tanulmány szerint József Attila elméleti munkásságának egyik kulcskérdése: a pszichológiához való viszonya. A szerző úgy ítéli meg, hogy a költő túllépett a későliberális, nyugatos, impresszionista és pszichologista irodalomkritikai és elméleti beállítottságon, egész pályáján szembenállt vele. A freudi lélektant azonban általános bölcseleti tájékozódásának, filozófiai meggyőződésének alárendelve beépítette gondolatrendszerébe. Érdeklődésének előterében sohasem a költő lelke, hanem maga a mű állt. A rendszerbe foglalás igénye, a szisztematikus gondolkodásra való hajlam jellemezte. S ha ebből származtak is egy időben doktrinér megnyilatkozások, szélsőséges megfogalmazások, rugalmatlan állásfoglalások, önkorrekcióra való képessége, érdeklődésének nyitottsága, elméleti igényessége folytán hamarosan túljutott ezeken. Így juthatott Németh G. Béla szerint élete utolsó éveiben József Attila jelentős művészetbölcseleti felismerésekhez *Esztétikai töredékeiben* és így válhatott kitűnő kritikussá a Kosztolányi egyik verseskönyvéről írott bírálatában.

A kötet olvasója előtt kirajzolódó költői arcot annak a tanulmánynak a konklúziójából vett idézetekkel jellemezhetjük legpontosabban, amely a kései József Attila „semmi”-élményét és a semmivel szembeni magatartását vizsgálja, rokonítva és egyben szembeállítva azt a modern polgári filozófia reprezentatív alakjainak „semmi”-élményével. Olyan költőnek láttatja itt őt Németh G. Béla, aki – ha a történelmi perspektívák, a sorsproblémák társadalmi megoldásának reményei „bizonytalanságba vesztek” is, – „magát még akkor sem adta meg, a legnagyobb egyedi nyomorúságban sem. Valóban emberarcúan nézett farkasszem az emberarcúság hiányával ... a nihil veszélyével.”

Tverdota György

„Nézzék meg ezt a fotográfiát”. Karinthy Frigyes összes fényképe. /Ikonográfia/.

Összeállította: Kovács Ida. Az előszót írta: Halász László. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982. 311 l. (Fototéka)

A kezünkben tartott kötet 229 különböző fényképfelvételt és egy mozgófilmet regisztrál Karinthy Frigyesről. Megismertet-e Karinthy alakjával? Igen is, nem is. Fiziognómiájával, alkatával, családtagjaival, barátaival, társadalmi mozgásának színtereivel és szereplőivel igen. Félő azonban, hogy az igazi Karinthyval – s milyen nagyon jel-

lemző ez rá! – kevéssé. Pedig arca, tartása elárul valamit bensőjéről is. A húszas években meglepetésszerű, csaknem hirtelennek mondható változás tapasztalható megjelenésében. Az érdekes arcú, naiv bájjal vonzó fiatalember szinte szemünk előtt érik férfivá.

De ha valaki meglátná benne a századunk emberének legfőbb gondjaival küzdő filozófust, a családi és közbajokkal terhelt magányos héroszt, vagy azt az önfeláldozó alkotót, aki – az *Igy irtok tivel* – önmaga (humoristává) „lefokozása” által talán a legtöbbet tette kora modern magyar irodalmának terjesztéséért, az továbblapozva menten szemben találja magát az elsősorban a Színházi Élet útján terjesztett, tréfás, érdekes, furcsa, esetenként jelmezes, többször fürdőruhás vagy „csali” képek egyikével. Karinthy Frigyes e sajtóközlések révén úgy áll előttünk, mint a reklámszakmában azóta már általánossá vált fogás, a személyiségkép-teremtés – *public relations tevékenység* – úttörője.

Milyen képet közvetített az író önmagáról? Azt, ami azóta is él a köztudatban: Karinthy, a bohóc. Talán nem túlzás, ha ebben a szerepjátszásban nem egyszerűen üzleti fogást, hanem egy nagy elme kimunkálta belső emigrációs megoldást is látunk. Szabolcsi Miklós egyhelyütt (*A clown, mint a művész önarcképe*. Bp. 1974. 156. l.) a *Cirkusz* című novellát hasonló módon fejti meg. Éppen az ikonográfia nyomán is, indokoltnak tetszik Karinthy „másik művét”, egész nyilvánosság elé kerülő életét ilyen gesztusként értelmezni, hiszen azt a magarendelte és az „elkapott” pillanatképek egyaránt ekként dokumentálják. Csak akik nagyon szeretik Karinthy Frigyest, azok fognak belefeledkezni a műtermi és egyéb portréknak, egyre petyhüdebb arcának, egyre megtörtebb tekintetének nézésébe. – Ő akarta így, annyi bizonyos. Ez volt az ő szabadsága és méltósága.

Találkozhatunk hát Karinthy Frigyessel, s ez Kovács Ida érdeme. A „Nézzék meg ezt a fotográfiát” az ikonográfiai sorozatnak példamutatóan gazdag, precíz kötete. Szinte hihetetlen mennyiségű sajtótermék átnézése, levelezés és személyes beszélgetés nyomán kaphattunk csak kézbe ennyi (esetenként a gyengénél is gyengébben, de mégiscsak reprodukált) képet és adatot. Imponáló az a biztonság, amellyel a ma már sokszor jelentéktelenné vált mellékszereplők java részét is megnevezi, a sok téves korábbi közlést, hibás rájegyzést, képaláírást pedig kijavítja a szerző.

A kötet elején adott nagyítások (a legjobb képekből) kellemes nézegetnivalóval egészítik ki e tudományos értékű munkát. A mozgófilm és a magunk gyermekkorát egyaránt idéző, pergethető filmkocka-sorozat a lapok sarkain, ahol Karinthy „kívánságra” meg is mozdul, az íróhoz méltó, ragyogó ráadás a könyv nyújtotta élvezetre.

W. Somogyi Ágnes

Ómagyar Mária-siralom.

Keresztury Dezső tanulmányával, Szalay Lajos rajzaival. Helikon Kiadó, Budapest, 1982. 16 számozatlan lap.

A könyvkedvelők számára készült izléses kiadvány az Ómagyar Mária-siralom szövegét az alkalomból teszi a nagyközönség számára hozzáférhetővé jó érzékkel, hogy

az első ismert magyar nyelvű verset tartalmazó kódex a Széchényi Könyvtár tulajdonába került. A kötet a hasonmás kivül közli a szöveg betűhív átírását, az „eredeti olvasás szerint”-i és a „mai értelmezés szerint”-i olvasatát.

Keresztury Dezső személyes emlékeket is felsorakoztató, nagy erudícióval megírt utószava összefoglalja a versről eddig mondottakat, s egyben jelzi: a kódex alapos vizsgálata még kellő körütekintéssel el nem végzett feladat, számos filológiai, könyvtörténeti, textológiai probléma megoldásra vár első versünk kapcsán. S amint az újabb kutatások – már e szövegkiadás megjelente után is – megerősítik: az Ómagyar Mária-siralomról eddig közkézen forgó szakirodalmi megállapításokat is revízió alá kell venni első verses nyelvemlékünk minél teljesebb tudományos megismerése érdekében.

J. J.

Önarckép.

Az aradi Tóth Árpád Irodalmi Kör antológiája. Arad Megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság, Népi alkotások és művészeti tömegmozgalom Arad megyei irányító központja kiadása. Arad, 1982. 150 l.

Arad város közművelődési egyesülete 1881-ben jött létre *Kölcsey Egyesület* néven, amelynek első titkára Márki Sándor történész volt. A testület később nagyszabású kultúrcentrumot is létrehozott, majd pedig a romániai magyar irodalom hőskorában a város szellemi életének központjaként nemcsak a vidék íróit tömörítette, de az irodalom belső-erdélyi kapcsolatait is szervezte, könyvkiadásra és a régészeti emlékek összegyűjtésére vállalkozott. A Kölcsey Egyesület utódként 1946-ban alakult meg Szántó György, Ficzy Dénes és mások közreműködésével a *Tóth Árpád Irodalmi Kör*, amelynek az Önarckép az első antologikus bemutatkozása. A kötet kétharmadát fiatalabb és idősebb, Aradon és környékén élő tollforgatók versei, karcolatai, novellái és riportjai alkotják, néhány műfordítással az ugyancsak aradi Lucian Blaga Irodalmi Kör tagjainak műveiből. Az utolsó harmad folklorisztikai és irodalomtörténeti tanulmányai jórészt helytörténeti vonatkozásúak, de számos forrásértékű adattal gazdagítják a filológiát. *Csanádi János* vázlata a régen Zaránd vármegyéhez tartozó Körösköz történeti-néprajzi múltját, *Matekovits Mihály* folklorista a csillagnevek irodalmi-folklorisztikai előfordulásait dolgozza fel. *Ficzy Dénes* irodalomtörténész a Kölcsey Egyesület rövid történetét ismerteti egy Tabéry-, Kacsó Sándor- és Berda Mária-levél közreadásával; dolgozatából kiderül, hogy az egyesület levelesládája részben vagy egészben fennmaradt – kár, hogy ebből az anyagból csupán 3, nem igazán jelentős dokumentum került közlésre. *Szabóné Ferencz Irma* Pataky Sándor festőművészről ad pályaképet, *Mózer István* pedig Nagy Dániel aradi éveinek új adatokban gazdag rajzát közli a fennmaradt hagyaték, saját kutatásai és a családtagok visszaemlékezései nyomán: megadja az író hiteles születési idejét (1886) s közli leányához írott leveleit, a sajtóban használt álneveit, szignóit is. *Ujj János* dolgozata az aradi sajtót tekinti át Ady életére és munkásságára vonatkozóan, *Apácai Bölöni Sándor* pedig a népköltészet, a népiesség és Petőfi költészetének kapcsolatát elemzi. *Dobos B. Magda* Impresszionista stílusjegyek Tóth Árpád lírájában címmel közöl tanulmányt. Az antológiát a Kört a hetvenes évek második felé-

ben meglátogató romániai magyar költők, szerkesztők, irodalomtörténészek és publicisták névsora, valamint a kötet szerzőinek kis életrajzai zárják.

Csapody Miklós

Palotai Erzs: Hosszú éjszaka.

Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982. 281 l.

Komlós Aladár feleségéként, előadóművészként, íróként számos alkalma volt arra Palotai Erzsinek, hogy közelebbi ismeretségbe kerüljön művészekkel, írókkal, színészekkel. Emlékezéseit, találkozásait *Költők, versek, találkozások* (1974) című könyvében örökítette meg. A könyv megírása óta újabb portrékat rajzolt baráti körének egy-egy tagjáról, reflexiókat fűzött kedves verséhez (Ady: *Krónikás ének 1918-ból*), meleg szavakkal emlékezett meg meghalt színész kollégáiról (Ascher Oszkár, Nagy Kató), korunk egyik irodalmi szalonjának, a Lipták-háznak utánozhatatlan hangulatát eleveníti fel, s egy-egy villanásra Szerb Antal, Demény Ottó, Zathureczky Ede, Török Erzs, Pásztory Ditta, Nagy Endre, Simándy Pál, Lesznai Anna és Diener-Dénes Rudolf is helyet kap a pasztellképek között. A kötet végén Palotai Erzs hosszabb terjedelmű írás szentel Illés Endrének.

R. T. O.

Pándi Pál: Petőfi. A költő útja 1844 végéig.

Második, javított kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 378 l.

Mi indokolja, hogy egy húsz évvel ezelőtt útjára bocsátott monográfiát a szerző újra kézbe vesz és újabb kiadásra előkészít? Ez az első kérdés, amely önkéntelenül is felmerül az olvasóban. 1961 óta (ekkor jelent meg a könyv első kiadása) számos munka került kiadásra Petőfi életművének egy-egy szeletéről, biográfia-kutatásának egy-egy problémájáról, különösen ha a kerek évfordulók – 1969-ben halálának 120. és 1973-ban születésének 150. – termését tekintjük. Ezek a munkák azonban nem monográfia jellegűek – kivéve Fekete Sándor Petőfi életrajzának első és eddig egyetlen kötetét –, úgy látszik, mintha ez a műfaj kiment volna a divatból, és átadta volna a helyét a szinkron típusú kutatásoknak. De hogy az ilyen munkák nem nélkülözhetők, ezt bizonyítja Pándi *Petőfijének* újabb kiadása is, illetve az a tény, hogy ez a kiadás lényegében nem átdolgozás, hanem az eredeti munka kiegészítése – mégpedig leginkább a jegyzetanyagban történő kiegészítése – a vonatkozó szakirodalom eredményeivel, vita annak egyik-másik megállapításával. A fent említett szakirodalom ismeretében elmondhatjuk, hogy a monográfia egészében véve nem veszített érvényességéből, egyes versek keletkezési idejének megállapítása pontosult, keletkezési körülményeiről bővültek ismereteink, a különböző irányú hatáskutatások hozadékai beépültek a jegyzetekbe. Mindezek az eredmények azonban alapvetően nem kérdőjelezték meg a Pándi által megrajzolt, 1844 végéig ívelő pályaszakaszt, csak árnyalták.

Három olyan munka megjelenését kell említeni, amely rendkívül sokat adott e pályaszakasz képének finomításához; *Petőfi Sándor Összes Művei I.* (1838–1843) (Akadémiai Kiadó, 1973. Sajtó alá rendezte Kiss József és Martinkó András); Fekete Sándor: *Petőfi Sándor életrajza I.* (Akadémiai Kiadó, 1973); Martinkó András: *Költő, mű, környezet* (Akadémiai Kiadó, 1973). Ezekhez sorolható még a korábbi kritikai kiadás utolsó kötete: *Petőfi Sándor levelezése* (Akadémiai Kiadó, 1964. Sajtó alá rendezte: Kiss József és V. Nyilassy Vilma).

Az új kritikai kiadás adatainak és a friss szakirodalom eredményeinek említése általában nem jelenti azt, hogy a szerző elfogadja a javasolt keletkezési dátumot és megváltoztatja a könyv főszövegét. Inkább ismertető jelleggel közli az ellentétes, a más álláspontot. Ez természetesen nem vonatkozik a vitathatatlanul megtámogatott újabb adatokra.

Martinkó András *A beérkezés vagy kiütkeresés* című tanulmánya (a fent említett kötetben) és Kiss József *A Versek (1842–1844) kiadásának története (a Petőfi tüze* című kötetben, Kossuth–Zrínyi 1972.) érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet: számos tisztázatlan kérdés van még a Petőfi-versek kronológiájával kapcsolatban, nem egy esetben a költő által megjelölt dátum sem felel meg a valóságnak. Az 1844-es esztendőben és ezt követően már valamivel könnyebb a helyzet, a kötetek elrendezésekor jobban érvényesült a kronológiai elv. Olyan jól alátámasztott érvelés esetében, mint amilyen a könyv lektoráé, Kiss Józsefé, Martinkó András tanulmányára hivatkozva, például a *Liliom Peti, Gyors a madár, gyors a szélvész... és a Piroslík a kecskerágó...* című versekkel kapcsolatban a szerző javítást eszközöl a főszövegben is. Történnék az új kiadásban korrekciók életrajzi adatok vonatkozásában is. Például míg az első kiadásban *A tintás-üveg* kapcsán Pándi azt feltételezi, hogy a költő személyesen is ismerhette Megyerit, a színészt (1839-ben), az új kiadásban ezt a szakirodalom és az emlékezések alaposabb számbavétele során elveti, esetleg egy korábbi időpontra (1833–35) utalja. A két nagy epikus mű: *A helység kalapácsa* és a *János vitéz* jegyzetanyaga alaposan kibővül, első sorban Kiss József és Martinkó András eredményei alapján.

Pándi Pál Petőfi-monográfiájának újabb kiadása arról győz meg, hogy az irodalomtörténeti kutatások területén a „modern korban” sem nélkülözhetőek a monográfiák. Különösen klasszikusaink esetében. A filológiai, biográfiai, hatástörténeti, műfaj-történeti stb. kutatások haszna felbecsülhetetlen, ugyanakkor fennáll a veszély, hogy monografikus feldolgozás nélkül háttérbe kerül, lassan széttöredezik az egységes pályakép. Pedig legnagyobbjainkról minden korszaknak meg kell alkotnia a maga képét, még akkor is, ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy vannak a szintézisnek és vannak az analízisnek kedvező korszakok. Az utóbbi húsz év azonban nem produkált az 1961-es Petőfi-monográfiánál érvényesebb, ezt alapjaiban megingató és újra építő munkát, még erre a pályaszakaszra sem.

Ratzky Rita

Pápai Páriz Ferenc: A Glaserus-i Szent Hagyaték.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 61 l. (Gondolkodó magyarok)

Pápai Páriz Ferenc a 17–18. század fordulójának polihisztorja 1675-ben gyászbeszédet mondott Bázelen, elhunyt tanára, Johannes Henricus Glaserus felett. Glaserus a bázeli egyetemen görög nyelvet, majd bonctant és növénytant tanított, orvos volt, akit a pestises betegek gyógyítása közben ragadott el a veszedelmes kór. A búcsúztató beszédben Pápai Páriz nem üres szóvirágokkal magasztalja mesterét, hanem azokat a tulajdonságait emelte ki, amelyek példaként álltak előtte: tudomány, lelkiismeretesség, szorgalom, jóakarát. Hazatérve Erdélybe Pápai Páriz bebizonyította, hogy méltó a Glaserus-i Szent Hagyatékra.

Az itt közreadott beszéd latin nyelven jelent meg Bázelen, egyetlen ismert példányát a zürichi Stadtbibliothek őrzi. A közölt fordítás megjelent a *Nagy Géza* által összeállított Pápai Páriz-válogatásban, 1977-ben Bukarestben.

Németh S. Katalin

Pomogáts Béla: Az újabb magyar irodalom 1945–1981.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 663 l.

A felszabadulás utáni politikai és társadalmi korszakváltás irodalmának ismerői tudják, hogy tájékozódásukban mekkora hiány volt eddig egy összefoglaló szándékú, történeti igényű tabló a korról, a kísérlettevők sejtik még azt is, milyen nehézségekkel jár, miféle buktatókat rejthet a pótlás folyamata. Hiszen, ha egy-egy életmű foglalataival, egy-egy pályakép részletezőbb elemzésével rendelkezünk is, a „hosszmetset”, az „egyetemesebb horizont” régóta égető igény akár a tudomány, akár az önművelő búvárló előtt.

Pomogáts Béla vállalkozása elsősorban az utóbbi és régóta eleven igény kielégítésére szolgál, és bizonyonnyal sokáig kézikönyv marad, amelyet még vele vitatkozóan is haszonnal forgathatunk. A munka egyúttal merész tett is, közhasznú feladatvállalás. Értéke legelőbb létével mérhető. Az egyetlen ilyen *Várkonyi Nándor* (Az újabb magyar irodalom. 1942) vagy *Pintér Jenő* (Századunk magyar irodalma. 1943) hasonló szándékú vállalkozásai után; és bár ez utóbbiakat A magyar irodalom történetének 5. és 6. kötete alaposágban és a korszerűbb szemléletben messze felülmúlja, az egykorú adatokban sokszor mégsem helyettesítheti.

Ez a legújabb vissza- és körültekintő összefoglalás a régen szükséges átmenet és váltás szerepét töltheti be a tudományosabb jellegű monográfiák múltja és jövője között. A már megjelent újabb két akadémiai kötet (A magyar irodalom története 1945–1975., első és negyedik kötet), hasonlatosan a remélt továbbiakkal sem szűnnek meg ennek az egyszemélyes monográfiának célszerű értékei, hiszen hat esztendővel máris „korszerűbb” az Akadémia által egybefoglalt időszaknál. Majdhogy annyival, amennyivel Pomogáts egy új korszak kezdetét jelöli. Talán a legérdekesebbét jónéhányunk előtt.

Megnyerő igény, hatalmas munka áll az összefoglalás hátterében, a monográfus értékrendje rokonszenves, apparátusa legfeljebb bővíthető. Pomogáts az úttörő feladat lényegéből adódón majdhogy „pozitívista szemléletű”, szinte egymaga tölti be egy tudományos intézmény kurrenciáit, elemi hiányokat pótolva is kerülni látszik a sokféle oldalról feltételezhető egyéb hiányokat. A névmutatóban *Abafáy Gusztávtól Zsolt Bélig* ezernél több név található, szinte minden ez idő szerint alkotó és interpretáló író, kritikus, esztéta, irodalomtörténész (közbül az elődök: Adytól Zrínyiig), a nevek után jegyzett lapszámok mennyisége, az önálló pályaképrajzok terjedelme akár értékítéletnek tekinthető.

Egy-egy jelentős és értő elemzett írói pálya bemutatásánál (*Áprily Lajos, Csoóri Sándor, Déry Tibor, Füst Milán* stb.) az életrajzi és bibliografikus adattár a pályakép változásainak és csúcseinak megközelítéséhez harmonikusan illeszkedik: a felmutatott idézetekkel együtt az „összkép” kerek és találó egész. Bár az elemző bizonytalannal nem kevés gondot került volna el, ha a néhány valóban jellemző és értékelő mondat után csupán lexikálisan sorolta volna az elkerülhetetlen biográfiai és bibliográfiai adatokat, mint könyvében Várkonyi tette 40 esztendő előtt. Jelentősen növelhette volna a kötet kézikönyv-jellegét. Elkerülve így az „összefüggő szöveg” sokszor már kényszerű mondatballasztjait. Hiszen a kötet valóban kézikönyv, horizontteremtő alap, és elsőképp adataiban szinte a megjelenés pillanatáig naprakész. Pótolja mindazt, ami a korábbi, vagy éppen nem is létező hasonlóknak nem található.

Az átgondolt és következetes felelősségű *kalauz* első egysége a jelzett 36 esztendő irodalmi folyamatának és eseményeinek foglalatja. Ezután Pomogáts célszerű műfaji csoportosításban, találó fejezetcímekkel tárgyalja az „újrakezdés és folytatás” (1945–48), a „fordulat eredményeinek és ellentmondásainak” (1948–56), a „kibontakozásnak” (1957–68), majd „egy új korszak kezdetének” (1969–81) példás felépítésű „hosszmeteszétét”. A második, egyben tágasabb részben az írók és művek kisebb-nagyobb egységekre és ezekben pályaképekre bontott portréi olvashatók. A „mozgalmi csoportosítás” („*élő hagyományok – a harmadik Nyugat nemzedék – a népi mozgalom írói – a szocialista irodalom – a felszabadulást, majd 1956-ot követő új nemzedékek*”) utóbb újabb fejezetekre, majd egyszemélyű életpályákra bomlik végül, a „rendszer” szinte már magában is pontosan jelöli a szerző rokonszenves és tudományosan megalapozott szemléletét. A kötet akár már a „struktúrában” is túlnő az ismeretterjesztőül vállalt feladatain.

A teljesség mellett a „kisportrék” léte, a tágas horizontban a „látvány mikrovilága” is megtalálható, az összefoglaló és egyben leíró anamnézis igényéből következőn néhány mondatban azoknak a pályaképe is, akiknek műveit ma már hiába keresnénk a könyvesboltok kirakataiban. Többek között ezért is nevezhető a *kalauz* „hiánypótló műnek” (bár előzmények nélküliségében legelőbb): teljesebb teremt és legendákat oszt, „fényre hoz” még akkor is, ha a megidézés mértékeivel, jónéhány ítéletével olykor szívesen vitatkozunk. Végére a maga szükségszerűen tájékoztató jellege mellett egy-egy hasonló munka épp erre is való.

De olyan gazdagon árnyalt portrérajzokat is olvashatunk itt (pl. *Juhász Ferenc, Nagy László* és mások munkásságáról), amelyek önálló bemutatása talán a legjellemzőbb hiány akár az érdeklődés és tájékoztatás, akár a tanítás előtt. *Bori Imre* apró könyve róluk (*Két költő*. 1967) csak kevesek kezébe kerülhetett, de a megismerés út-

ján az itteni „mikromonográfiákból” mégis elindulhatunk. Bizonytalán a hasonlóan hiánypótló fejezeteknél nyílik majd később magától szinte a kötet. A fentiek mellett még *Bartalis János, Bóka László, Csoóri Sándor, Cs. Szabó László, Darvas József, Erdélyi József* és mások (a névsor bőséggel és fölösen folytatható) „madártávlatú pályaképe” Pomogáts úttörő érdeme, bár az önálló és részletes összefoglalásokat az itt olvasható „miniportrék” aligha helyettesíthetik.

Bizonytalán nem kevés hiányt és ellenvéleményt sorolhatnak majd az elemzőbb mérlegelők. Mert Pomogáts ítéletei mégsem személytelenek, nemcsak a sorok számában és az adatok felmutatásában ítélik. Szenvedély fűti, és nemcsak az ismeretnyújtás szenvedélye ez. Munkája önportré egyben, bár neve a névmutatóban nem található. Csupán szerzőként a címlapon, de munkásságára az irodalomjegyzékből is következtethetünk.

Egy-két pályakép túlzottan egysíkúnak és madárröptűnek tűnik a recenzens előtt, ugyanilyenek a határokon túli magyar irodalomra való „kitekintés”, bár korrekt jelenlétének örülhetünk. Tűnődve forgathatjuk a kötet végén az irodalmi tájékoztatót, a sokféle díjak jegyzékét és a díjazottak névsorát. Az „apparátussal” az olvasók kezébe egy állandó forgatásra méltó kalauz került. Az adattárat a recenzens szívesen egészítgetné (pl. a Kassák-díjasok felsorolásával), vitatkozna néhány sarkított megállapítással és egy-két elhallgatással is, hiszen a csend újabb legendák alapja lehet. A történelmi jelenlét, akár a történelem jelenléte a kötetben olvashatónál jobban meghatározó véleményem szerint.

A kézikönyv egésze és megjelenése mégis kivételes öröm. A szélesen alapozott áttekintés gazdag fundamentum, amelyre építeni lehet. Van mi fölött vitatkoznunk tehát. Az érdeklődőnek alkalmas tájékoztató, a témában 36 év után az első méltó összefoglalás született.

Bodri Ferenc

Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.
Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1982. 639 l.

Puskás Julianna monográfiája mérföldkő a magyar diaszpóra-kutatás történetében. A kivándorlás iránti érdeklődés, ha változó erősségű volt is, de mindenképpen régi keletűnek mondható, s lényegében az emigráció tömegessé válását követő 1890-es évektől datálható. A zavarba ejtően bonyolult jelenség különféle vonatkozásait többkevesebb objektivitással és konkrétsággal vizsgáló írások nagy száma azonban nem takarhatja el a tényt, hogy a migráció-kutatás módszeresebbé tétele és szilárd tudományos alapra helyezése iránti igény – mint arra a szerző is rámutat – csak a 60-as évektől élénkült meg. Az Amerikában feltámadó etnikai reneszánsz nyomán az amerikai magyarság körében számos, a népcsoport intézményi, kulturális életét, illetve történetét feldolgozó, elsősorban szociológikus szempontú munka született, s az amerikai tudományos életben is megnőtt a tudományos alapozású etnikum-kutatás iránti általános érdeklődés.

A kivándorlás kétpólusú folyamat, melynek integrált vizsgálatát a jelenség bo-

nyolultsága mellett épp e kettőssége nehezítette. A hazai kutatás, amely a kivándorlás történeti, gazdaságtörténeti környezetére, a „push”-tényezőkre, a társadalmi aspektusokra koncentrált – a történelmi és földrajzi távolság okán is –, elbizonytalanodott a letelepedés és az azt követő integrálódás problémái előtt; az általában részletes és dokumentatív, szociológiai szempontból autentikusabb és a „pull”-tényezőkre összpontosító amerikai vizsgálatok pedig a jelenséget előidéző történeti háttér tekintetében voltak érzékletlenebbek. Puskás Julianna nagyszabású munkája ezt az árkot igyekszik – sikerrel – áthidalni.

Ennek az eredménynek egyik legfontosabb biztosítéka, hogy a sokarcú, sokfázisú, komplikált jelenséget a *nemzetközi migráció* alakulásának összefüggéseiben dolgozza fel, s a magyar történelmi kérdéseket – mikor, hányan, kik és miért hagyták el az országot, hogyan alakult a kivándorlás folyamata több, mint fél évszázadon át – ebben a dimenzióban, folyamatos összevetésben tekinti át, aminek integráns részét képezi az emigráció nemzetiségi aspektusának hangsúlyozottan objektivitásra törő folyamatos elemzése is. Puskás Julianna monográfiájának átfogó jellegét erősíti, hogy a letelepedés és integrálódás kérdésköre mellett (munka, intézményesség, rétegződés, kultúra stb.) azt is vizsgálja, hogy a tömeges kivándorlás ténye miként hatott vissza az anyaországra, milyen álláspontot foglaltak el vele kapcsolatban az állami szervek, illetve a különböző társadalmi csoportok.

A szociológiai és a történeti szempontot ily módon egyesítő munka bevezetőjében – saját módszertanának exponálása után – a nemzetközi migráció kutatástörténetét, valamint a kivándorlás magyar historiográfiáját tekinti át a szerző. A könyv főszövege ezután három részben taglalja 60 év emigráció-történetét. Az elsőben (*Kivándorlás és kivándorlók*) az 1914 előtti emigráció kérdéseit (intenzitás, nemzetiségi megoszlás, foglalkozás, kor, nem stb. szerinti megoszlás, kiváltó gazdasági és társadalmi okok), a kivándorlás visszahatását (demográfiai, gazdasági, szemléleti, politikai, üzleti stb. hatását), az Egyesült Államok bevándorlási politikáját (a hivatalos ösztönzéstől az első részleges korlátozásokig), valamint a két világháború közötti sajátosságokat vizsgálja. A tágas, részletes és racionális történeti feldolgozást a bő nemzetközi és szűkös hazai szakirodalom fölényes ismerete és a statisztikai szakszerűség támasztja alá.

A második részben, amely a letelepedés folyamatát és történelmi környezetét elemzi, Puskás Julianna már több – elsősorban természetesen amerikai – magyar szakirodalomra, alaposabb dokumentációra, adatszolgáltatásra támaszkodhatott. A részletes vizsgálódás ennek megfelelően kiterjedhetett a letelepedés földrajzi (hol, mikor, mennyien stb.), gazdasági (munkaidő, munkabér, munkakörülmények stb.) jellemzőire éppúgy, mint szociológiai (életforma, rétegződés) és kulturális, valamint intézményi és politikai kérdéseire (egyletek, egyházak, sajtó stb.).

A harmadik rész (*Az integrálódás és konfliktusai, 1920–1940*) azt a jellegzetes és az emigráció történetében újszerű periódust teszi tudományos elemzés tárgyává, amikor a bevándorlás támogatását a korlátozás váltja fel Amerikában, s amikor a politikai létkérdések (alapjában véve az óhaza és az újhaza szövetségi hovatartozásának és politikai állásfoglalásainak ellentétessége) az amerikai magyarság életviszonyait sok ponton problematikusá teszik. A Horthy-kormányzat és az emigráció viszonyát, az egyletek átszerveződését, az „integrálódás és differenciálódás” problémáit, a másodgenerációs diaszpóra gondját és az amerikanizálódás felgyorsulását analizáló rész az ame-

rikai magyarságnak az európai fasizmusra való reagálását vizsgálva zárul le, a második világháború előestéjén.

Külön kell szólni a szinte önálló monográfiát kitevő *Függelék*ről, amely afféle kísérő kézikönyvként szolgál, s amely mind a kutatók, mind az érdeklődők számára nagyban megkönnyíti a konkrét tájékozódást. A Függelék nélkülözhetetlen adatokat, táblázatokat, dokumentumokat közöl a tengerentúli kivándorlás folyamatáról, a kivándoroltak demográfiai, társadalmi és nemzetiségi megoszlásáról, az emigráció demográfiai visszahatásáról. Kivándorlási törvényeket és utaztatási szerződéseket mutat be, részletes statisztikákat és kimutatásokat az Egyesült Államok-ba bevándorolt magyarok településeiről, társadalmi szervezeteiről, egyházi közösségeiről, templomairól, iskoláiról. Forrásközlésként mintegy két tucat különösen értékes interjú-, illetve levélrészlet társul az előbbiekhöz.

A szakemberek számára jelent nagy segítséget és útmutatást a könyv végén közölt, tárgy szerint lebontott részletes bibliográfia, mely a kérdéskörhöz kapcsolódó bibliográfiákat, a nemzetközi migráció, a beilleszkedés, az asszimiláció és az etnicitás külföldi szakirodalmát, a magyarországi kivándorlásról, illetve az amerikai magyarságról szóló referenciát, a különböző dokumentumokat, statisztikai forrásokat, levéltári gyűjteményeket és a sajtótermékeket veszi számba.

Puskás Julianna tudományos monográfiája az egész magyar diaszpóra-kutatás elé állít mértéket, s ösztönöz egyrészt saját témájának folytatólagos kutatására, másrészt – s még inkább – a második világháború utáni migráció jelenségkörének hasonlóan átfogó és komplex tudományos megközelítésére, feldolgozására.

Szkárosi Endre

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. II. 1981.

Szerkesztő bizottság: Benda Kálmán, Beliczay Angéla, Szabó Julianna, Tar Tamás. Budapest, 1982. 365 l.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye évkönyve I. kötete után negyedszázaddal jelentette meg a folytatást jelentő második kötetet. Mint a gyűjtemény jelenlegi igazgatója, Benda Kálmán előszavából megtudjuk, az évkönyv továbbra is azonos célkitűzés jegyében szerkesztődik: publikációs lehetőséget kíván biztosítani a gyűjtemény dolgozói számára, ismertetni és feldolgozni próbálja a levéltárban és a múzeumban őrzött anyagot. Ugyanakkor helyet biztosít „az egyetemes és magyar protestáns egyháztörténetnek, valamint minden olyan művelődéstörténeti közleménynek, amely az egyházak tevékenységével és a vallási felfogással kapcsolatos témát érint”.

A kötet szerzteágazó tematikájú dolgozatai között ez a szerkesztői koncepció teremti meg az egységet. A hazai reformáció történetét érintő tanulmányok (*Szűcs Jenő*: Sárospatak reformációjának története; *Csomasz Tóth Kálmán*: Szilvás-Ujfalvi Imre helye a zenetörténetben; *Szakály Ferenc*: Adalékok Szegedi Kis István és Skaricza Máté életéhez) mellett több, a magyar iskolaügyet tárgyaló mű vagy dokumentumközlés is helyet kapott (*Tóthné Polónyi Nóra*: A református egyház küzdelme önálló isko-

laügye védelmében, 1790–1848; *Miskolczy Ambrus*: Az írnutadás és a társadalmi rétegződés Erdélyben 1820–1830; *Hörcsik Richárd*: Szathmári Paks Pál levelei Franekerből).

A Közlemények és az Adattár rovat kisebb szövegközléseivel tartogat meglepetéseket. Közülük is kiemelkedik *Richard Pražák* Szenci Molnár Albert prágai kapcsolatait feldolgozó munkája, melyben egy eddig ismeretlen Szenci-elégiát is közöl, vagy *Váradi-Sternberg János* közleménye, melyben Kazinczy Ferenc iskolafelügyelői tevékenységéről tár fel új adatokat. *Bottyán János* pedig a Ráday Gyűjteményben fellelhető, a Vincze Géza hagyatékából származó Ady-dokumentumokat ismerteti.

A Könyvismertetés rovat a kötet fő célkitűzéseivel összhangban levő művek szemlészésére vállalkozik.

Az évkönyv zárórovata, a Krónika a Ráday Gyűjtemény működésével kapcsolatos jelentések–bibliográfiák mellett Domokos Pál Pétert és Fél Editet köszönti, illetve Bálint Sándortól búcsúzik.

A Ráday Gyűjtemény évkönyve hamarosan a magyar egyház- és művelődéstörténet jelentős fórumává, adatközlő bázisává válhat, ha kötetei rendszeresen követik egymást, s nem kell újabb negyedszázadig várni a harmadik szám megjelenéséig.

J. J.

Rare Hungarian and Hungary-related books of the 16th–18th century.

A bibliography of works in the Thomas Fisher Rare Books Library and the John P. Robarts Research Library of the University of Toronto. Compiled by I. L. Halasz de Beky. Toronto, 1982. 201. (Bibliotheca Hungarica Torontonensis 14.)

Magyar könyvritkaságokat és magyarországi vonatkozású munkákat vesz számba a 16. századtól a 18. századig Béky Halász Iván bibliográfiai füzeté. Két könyvtár – a Thomas Fisher Ritkaságok Könyvtára és a John P. Robarts Research Library – e tárgyú anyagát sorolja fel kronologikus rendben. A 38 tétel között szerepel Antonio Bonfini, Edward Littleton, Baróti Szabó Dávid, Berzeviczy Gergely, Bethlen Farkas, Bethlen Miklós egy-egy munkája; a füzetet néhány kötet címlapja illusztrálja.

M. R. J.

Régi Okiratok és Levelek Tára 1905–1906.

Repertórium. Összeállította és a bevezetőt írta Korompai Gáborné. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen, 1982. 261. (Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertórium 5.)

Az alcíme szerint „Havi folyóirat az irodalom és történelem köréből” mindössze egy éven át jelent meg a debreceni amatőr történész, Kardos Samu szerkesztésében. A folyóirat elsősorban történeti forrásokat tett közzé, főleg Debrecen múltjából, de vannak közöttük országos jelentőségűek is, pl. Ujfalvy Sándor emlékiratai (1854–

1855), Jósika Miklós levelei, Wesselényi Miklós naplófeljegyzései és levelei, Kossuth levelei. A forrásközlések mellett irodalmi vonatkozású tanulmányok (Jókairól, Csokonai hatásáról, a Toldiról), könyv- és folyóiratkritikák is helyt kaptak a lapban.

Az érdeklődés hiánya miatt megszűnt folyóirat repertóriumra megbízható eligazítást nyújt az elfeledett forráskiadvány iránt érdeklődők számára.

Németh S. Katalin

Robotos Imre: Utazás egy koponya körül (Karinthy Frigyes pályaképe).

Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1982. 224 l.

Robotos írói pályaképe a modern magyar irodalom e klasszikusáról a kiadó közkedvelt kismonográfia-sorozatának szerencsés darabjai közé tartozik: Karinthy pályáját a művek elemzése, az írói megnyilatkozások értelmezése és a szakirodalom szükséges felhasználása mellett a Babits által korán észrevett, jellegzetes Karinthy-attitűd vizsgálatával rajzolja meg, szemléleti-magatartásbeli egységet látva e sokszínű jelenségben. Ezt az új attitűdöt az étellel és a művészettel szembeni relativizmusban, az író valóság-szemléletének és filozófiájának kételkedéseiben látja. Részletesen taglalja e kételkedés álmóságait, miközben rámutat az abszurd és a fantasztikum nyomán kialakult életfilozófia gyökereire is. Az írói művet Karinthy tizenöt éves korában írott *Nászutazás a föld középpontja felé* című első sikeres munkájától – amely a tudományos-műszaki érdeklődés első jele volt – az *Utazás a koponyám körül* nagyszabású tényregényéig elemzi, tiszteletben tartva a belső arányokat, de a műfajonkénti tárgyalás ellenére is megőrizve az egység jellegét: külön fejezetben szól az 1912 utáni paródiakorszakról, a humoreszkekről és Karinthy jelentős novellisztikájáról is, amelyet az újszerű természettudományos érdeklődés és a freudista mélylélektan kettősségével jellemez, s nem marad ki a líra sem. Bőségesen idéz a szerző Karinthy noteszeiből, aforizmáiból, ötleteiből, figyelemreméltó kísérletet téve az általános életfilozófiából eredeztethető sajátos szabadság- és játékelmélet rekonstruálására, a szóalkotások és a dadaizmus összefüggésében. Az irodalmi és a valóságos élményanyag egyenrangúságát fölismerve, az életrajzba ágyazot-tan rajzolja meg Karinthy negatív tartalmú asszony-képének kialakulását, házasságainak és mindennapjainak történetét a 30-as évek nehéz emberi próbatételeivel együtt, amelyek a polgár és a gondolkodó Karinthy humanizmusának megszenvedett értékeit adták; külön ismerteti az *Utazás...* élményanyagát jelentő betegségtörténet állomásait a tragédia lappangó gyanújától egészen az agytumor sikeres eltávolításáig, de nem veszik el a részletekben. Robotos a Karinthy-életmű legfőbb értékeit a világkép kétségeiben, az ellentmondások ütköztetésében látja. Kötetét, amely hagyományos értelemben vett pályakép, az összefogott elemzéseknek és a biográfiának a hasznos aránya sok tekintetben tankönyvpótló kismonográfiává teszi. A művet tömör jegyzetanyag és hat lapnyi fotódokumentáció zárja.

Csapody Miklós

Rónay László: *Szabálytalan arcképek*.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 445 l.

A kötetbe gyűjtött esszék és tanulmányok közül jónéhány keltett figyelmet már a folyóiratbeli megjelenésekor: *Kosztolányi és Ady* költészetének analóg jelenségeiről szóló írása termékenyítőleg hatott az irodalomtörténeti kutatásra, elsőként vizsgáta a huszadik századi zene és irodalom kölcsönhatását; elégtételt szolgáltatott a méltatlanul elfeledett írónőnek, *Bohuniczky Szefinek*; s a *Thurzó Gáborról* szóló portréval joggal közölte azonnal újra a *Látóhatár* című folyóirat is: valóban szokatlan, szabálytalan arckép volt, a kortárs írókról szóló portrék kiemelkedő darabjai közé tartozik. (Thurzóról szóló kismonográfiája után is tudott újat, hiteleset nyújtani Thurzó emberi alakjáról, élete végén kiteljesedő novellisztikájáról.)

A kötet több mint fele *Babits* és *Kosztolányi* művészetével foglalkozik: sorrendre elemzi Babits regényeit: *A golyakalifát*, a *Timár Virgil fiát*, *A kártyavárat*, a *Halálfiat*, s végül a ritkán emlegetett *Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom* című utópisztikus regényt. Ez utóbbi elemzés Babits iróniáját, kiábrándultságát, a régi korok iránt érzett nosztalgiáját, gondolkodói nagyságát, létérzésének tragikus vonásait emeli ki. A többi regényelemzésnek is van egy-egy olyan központi gondolata, amely árnyaltabbá teszi a köztudatban eddig élő képet, s rendkívül sokoldalúan megvilágítva helyezi be a korszak szellemi képébe az elemzett művet. Rónay László valamennyi írásának egyik legfőbb érdeme a kortárs művekkel, szellemi áramlatokkal való összefüggések kimutatása, a párhuzamokra és eltérésekre való érzékeny figyelem, a széles körű irodalmi műveltség könnyed és meggyőző, élményszerűen előadott mozgósítása. Kedves költőinél: Adynál és Kosztolányinál a kapcsolódási pontok, analógiák megfigyelése, a filológiai adatok egybegyűjtése és a motívumkutatásban való hasznosíthatósága ihlette tanulmányírásra, bizonyítva olvasóinak Ady költészetének Kosztolányira tett rendkívüli hatását. Kosztolányi Ady-reviziójáról is van új mondanivalója, ismert és ismeretlen dokumentumok segítségével idézi fel azt a szellemi közeget, amelyben az igazságtalan pamflet létrejöhett, s amelynek visszhangja hosszú időre meghatározta Kosztolányi írásainak tematikáját, hangulatát, s a költő világszemléletét. Kosztolányi utolsó éveiről szóló tanulmánya az *Esti Kornél*-ciklus jellegzetességeit, motívumait, a versektől való eltéréseit vizsgálja, s Rónay Lászlónak a Kosztolányiról szóló kismonográfiájában éppen csak megpendített gondolatokat mélyíti el. A költői eszközök gazdagodását, s az utolsó évek művészi érlelődésének folyamatát fejtegeti, s számos kitűnő idézettel támasztja alá megfigyeléseit. Az *Édes Annáról* szóló munka az író emberszemléletét és a regény korabeli fogadtatását foglalja össze, a Kosztolányi színházi bírálatairól készült írás pedig a színikritikus vezető eszméit s a bírálatok ragyogó stílusát méltatja.

A Nyugat és a világirodalom című esszé szintén gazdag kapcsolattörténeti vonatkozásai miatt úttörő jelentőségű. Érdekes a *Nyugat* Petőfi-képéről szóló, a kérdés teljes filológiai háttérét feltáró tanulmány is. A folyóirat szellemiségének bonyolultságát közvetítik Rónay Lászlónak itt közzétett, a *Nyugat*-kutatásban nélkülözhetetlen eredményei is. Zenei műveltsége nélkül nem ismerhettük volna meg a huszadik századi zenei formanyelv és irodalmi nyelv alakulásáról szóló, Kodályig és Radnótiig vitt párhuzamokat kimutató tanulmányát.

A kötet címadó ciklus szabálytalan arcképeinek hősei többnyire személyes ismer-

rősei voltak az irodalmi közegeben felnőtt, édesapja révén is számos költővel, íróval korán kapcsolatba került szerzőnek. Ez a személyes közelség teszi a műelemzésekből, a művek kritikai fogadtatásából, a többi művészekhez való viszonyból és még számos vonásból összeálló portrékat mozgalmassá, élettelivé. Bohuniczky Szeffi kiadatlan naplójáról szóló tudósítása, Németh László pedagógiai elhivatottságát érzékeltető olvasmányos vallomása, Hajnal Annának az antik költészettel való bensőséges kapcsolatát feltáró tanulmánya, a már említett Thurzó-portré, valamint a Toldalagi Pál viszonylag kevéssé méltatott költészetét közelebb hozó ismertetés Rónay László esszéirői erényeinek legjavát csillantják fel.

R. Takács Olga

Rubin Péter: Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849).

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 180 l. (Irodalomtörténeti füzetek 105.)

A cím előre jelzi, hogy de Gerando Ágost életműve nem a tudomány- vagy irodalomtörténet szempontjából fontos, hanem olyan kuriózum, amely a magyar–francia kapcsolatok körébe tartozik, és amelynek kutatását érzelmi motívumok szövik át. Rubin Péter egyetemi szakdolgozatát fejlesztette tovább ebben a tanulmányban, amely végül a halála után jelent csak meg.

Megismerjük belőle a szerteágazó Gerando-család történetét, Auguste jellemét, szerény indulását, majd azt, mekkora fordulatot jelentett számára Teleki Emma grófnő iránti szerelme, amely házassággal végződött, és sorsát váratlanul Magyarországhoz kötötte. Rubin felvázolja Gerando franciaországi szellemi környezetét is, amelyben Jules Michelet és Edgar Quinet játszik jelentős szerepet. A házaspár Erdélyben telepedett le, és sokat utazott, hogy Gerando megismerje új hazáját, mivel életcéljának tekintette, hogy Magyarországot megszerettesse a francia közönséggel. Ez a kapcsolatteremtő ambíció fűtötte Gerando őszinte érdeklődésből és egzotikum utáni sóvárgásból egyaránt táplálkozó, de mindvégig reménytelenül dilettáns szinten maradó „tudományos” munkásságát. Gerando – rövidre szabott élete végén – könyvek helyett tettekkel próbált segíteni, titkos diplomáciai küldetésre vállalkozott, szeretett volna hivatalosan kinevezett konzuli állásban tevékenykedni a magyar kormány mellett, próbálkozása azonban nem járt sikerrel, és 1849 végén, nem sokkal a világosi fegyverletétel után, Gerando belehalt tüdőbajába. Néhány alkotó éve alatt ontotta magából a műveket, és nemes buzgalmát monográfusa is követte, amikor részletesen sorra véve őket, mindegyiknek különös figyelmet szentel. Attribúciós vitákban foglal állást, felderíti a forrásokat, párhuzamokat, ugyanakkor arra is utal – jóllehet minden bíráló él nélkül –, hogy Gerando magyarság-képe alapvetően romantikus, sőt hamis. A felsorolt munkák közül az *Esprit public*, magyar változatában a *Politikai közszellem Magyarhonban a francia forradalom óta* (1849) című méltó a legtöbb figyelemre, mert Gerando ebben hitelesebb forrásokra, többek között krónikákra és országgyűlési jegyzőkönyvekre támaszkodva igyekszik áttekinteni a magyar történelmet, ezért itt torzít legkevesebbet. Rubin Péter szerint ez „Gerando egyetlen valóban és maradéktalanul történelmi munkája”, bár mai fogalmaink szerint ez a mű sem mérhető szigorúan tudományos mércével.

A VIII. fejezet tárgyalja Gerando sikertelen diplomáciai próbálkozásait Párizsban, 1848–49 folyamán, amelyek kudarca után a *National* című lap belső munkatársaként írt tudósításokat a francia olvasóknak a magyar szabadságharc ügyéről.

Kétségtelen, hogy a téma fontosságához mérten túlzott terjedelemben és indokolatlanul nagy filológiai apparátussal dolgozta fel Rubin Péter a Gerando-kérdést. Ha azonban elvonatkoztatunk a tudományos értékelés szempontjaitól, és Gerandót a XIX. század egyik jellemző figurájának tekintjük, akinek két hazával összefonódott sorsa – saját ambícióitól függetlenül is – a korabeli mentalitás és a magyar–francia kapcsolatok történetére nézve számos érdekes, bár szomorú tanulságot rejt magában, akkor – más megközelítésben – hasznosíthatónak látszik a könyvben felhalmozott óriási tényanyag.

S. Kovács Ilona

Salamon Konrád: Utak a Márciusi Front felé.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 178 l. (Gyorsuló idő)

A népfront-gondolat magyarországi történetéről, a népi írók és az illegális kommunisták kapcsolatairól, főleg a diákság körében végzett munkájukról, a helyét, szerepét kereső értelmiségre tett hatásukról szól Salamon Konrád új adatokban és szempontokban gazdag könyvecskéje. A Bartha Miklós Társaság megalakulásától a Márciusi Front előestéjéig követi nyomon az eseményeket, annak a szellemi és politikai mozgalomnak a krónikáját adja, amely „a gondolkodó, néha öntudatlanul is baloldali értelmű fiatalokat” a Horthy-rendszer tudatos ellenzékévé, „a magyar társadalom népi és demokratikus átalakításának híveivé” tette. Ismert, földolgozott adatok összefoglalásán túl eddig kevésbé emlegetett epizódokat emel ki újszerűen, köztük az 1934-es tandíjreform-mozgalmat, a fiatal kommunisták „beférkőzését” a Turul Szövetségbe, a bajtársi egyesületekbe, a hivatalos diákszervezetekbe, a Debreceni Diéták szervezését, az Egyetemi Kör 1937 februári vitáját a diákmunkaszolgálat kérdéséről.

Forrásai között a korabeli sajtón és irodalmon, valamint az újabb szakirodalmon kívül archív anyagok, levél- vagy szóbeli közlések, kéziratok emlékezők is bőven előfordulnak; többek között Béki Ernő, Donáth Ferenc, Koczogh Ákos, Pollner György, Barcza Gedeon és mások publikálatlan megnyilatkozásaiból merít izgalmas információkat. A kötet szemléletmódosító tanulságai, elfogultságokat, beidegészserű értékeléseket korrigáló eredményei is számottevőek. Szerencsésen különbözteti meg a szerző a népi gondolatot mint politikai eszmét a népiség művészeti eszméjétől. Meggyőzően bírálja a népi mozgalom hagyományos osztályozását (baloldal, centrum, jobboldal) egy olyan koncepció nevében, amely szerint a népi mozgalom „a korabeli magyar politikai élet baloldalán helyezkedett el”, s amit népi jobboldaliságnak szokás nevezni, azt találhatóbb lenne „a népi mozgalom szomszédságaként” számon tartani. Az eszmetörténeti érzékenység, mely ezekből és más hasonló irányú tézisekből kiviláglik, a részletekben, a kor egyes szereplőinek, csoportosulásainak, akcióinak a mérlegelésében is figyelemre méltó körültekintésre, tárgyilagosságra készíteti és pontos distinkciókhoz, hiteles meghatározásokhoz vezet Salamon Konrádot.

Csűrös Miklós

Guram Saradze: Miklos Kisi Totfalusi da kartuli sztamba (Tótfalusi Kis Miklós és a grúz tipográfia)

Tbiliszi, 1982. 192 l.

A szerző a grúz nyomdászat kezdeteinek számos tisztázatlan kérdését tárgyalja új megközelítésben, többek között abból az alkalomból, hogy 1980-ban Dán Róbert Amszterdamban megtalálta Tótfalusi Kis Miklós 1687. évi grúz betűinek mintalapját. Saradze igazolja Kis Miklós mintájának hitelességét és egyben bizonyítja azt a már magyar szerzők által is levont következtetést, hogy a Carl Björkbom 1935. évi közlése óta Kis Miklósnak tulajdonított stockholmi és uppsalai grúz betűminták nem Kis kezétől származnak. Megtudjuk a könyvből, hogy O. Kaszradze grúz kutató erre nézve helytálló feltevését alkotott már 1973-ban, beleértve a Tótfalusinak akkor még nem ismert grúz betűire vonatkozó hipotézist. Saradze bírálja azokat a grúz kollégáit, akik máig sem tudtak leszámolni a svédországi betűminták valódiságára vonatkozó hiedelemmel.

A szerző bemutatja Arcsil királynak a grúz nyomdászat megteremtésére vonatkozó törekvéseit s ennek néhány, eddig ismeretlen mozzanatát. Érdekes ezek között a Dézsi Lajos által 1899-ben közölt, Nicolaes Witsenhez Amszterdamba intézett Arcsil-féle levél adatainak pontosítása, valamint a Dézsi által csak említett, eddig ismeretlen második levél közlése.

Saradze munkája hozzájárul a Tótfalusi Kis Miklós grúz betűi körül kialakult téves nézetek tisztázásához. Így véglegesen leszámol azokkal a nézetekkel, amelyek szerint akár az 1705. évi moszkvai grúz zsoldoskönyvben, akár az 1709-ben Tbilisziben nyomtatott első grúz könyvben Tótfalusi betűit használták volna. Neki sem sikerült azonban tisztázni, hogy az 1687. évi amszterdami grúz betűmintának Tótfalusi által metszett betűi hogyan veszték el. Néhány adalékkal mégis bővíti erre vonatkozó ismereteinket. Megtudjuk ugyanis, hogy az 1697. évben Alexandre herceg, Arcsil fia Amszterdamban járt grúz betűk megrendelése végett. Ha erre a küldetésre tíz évvel Kis Miklós munkájának bevégzése után szükség volt, akkor ennek csak az lehetett az oka, hogy Kis betűi már ekkor sem voltak fellelhetők. Némiképp ellentétes egy másik információ, T. A. Golovinnak Arcsil királyhoz intézett levele alapján, amely (a szerző szerint a Tótfalusi-féle) amszterdami grúz betűk elkészültéről tudósít 1703-ban.

Saradze jól ismeri a Tótfalusi grúz betűire, valamint ezeknek a grúz nyomdászat történetét érintő vonatkozásaira irányuló magyarországi kutatásokat és részletes hivatkozásokat közöl a tárgyat érintő publikációkra. Kitűnő áttekintést ad a téma grúz, továbbá svéd és román irodalmából, amit az érdeklődők nagy haszonnal forgathatnak.

Haiman György

Somlyó György: Megiratlan könyvek.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 488 l.

Somlyó György gyűjteményes köteteinek sorában a *Megiratlan könyvek* az ötödik; eddig összegyűjtött verseinek könyve, valamint három tanulmánykötete látott

napvilágot. Ahogy a fülszövegen is olvasható, a „*Megíratlan könyvek* az említett kötetekkel együtt Somlyó György tanulmányírói munkásságának teljességét öleli fel”.

A cím eredetéről idézzük magának az írónak a sorait az Előszóból: „*Sosem azt a könyvet írjuk, amelyiket akarnánk.* Vannak azonban csakugyan *megíratlan* könyveim is, amelyeket nemcsak meg akartam írni, hanem egy-egy kidolgozott részlet vagy vázlat erejéig meg is írtam.” Tehát Somlyónak itt most azokat az esszéit, tanulmányait, kisebb-nagyobb cikkeit találhatjuk, melyek a fenti értelemben töredékeknek számítanak, mégis, megvalósulásukban is sok érdekeset, fontosat, helyenként jelentőset árulnak el tárgyukról, s természetesen ugyanígy szerzőjükéről is.

Az öt nagyobb fejezetre oszló könyv tematikailag három részre bontható: az irodalom, a képzőművészet és a filmművészet tereumára. Mindez már eleve jelzi a költő-szerző közismert széles spektrumú érdeklődését és tájékozottságát, s az csak külön adalék, ha hozzátesszük: ezen kívül is sok mindenről szó esik még, így színházról, zeneművészetről. A tematikai felosztáshoz hasonlóan az írások is széles műfaji skálán helyezkednek el – találhatunk köztük terjedelmesebb kismonográfiát, nagyobb lélegzetű tanulmányt, esszét, irodalmi útiképeket, nekrológokat, kritikákat, filmlevelet és három beszélgetésnek a szövegét is.

Természetesen, a kötet legnagyobb hangsúlyt kapó témája az irodalom; ezen belül is *Füst Milán* személye és munkássága, hiszen az első fejezet közel 200 oldalát neki szentelte. Somlyó György *Füst Milán kismonográfiája* már 1969-ben is megjelent, az *Arcok és vallomások* sorozatban, önálló kötetként. Somlyó ezt a művét is „töredéknek” tartja, mert egy nagyobb, átfogóbb monográfiának valójában ez csak az első része, melyben elsősorban Füst Milán alakjával foglalkozik, személyes ismeretségük emlékei alapján is. Az 1969-es publikáláskor a könyvnek külön érdeme volt, hogy rengeteg anyagot tartalmazott Füst kéziratok hagyatékából – többek közt leveleket, naplőidézeteket. A műnek ez az érénye mára némileg meghalványodott, hiszen rendelkezésünkre áll, ha nem is a teljes napló szövege, de legalább egy bő válogatás belőle. Továbbra is élőnek és érvényesnek látjuk viszont Füst Milán összetett személyiségének elemzését, összefüggésben az életművel. A kismonográfiát Somlyó változatlan formában adta itt közre, de természetesen hiányzik az első kiadás képanyaga. A szerző függelékként csatolta e művéhez néhány kisebb írását Füst Milánról; így itt található egy beszélgetés Füst sok vitát kavart verséről, *A jelenésről*, egy tanulmány a *Naplóról*, megjelenése alkalmából, valamint két rövidebb közlemény.

Az irodalmi tematikát folytatja az V. fejezet, mely egyes írásokat tartalmaz: Örkeny-nekrológot, Kosztolányi Ádámról sírbeszédet; valóságos kritikákat Rónay György *A kert* című verseskötetéről, Szentkuthy *Praejéről*, de olvashatunk egyebek közt Szimonovról, Stefan Hermlinről, Semprun magyarul nem olvasható regényéről, s záróköként, Somlyó „*Mi?*” című verséről beszélgetést Domokos Mátyással. Az egész könyvből talán ez a legváltozatosabb fejezet, mely egyben jól tükrözi Somlyó ízlésvilágát, irodalomesztétikai nézeteit is; értékük is ebben a tényben keresendő; nem annyira tudományos újdonságaik, sokkal inkább sajátos nézőpontjuk miatt – Somlyó írásai-ban mindig ott érezhető a belülről való látás, a saját alkotói gondok, problémák végig-gondolása is, az adott tárgyon kívül.

A II. és III. fejezetet a szerző a képzőművészetnek szentelte, külön foglalkozva (II.) Picasso munkásságával, többek között első (1967) magyarországi kiállítása kap-

csán. E tematikából kiemelkedik a *Tárgy és keret*, valamint *A fehér felület felé* című, régebbi keletű tanulmány; mindkettő az absztrakt festészet kérdéseivel foglalkozik.

Dérczy Péter

Somlyó Zoltán: Szabadkai karnevál.

Válogatott írások. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzetet írta: Dér Zoltán, az előszót: Somlyó György. A bibliográfiát összeállította: Zsoldos Sándor. Életjel, Szabadka, 1982. 247 l. (Életjel könyvek 27.)

Somlyó Zoltán, a nyughatatlan ifjú költő, 1911. január 14-től október 1-ig alig háromnegyed évet töltött Szabadkán (ahová Pest, Fiume, Pest, Szeged, Pest kitérővel érkezett), s ez idő alatt csupán a *Bácskai Hírlapban* 172 írást (cikket, tárcát, verset, elbeszélést, színikritikát, interjút stb.) tett közzé. A *Szabadkai karnevál* című kötet ennek a termésnek felét tartalmazza; egynémely versen kívül a szerkesztő kizárólag olyan publikációkat vett be a gyűjteménybe, amelyek eddig kötetben még nem jelentek meg. Somlyó – miként Dér Zoltán megállapítja – „nemcsak újságíróként, de teljes szellemi arculatával jelen volt a Bácskai Hírlapban”. Ennek a jelenlétnek köszönhető, s ezt a szabadkai kötet ékesen bizonyítja, hogy a Somlyó Zoltánról keringett legendák (csak költő volt stb.), melyeket még a jó barátok is terjesztettek-leírtak, nem voltak igazak. A költő születésének századik évfordulóján tehát megismerkedhetünk az életműértékelésekben eddig figyelmen kívül hagyott publicisztikai munkássággal is; Somlyó művészetéről (leginkább a színházról), közéletéről, politikáról stb. vallott nézeteivel.

A kötet időrendben közli a Bácskai Hírlapban névvel vagy betűjeggyel megjelent írásokat, vállalva ezzel a heterogén képet; de előnye is van az ilyenfajta közlésnek: Somlyó Zoltán szabadkai lakozását, illetve az őt megszólalásra bíró élményeket szinte napról-napra regisztrálja. Jóllehet Somlyó is – ahogy kortársai Kosztolányitól Csáth Gézáig – a vidéki lapot amolyan „szellős gyöptérnek” gondolta, ahol „alkalomadtán bukfencezni és cigánykerekezni is lehet” (Kosztolányi), a vidéki újságírás szellemetlelket megraboló munka volt. Somlyó állta ezt a próbát: gyakran látta a színház előadásait (másnap reggel már meg is jelent kritikája), vendégművészeket köszöntött, a szabadkai mélabú és közöny okain töprengett, hadakozott a vidéki város szellemi restségét jól tűrő „urakkal”, sőt nemegyszer politikai felhangú cikkeiben magára vonta a rendőrség figyelmét is, máskor meg a klerikális sajtóval került harcba.

Itt közreadott megnyilatkozásai közül – az életmű szempontjából is ezek az elsődlegesek – publicisztikája a figyelemreméltóbb, csekély számú novellája, jobbra a „boldogtalan szerelmet” állítván a középpontba, meg sem közelíti verseinek színvonalát. Tanulmányértékű utószavában Dér Zoltán megint csak szabadkai művelődéstörténetet ír (*Somlyó Zoltán Szabadkán*), méghozzá olyan fölfedező szenvedéllyel, hogy kutatásának eredményeit az egyetemes magyar irodalom is bátran hasznosíthatja. A kötet értékét nagy mértékben növeli Zsoldos Sándor bibliográfiája (*Somlyó Zoltán a Bácskai Hírlapban*), mely a Somlyóra legjellemzőbb, de szignózatlan írások adatait is tartalmazza.

Szakolczay Lajos

Structure and Gestalt: Philosophy and Literature in Austria–Hungary and her successor states.

Edited by Barry Smith, John Benjamins, Amsterdam, [1981]. X + 348 l. (Linguistic and literary studies in Eastern Europe)

Az igényes és tájékoztató cím még magyarázatra is szorul; a hosszú szöveg a fedőlapon azt sugalmazza, hogy a tartalom Ausztria–Magyarország és az utódállamok irodalmának és bölcsészetének tárgyalása strukturális alapon, pedig a tizenegy magas színvonalú tanulmány közül egyesek csak annyiban osztrák–magyar és utódállami fejtegetések, amennyiben osztrák (Freud), magyar (Lukács) és cseh (Jakobson) tudósok nézetei kerülnek szóba. Az 'Austria–Hungary' megnevezés azon felül azt a benyomást kelti, hogy a kötet az 1867–1918-as periódust öleli fel, de a szerzők nemcsak Lukács Györgyöt, hanem pl. Karácsony Sándort (*A magyar észjárás*, 1939) és Szekfü Gyulát (*Mi a magyar*, 1939) is belevonják fejtegetéseikbe. Helyesebb lenne, ha a címlapon Austria, Hungary and their successor states állna, annál is inkább, mivel J. C. Nyíri az Ausztria–Magyarország fogalmat – különösen Robert Musil idézve – éles boncolókése alá veszi. A szerkesztő, Barry Smith, a hosszú címhez kommentárt fűz; hivatkozik a *Seminar for Austro–German Philosophy* előadásaira, amelyek célja: „to trace the origins of present-day structuralism and related movements in the thought of nineteenth-century Central Europe”, vagyis a tizenkilencedik századi Közép-Európa gondolkodásában ... amikor még nem voltak utódállamok.

A strukturalizmust természetesen mint tágabb fogalmat kell kezelni.

A címlap és a bevezetés megkérdőjelezése nem illeti a tanulmányok színvonalát és jelentőségét, mi több, a „Colloquium organized by the Seminar for Austro–German Philosophy in the Sessions 1977–78 and 1978–79” felsorolása bizonyítja, hogy a tanulmányok szerzői nagy felkészültséggel fogtak feladataikhoz. Az előadók közül hiányzik a magyar J. C. Nyíri, akitől a szerkesztő felvett egy (már beharangozott) tanulmányt: *Philosophy and national consciousness in Austria and Hungary, 1848–1918: a comparative socio-psychological sketch*.

Tanulmányában Nyíri beszámol a magyar társadalmi helyzetről a századforduló előtt, amelynek következményeként egy jellegzetes középosztályi (középnemesi) ideológia, a liberalizmus keletkezett. Ebből a gondolatvilágból fakadt Madách műve *Az ember tragédiája* és ugyancsak ez a politikai klíma befolyásolta Adyt az *Új versek* megírásánál. Ausztriában és Nyugat-Európában egy bourgeois középosztály létezett, amely merőben eltért a magyar (középnemes) középosztálytól; ez is hozzájárult ahhoz, hogy nem létezett egységes Ausztria–Magyarország. A sok nemzetiségű Magyarországon a magyarság liberalizmusa szembekerült a nemzetiségek liberalizmusával: nemzeti öntudat nemzeti öntudattal.

Magyar történeti téma található még Aurel Kolnai *Identity and Division as a fundamental theme of politics* című tanulmányában, amelyben olvashatjuk, hogy Tisza István azért ellenezte a hadüzenetet, mert félt, hogy (győzelem esetén) szerb territóriumot kebelez be a monarchia, és „még több szlávval árasztja el Magyarországot”. (Osztrák politikusoknak más okuk volt az 'öngyilkosság' ellenzésére.) Kolnai Aurél (1900–1973) nem szerepel a munkatársak listájában; egy bevezető jegyzetből meg-

tudjuk, hogy özvegye adott engedélyt a tanulmány közlésére, és néhány soros életrajza fényt vet magyar származására, vándor életére és munkásságára.

Barry Smith *The production of ideas: Notes on Austrian intellectual history from Bolzano to Wittgenstein* tanulmányának címéből kimaradt a 'political' szó, de ezt már az első mondatban helyrehozza a szerző. Ennél fogva szóba kerül a magyarosítás és a zsidókérdés, ez utóbbi a zsidók nemzetiségeken felül álló Habsburg-hűsége miatt. Az összes többi tanulmány tartalma és strukturalista módszere révén érdekfeszítő olvasmány.

Sivirsky Antal

Studia Litteraria. Tomus XX.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei. KLTE, Debrecen, 1982. 124 l., 15 t.

A huszadik kötetéhez érkezett *Studia Litteraria* legújabb számát szerzői az egyetem közelmúltban elhunyt tanszékvezető professzora, *Julow Viktor* emlékének ajánlják. Az ő irodalomtörténeti, pedagógusi munkásságát méltatja *Bán Imre* tanulmánya és *Orosz István* búcsúbeszéde is.

A *Studia Litteraria* tanulmányai Janus Pannoniustól Petőfiig ívelnek, tartalmazzanak elméleti fejtegetést, verselemzést és iskolatörténeti feltárást is. *János István* Janus Pannonius költészetével foglalkozik *A Martialis-imitáció néhány eszmei tanulsága Janus Pannonius itáliai költészetében* című dolgozatában. *Bitskey István* tanulmánya a *Manierizmus és a barokk határán* vizsgálja 17. századi prózánk stílusváltozatait. A korszak politikai és erkölcsfilozófiai elmélkedéseivel, kegyességi és hitvitázó írásokkal, *Rimay János* prózájával és a manierista levélstílussal foglalkozik. A felvilágosodás korának egyik jellegzetes képviselőjét és magyar kapcsolatait tárgyalja *Lőkös István* (*Matiya Petar Katančić* és a magyar felvilágosodás). *Tóth Bélának* a *Könyv és könyvtár XIII.* kötetében megjelent tanulmányához kapcsolódik itt közölt dolgozata, amely a 18. századi debreceni Kollégium tankönyveit értékeli. Ugyancsak a 18. századi Kollégium szellemi légköréhez kapcsolódik *Szilágyi Ferenc* dolgozata, amely Csokonai és tanító-mestere, *Háló Kovács József* Rousseau-ismeretét világítja meg. *Eötvös József* regénye, *A karthausi* értelmezéséhez szolgál új szempontokkal *Balogh Ernő* írása. *Szuromi Lajos* Petőfi verselésével foglalkozik, évszám szerint 1842 és 1844 között, címek szerint pedig *A borozótól az V. Ferdinándhoz* címűig. A dolgozat a *Jékel Pállal* közösen írt *Petőfi metrumai* (1980) c. kötetre építve metrumstatisztikai táblázatokkal támasztja alá a szerző verstani vizsgálatait.

Németh S. Katalin

Sumonyi Zoltán: Vas István.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 264 l. (Arcok és vallomások)

A népszerű sorozat harminchatodik köteteként napvilágot látott könyv a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó Vas István életrajza. Fiatal pályatársa, tisztelője, költészetének értője, Sumonyi Zoltán személyes jó viszonyban lévén a költővel, valóban vallomásos, igen közeli portrét rajzol a mozgalmas, nehéz életszakaszt megért Vas Istvánról és barátairól, társairól, képzőművész feleségéről, Szántó Piroskáról. A rokonság, a szülőföld, az iskolák, mesterek, az életpálya állomásainak számos idézettel érzékletesebbé, hitelessé tett bemutatásán kívül igen pontos, érzékeny elemzéseket nyújt Vas István legjelentősebb költeményeiről, pályaalakító műveiről, ízlésváltozásairól, versformáiról, a Vas István képviselte „ómódi modernség” valamennyi lényeges jegyéről – egy szóval nemcsak Vas fordulatokban bővelkedő életregényét ismerjük meg, hanem írájának történetét is figyelemmel kísérhetjük Sumonyi Zoltán rajongással teli, de irodalomtörténetileg is helytálló kalauzolásával. Rendkívül változatosan idéz Vas István verseiből, prózájából, interjúiból – a mozaikokból izgalmas életsors áll össze, s az életrajzi esszéregénye ismeretében is új mozzanatokkal bővíti ezt a huszadik századi magyar irodalomban jellegzetes pályaképet. Kortörténet, családtörténet, irodalomtörténet, műelemzés, stílusvizsgálat elemeit használja Sumonyi Zoltán, hogy Vas István jelentőségét, életművét, újabb magyar irodalmunkban, a modern műfordításban elfoglalt helyét sokoldalúan megvilágítsa. A kötetet gazdag képanyag egészíti ki.

R. Takács Olga

Sütő András: Gyerekkorom tükörcserepei.

Szerkesztette: Ablonczy László. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1982. 114 l.

Ablonczy László, a kötet szerkesztője Sütő András gyermekkorának emlékeit gyűjtötte össze az író regényeiből, novelláiból, esszéiből, emlékezéseiből és interjúiból. Az anyanyelv őrzése és ápolása, a szülőföld szeretete hatja át Sütő minden munkáját, aki azt vallja: „Törleszteni kell mindazt, amit másoktól, felnevelő szüleinktől, testvéreinktől, embertársainktól szívjóságban, lélekmelegítőként kaptunk a hosszú vándorútra”. Ezek a gyerekkori történeteket idéző írások adósságtörlesztésként születtek, s egy küzdelmes élet részleteivel ismertetnek meg. A poétikus szövegek közé illesztett képanyag – Sütő képaláírásaival – betekintést nyújt a mezőségi falvak mindennapjaiba, s néhány nevezetes erdélyi emlékhelyet örökít meg. A magyar beszéd „kaptáruzúgása” hallatszik, az otthonról kapott szavak szépsége fénylik fel az írásokban, melyek az író életművének háttéréről fontos adalékok.

R. Takács Olga

E kötet egészének ismertetésére ezúttal nincs szükség – a Helikonban részletesen foglalkoztunk vele –, csupán magyar vonatkozásait sorolhatjuk föl. Az amerikai szerkesztőt két közvetlen munkatárs segítette a tanulmánygyűjtemény összeállításában, akik közül *Szabolcsi Miklós*nak köszönhető, hogy a magyar irodalom jelentőségéhez méltó helyet kapott e nemzetközi együttműködéssel készült munkában. Az öt magyar szerző közül *Vajda György Mihály* és *Németh Lajos* ugyan csak utalásszerűen szerepeltethette kultúránkat – a szimbolista mozgalom fölépítéséről illetve a szimbolista festészetről írott összehasonlító jellegű esszéjükben nem vállalkozhattak többre –, munkájuknak mégis számottevő érdeme hazai szempontból, hogy fölhívják a figyelmet Babits illetve Csontváry szimbolizmusára. *André Karátson* tanulmánya már témájának megfelelően többet árul el a mozgalom magyar vonatkozásairól, érzékeltetvén, hogy a Nyugat első nemzedékének költői szabadon, de a szimbolizmus célkitűzéseinek megfelelően fordították a XIX. század második felének költőit. A hazai közönség számára e tény már jóformán közhelyszámba megy, de az angol nyelvű olvasó valószínűleg ebből a kötetből értesül először róla. Talán csak azt sajnálhatjuk, hogy Karátson fejtegetéseiből nem derül ki; Baudelaire-t nem a Nyugat költői kezdték fordítani magyarra.

Magyarul írott tanulmány hatását erősen befolyásolhatja a fordítás minősége és a szöveg fordíthatósága. *Szabolcsi Miklós* és *Pór Péter* tanulmánya csakis megerősítheti ezt az alapigazságot. Szabolcsi általános szempontot választott: a szimbolizmus és a népköltészet összekapcsolódását elemzi, Balázs Béla munkásságára hivatkozván. Nem vitás, hogy ez a leghelyesebb módszer nemzeti kultúrák külföldi megismertetésére. Nehéz lenne azonban elhallgatni, hogy a fordítás egyenetlen, s még tárgyi tévedést is eredményezett: a külföldi is meglepetéssel olvashat arról, hogy Bartók „jónéhány” operájának Balázs írta a szövegét („He is known particularly as the librettist of a number of Bartók’s operas.”). Sokkal zavartalanabban érvényesülnek viszont Pór Péter esszéjének erényei – Nádasy Ádám kiváló fordítása következtében. Bármennyire is meghatározatlan marad a kötetben a szimbolizmus fogalma, annak csakis örülhetünk, hogy Ady a költők élvonalába került, vagyis éppúgy önálló méltatást kapott, mint George, Valéry, Yeats, Eliot, d’Annunzio, Jiménez, Guillén és Bjelij. Pór Péter módszerét lehet vitatni, de valószínűnek látszik, hogy még olyan sajátosságai is vannak a megközelítésnek, amelyeket a magyar változatban hibáztattunk, de az angol fordításban már nem egészen ítélnünk el. A hivatkozások túlnyomó többsége külföldi, és egyetlen versértelmezés vagy akár összefüggő versidézet nem szerepel a szövegben. Az esszéista mindvégig a költő művészi alkatára összpontosítja a figyelmét. Hazai olvasóként talán nem helyeselhetjük ezt, de nagyon is elképzelhető, hogy az Adyt közvetlenül nem ismerő külföldivel így lehet a legjobban megsejtenni költőnk európai jelentőségét.

Sajnálhatjuk ugyan, hogy Babits nem kapott önálló fejezetet, ám el kell ismerünk, hogy e kötet így is lényegesen hozzájárulhat kultúránk nemzetközi megismertetéséhez. Egyedül az irodalomjegyzéket tartjuk meglehetősen hiányosnak s elavultnak. Gedeon Jolán, Harsányi Zoltán, André Karátson és Komlós Aladár egy-egy munkája aligha képviseli elégségesen, s főként korszerűen a magyar szimbolizmusra vonatkozó szakirodalmat.

Szegedy-Maszák Mihály

Szabó Dezső: Ady.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 59 l. (Gondolkodó magyarok)

Két tanulmányt tartalmaz a Gondolkodó magyarok sorozat Szabó Dezső-füzete: *A romantikus Ady és A forradalmas Ady* címűeket. (Egy harmadikból – ellenpontozásul – a jegyzetanyagban olvashatunk részleteket: *Ady arcához.*) Szigethy Gábor, e sorozat és e füzet szűkre szabott keretei között meg sem kísérelheti, hogy Szabó Dezső ellentmondásos egyéniségét, Ady-képének valódiságát részletesen elemezze. Azonban mindaz, amit a bevezetőben és a jegyzetekben leír, helytálló, éppen azért, mert nem fest sem fehér, sem fekete képet. Utal a Szabó Dezső-centenárium egymásnak lényegesen ellentmondó megemlékezéseire, tanulmányaira, és vállalja a felelősséget, hogy önkényesen választott ki kettőt az Adyval foglalkozó Szabó Dezső-írások közül. A kiadás legfőbb érdeme – nehezen hozzáférhető írásokat tesz elérhetővé – : elősegíti a tisztázó értékelést.

Németh S. Katalin

Szabó Dezső: Életeim I–II.

A bevezető tanulmányt Molnár Gusztáv, az utószót Budai Balogh Sándor írta. Kritérium Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 716, 498 l.

Szabó Dezső hat könyvből álló életregénye (a hatodik *élet* az 55. fejezet elején megszakadt), az *Életeim*, ezúttal a korábbiánál (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965) teljesebb szöveggel, némileg gazdagabb jegyzetanyaggal jelent meg. Az alap a budapesti kiadás volt, azonban ennek a szövegét a szerkesztő összevetette *A bölcsőtől Budapestig* (Budapest, 1944) című kötettel, valamint a szerző életében meg nem jelent szövegrész másolatával, amelyet Budai Balogh Sándor juttatott el a kiadóhoz. Szabó Dezső kétségtől legjobb műve megérdemelte a filológiai gondoskodást, a kézirat legapróbb mozzanataira is kitérő szerkesztői munkát: most már föltehetően, mai ismereteink szerint majdnem az egész áll előttünk; a megszakadt 55. fejezet ellenére is a kerek regény, amely mellé a XX. századi magyar irodalomból talán csak Kassák *Egy ember élete* című műve állítható.

Az *Életeim* bukaresti kiadása a jegyzetapparátuson kívül két; az olvasót nagymértékben segítő írást is tartalmaz. Budai Balogh Sándor a *Szabó Dezső-életrajz történetét* adta közre. Dolgozata forrásértékű, hiszen kitűnően világítja meg a sokáig kalódó kézirat sorsát, egészen a kiadához kerülésig. Molnár Gusztáv, a kötetek szerkesztője pedig *A fiatal Szabó Dezső* című tanulmányában az induló író műveit vizsgálja eszmetörténeti, filozófiai szempontból. Érdekes, hogy – főképp Fábíán Ernő és Molnár Gusztáv elemzése révén – a kolozsvári születésű író értékeire érzékenyebben mutatott rá a romániai magyar irodalomtörténet, illetve a századelő gondolkodását vizsgáló, az eszmetörténetet fókuszába vevő esszé, mint a magyarországi Szabó Dezső-irodalom.

A fiatal kutató úgy véli, hogy Szabó Dezső *mást* akarása. – ami őt nemcsak Vas

Gereben, Jósika, Kemény, Jókai, Herczeg irodalmától választja el, hanem Móricztól és Babbitstól is —, valójában „szakítás a transzcendenciákkal, az igazság, a jog, a morál, a személyiség transzcendentális szankcióival, és a társadalom, a közösség istenné emelése.” Megfontolni való, ahogyan Szabó Dezsőt Lukács Györgyhez hasonlítja, miszerint mindketten a XIX. századi klasszikusokat tekintették elődeiknek: Lukács Hegelt és Marxot, Szabó pedig „a nagy szociális forradalom ... szolgálatában” álló Auguste Comte-ot. Egyiküket sem „az elvek önmagában vett igazságértéke érdekelte, hanem valóságalkító képességük, az a mód, ahogyan közvetlen társadalmi és történelmi erővé válnak.” Szabó Dezső — hangzik a megállapítás — a reformmal szemben a forradalmat részesítette előnyben; „forradalomfelfogása nem érzelmi vagy morális, hanem ideologikus jellegű: félreismerhetetlenül magán viseli közösségcentrikus ideológiája bélyegét”. Molnár Gusztáv szerint fontosabb és relevánsabb a szinte teljesen ismeretlen fiatal Szabó Dezső, mint a köztudatot máig befolyásoló, „a heroizálások és anatómiák egyre fakuló fényétől megvilágított Szabó Dezső-kép”, s tanulmányírás közben az a fölismerés vezette, hogy „a (kulturális) folytonosság szempontjából a releváns tévedések vannak olyan fontosak, mint a releváns igazságok”. Jóllehet a tanulmány írója ismeri Szabó Dezső azon korszakait is, amelyekben „a féktelen indulatú ember erősebbnek bizonyult, mint a nagy formátumú intellektus”, úgy gondolja, hogy a nagy egyéniséget nem féktelenségei, hanem szellemisége releváns tartalmi alapján kell megítélni, és elhelyezni a XX. századi magyar irodalom- és esztétörténetében. Méghozzá az őt megillető helyre.

Szakolczay Lajos

Szabó Flóris: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa. — 1850 előtti kéziratok.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1981 [1982]. 240 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 2.)

A rendkívül hasznos sorozat, mely először 1979-ben jelentkezett a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Debrecen) anyagának bemutatásával, ha lassan is, de folytatódik.

A kötet összeállítója, Szabó Flóris röviden összefoglalja a nagyjelentőségű könyvtár történetét, majd a kéziratok leírását a leltár sorrendjében adja. Az 1322 tételt tartalmazó katalógus szerkezete: Benedictina (600 tétel), a nem bencés eredetű magyar nyelvű kéziratok — Hungarica —, (91 tétel), valamint a nem bencés eredetű idegen nyelvű anyag, a Jesuitica (631 tétel).

A magyar egyház- és kultúrtörténet számos jelentős kéziratát őriző könyvtár anyagának leírásához méltó, alapos névmutató könnyíti meg a kötetben való tájékozódást.

J. J.

Szabó János: Karl Kraus és Karinthy Frigyes. Századunk első harmadának két szatirikusa.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 155 l. (Modern Filológiai Füzetek 34.)

Komparatiztikai tanulmányt bocsátott közre Szabó János; a népszerű Karinthy és a nálunk kevésbé ismert Karl Kraus életének, pályájának, műveinek tipológiai összefüggéseit dolgozva fel. Az életrajzok, a művek, a két író világgképének, eszmevilágának, életről és művészetről alkotott felfogásának összehasonlítása, egymás mellé helyezés igen érdekes, olykor váratlan és meghökkentő analógiákat, egybecsengéseket mutat. S ily módon beteljesítik, megtestesítik a komparatiztika előfeltevését, miszerint a hasonló történelmi-társadalmi szituáció a különböző nemzetek képviselőit hasonló megnyilvánulásokra készíti.

Gyakran azonban inkább az ellentétet, a különbözőést, a másságot érezzük erőteljesebbnek – elsősorban a két szerző szatirikus írásainak természetét, valamint a nőkhöz való viszonyukat illetően. Hasonlóképpen a különbözőségek dominálnak az Embertelenség ellen című fejezetben, mely a két írónak a háborúval szemben kialakított magatartásával foglalkozik. Az azonosságok pedig olykor megmaradnak az általánosságok szintjén; nem specifikusan jellemzőek a két íróra. A szerző egyébként is gyakran elégszik meg közhelyszerű, általános jellegű megállapításokkal a mélyebb igényű elemzés helyett. Számos érdekes ötletet, gondolatot vet fel – ilyen például a nyelv problémája a két író munkásságában, mely alaposabb, részletesebb elemzést is megérdemelne. Amiként az olyan témák, melyeknek hiányát maga a szerző is jelzi – így a zsidóság és a pszichoanalízis kérdésköre – melyek egy tágabb eszme- és társadalomtörténeti folyamatba ágyaznák a jelenségeket.

Erdődy Edit

Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900).

Tardy Lajos előszavával. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 281 l.

Szabó László argentinai újságíró, író és történész (1905) a húszas évek első felében vándorolt ki Latin-Amerikába, ahol Brazíliában megtelepedve a Dél-Amerikai Magyar Hírlap munkatársa lett. Életlehetőségeik megtalálásában a kivándorló magyar családok tömegeit segítette, s kapcsolatot tartott Árpádfalva, Szentistvánfalva, Boldogasszonyfalva magyarjaival, majd Uruguayban lett újságíró. 1948 után Argentínában telepedett le, ahol kereskedelmi propagandaszakemberként, főszerkesztőként és kiadóigazgatóként tevékenykedett; a 70-es évek óta történészkedik s kutatja a földrészt magyar kulturális vonatkozásait. Munkájának eredményeként 1978-ban látott napvilágot Buenos Airesben az az adatgazdag és olvasmányos kis könyv, amely a 16. század elejétől a századfordulóig tekinti át a magyarság, pontosabban a Dél-Amerikába elvándorított magyarok gazdag, nemegyszer mesébe illően kalandos történetét. Kötete ily módon tömör, színes mozaik foglalta a Magellán-expedíció magyar tagjának, a Mohács utáni idő perui magyar konkviztádorainak történetétől a 48-as emigráció argentinai emigránsáig, a háromszéki Czetz Jánosig, aki Klapka tábornoka volt, s hadsereg-

szervezőként kapott szobrot Buenos Airesben. A kötet legszínesebb, adatokban gazdag fejezetei a dél-amerikai magyar múlt hőskorának nagy alakjait, a selmecbányai, komáromi, győri, kolozsvári születésű magyar jezsuita misszionáriusok tevékenységét eleveníti fel a 18. század végéig, a rend kiutasításáig. Rátkay János, Koncság Nándor geográfus és térképkészítő jezsuiták élettörténete mellett bőven idéz főbb munkáikból és missziósjelentéseikből, nagy teret szentelve Orosz László alakjának, akiről Szabó drámát is írt. Színes dolgozat szól Szalay Lőrincről, a korai argentin folklór egyik legnagyobb balladahőséről, Alceu Wamosynak, a modern brazil líra nagy alakjának családtörténetéről s Magyar László Afrika-kutató három dél-amerikai esztendejéről is. Külön írás foglalkozik Debály Ferenc József zeneszerző alakjával és munkásságával: a 19. század első felében ő volt az uruguayi és a paraguayi nemzeti himnusz szerzője. A legterjedelmesebb tanulmány Czetz János tábornok munkásságát idézi fel, hosszan idézett emlékirata alapján rekonstruálva az akkori argentinai magyar emigráció tevékenységét és létvizonyait. A könyvhöz *Tardy Lajos* írt a szerzőt bemutató és forráskutató munkáját értékelő előszót.

Csapody Miklós

Cs. Szabó László: Alkalom.

Esszék irodalomról, művészetről. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 604 l.

Cs. Szabó László a Nyugat második nemzedékének jelentős írójaként, esszéistájaként számontartott szerzőként távozott 1949-ben Magyarországról, s vált a nyugati magyar irodalom egyik meghatározó személyiségévé, több műfajban vezető és sokat publikáló alkotójává. Csaknem húsz kötete jelent meg Nyugat-Európában, de e könyv megjelenéséig Magyarországon csak néhány tanulmánya látott a hetvenes éves végén napvilágot. Híre azonban eljutott a huszadik századi irodalomtörténettel foglalkozók körébe, s egyre többen sürgették, hogy írásaiból a hazai olvasók is megismerhessék a legjellemzőbbeket. Így került sor az *Alkalom* című kötet kiadására, mely Cs. Szabó László változatos tematikájú esszéiből ad ízelítőt, a közölt huszonkilenc írás ugyanis csak kis hányada esszétermésének.

Elsősorban művészeti, művelődéstörténeti tárgyú írások gyűjteménye a kötet, de néhány jelentős magyar irodalomtörténeti esszét is megtalálunk benne, ezek közül a legfontosabb *A magyar költészet századai* című tanulmány, amely eredetileg egy francia nyelvű magyar költészeti antológia elé készült 1961-ben.

Az Ómagyar Mária-síralomtól az 1960-ban született Pilinszky János versekig mutatja be a magyar lírát a külföldi olvasóknak személyes, vallomásos hangon, meggyőző érveléssel a legfőbb értékek kiemelésében. A kevés magyar tárgyú írás közül kiemelkedik még a Zrínyi Miklósról és Mikes Kelemenről szóló *A félhold jegyében* című esszé, melyet egy angol nyelvű magyar irodalomtörténeti könyv ihletett. De bármiről írjon is Cs. Szabó László – igen tág szellemi világot érzékeltetnek írásai –, a magyar vonatkozásokat mindig kiemeli, minden lehetséges párhuzamra felhívja a figyelmet, Cs. Szabó László stílusa – melyről már 1942-ben Németh László a legnagyobb elragadtatás hangján írt – az 1960 és 1980 között született esszékben még érettebbé, elmélyültebbé

vált, évtizedek tapasztalata épült be műveltséganyagába. A személyi hitel, a tárgyi tudás, a friss élmények, a követett eszmények birtokában művészi szinten tudja közvetíteni mindazokat az értékeket, melyeket áhítattal, nyitottan és másokat is tanítani kívánó módon vesz számba. Legyen az egy Brook-rendezés, Matisse-kiállítás, irodalomtörténeti munka kritikája, T. S. Eliot-ra való emlékezés, vagy számtalan utazása közben szerzett útiélményeinek megörökítése. Nem véletlenül volt a könyv fogadtatása rendkívül meleg, hiszen – amint Béládi Miklós írta – valóban páratlan, egyedülálló panoráma tárul ki előttünk Cs. Szabó esszéinek olvasása nyomán. Csillapíthatatlan szellemi étvágyát képes olvasóira is átsugározni, érdeklődésünket felszítani, szellemi irányítását nemcsak a nyugati magyar irodalom művelői fogadták el, a hazai olvasót is meggyőzik érzellemmel és értelemmel teli, humanista közvetítő „alkalmi”.

R. Takács Olga

Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*.

Függelék: Cs. Szabó László írói munkássága 1949–1981. Piazza-Hunyor Katalin közreműködésével összeállította Czigány Lóránt. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1982. 377 l.

Cs. Szabó László új könyve – egy majd húsz év előtt írott esszé címét homlokára tűzve – önéletrajzi írásait fogja egybe. A könyv „fülén” elárulja, az összes többi írás a címadó emlékezés „gerincére tapad”, s azt is, hogy annak születése után „még jobban lehűlt az árnyék, olykor már a halál sarkvidéki szele süvít át rajta”. Az összefoglaló szándék kétségtelen: a *Hűlő árnyékban* példázat gyanánt készült, egy kalandos – kultúrákban, irodalmakban, történelemben kalandozó – író győzelmeit és vereségeit mutatva öngazolásként. Az öngazolás ekként értendő: ilyen munkával, eddig jutottam; s egy valamit sugall: ítélje meg az olvasó, hogy meddig. Cs. Szabó László mást se tett: különböző időkben és különféle alkalmakra írt esszéit (indíttatásról, szellemi családfájáról, gondolkodásmódjáról, politikai állásfoglalásáról tanúskodó megnyilatkozásait) formálta könyvvé. A könyv, hihette ezt biztosan?, egész lett, a részek kiküzdötték a maguk rendjét.

Mindehhez azért valami hozzásegített: a lineárisból alakuló szerkezet. Ha leegyszerűsítve is, ennek két végpontja: a kolozsvári gyermekkor s a nyolcadik évtizedéhez közeledő író baljós, a világ „furcsaságainak” csöppet sem behódoló számvetése.

A *Hűlő árnyékban* azért is fontos könyv, mert benne az esszé megannyi formája nyomon követhető. A történesekben gazdag életút a megnyilatkozási (mű)formák tekintetében is becses: értékét a villódzás adja – önéletrajzi, novellisztikus fölépítésű esszéektől (*Gyermek Kolozsváron, A felsült titkos ügynök, Puska, kötszer, kucsma*) a meleg színnel fölvázolt, „érzelmes” városrajzig (*Város a század elején* – Kolozsvárról van szó. Sz. L.), egy megrázó előadás kapcsán írott, a „virtuális Magyarország” létét is bizonyító helyzetértékeléstől (*Magyar író az emigrációban*) a különféle alkalmakkor – nagyrészt hangfelvétellel – készült, de az író által később mindig javított-bővített interjúkig (*Magyar író Angliában* – Válasz Siklós Istvánnak, *Vérző Fantomok* – Beszélgetés Mezei Andrással, *Kint és bent* – Beszélgetés Békés Gellérrel, *Távolsági beszélgetés* Hegyi Bélával, *Azért is!* – Három beszélgetés Urbán Györggyel).

Korábbi interjúkötetében (*Két tükör közt*, 1977.) Cs. Szabó László már bebizonyította, hogy mily pontos kérdező, és – ha őt faggatják – válaszoló. Mert Cs. Szabónak is, akárcsak író társainak, egyetlen élete van, a régi és új beszélgetések közt van némi átfedés, azonban az ismétlések sohasem zavaróak.

Az interjúk az önéletrajzi fogantatású esszéket hitelesítik, am azok meg a légkörrel árulnak el egyet s mást, melyben az írások születtek. Nem ritka az egymásba fonódás sem. Az író, kérdezői segítik kitérő mozgását, megnyílik, vallomássora: élettörténet. Anglia tiszteletben tartja az idegeneket, Cs. Szabó úgy véli, „ez a légkör a leghatékonyabb gyógyszer a kontinensen szokásos és Közép-Európában kötelező zseni-kultusz ellen”. Evvel magyarázza meggyökerezését Londonban. (Magyar író Angliában.) Mezei Andrásnak válaszolva, a külföldi magyar író szívósságáról beszél, szembeállítva eme különleges fantomot Krúdy fantomjaival: „Az övéi közül sokan öngyilkosok és öngyilkosjelöltek. A mieink, kevés kivétellel, átkozottul teherbírók”.

Úgy látja, hogy a nyugati magyar író „fantomvilága” pozitívum, hiszen kiszélesíti irodalmunk életterét; „a világrészekre szétterített nagy szórványinak” közös őst Mikes Kelemenben véli fölfedezni: „Mikes a világirodalomban igényelhet magának egy szögletet s olyan nyelv művésznünk, akinek egyetlen során se fog a rozsdá.” (*Vérző Fantomok*) A Békés Gellérttel készült interjú (*Kint és bent*) az író első magyarországi látogatása után készült; a *Dickens napló* hazai közlésével Cs. Szabó „előtt is fölemelkedett saját elvi sorompózárja” (ugyanis korábban azt vallotta: nyugati magyar író csak akkor menjen haza, ha művét-műveit otthon már elfogadták). Sopron lenyűgözi, Nagycenk – Széchenyi István kriptájával – megrendíti, Győrtől Szolnokig, Pannonhalmától Esztergomig ízlelte a hazai táj (és művelődés) levegőjét. Itthon előadhatott a Képzőművészeti Főiskolán, s fölmérhette, hol tart a magyar irodalom fiatalabb nemzedéke.

Hegyi Bélának feleli: „Tizenötmillió magyar egyesülése határok felett egy virtuális szellemi hazában ma is a szájakon van, tettekben alig-alig.” Részben ismételve korábbi – majd négy évtized előtti gondolatait, miközben a tisztességes párbeszédet óhajtja, kritikáját is közli: „Egy népnél sem vagyunk alábbvalók, sem a nagyvilágban, sem Közép-Európában rendelt helyünkön, a számtalanszor felépített hazában, legyen hát köztünk a dialógus is egyenes, félelem nélküli, egyenlő értékű, lojális.” (*Távolsági beszélgetés*) Urbán Györggyel (*Azért is!*) háromszor ült a mikrofon elé. Nyílt szókimondása álláspontját tükrözi: „Én az Árpád-kori ország tagjának érzem magamat, szabad közmagyarnak, területbelileg nem tudom s holtig nem fogom beérni kevesebbel...” Az országot nem csonkának, hanem megcsúfoltnak mondja, úgy véli, a „fekete múlt” – „amely sem jobb, sem rosszabb más bűnöző népek múltjánál” – nem ok arra, hogy magunkat tovább mocskoljuk. Szól, régebbi verseiben is tükröződött, félelemérzetéről, megkülönböztetvén a „kinti szorongást” az „egyidejű hazai réműlettlől”. A kettős nyitottság okán – nyitottság a civilizált Nyugat és saját népünk felé – egymás mellé sorolja Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Weöres Sándort, Nagy Lászlót, Csoóri Sándort, Tamási Áront. S magát is e raj egyik tagjának tudja. Az Urbán Györggyel folytatott beszélgetés – középpontjában: irodalom, magyarság, egyetemes-ség, műveltség, közélet, történelem, politika – hatol talán a legmélyebbre, s akarva-akaratlanul bizonyítja, hogy Cs. Szabó László nem csak kényes ízlésű irodalmár, a szépség búvárlója, hanem a társadalom dolgaira érzékeny, morális lény.

A *Jegyzetek* fölvilágosítást adnak az írások lelőhelyeire, és – rövid életrajzzal –

bemutatják az író faggató riportereket. Kitűnően eligazít az életműben Czigány Lóránt bibliográfiája: *Cs. Szabó László írói munkássága, 1949–1981*. A bibliográfiát név- és tárgymutató egészíti ki, melynek rendszere: „konceptiója és elrendezése a British Library katalogizálási elveit követi.” Ritka az a könyv, mely „főanyagához” méltó *Függelék*et közöl, a *Hűlő árnyékában* ilyen munka.

Szakolczay Lajos

Szabó Lőrinc összes versei I–II.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Domokos Mátyás munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 717, 821 l. (Magyar Remekírók)

A Magyar Remekírók Szabó Lőrinc összes költeményeit közreadó két kötete a költő verseinek eddigi legteljesebb s egyben legterjedelmesebb gyűjteménye. A válogatás első része a Szabó Lőrinc életében megjelent verseket, a kötetek kronologikus rendjében közli, a második részben, a Függelékben a költő életében csak napilapokban és folyóiratokban megjelent versek és a hagyatékából előkerült költemények szerepelnek, valamint a Föld, erdő, isten (1922), a Kalibán (1923), a Fény, fény, fény (1926) és A Sátán Műremekei (1926) első kiadásának szövegei. A posztumusz szonettek kötetét, a Szavakkal nő a gyászt is a függelékbe sorolta a szerkesztő, szöveggondozó Domokos Mátyás, melynek összeállítása, koncepciója nem a költőtől származik.

Szabó Lőrinc műveinek bibliográfiájával, a költő életrajzi adataival és a versek mutatóival zárul a kötet.

M. R. J.

Szalai Anna: Csereforgalom.

Magány és közösség Déry Tibor regényeiben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 182 l.

A XX. század egyik legmozgalmasabb magyar írói életútját, termékeny életpályáját monografikusan még nem dolgozta fel a kortárs irodalomtörténet, de sokan foglalkoztak a gazdag életmű egyes periódusaival, egyes alkotásaival. Ungvári Tamás megírta Déry Tibor életrajzát, s a szinte felmérhetetlen mennyiségű tanulmány, riport, cikk, műelemzés mellett könyvterjedelmű munkák is keletkeztek már az életmű jellegzetességeiről, a modern magyar prózában betöltött szerepéről. Szalai Anna négy regényt vizsgál meg az emberi kapcsolatok ábrázolásának szempontjából, s a hősök közötti „csereforgalom” alakulását követi nyomon *A befejezetlen mondattól* a *Feleleten* és a *Niki* című regényeken át a *G. A. úr X-ben* című munkáig. Ezekben egyetlen ívként rajzolja meg a bennük ábrázolt magány és a közösségben való föloldódás problémakörét. Az emberek közötti, az ember és társadalom, a tér és idő, a valóság és az álom közötti kapcsolatok kimutatására vállalkozik az egyes regényeken belül, s a művek között. A családi kapcsolatok, a szerelem, a mozgalmi szálak, a barátságok, párhuzamok, érint-

kezési pontok kitapintása, s többnyire kudarccal végződő emberi viszonyok feltárása, az egyes főhősök aprólékos jellemzése érzékeny elemzői munkát kívánt, s Déry világnak pontos ismeretéről tanúskodik. Számos összefüggést fedez fel, sok új szempontot talál a művek megítéléséhez, kitűnően mutatja be a szereplők kortól függő meghatározottságát, a történelem emberformáló szerepét, s Déry emberábrázoló művészetét, tudatosságát. A *Niki* és a *G. A. úr X-ben* elemzésében legtermékenyebb Szalai Anna vizsgálati módszere, s a már sokszor elemzett, magyarázott művekről az egyetlen szempont alkalmazásával tud újat mondani, illetve meggyőzően bizonyítja a regényről kialakított megállapításokat, a művek drámaiságát, tragikus történelmi korszakok hiteles kifejeződését e regényekben. Az elemzések hasznosítják az új poétikai kutatások eredményeit, további vizsgálódásokra ösztönöznek a Déry-életmű többi alkotásával kapcsolatban is, az író más, az emberi kapcsolatokkal egyenértékű fontos mondanóiról (a hatalom, az erkölcs stb. kérdéseiről). A szerző nem vállalkozott a novellisztika, a más típusú regények, más műfajok elemzésére, még utalások formájában sem.

R. Takács Olga

Szalatnai Rezső: Két hazában egy igazsággal.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 530 l. (Nemzet és emlékezet)

Szalatnai Rezső a szlovákiai magyar művelődéstörténet és irodalom első két korszakának egyik legkiemelkedőbb jelentőségű alkotója. Az 1920-as évek első felében induló pályája a magyar kisebbség legkritikusabb évtizedében, az ún. „másodvirágzás” idején (1938–1948) teljesedett ki. E korszak hiteles megidézése kötetének anyaga. A *Kisebbségben és igazságban* című rész, publicisztikájának a Szlovák Állam éveiben keletkezett legjavát gyűjti egybe (amelyet 1970-ben a pozsonyi Madách Kiadó önálló kötet formájában is megjelentetett); ehhez illeszkedik a múltból a történelmi emlékezeten át kirajzolódó nemzeti tudat problémakörét boncolgató jegyzetek, naplórészletek válogatása *Nemzet és emlékezet* gyűjtőcím alatt. A Magvető Kiadó szerkesztői – igen találóan – ez utóbbiról nevezték el új könyvsorozatukat.

A fasiszta Szlovák Állam időszakában a kisebbségi magyar írók minden körülménnyel dacolva az antifasizmus és a vox humana hűségesei maradtak. Az Anschluss baljóslatú napjaitól a náci terror alóli fölszabadulásig, majd a kollektív jogfosztottság keserves időszakának lezárultáig a kisebbségi írástudó – akár Szlovákiában, akár Magyarországra telepítve – a demokrácia szószólója maradt. A Győry Dezsőtől származtatható vox humana gondolatkörének legnagyobb formátumú alkotója Fábry Zoltán volt, igazolója azonban Szalatnai Rezső nemzedékének maroknyira fogyott írotársadalma. Munkásságuk a bizonyosság, hogy a polgári demokratikus Csehszlovák Köztársaságban kiformalódott emberi hang eszméje valóságos hatóerővé vált a fasiszmus szorongató éveiben.

Az író maga nevezi „morális monológoknak” írásai műfaját, mert valamennyi cikke az ember el nem pusztítható, igazságos és méltó – önmaga emberségébe vetett – hitét példázza. Eszerint Szalatnai írásainak legközelebbi rokona Fábry Zoltán harcosabb természetű publicisztikája, amit ő az „antifasizmus műfajá”-nak nevezett.

Hogy népét megtartó és fölemelő igazságait elmondhassa, Szalatnai majd minden esetben a múlthoz fordul. Ebben a korban ez természetes is, hiszen a fasizmus éveinek szennyes napi aktualitásaival szemben csakis a történelem lehetett a gondolkodó-alkotó elme területe. Az általa fölidézett múlt azonban mindig példaadás. Akár városokról – főként szeretett Pozsonyáról –, akár emberekről, az európai és a magyar szellem kiválóságairól szól, az emberi gondolat képviselőinek humánumpéldáját látatja, amely mértékadó lehetett a fölzavarodott kor értéktévesztéseinek örvénylésében. Múltföltése így azután túllép a védekező természetű példaidézésen is, a korparancs megfogalmazása lesz. Szólása pedig – a politikai közeg szorító markában – a „fentebb stilű” képes beszéd.

Hangja akkor csap át éles jalkiáltásba, amikor 1945 tavaszától a szlovákiai magyarság egységes büntetése következik el – a fasizmus vádjának ürügyével. A kötetbeli cikkanyag két korszakának (a fasiszta Szlovák Állam és a kollektív jogfosztottság) egymásra következése rajzolja ki Szalatnai Rezső sorsképletté összeálló mondandóját: azt a magyarságot büntetik egységesen a fasizmus vétkéért, amely tiszta tudott maradni a germán mintákat klerikális elemekkel ötvöző szlovák fasiszta diktatúra alatt. S mindenek ellenébe – kötete második egységében – az önbecsülést, az éltető tartást, a megmaradást szolgáló nemzeti öntudatot állítja, mint emberség és magyarság közös alapját. Így talál egymásra a közép-európai szellem közegében az egyetlen járható út: humanitás és magyarságtudat.

Mezey László Miklós

Szamosi József: Írások – vallomások.

Aurora, München, 1982. 234 l. (Aurora Könyvek)

Szamosi József tanulmánykötete három ciklust foglal magába: az elsőben, a legterjedelmesebb ciklusban tanulmányait és bírálatait közli, a második – ahogy címe is mondja – *Alkalmi írások* gyűjtőhelye, a harmadik részben (*Vallomás versekről*) a szerző egy-egy kedves líra-élményét meséli el. Szamosi írásainak nagy része nyugati magyar lapokban és folyóiratokban jelent meg először, s noha így egybefogva tükrözi az író értékszemléletét és gondolkodásmódját, túlságosan érződik rajtuk az alkalmi jelleg. Különösen „verselemzéseiről” mondható el, hogy csupán hangulati rögtönzések, a kiválasztott költemények – *Virág Benedek: Békesség-óhajítás*, *Arany János: Fiamnak*, *Vajda János: Őszi tájék*, *Babits Mihály: Karácsonyi ének*, *Erdélyi József: Reggel* stb. – gazdagabb megközelítést-kibontást érdemelnének. Így nálunk kevésbé ismert költők (például Harsányi Lajos) értékei is könnyebben megvilágosodnának.

Általában kedveli a vallomásos hangot, köszöntői, búcsúztatói olyan esszék, melyekben az író (a művész) s az életmű főbb vonásai domboríttatnak ki. Ha felsoroljuk, hogy kik állnak közel hozzá, értékítéletére is rámutathatunk: Móra Ferenc, Kodály Zoltán (*A szimbolikus opusz*), Dsida Jenő, Sinka István (*Element a fekete bojtár*), Ádám György, Mécs László (*Vissza a csendbe*), Márai Sándor (*Az igehirdető író*), Mikses Imre (*Bajvívóként forgatva tollát*), Bálint Sándor, Kovács Imre és mindenek előtt Erdélyi József. A népi irodalom (*Curriculum vitae*e szerint már fiatalon Ady, Szabó

Dezső, Móricz Zsigmond és később Németh László eszmei vonzásába került) éppúgy foglalkoztatja, mint a katolikus irodalom vagy a nyugati magyar literatúra egy-egy nevesebb alakja.

Szamosi József érdeklődése a régmúltra is kiterjed; sőt az irodalmon túl a magyar művelődés egyéb ágazataira (színház, népzene, művészettörténet) is. (*Szent László a magyar költészetben, Emlékezés Faludy Ferencre, Bánk bán a színpadon, A nemzeti önismeret útja – A Magyar Népzene Tára I–II. kötete, Magyar zarándoklatok Mária-zellbe, A Nádasdy fogadalmi tükörkép története* stb.) Irodalomtörténeti újságnak hat az a portrévázlata (*Adalékok a „Holnaposok” történetéhez*), amely az emlékiró Dutka Kálmánt, a költő „jó megfigyelő és kitűnő memóriájú” fivérént mutatja be. Egy-egy nyugati magyar antológiáról, évkönyvről ad hírt a *Külhoni szövegtár* és a *Hiteles mérleg* című írás.

A kötet központi alakja: Erdélyi József. A könyv terjedelmének szinte egyharmada az ő életművével foglalkozik: portrévázlattól a verselemzésig, születésnap-i köszöntőtől a búcsúztatóig, számtalan megközelítésben és formában. Szamosi úgy véli, hogy Erdélyi lírája a magyar költészetben még nem kapta meg azt a helyet, ami őt megilleti. A „rosszalló, rosszszívu vélekedések” vagy a hallgatás ellensúlyozására születtek a fenti írások. A tanulmányíró jól ismeri portréalanyát, szól az életútról, a költő eredetiségéről, verseinek dallamvilágáról, az eltorzított versekről, kétes szövegekről és cáfolja azt a véleményt, mely Erdélyi műveletlenségét hirdeti. Hangsúlyozza: „az antiszemizmus Erdélyi Józsefnek nem valamely veleszületett, eredendő bűne”, s azt is, hogy „élet és mű nem okvetlenül alkot olyan elválaszthatatlan egységet, mint pl. Zrínyié vagy Petőfié.” A *Halva halhatatlan* című búcsúztató egyben Szamosi József véleményét is összegzi: „a magyar költészet egén egy állócsillaggal több ragyog.”

A tanulmánykötet első és hátsó „fülén” a szerző életrajza (irodalmi munkássága) olvasható.

Szokolczay Lajos

Szántó Piroska: Bálám számara.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 272 l.

A magyar irodalomban is, a világirodalomban is közismert, megszokott jelenség, hogy írók, költők pályájuk második felében megírják emlékeiket, megörökítik életük legjelentősebb eseményeit, találkozásait; portrékat készítenek pályatársaikról. Az utóbbi évtizedben a magyar könyvkiadás is számos ilyen memoárkötettel, önéletrajzi regénnyel, interjú- és vallomáskötettel gyarapodott. Ritkábban fordul elő, hogy más művészeti ágak képviselői is megírják emlékeiket, s az pedig egészen ritka, hogy ne csak az emlékek különlegességével, szokatlan élményekkel hívják fel magukra a figyelmet, hanem valódi írói erényeikkel is. Szántó Piroska emlékeinek, útleírásainak, pályatársakról készített portréinak folyóiratbeli közlésekor az olvasók, kritikusok felfigyeltek a festőné szépirodalmi képességeire, írásainak elevenségére, cselekménybonyolítására, sajátos humorára. Első kötete a folyóiratban már megjelent emlékezéseket, interjúkat, rádióban elhangzott beszélgetéseket, a férjével, Vas Istvánnal közösen tett utazásokról

készült útleírásokat tartalmazza. A kötetet a kritika osztatlan elismeréssel fogadta, valamennyi kritikus kiemelte szokatlanságát, szókimondó őszinteségét, stílusának láttató erejét, sokoldalúságát. Nemcsak élvezetes olvasmány, fordulatos, izgalmas kalandok, útiélmények, rendkívüli életsorsok bemutatása, hanem az elmúlt évtizedek szellemének rendkívül erőteljes, jellegzetes lenyomata is. Férje és saját művészi pályájának alakulása, a társművészetekkel való kapcsolataik, a modern képzőművészet magyarországi térhódítása kortörténeti dokumentumként is fontos adalék a háború utáni évek művészetének kibontakozását kutatók számára. Ugyanilyen szerepe lehet az ötvenes évek művelődéspolitikáját, szellemi életét, valamint a napjaink modern művészetének befogadását feldolgozó történészek, irodalomtörténészek és művelődéstörténészek átfogó tanulmányai, áttekintései számára is. A legjobb memoárok között tarthatjuk számon, nemcsak információanyaga, vizuális befogadóképességünk tágítása, magasrendű ismeretterjesztő funkciója, hanem a megformálása, a művészetbe vetett hit sugárzása, többlete révén is. A kötetet a művészno rajzai és jellegzetes festményei illusztrálják.

R. Takács Olga

H. Szász Anna Mária: *A 20. századi családtörténeti regény.*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 200 l. (Modern Filológiai Füzetek)

Amennyire népszerű műfaj a családtörténeti regény – köznapiasan: családrégény – annyira kevés monografikus feldolgozást, irodalomelméleti és irodalomtörténeti összegezést olvashatunk róla. Ezt a hiányosságot pótolja H. Szász Anna Mária könyve. A szerző, mint bevezetőjében írja, lemond a teljesség igényéről – hiszen ez beláthatatlan mennyiségű anyag feldolgozását vonná maga után. Olyan műveket választott tehát, melyek „valamilyen szempontból lényeges, jellemző és a műfaj többi képviselőihez képest új vonással egészítik ki a családtörténeti regény többé-kevésbé egyfajta „pattern”-t követő modelljét.”

A szerző az első fejezetben kísérletet tesz a műfaj meghatározására, s elhatárolására a regény többi alfajaitól. Ez nem könnyű feladat, hiszen a nemzetközi szakirodalom nem egységes ebben a kérdésben. Majd részletesen ismerteti a XX. századi családtörténeti regény történeti előzményeit és műfaji sajátosságait. Ez utóbbi tárgyalásánál a tematikai jellemzők mellett felhasználja a regényelmélet újabb eredményeit is; s ezek figyelembevételével elemzi – többek között – az elbeszélőfunkció változásait, valamint a regények időkezelését.

A tulajdonképpeni elemzéseket tartalmazó, legvaskosabb fejezet a Társadalmi mozgástendenciák ábrázolása a családtörténeti regényben címet viseli, s egyben megjelöli a vizsgálódás gondolati-tematikai tengelyét is. A szerző részben kronologikus-történeti, részben pedig irodalmi zónák (Nyugat-Európa, Kelet- és Közép-Európa, Észak-Amerika) szerinti megoszlásban elemzi a választott műveket. Az olyan ismert, népszerű művek, mint Martin du Gard *Thibault családja*, *A Buddenbrook ház* és a *Forsythe Saga* mellett H. Szász Anna Mária olyan, kevésbé ismert műveket is vizsgálódása körébe von, mint például Duhamel: *Le Chronique des Pasquier* című regénye, vagy, a Polgárosodási tendenciák Kelet- és Közép-Európában című fejezetben Joseph Roth *Ra-*

detzky-indulója, és Tormay Cecile szinte teljesen feledésbe merült műve, *A régi ház*. A könyv egyik érdeme, hogy újra felfedezte ezt az irodalomtörténet számára nem érdektelen, s kortörténeti dokumentumként is fontos művet.

Az utolsó fejezet a „Szocialista családtörténeti regényt” illusztrálja Willi Bredel és Fejes Endre regényeivel. Talán vitatható, hogy a hajdan sok vihart kavart *Rozsdámető* mennyiben meríti ki a műfaj kritériumait; gyanítható, hogy a satíra éle nemcsak a bemutatott társadalmi jelenség, a „hábetlerizmus”, hanem a hagyományos családtörténeti regény felé is vág, s így paródia-jellege is van. Ettől függetlenül azonban érdekesen egészíti ki a könyv által feldolgozott gazdag, sokrétű anyagot.

Erdődy Edit

Szeberényi Lehel: Arcok a folyó tükrében.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 429 l.

Számos folyóiratban közzétett íráson kívül Szeberényi Lehel társadalmi és satirikus regényekkel van jelen 1950 óta a magyar irodalomban, sajátosan fanyar derűvel és iróniával szemléli és ábrázolja a környező valóság fonákosságait. Ebben a könyvben szűkebb hazájáról, a Duna-kanyarról közli – a ciklus-cím is érzékelteti: Egy Duna-ág regénye – történelmi és földrajzi ismereteit színesen, olvasmányosan, valóban regényes formában. Szerepelnek a kötetben vízi emberekről készített pillanatfelvételek, túra-napló, emlékforgácsok, jeles napokat megörökítő anekdoták. Az irodalomkedvelőket, kortárs alkotók iránt érdeklődő olvasókat, kutatókat a Római-parti aranyidők című ciklusba foglalt emlékfűzér sok derűs nyári történettel lepi meg, az ötvenes évek közepének-végének hangulatát idézve, baráti körének alakjait megjelenítve. Kuczka Péteren, Tardos Tiboron kívül elsősorban Sarkadi Imre életmódjáról, nézeteiről, végletesen cselekvő hőseihez hasonló tetteiről kapunk beszámolót, a Sarkadi-művek világához fontos tudnivalókról szerezhetünk tudomást; élményeinek és a műveknek kapcsolatát tárja fel a baráti visszaemlékezés.

R. Takács Olga

Széles Klára: Vajda János.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 230 l. (Nagy Magyar Írók)

Széles Klára kisonográfíája Komlós Aladár 1954-es „első és máig egyetlen, alapos monográfíája” (Széles Klára szavai) után a második olyan átfogó dolgozat, mely Vajda János életével és művével ismerteti meg a szélesebb olvasóközönséget. A szélesebb réteghez való szólás igénye tűnik ki abból is, hogy a kötetben a szerző bőségesen él az idézetek eszközeivel, ugyanakkor azonban nem terheli az olvasót és az olvasás folyamatát jegyzetapparátussal.

Széles Klára könyve nem sok szakmai újdonsággal szolgál; inkább a Vajda-szakirodalom korrekt rekapitulációjának tekinthető munkája, melyet – elsősorban az egyes versek elemzésekor – néhány jó észrevétellel, szemponttal egészít ki. A kisonográfíát

gyakorlatilag két fő részre bonthatjuk, melyeket mintegy keretbe foglalja az első és az utolsó fejezet; utóbbi kettő jórészt általános portrét rajzol a költőről; az első vázolja a Vajda-problematikát (ellentmondásos személyiség, ellentmondásos költészet, ismeretlenség stb.), az utolsó pedig összefoglalja az addig vázolt képet: meddig jutott el a magányos Vajda János a modern költészet útjain. E kereten belül az első nagyobb rész főként Vajda személyes életútját vázolja föl, s csak ennek tükrében tárgyal, elemez egyes műveket. A másik nagyobb egységben Széles Klára egy-egy részlemét vizsgálja az életműnek, így természeti-filozófiai verseit, a Gina-verseket és általában szerelmi líráját, Vajda költői öntudatát, ahogy ez alkotásaiban megnyilvánul, közéleti költészetét, végezetül költői elbeszéléseit. E felosztás önkéntelenül és természetesen következik Vajda sorsából és életművéből. Köztudott, hogy az igazi Vajda 1872 után bontakozik ki, akkor talál rá önnön lírai hangjára; amikor mint költő is, végképp magára marad a 60-as évekbeli publicisztikai csatározások után. A hangsúly így természetesen tevődik át a kismonográfiában is a második korszakára. A felbontás mégsem teljesen szerencsés: részben azért nem, mert a két nagyobb részben így igen sok a tartalmi ismétlés és átfedés, részben pedig az elemző fejezetekben olyan művek részletes vizsgálatával találkozhatunk, melyeket már nemcsak a szakemberek, de szélesebb rétegek is alaposan ismernek/ismerhetnek. A szerzőnek felróható még az is, hogy a – kétségtelen érdektelegebb – első korszak versei túlzottan háttérbe szorulnak, így kevésbé élesen rajzolódik ki a Petőfit, Aranyt, Vörösmartyt követő Vajda-líra, s ennek átalakulása. Kiváló és részletes elemzést kapjuk viszont Vajda publicisztikus korszakának, amikor verset egyáltalán nem írt, s ebből származó ellentmondásos politikai-költői helyzetének.

Mindent egybevetve Széles Klára kismonográfiája jó kiindulópont lesz majdan, többek közt – ha egyszer befejeződik a Vajda kritikai kiadás – az összes feldolgozott mű birtokában, egy igazi nagymonográfiához. A szélesebb olvasóközönséget a könyv végén található életrajzi adatok és válogatott bibliográfia segíti a tájékozódásban.

Dérczy Péter

Szénássy Zoltán: Jókai nyomában.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1982. 83 l.

A Komáromban élő szerző riportszerűen, színesen írja le az író életének számos állomását, elsősorban azokhoz a helyekhez fűződő élményeit, emlékeit, amelyek a mai Szlovákia területén vannak. Népszerű ismeretterjesztő feladatot vállal főképpen a szlovákiai magyar fiatalok Jókairól szerzett ismereteinek bővítésére, minden életszakasznál, helyszínnél utalva a gazdag Jókai-irodalom eredményeire. Már az Irodalmi Szemlében közölt részletek felkeltették az irodalomárok figyelmét, s most együtt olvasva ezeket az irodalomtörténeti riportokat, elismeréssel nyugtázzák a szerző aprólékos gyűjtőmunkáját, jól válogatott képanyagát, közérthető jegyzeteit, a nagy író iránt megújuló érdeklődés felkeltésének módszereit.

R. T. O.

A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai.

Dokumentumok a magyar kertkultúra évezredek történetéhez. Összeállította, az utószót írta Surányi Dezső. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 553 l. (Magyar Hírmondó)

A kötet alcíme tájékoztat igazán a könyv valós tartalmáról: a magyar kertkultúra, a növény- és gyümölcsstermesztés, szőlőgondozás hagyományának kialakulásáról és fejlődéséről tudósítván. E sokáig elhanyagolt terület legfontosabb és legérdemesebb, gyakran idézett és jószerevel ismeretlen dokumentumai közül válogat nagy hozzáértéssel Surányi Dezső. Szöveggyűjteményében – csakúgy, mint utószavában – a finnugor őshaza növényvilágának feltérképezésétől a XIX. század végéig kíséri figyelemmel a szakirodalmat. Oklevelek, adománylevelek, szerződéses és magánlevelek, krónikák, latin–magyar szójegyzékek, kalendáriumok, naplók, fűvészkönyvek, útleírások és szaktanulmányok gazdag adatai jelzik és bizonyítják a magyar kertkultúra létét és fejlettségi fokát, elméleti igényességét.

Surányi Dezső alapos utószava a szövegek kronológiai rendjét követve tekinti át témája történetét – összefoglalva és mintegy bibliográfiáját is adva annak.

J. J.

Szőke József: A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája (I.) 1945–1960.

Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1982. 393 l.

A három részre tervezett vállalkozásnak ez az első kötete, s noha benne teljességre törekedett a bibliográfus, nem mentséggéppen közli könyvészeti munkájának jelzőjét („válogatott”), hanem tényként: jelenleg sincs olyan intézmény, melyben együtt volna az időszakra vonatkozó összes sajtótermék, s így a kutatónak avval is számolnia kell, hogy könyvészete esetleg itt-ott hiányos, vagy nem a legpontosabb. Mindenképp üdvözlendő a vállalkozás, hiszen a csehszlovákiai magyar irodalomnak még – ellentétben a romániai és jugoszláviai magyar literatúrával – nincs mindenre kiterjedő irodalomtörténeti összefoglalója, a monográfusi és bibliográfiai munka is késlekedik. Szőke tehát csak részeredményekre támaszkodhatott munkája közben. A korszakhatárt, bár tudja, hogy lépése vitatható, 1945-ben vont meg: „egyetlen magyar nyelvű vidéki újság s néhány szlovákra fordított mű jelzi ebből az időből a létet”.

A bibliográfia tartalmazza az írók könyv alakban és a csehszlovákiai magyar sajtóban megjelent minden szépirodalmi alkotását, műfordítását, műbíráói, irodalompolitikai, irodalomelméleti tárgyú publicisztikáját, a kritikusok, irodalomtörténészek könyveit (monográfia, tanulmány-, illetve esszégyűjtemény), az időszaki sajtóban közölt ismertetéseiket (irodalom, színház, csehszlovákiai magyar képzőművészet), vitacikkeiket, a műfordítók könyv alakban megjelent műfordításait, a tankönyvkiadás irodalommal, nyelvtudománnyal és stilisztikával kapcsolatos részét, és minden olyan sajtóközleményt, mely az irodalomra, az irodalmi életre, a könyvkiadásra stb. vonatkozik. A bibliográfia tehát csak *írói, kritikai és műfordítói* egyeniségek alkotásait tartal-

mazza. (A személyi részben – kivételt képeznek a kritikusok – csak azok az írók-irodalmárok szerepelnek, akiknek legalább egy önálló könyvük van.) Az első köztársaság íróinak nagy része a háború után áttelepült Magyarországra, s az ő műveik majd azokba a kötetekbe lesznek besorolva, amelyek az 1945 előtti időszakot mérik föl.

A bibliográfia *általános és személyi* részből áll. Mindkét rész a repertórium-jelleghez közelít, illetve a bibliográfiát és a repertóriumot ötvözi. A könyvészeti munka 7809 bibliográfiai tételt fog magába, s a névmutatóban szereplő szerzők neve mögött nem a könyv oldalszáma, hanem eme tételek sorszáma van megadva. A szerzői részben először az író könyvei, újságban és folyóiratban közölt művei szerepelnek, majd itt kapott helyet az alkotóról szóló irodalom is.

Szokolczay Lajos

Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korának irodalmából I–II.

Szerkesztette: Mezei Márta és Szuromi Lajos, főszerkesztő: Pándi Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 491 + 379 l.

E két nagyalakú kötet mindaddig a legbővebb válogatás a felvilágosodás korának magyar irodalmából, Bessenyeitől Katona Józsefig. Paradox módon mégis erősen hiányos, s ennek oka az, hogy nem a nagyközönség, hanem a magyar irodalom szakos egyetemi hallgatók speciális igényeit igyekszik kielégíteni. A szerkesztők, amint erről a tömör előszóból értesülünk, tudatosan mellőzték például az olyan költői életműveket, amelyekből sok jó és könnyen elérhető kiadás áll rendelkezésre (Csokonai, Berzsenyi stb.). Nagy súlyt fektettek viszont ilyen esetekben is a kevésbé közkézen forgó elméleti írásokból és a fennmaradt levelezésből való válogatásra. Bő teret szenteltek természetesen a kor kisebb, modern kiadásokban többnyire hozzáférhetetlen szerzőinek újraközlésére, és az átlagosnál szélesebb körű tájékozódásra kínálnak lehetőséget azáltal is, hogy viszonylag nagy terjedelemben válogattak a mai irodalomfogalomból már hiányzó, ám a korabelinek szerves részét képező történeti, politikai, filozófiai és tudományos irodalomból.

Az egyetemi oktatásban természetesen már korábban is, egészen pontosan Waldapfel József 1952-ben kiadott válogatása óta létezett hasonló gyűjtemény, mely éppen harminc éven át több tanárnemzedék irodalomszemléletét formálta. Azóta azonban az irodalommal-irodalomtanítással szemben való követelmények meglehetősen nagyot változtak és a felvilágosodás korának mind intenzívebbé váló kutatása is sok új eredményt hozott. A mostani kötetek szerkesztői mindezt figyelembe véve a törzsanyag megtartása mellett számos ponton változtattak a korábbi anyagon. Munkájuk leglényegesebb szemléleti újdonsága, amint ezt előszavukban maguk is kiemelik, hogy nem igyekeztek a korról ellentmondásmentesen pozitív képet festeni. Éppen ellenkezőleg, annak érzékeltesére törekedtek „... új és régi, nemzeti és európai, polgári és nemesi-konzervatív tendenciák egymás mellett vagy éppen egymás ellenében, néha egymással élesen szembenállva, néha a kiegyenlítés szándékával kerülnek együvé még egy-egy életművön belül is”. A korábbi antológiában mellőzött írók-költők közül Aranka György, Bárány Boldizsár, Édes Gergely, Gyöngyössi János, Mátyási József és Ungvárnémeti Tóth

László kerültek be a mostani kiadásba, melyben rajtuk kívül helyet kapott még egy viszonylag bő válogatás is a korabeli kéziratos énekköltészetből. Felfrissült és sokszínűbbé vált az anyag a már korábban is szerepelt alkotók többségének esetében is. Mindennek ára azonban az volt, hogy a kor néhány korábban szerepelt alkotója, így Báróczi Sándor, Decsy Sámuel, Domby Márton, Szemere Pál és Szemere Krisztina teljes egészében kimaradt a mostani kötetekből.

Az egyes szerzők műveinek közlési sorrendje a korábnál logikusabbá és áttekinthetőbbé vált: a többnyire bizonytalan időrend helyett műfajok szerint – vers, dráma, széppróza, tanulmány, kritika, publicisztika, levél – csoportosították őket a szerkesztők. A kötetek felépítése egyébként a régi szöveggyűjteményben megszokott rendnek megfelelően nem születésük év száma szerint állítja sorba a szerzőket, hanem az azonos írói csoportba tartozó, vagy legalábbis rokon törekvésekről tanúbizonyságot tevő alkotókat igyekszik egymás mellé helyezni. Az egyes írók-költők műveiből közölt válogatást minden esetben rövid bevezető előzi meg, melyből az olvasó a legalapvetőbb tudnivalókról, elsősorban az életrajz adatairól szerezhet tudomást.

A kötetek helyesírása a Magyar Klasszikusok, illetve a Magyar Remekírók sorozatokból ismert átírási gyakorlatot követve alakult ki; lényegében tehát a mai szabályoknak megfelelően átírt szöveget adnak, de megtartják az eredeti alakot a versek esetében, ha annak rím- vagy ritmusképző szerepe van, és érintetlenül hagyják a korabeli tájszavakat is. A válogatást a kötetek végén található, részletes jegyzetapparátus egészíti ki.

Szajbély Mihály

Tamási Áron: Jégtörő gondolatok.

Útirajzok, esszék. I–II. Összeállította: Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 488, 460 l.

Hatalmas, mégis jobbára ismeretlen fejezet a két háború közti erdélyi magyar szellemi élet történetében annak a közírásnak a több mint két évtizede, melynek legnagyobb hatású lapjai a Brassói Lapok, a Keleti Újság, az Ellenzék és a Magyar Kisebbség, legnagyobb alakjai pedig Kacsó Sándor, Krenner Miklós, Jakabffy Elemér és társaik voltak. A kisebbségi sajtó különleges szerepét az új nemzedék ragyogó tehetsége, Tamási is korán felismerte, aki négy évtizeden át maga is felsőfokon művelte a publicisztikát; még Erdélyben írott cikkeiből az éles hangon fogalmazó, fölényes iróniájú, mégis higgadt és bölcsen nyugodt művelődéspolitikus portréja bontakozik ki, akinek világos álláspontjait és egységteremtő kísérleteit a korán beérkezett író tekintélye is hitelesítette. Tamásinak – írói rangja mellett – különleges érzéke is segítségére volt abban, hogy kellő diplomáciával, szerencsésen fel tudta oldani az ellentétet, az egyre kuszáltabb körülmények közt is. Első publicisztikai kötete *Virrasztás* címmel még 1943-ban jelent meg a Révainál félezer oldalon; e kötet anyagát legnagyobbbrészt az a kétkötetes összeállítás is tartalmazza, mely – Tamási eredeti tervei szerint – kiegészítve ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető napilap- és folyóiratcikkével, riportokkal, hozzászólásokkal és kéziratos művekkel – Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor munkája. Első írása,

Az erdélyi irodalom körül a Tizenegyek színrelépése előtt egy hónappal jelent meg a Páztortúzbén, 1923 májusában: az új nemzedék készületi ideje volt ez, amikor – magukénak vallva Kósék aktivista programját, kiadták a romániai magyar irodalom első antológiáját. A csoport demonstratív fellépése már az új irodalmiság lendületét jelezte a transzilvánizmus sajátos értelmezésével, s nemsokára „... a Tizenegyeknek a művelődés más területeire vonatkozó törekvései is kezdtek formát ölteni.” A társaság azonban szétszóródott, Tamási is elment Amerikába: innen írta a székely legény mikesi leveleit s tudósításait az Ellenzéknek, amelyek a korabeli New York és az ottani magyarok életének hangulatos, hiteles rajzai. Az I. kötet hazatérés utáni írásait áthatják még a tengerentúli élmények, s többször beszámol hazai meghurcoltatásairól; lelkesen köszönti barátját, Kacsót és a Brassói Lapokat, méltatva azt az etikát, amellyel a szerkesztő és lapja kiáll a székelység mellett. Kevéssel Amerika után már biztos szemmel ítél az erdélyi irodalom elvi és napi ügyeiben is: ekkor, 1929-ben írja meg válaszáat az Új Nemzedék Helikont támadó cikkére, s foglal állást az újszellemű erdélyi irodalom mellett. A válogatás az időrendet követi: Tamási bírálati közül Tabéry *Vértorony* c. regényéről írott kritikáját, Kádár Imre *A fekete bárány* c. kötetéről, Szentimrei *Síratóban* c. színművéről és Szilágyi András két regényéről szóló rövid, lényeglátó méltatásait közli a Kristóf György professzort és P. Gulácsy Irént kfiguráló glossza, a Kodálnál tett látogatás leírása és a két Benedek Elek-írás mellett. Kuncz Aladárban Tamási a maga bensőségességével az erdélyi européért és a történelmi regényvitát elindító bölcs irodalompolitikust köszönti, éppúgy telitalálatos jellemrajzot adva, mint a méltó, bár hűvös Szabó Dezső-arcképben; helyzet- és jellemrajz a *Királyi herceg* is, amely az 1932-es balatoni írótalálkozó szerepléseiről számol be. A 30-as évek elejének egyre mozgalmasabb légkörében is az együttélő népek erdélyi eszményét és a kisebbség realizmusát fogalmazza, *Tiszta beszédben* szól a székely íráságról, s irodalomtörténeti érvényű vázlatban rajzolja meg az erdélyi regény helyzetét, a történelmi regény ősforrásait Makkai *Ördögsekér* c. művében, a szociális regényét pedig Nagy Dániel *Cirkusz*ában jelölve meg, hangsúlyozva, hogy az erdélyi regény jövőjében „A történelem mind kevesebb és alárendelt szerephez jut ..., míg a szociális és más emberi kérdések a kísérletek tanulságai után mind művészibb formában jutnak kifejezésre. A fejlődésnek is ez az útja, a helytől és a kisebbségi sorstól eltekintve is.” Egy-egy emlékezetes mű, helyzet, benyomás alapján érzékletes képet ad Zilahy Lajosról, Reinitz Béláról, Sértő Kálmánról, Nyírőről és budapesti találkozásairól, Móra Ferencről, Kósról, Nagy Imréről, de észreveszi a „német veszedelmet” s szót emel az irodalmi közélet személyeskedő hangja és az ellene irányuló támadások ellen is; nem kerülik el figyelmét az őstehetségek problémája és az Új Szellemi Front körüli viták sem, amelyben a népi szellemiség érvényesítését sürgeti a Duna mentén. A *Bajszerező nagyvilág* színes sorozata után a hazatérés és az otthonlét örömeit, nyomasztó gondjait és felelősségét fogalmazza a *Bajlátott szülőföld* lírai eszszéjének lapjain: e sorozat zárja a 10. helikoni találkozó búcsúbeszédével együtt az I. kötetet, mely Z. Szalai terjedelmes bevezetőjével az 1923–35 közti pályaszakasz publicisztikai termését adja közre. Tamási említett irodalomközéleti, ideológusi és politikusi szerepének megnövekedése azonban ezután következik; 1936 tavaszán jelenik meg sorozata a Brassói Lapokban *Cselekvő erdélyi iffúság* címmel, amelynek jelentősége részben az addigi folyamatok történeti érvényű összegzésében, részben pedig a Vásárhelyi Találkozó előkészítésében áll, melynek Tamási elnöke volt; meglepő tárgyilagos-

sággal tekinti át ebben az eltelt 17 kisebbségi év eseményeit és tapasztalatait, méltatja a Tizenegyek, az Erdélyi Fialok, a „népvalóság” hirdetőinek és az új rajzásnak: a Hítelnek az ideológiatörténeti jelentőségét, megállapítva, hogy „Végső következtetés gyanánt... nem tudok más utat ajánlani az épülő jövő felé, mint az Erdélyi Fialok népi humanizmusának, a *Hítel*ben hirdetett újraértékelésnek és a „baloldaliak” szocializmusának az összefogását.” A kötet legfontosabb írásai eztán a Vásárhelyi Találkozó előkészületeivel, a napok eseményeivel, programjával és utóéletével foglalkoznak „Eszméink és bajtársaink védelmében”, elnöki megnyitó, politikai vitákat, interjúszövegek, útibeszámolók formájában. Tamási valamennyiben a súlyosbodó kisebbségi gondokra, a román belpolitika változásaira reagál Erdély jövőjét kutatva – nemzedéki vallo-másaiban és hitvallásaiban éppúgy, mint Kemény János, Kovács György, Reményik Sándor és Tompa László portréiban. 45-ben, amikor az új magyar demokrácia szülő-helyének „Budapest öbleit” véli, köszönti a megalakult Magyar–Román Társaságot, majd a *Zöld árban* elkészíti erkölcsi számvetését népe nevében is. A rádióban Áprily, Reményik, Dsida és Tompa verseit vezeti be, s Márai keserősége ellenében is a megmaradást hirdeti. A könyv további írásai Tamási felszabadulás utáni irodalmi szereplé-seinek dokumentumai, emlékezések, hozzászólások, eszmefuttatások. A kétkötetes gyűjteményt a szerkesztőknek a kiadásról szóló tájékoztatója és a jegyzetanyag zárja, amely a 150 Tamási-szöveg kronologikus rendjében adja meg a közlések adatait, itt-ott bővebb magyarázattal is a keletkezéstörténetre nézve. Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor munkája alapvető vállalkozása a Tamási-filológiának; nélkülözhetetlen írásokat tesz hozzáférhetővé az egész korszak szellemi-politikai folyamataira nézve is.

Csapody Miklós

Temesvári Pelbárt válogatott írásai.

Válogatta, a kíséző tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította V. Kovács Sándor. Fordította Bellus Ibolya, Jelenits István, Váradi Béla, Vásárhelyi Judit, Wida Tivadar, Waigand József. Európa Könyvkiadó, Helikon Kiadó, Budapest, 1982. 468 l.

A középkori magyar irodalom egyik Európa-szerte legismertebb alakja, Temesvári Pelbárt válogatott műveinek kiadását méltán nevezhetjük kiadói eseménynek. Az 1931-ben, *Brisits Frigyes* gondozásában Budapesten *Temesvári Pelbárt műveiből* címen megjelent eddigi egyetlen szövegkiadás terjedelmében csupán egyharmada a mai kötetnek, s mind sokoldalúságában, mind válogatásának színvonalában messze elmarad mögötte.

Temesvári Pelbárt műveinek még nincs kritikai kiadása és V. Kovács Sándor válogatása is inkább népszerűsítő jellegű, jóllehet alapos tudományos feldolgozásra és az anyag tökéletes ismeretére vall, amint az már szinte hagyomány a Helikon kiadványai-ban. A válogatás egyes fejezetei, amelyek az Elmélkedések, Ünnepek, Szentek, Érde-kességek, Példázatok címetek viselik, Temesvári Pelbárt művének legjellegzetesebb és legfontosabb részeit gyűjtik egybe. A válogatás forrásául Pelbárt prédikációinak három-kötetes gyűjteménye, az 1499-ben megjelent *Pomerium sermonum* szolgált, ezt egészíti ki a *Stellarium coronae Mariae Virginis* (1498) és az *Aureum Rosarium Theologiae* című műveiből vett részletek.

V. Kovács Sándor válogatása Pelbárt prédikációs művészetét és teológiai, enciklopédikus gondolkodásmódját jól szemlélteti és igyekszik őt nemcsak mint élvonalbeli, skolasztikus, középkori egyházi gondolkodót, hanem mint a magyarországi latin irodalom jeles művészszemélyiségét bemutatni, aki még jó ideig hatással volt a magyar irodalom fejlődésére. A válogatás értékét növeli V. Kovács Sándor szövegkiadó avatott tanulmánya, amely nemcsak Pelbárt egyházi forrásaira (Anselmus Canterbury, Hieronymus, Legenda aurea stb.) mutat rá, hanem annak ókori és reneszánszkori összefüggéseire is.

Magas színvonalúak Pelbárt latinul írott műveinek magyar nyelvű fordításai és hasznos a szakértelemmel készített jegyzetanyag is.

Richard Pražák

Tornai József: Az ihlet sötét és világos foltjai.

Válogatott tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 318 l.

A magyar irodalomban is gyakori jelenség, hogy költőink, íróink pályájuk elejétől vagy annak egy szakaszán tanulmányokat, esszéket írnak pályatársaikról, hivatásukról, legfontosabb „munkaeszközükről”, a nyelvről. Tornai József is ezek közé a költők közé tartozik, akik szívesen formálják esszévé, műelemzéssé egy-egy művel való találkozásuk élményét, elődökről és kortársakról alkotott véleményüket. A 20. századi értelmiségi lét elengedhetetlen feltételének tartja az állandó töprengést, az emberi nem múltjáról, jelenéről és jövőjéről folytatott eszmecsereket, a végső kérdésekkel való állandó szembenézést, az örökös szellemi készenlétet az új befogadására. Műfordítói gyakorlata is elmélyítette érdeklődését más népek életformája, költészete iránt, s elméleti kérdésekre keresett válaszaival gazdagítja nem túl bőséges szakirodalmunkat a fordítás mechanizmusáról, a törzsi népek költészetének legfontosabb jegyeiről, a népdalok örökségéről. A tanulmánykötet három ciklusa közül az egyik a magyar irodalomból hozzá közel álló alkotókról szóló szubjektív vallomásaiból ad közre tizenegyet, a második ciklus a műfordítás során szerzett tapasztalatokat, a törzsi és népi kultúra kérdéseit veszi sorra, *A személyiség jelenideje* című ciklusban pedig korunk személyes kapcsolatairól fejt ki véleményét, s érdekes gondolatokat sorjáztat „Nemzeti képletek” címen. Az Ady Endre, Krúdy Gyula, Szabó Lőrinc, József Attila, Gulyás Pál, Sinka István, Radnóti Miklós, Csoóri Sándor, Juhász Ferenc portréjához adott néhány vonáson kívül alkotáslélektani és értelmiség-szociológiai tanulságokkal is szolgál Tornai József kötete.

R. Takács Olga

Le tournant du siècle des Lumières 1760–1820.

Les genres en vers des Lumières au Romantisme. Volume publié sous la direction de György M. Vajda. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 684 l.

A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (AILC) 1967-ben indította meg „Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története” című nagyszabású vállalkozását. A sorozat 1982-ben megjelent harmadik kötete a felvilágosodástól a romantikáig tárgyalja a verses műfajok történetét. (Külön kötetek készülnek a prózai és a drámai műfajokról.)

A kötet, mely tizenegy ország irodalomtörténészeinek közreműködésével Vajda György Mihály szerkesztésében jött létre, két nagy egységre tagolódik: az úgynevezett szintetikus részre és az egyes nyelvterületek irodalmát külön-külön tárgyaló dokumentációs részre.

A szintetikus rész tanulmányai a korszak verses műfajainak általános kérdéseivel foglalkoznak. Az első, összegező tanulmány szerzője *Sötér István*, aki a 18. század végi és a 19. század eleji költészet jelenségeiről nyújt átfogó képet. *Kosáry Domokos* a történelmi hátteret rajzolja fel. *Szenczi Miklós* a költők világnézetéről, *Vajda György Mihály* a költészet esztétikai dimenziójáról, *Sziklay László* a verses műfajokról, *Csetri Lajos* a nyelvelméletekről, *Robert Auty* pedig a metrikai kérdésekről írt. Az összehasonlító tanulmányok természetesen szorosan kapcsolódnak a nemzeti irodalmakról szóló fejezetek anyagához és megállapításaihoz. Így igen sok utalást találunk bennük a magyar irodalomra is.

Az általános részt a különböző nyelvű irodalmak költészetének ismertetése követi: az angol, francia, német nyelvű, olasz, németalföldi, skandináv, finn és észti, balti, orosz, lengyel, cseh, szlovák, magyar, román, délszláv, újjörög, spanyol, délamerikai spanyol, portugál, angol nyelvű amerikai és latin nyelvű irodalmakról nemzetközi szerzőgárda készített tanulmányokat. A magyar irodalomról *Szegedy-Maszák Mihály* írt (ő az angol költészetéről szóló fejezet szerzője is). A magyar költészet részleges megújulását elindító Faludtitól a minőségi változást hozó korai Vörösmarty-művekig tekinti át a kor költészetét; tanulmányában a költői világkép elemzését a műfajok leírása, a versszerkezetek, a stílus és a verselés ismertetése követi. A latin nyelvű költészetéről értekező *Szörényi László* nagy teret szentel a magyarországi latin verselésnek, melynek fénykora – legalább is ami a mennyiséget illeti, a 18. század volt. A művek zöme alkalmi költemény volt, de élt még a latin nyelvű epikus hagyomány is (*Pray György Tauricaja* és *Taurunumja*). A legnagyobb nemzetközi elismerést a Horatiust követő Hannulik János Krizosztom szerezte meg, akit az Arcadia is tagjává választott.

A nagy áttekintést nyújtó és részleteiben igen gazdag összehasonlító irodalomtörténet hasznos név- és címmutatóval zárul.

Karafiáth Judit

Turczel Lajos: Hiányzó fejezetek.

Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1982. 326 l.

Immár a harmadik olyan, összefoglaló jellegű mű jelenik meg Turczel Lajostól, mely feltétlenül alkalmas arra, hogy a leendő csehszlovákiai magyar irodalomtörténet- és kritika történetének egyik, ha nem legfontosabb alapozója legyen. 1967-ben jelent meg a *Két kor mezsgyéjén*, amely az első kísérlet az összefoglalásra, a feltételek és problémák számbavételére; azután a *Portrék és fejlődésképek* következtek, 1977-ben. Ebben már át-átnyúlt a jelenbe (az 1945 utáni periódusba).

Turczel Lajos az alapozást akarja elébb gondosan feltérképezni; a kulturális és irodalmi élet akkori egészét. Csak e mellett, közben nyúl a kritika tollához, a mához, hogy fokozatosan vezesse át a tegnaptól a mába a csehszlovákiai magyar irodalom egész folyamatát, s egyes, kiemelkedő életműveket (kiváltképp a *Portrék és fejlődésképek* tanúskodnak erről). Pontosan egészíti ki saját irodalomtörténeti fejlődésképét jelen kötetében, mely négy nagyobb fejezetre oszlik: Az irodalmi és kulturális élet, A sajtó, A nemzeti hagyományok szerepe, s végül a Magyarországi kapcsolataink.

Úgy tűnik: Turczel Lajos tárháza, gondolati kapcsolatrendszere hihetetlen gazdagsággal máris magában rejtja a fentebb jelzett és óhajtott irodalomtörténeti szintézis legfontosabb kelléktárát. A Horváth János-i legjobb hagyományokat követve (szintézis és filológia) az objektív kutatási módszereket valósítja meg; fáradhatatlan erővel és lendülettel. Fontos, hogy hiteles képet nyújt a csehszlovákiai novellairodalomról 1919 és 1938 között, hogy újra előveszi a Sarló problémakörét, a csehszlovákiai magyar szociográfia szemszögéből tekintve, de releváns erővel hat, amikor a világtudatról és világ-horizontról értekezik a két háború közötti nemzetiségi (kisebbségi) irodalmi életben, avagy egy valóban hiányzó fejezetre mutat: egy szabadkőműves hátterű tudományos ismeretterjesztő egyesület tevékenységére; nem is beszélve a még mindig vita tárgyát képező népfrontos jellegű csehszlovákiai magyar tudományos és kulturális irodalmi egyesületekről stb.

A csehszlovákiai magyar sajtó külön fejezet lehet, s az is. Éppígy a két világháború közötti nemzeti hagyomány szemlélet változása(i), amikor Turczel Lajos bátran és biztos kézzel korrigál, hiszen biztos filológiai támaszai vannak. Adyról beszélni, ha a csehszlovákiai irodalomról esik szó – szinte természetes; kiváltképp az, ha Fábry és Ady a konkrét téma (hiszen erről külön monográfiát lehetne írni; „feszíti” is a megszábott kereteket – ebbe az irányba – Turczel Lajos).

A magyarországi irodalomtudománynak, irodalomtörténetírásnak is alaposabban fel kell figyelnie arra, amit Turczel Lajos a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom magyarországi kapcsolatairól mond. Még akkor is, ha két írásában tér vissza Móricz Zsigmond csehszlovákiai kapcsolataira; de éppígy fontos a kapcsolat Szabó Dezsővel, Illyés Gyulával, József Attilával, a Nyugattal. Két írása pedig kiváltképp összegező jellegű: a Fábryról szóló 1945 előtti magyarországi kritikák, s a kötet záróírása – talán az egyike a legkiemelkedőbbeknek – a csehszlovákiai magyar irodalom visszhangja a két világháború közti magyarországi szocialista sajtóban. Itt oszlat el, szuggesztív erővel (és szándékkal) talán legtöbb félreértést; eddig nem ismert mozzanatokra irányítva a figyelmet, begyepesedett, téves gondolatokat terel helyes irányba.

Mindenesetre: Turczel Lajos egyszeriben elhessentette a sokakban élt provincia-
lizmus vádját (a „kézlegyintést”), ami a csehszlovákiai irodalmi és kulturális életet ille-
ti. Sok mindent előkészítve közvetlenül ama tervezett irodalom- s kritikátörténeti szin-
tézishez. Ha csak ennyit tett volna – ez sem kevés. De Turczel Lajos már eleve rend-
szerezve adja anyagát, nyújtja a lehetőséget a szintézishez.

Kulturális- és irodalmi összképet nyújt, európai „ágyazásba” helyezi a két világ-
háború közötti magyar irodalom számos fejezetét; olyat is, melyet valamikor Fábry
Zoltán akart elkészíteni.

Nemcsak merész vállalkozás Turczel Lajosé, de tényszerűen gazdag, józan és mér-
téktartó. Ez pedig nem kicsi érdeme egy tudósnak.

Kovács Győző

Utasi Csaba: Vonulni ha illőn.

Kritikák, tanulmányok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 296 l.

Utasi Csaba, a jugoszláviai magyar irodalomtörténész és kritikus új könyve egy,
saját verséből vett mottóval kezdődik: „Vonulni ha illőn / Meg nem tanulhattál / Csak
kergetni / Kopott ábrándokat/ Hajítsd el kelevézed / És lessed / Kihűlt istenek szemé-
ben / Lessed halálodat.” A vers címe, jóllehet Utasi igyekszik eltitkolni szerzőségét, kö-
tetcím is lett, s mintegy utal a műelemzés módszerére: a kritikus – maga is érzékeny
művész lévén – belülről közelíti meg tárgyát. A műalkotással szembe egy másik „mű-
alkotást” kíván állítani: a szépírói módszerrel készült esszé. Ez természetesen nem je-
lenti – nem jelentheti – azt, hogy figyelmen kívül hagy minden filológiai aprómunkát,
de azt igen, hogy rövidebb-hosszabb írásai (tanulmányai, kritikái) *kimunkált* darabok:
művesek, pontosak. S ami a legfontosabb: sohasem hagyják homályban a kritikus véle-
ményét. Utasi kemény, szigorú ítélkező. Még nemzedékének, a *Symposion*nak sem ke-
gyelmez, ha úgy véli, hogy valamely mű sikerületlen, vagy a könyv alatta marad a szer-
ző képességeinek.

A kötet félszáz írása nagyjából két csoportra osztható: a tanulmányok-esszék
egy-két kivételtől eltekintve, a *Közös dolgaink* és *A Kalangya körül* című ciklusban
kaptak helyet, a könyvkritikák pedig az *Évek, költők, versek* és a *Prózaváltozatok* cik-
lusban. A szerző érdeklődése, noha könyvének jelentős részét a jugoszláviai magyar iro-
dalommal foglalkozó írások teszik ki, nem ragad le a vajdasági literatúránál. Egy-egy ál-
talános kérdés (*Avantgarde és művészetfejlődés*) mellett jobbra a huszadik századi ma-
gyar irodalom ismert, vagy kevésbé ismert írói, életművei is izgatják: Ady Endre (*Virág-
zó halálfa*), Gelléri Andor Endre (*A tulipán csapongó fia*), Móricz Zsigmond (*Érték és
tendencia Móricz Zsigmond Rokonok című regényében*), Komor András (*Búcsúzó va-
rázslat*), Németh László (*Két retusált esszeregény*). *Adalék Fejtő Ferenc József Attila-
értelmezéseire* című írása pedig egy Újvidéken megjelent Fejtő-könyv – *József Attila
az útmutató* – kapcsán rámutat: annak ellenére, hogy a kötet „egy eléggé bonyo-
lult, tisztázatlan kérdésektől sem mentes pillanatban jelent meg” (az ötvenes évek ele-
jén – Sz. L.), „eretnek” meglátásaival tágitotta az értékelés akkori tartományát és ha-
dat üzent a prolektultos dogmáknak.

Fejtő három tanulmánya közül Utasi a *József Attila költészete* címűt értékeli („igazán maradandó”); s újszerűségét annak tudja be, hogy a szerző „radikálisan eltávolodik a »költészeten kívüli kívánalmaktól«, miközben telitalálatokban bővelkedő miniatűr elemzései és frappáns meglátásai a végső konklúzió felé sodorják a szöveget...” Ahogy Utasi főntebb említett írásában szembekerült – és el is utasította – Horváth Márton és Révai József szemléletével, Németh László *Ember és szerepjét*, valamint a *Tamí-éveket* vizsgálván is a magyarországi irodalomtörténészektől eltérő véleményének ad hangot; „végtelenen ellentmondásosnak” ítélve a Németh László-i képletet (*Két retusált esszéregény*).

A két háború közti jugoszláviai magyar irodalom egyik vonulatával foglalkozó tanulmányai: *A Kalangya novellairodalma – madártávlatból*, *Szirmai Károly novellaírásának első korszaka*, *Érzelem és értelem Szirmai Károly kritikai munkásságában*, *Herceg János kritikai munkássága a Kalangyában*, *A Kalangya Ady-képe*. Bosnyák István amikor Utasi irodalomtörténeti-kritikusi módszerét vizsgálva, „termékeny hármastagadásról” beszélt, első helyen említette a polgári örökségű irodalom erőteljes bírálatát. Ez a magatartás a *Vonulni ha illőn* vonatkozó tanulmányaiból is kitetszik. Utasi szerint a *Kalangyában* „a mást akarás tüneteit megcsillantó törekvésekben csak három író művei emelkednek felül. Herceg János, Majtényi Mihály és mindenekelőtt Szirmai Károly novellái”.

A kortárs irodalmat tárgyaló tanulmányai közül kiemelendő a Tolnai Ottóról szóló esszé (*A Lola-versektől a Gerilla-dalokig*). Könyvkritikáiban, egy-két kivétellel (Sinkó Ervin: *Honfoglalás előtt*, Baranyai Júlia: *Vizbe vesző nyomokon*) verseskönyveket és prózáköteteket elemez, sokszor már a címadással előrevetítve álláspontját.

Ahogy Szirmai Endre *A magányos óriás I.* dokumentumkötete ürügyén (Sietős elfogultság) fölhívta a figyelmet az irodalomtörténeti torzítás veszélyeire, úgy a kortárs jugoszláviai magyar irodalmat kritizáló írásaiban is szigorú. „Fogyatékoságai nélkül talán értékeit sem becsülhetnék igazán” – írja Gulyás Józsefről, s evvel kinyilvánítja kritikusi módszerét is: az ítélet csak akkor érvényes, ha minden réteg megmutatottatik. A tanulmánykötetben kritika olvasható még Ladik Katalin, Jung Károly, Domonkos István, Danyi Magdolna, Bosnyák István, Maurits Ferenc egy-egy verseskönyvéről, a prózaírókat többek közt Majtényi Mihály, Németh István, Varga Zoltán, Gion Nándor, Várady Tibor, Bognár Antal, Dudás Károly műveiről írott recenzió képviseli. A jugoszláviai magyar költészet antológiájáról – *Gyökér és szárny* – szintén található írás a könyvben, akárcsak a prózaírókat bemutató *Különös ajándékról*.

A tanulmánykötetet gazdag jegyzetanyag egészíti ki, és egy – könyveknél elég szokatlan – hibajegyzék, mely hatvan (!) értelemzavaró hibára hívja föl az olvasó figyelmét.

Szokolczay Lajos

Vajda János Összes Művei. X. Levelezés.

(A Függelékben Bartos Róza levelei.) Szerkeszti: Barta János. Sajtó alá rendezte: Boros Dezső. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 649 l.

Minden teljességre törekvő – s ezen belül: kritikai – kiadás gyakran kerül vizsgás helyzetbe. Olyan intimitásokat is ki kell nyomoznia, amiket „tárgyának alanya” – egy költői életmű megalkotója – okkal vagy ok nélkül titkolt, olyan szövegeket is közölnie kell, amelyeknek publikálását az illető költő vagy író esetleg egyenesen megtiltotta. „Örök határpör” ez, amelyet időnként a közszemérem érzülete vagy az egyes leszármazottak iránti kegyelet is színez; egy-egy konkrét eset még akkor is vitatható, ha a textológia mai fölfogása szerint nem szabad figyelembe venni a hajdani érzékenységeket, tiltásokat, visszavonásokat. Úgy lehet, ez a döntés helyes, tudományos. Egy művészi életmű kordokumentum is, egy magánközleményeket hátrahagyó művészi pszichikum a kor egészének mentalitását is jellemzi, sőt intenzivitása folytán jelképezheti is; itt most nem is szólva részletesebben a teljes – dokumentált – életrajz, tehát a marginális szövegek műmagyarázó érvényességéről. S többnyire a kései olvasó tudatában sem torzítják el az életmű értékeit a magánélet felszínre hozott rejtélyei. Tompa líráját nem a *Fekete könyvből* kirajzolódó emberi magatartása szerint értelmezzük, Arany csonkítatlan levelezése inkább élesíti képünket nagy klasszikusunkról, s József Attila *Szabad-ötleteinek* ismerete sem tépázza meg a költő babérjait.

Vajda János esetében kissé más a helyzet. A halála óta eltelt idő, s ettől nem határolva el az utóbbi néhány évtizedet, Vajda-szakirodalma mintha túlzottan nagy nyomatókat tenne az életre a művel szemben. S ez némileg érthető is. Vajda rendkívül tudatosan és következetesen választotta el életét és költészetét, mindennapjait és a művészi nyilvánosságot; eme gesztusa már maga is korjellemző. Am éppen ezzel keltette föl a kortársak és az utódok kíváncsiságát. Szülei iránti érzelmei éppúgy titkokkal teliek, mint a Gina-szerelmem, házassága belviszonyai csakolyan izgatón rejtélyesek, mint költői imágója kialakításának története. Hovatovább sokkal ismertebb Vajda János, a néhai hírlapíró, politikai publicista, vadász, indulatos szerkesztő, nagyétkű és önimádó magánzó, krakéler járókelő és szerencsétlen sorsú szerelmes, mint Vajda a lírikus, a romantika és a szimbolizmus közötti átmenet egyik meghatározó költői életművének a létrehozója. Elég ennek bizonyosságaként latolgatnunk a kritikai kiadás jegyzeteit: a szakirodalomból kivonatolt széptani utalások szinte elvesznek az életrajzi adatok és lélektani esztrajzok között. (Ez az aránytalanság természetesen nem a VJÖM szerkesztőinek, munkatársainak hibája. A kiadás funkciója – elsődlegesen – az, hogy összegezze az eddigi ismereteket. Ezért jelezheti frappáns egyértelműséggel a Vajda iránti tudományos figyelem iránytévését.)

Most, leveleit olvasva e mintaszerű alaposágú kötetben, ha nem is osztjuk a költő álláspontját – mely egyenesen és köntörfalazás nélkül prostitúciónak minősíti az efféle kiadványokat –, ajánlatos a lírai életmű értékeit szem előtt tartanunk, s azon tűnődnünk, hogy Vajda miért határolta el oly radikálisan a magánemberi kommunikációt a művésztől. Hiszen ennek a könyvnek a kényszerű hiányai legalább olyan fontos jelzések, mint maga a közölt anyag. Leveleinek túlnyomó része megsemmisült, a több ezerből alig háromszáz maradt fenn. A hozzá írtakból egy sem – a költő azonnal eldobott, a költő-szerkesztő azonnal elégetett minden levelet –, s a magáéit is úgy írta,

hogy azokkal ne keltse föl a filológusi hajlandóságú, relikvia-gyűjtéssel kacérkodó partnerek figyelmét. Leveleiben nem esztétizál, nem tesz vallomásokat, nem ad műelemzést, nem kacsintgat az utókorra. Fennmaradt leveleinek nagy része — a megsemmisültek bizonyára még inkább — cetlik, „papendekli”-darabok, odavetett utasításokkal, kérdésekkel, káromlásokkal, nyugtázó megjegyzésekkel. Firkák, amelyek kizárólag a pillanatnyi célt szolgálták, s arra valók voltak, hogy ne kelljen személyesen érintkeznie emberekkel. Ha van „a levélíró Vajda” vizsgálatának pszichológiai vagy élménytani értelme, akkor szinte kizárólag ez. (Akadnak persze a levelekben korviszonyokat jellemző apróbb tények, valamelyest gazdagodott általuk Vajda ismeretségi köréről alkotott képünk, pontosabbá vált néhány vers kiadástörténeti háttere stb. — ezek azonban csak a szakemberek egészen szűk körét érdekelhetik.) A levelezés már csak azért sem adhat hű képet még a levélíró Vajdáról sem, mert több volt, mint esetleges, hogy ki őrizte meg a költő írásait, s azok mely időszakokból maradtak fenn. (A keletkezett harmadfélszáz levélből pl. csaknem kétszáz 1880 után íródott, s az is feltételezhetően bizonytalan, hogy a költő leveleinek legtöbbjét Nagy Miklóshoz, Palágyi Lajoshoz, Milkó Izidorhoz stb. írta, ha a levélgyűjtemény itteni címzettjeit nézzük.)

A Jegyzetek után tetemes Függelék található: a Bartos Rózával kötött házasság történetének nyomozati anyaga, magába foglalva az asszony 25 levelét 1910-től 1932-ig. Hatalmas kutatói-szerkesztői munka fekszik ebben a szakaszban is, hiszen Vajda és felesége különös kapcsolatának még az alapvető tényei sem rekonstruálhatók, olyannyira pontatlanok és szögesen szembenállók Bartos Róza írásban rögzített emlékei, a kortársak híradásai és a Vajdától származtatható értesülések. (Ez a fejezet mintegy pár-darabja a VJÖM I. kötetében található Gina-szerelem rekonstrukciójának.)

Groteszk tény, amely tudományszervezésünket sem tünteti fel jó színben (ám igencsak jellemzi a Vajda-kutatások fő csapását), hogy a levelek kritikai kiadásának munkálataival egyidőben D. Szemző Piroska is Vajda kései házasságának történetét nyomozta ... Száz oldalas bevezetését és mintegy nyolcvan oldalas jegyzetgyűjteményét érdemes összevetni a kritikai kiadás feltárt adataival és hipotéziseivel (*Vajda Jánosné Bartos Róza: Emlékirataim. Egy sokat emlegetett házasság meztelen igazsága!* A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta D. Szemző Piroska. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 488 l.)

Végezetül utaljunk a kötet függelékének legfontosabb darabjára, amely *Vajda János életének és írói pályájának fontosabb állomásai* címmel majdnem 40 sűrűn nyomott oldalon, többnyire napra pontos leírását adja a pályaképek.

Befejezésül még egyszer ildomos hangsúlyozni, hogy ismertetésünk nem kívánta számonkérni a Vajda-kutatás egyoldalúságait, torzulásait a jelen kötettől, amely azt tette, ami a kötelessége, s azt igen megbízható tudományos színvonalon. Reményt keltve, hogy éppen ezen a tetemes adatbázison indulhat meg a költő Vajda reneszánsza.

Alexa Károly

A szerző, aki munkásságát szinte teljes egészében Ady Endrének szentelte és szenteli, új tanulmánykötetében olyan írásokat gyűjtött egybe, melyek „oldalnézetből” mutatják vizsgálódásának tárgyát – azaz, nem közvetlenül az életművet, hanem annak egyes eszmetörténeti, irodalomtörténeti, biográfiai stb. vonatkozásait, háttérmozzanatait, kapcsolódási pontjait veszik célba.

A költő világgépéhez, eszmei arculatához ad vonásokat *A szocializmus Ady gondolatvilágában* című tanulmány. Ez is, akárcsak az *Ady irodalomszemlélete* című írás, mely sokoldalúan, gazdagon bontja ki a költő gyerekkori olvasmányélményeitől kezdve az irodalomról vallott nézeteit, a rokonszenvek és hatások bonyolult szövevényét, a *költőről* való ismereteinket is gazdagítják. Varga József kiindulópontja a költői életmű, a konkrét vers – innen indul, állításait, gondolatait igazolandó, hosszú és kanyargós filológiai kalandozásokra, imponálóan nagy mennyiségű adalékot vonultatva fel. Magvas összefoglalásokat olvashatunk Ady patriotizmusáról és történelemértéséről (*Ady meditációja a történelem értelméről*) valamint „életes” esztétikájáról. De ezeknél is talán több új és érdekes mozzanatot tartalmaznak azok a dolgozatok, amelyek Ady életművének kevésbé ismert, de nem kevésbé fontos területeit világítják be. A századelő művészi és társadalmi életének jobb megismerését, s természetesen Ady ízlésvilágának és sokoldalú elhivatottságának dokumentálását is szolgálják az *Ady képzőművészeti érdeklődése* és *A színikritikus Ady* című tanulmányok.

Fontos életrajzi összefüggéseket világít meg a költő egy kevésbé ismert, a francia orientáció mellett háttérbe szorult vonzódását bemutató írás – az *Ady Itáliája*.

Az *Ady-kortársak* című ciklus darabjai közül a Lengyel Menyhért és Ady viszonyáról szóló tanulmány emelkedik ki; azáltal is, hogy ráirányítja a figyelmet a méltatlanul elfeledett, s csak napjainkban újrafelfedezett drámaíró gondolkodói-emberi és művészi kvalitásaira. S nemcsak Lengyel Menyhért Ady-látásáról van szó a tanulmányban, mint a cím ígéri, de a fordítottjáról; Ady véleményéről Lengyel Menyhért ígéreteken induló drámaírói pályájáról. Lazábban kötődnek a kötet tematikájának fő vonalához a *Kapcsolódó életművek* című ciklus darabjai; ezek a szerző érdeklődésének változatosságát jelzik; az irodalom mellett a zene és a képzőművészet területére is elkalandozva.

Varga József azok közé az irodalomtörténészek közé tartozik, akik világosan, közérthetően közlik gondolataikat – érezhetően a szélesebb nagyközönségre is gondolva. A szerző és olvasó közti kontaktust erősíti az az erős érzelmi involváltság, állandó lelkesültség, mely Varga József írásainak egyik legjellemzőbb sajátossága. A szentelen tárgyilagosság idegen tőle; ám a lelkesült vonzódás, mely tárgyához – Adyhoz és az Ady-életműhöz köti, mindig alapos filológiai dokumentációval, széles szellemi kitekintéssel párosul.

Vargha Kálmán: Berda József.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 311 l. (Arcok és vallomások)

Berda József érdekes költő-figurája volt a két háború közötti és az 1945 utáni időknek. A jóízű ételek és a zamatos italok, a dús idomú asszonyok és a természeti világ jelenségeinek énekeseként tűnt fel az irodalomban. A testi örömök dicséretét zengte szabadverseiben, néha szabadszájú nyíltsággal, mentesen mindenféle prudériától. A gasztronómiának és a hegyek közti kószálásnak hódolt, nevezték rövidnadrágos költőnek, újpesti Gargantuának, de látszólagos bohémiája ellenére Szent Ferenc-i ártatlanság lakozott benne. Berda igényes, önmagához is igényes költő, igazában mélyen etikus alkat volt.

Erről a költőről fest érdekes, tudományosan megalapozott és olvasmányos pályaképet Vargha Kálmán az *Arcok és vallomások* népszerű sorozatában. A szerzőt személyes barátság fűzte a költőhöz, a hozzáértésen kívül a mély és érzelmi érdekelttség is átsüt a könyvön. Olyan költőt ismerünk meg a kötet lapjain, aki az emberi létnek a természeti világba való beágyazódását legalább olyan fontosnak és szépnek tartja, mint az emberi szellem politikai vagy filozófiai vonatkozásait.

Tizenkét fejezetből épül a könyv váza, amelynek alapját a költő életrajzának időrendben előadott eseménytörténete alkotja. Ebbe szövi bele a szerző – a sorozat jellegének megfelelően – a költői pálya jellemzőit, változásait. A költő eddig feltáratlan levelezésének publikálásával érzékletes portrét fest életútjáról. Verseinek pontos elemzésével hozzásegít Berda költészetének jobb értéséhez. A könyvből megismerjük életének színterét, az akkor még külön városnak számító Újpestet, ezen kívül első támogatóit és mecénásait. Az irodalmi élet legkiválóbbjai elismerték, becsülték és támogatták költészetét; pártfogolták és méltatták munkásságát: Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Bálint György, Bóka László, Rónay György, Méliusz József.

Élete végéig sokat jelentettek a magányosan élő költőnek barátai, akikkel minden héten találkozott különböző vendéglőkben nagy evések és kiadós eszmecserek céljából. Sok író társához hasonlóan az ötvenes években ő is az irodalmi élet peremére szorult, ám ekkor toborzódott köré a legnépesebb társaság. Majdnem tíz év telt el a háború után, amikor 1954-ben első verseskötete megjelent a Szépirodalmi Kiadónál. Addig neki is végig kellett szenvedni a mellőztetést, a „hatalom packázásait”. Négy évtizedes költői termésének válogatott kötetéért végül 1965-ben József Attila-díjat kapott. Ekkor már sokat betegeskedett, 1966-ban bekövetkezett haláláig.

A tudományos igényeket is kielégítő könyvet fotók, fakszimilék, levél- és versrészletek, sőt egy térkép és egy étlap teszi érdekessé, olvasmányossá. Életrajzi adatok jegyzéke egészíti ki a kötetet.

B. Hajtó Zsófia

Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 375 l.

A mai fogalmaink szerinti *nemzeti* irodalmak kialakulása Európában a reneszánsz idején vette kezdetét, azoknak a történelmi-társadalmi struktúráknak a szigorú függvényében, melyek mellett, hogy magukban hordoztak bizonyos általános tendenciákat, rendelkeztek a specifikus fejlődés általánostól elütő vonásaival is. Különösen így van ez a közép-európai nemzeteknél, melyek társadalmi fejlődését és kulturális kibontakozását „alapvetően közös vagy hasonló történelmi körülmények, szellemi hatások és relációk jellemzik”. Az irodalom pusztán belső, *immanens* erőinek kizárólagossá tétele elválasztja, sőt mereven elhatárolja azt az adott társadalmi, gazdasági, politikai, művelődéstörténeti viszonyoktól, melyek – jóllehet állandó mozgásban vannak – alapvetően határozzák meg egy adott irodalmi jelenség kibontakozásának, prosperálásának vagy éppen elhalásának feltételeit és jellegét. „Ahhoz, hogy az irodalmi jelenségekről teljesebb, hitelesebb képet alkothassunk, s folytonosan változó, hullámzó mozgásokat valóban követni tudjunk, nem mondhatunk le más társadalomtudományok eredményeinek irodalomtörténeti szempontú felhasználásáról” – szögezi le Varjas Béla a könyv első oldalán, rámutatva egyúttal a követendő elvre és módszerre is. Az ún. irodalmon kívüli tényezők hatásmechanizmusának vizsgálatával a szerző számos kérdéskört helyez alapvetően új megvilágításba (pl. a műfajok és műnemek kialakulásának társadalmi és irodalomszociológiai feltételei), ugyanakkor minduntalan hangsúlyozza a folyamatos-
ságot, mely genetikusan köti össze a középkori hagyományt a XVI. század irodalmával, pl. a középkori orális költészet esetében, melynek öröksége a XVI. század históriás énekeiben bukkan fel újra.

Az írásbeliség kialakulása és az irodalom társadalmi bázisának megváltozása, a XV. század társadalmi és művelődéstörténeti arculatának bizonyos módosulása önmagában még nem volt biztosíték egy széles körű irodalmi fejlődés kibontakozására, de már magában hordozta a humanizmus reneszánszra érlelődésének lehetőségét. A XVI. század humanizmusa, a reformáció, az anyanyelvű irodalom kibontakozása és térhódítása létrehívja a magyarországi könyvnyomtatás feltételeit, melynek nem csupán technikai, hanem igen fontos irodalmi szerepet is tulajdonít a szerző.

A XVI. század alapvető műfajai közül a históriás énekkel foglalkozik behatóbban Varjas Béla, részletesen elemezve keletkezéstörténetét, tematikáját és a középkelet-európai epikával való kapcsolatait. Első állandó nyomdánk, a Hoffgreff György által alapított officina történetét is szervesen beépíti az irodalmi és műfaj-történeti kontextusba, amennyiben „ez a műhely teremtette meg a lehetőségét annak, hogy az 1555-ig megírt históriás énektermésnek több mint kétharmada a *Cronicában* és a *Históriák az bibliából* című gyűjteményben 1554–1556 között már nyomtatásban is hozzáférhető volt.”

A históriás énekköltés átalakulását, változását, az eredeti költői elbeszélés irányába való fejlődését példázza a *Szép ének a gyulai vitézekről* című költemény alapos, minden tekintetben mintaszerű elemzése, a Heltai Gáspár irodalmi és könyvkiadói munkásságát taglaló fejezet pedig a kiadói és írói programváltásnak egy olyan irányát jelzi, mely a históriás énekköltésen túllépve a hiányzó világi szépprózai műfajok kialakítása felé mutat, s hogy aztán Heltainak nincs követője, az Varjas Béla szerint nem a

tehetségek hiányával magyarázható, hanem azzal, hogy Heltai halála után „a társadalomnak éppen azok a rétegei bénultak meg és satnyultak el, amelyek körében a szóra-koztató próza leginkább élhetett és fejlődhetett volna”. A magyar szépprózai irodalom hanyatlásával ismét előtérbe került a históriás énekek kiadása: Heltai Gáspár özvegye, a kolozsvári nyomda haszonélvezője volt ezeknek egyik legfőbb terjesztője, mint ahogy Debrecenben Hoffhalter Rudolf, vagy Bártfán Gutgesel Dávid.

Úgy tűnik, hogy a históriás ének – bár még mindig a legnépszerűbb műfaj – visz-szaszorul az irodalom szekundár vonalába, ugyanakkor leszivárog a folklór világába is, azzal együtt formálván a népköltészetet.

A XVI. század legfejlettebb műnemének, a lírának társadalmi fejlődésháttérét elemzi a kötet utolsó nagy tematikus egysége. A közösségi lírától Balassi élménylírájáig terjedő vonulat egyik stációjaként Szegedi Gergely munkásságát jelöli meg, pontosab-ban az ő nevével és munkásságával fémjelzett módszert, mikor a zoltáros énekvers kollektív hangnemét egyre inkább színezik, majd végül elnyomják a költői szubjektum gesztusai. Míg azonban a középrétegek költészete – szubjektív felhangok ellenére is – közelebb áll a közösségi énekvershez, mint az élménylírához, addig az udvari kultúra és poézis teremti meg a reneszánsz értelemben vett világi anyanyelvű költészetet. Varjas Béla megállapítása értelmében „a líra az udvari keretek között legszabadabban fejlődő műnem volt”, mivel „az arisztokrata réteget kevésbé korlátozták a konvenciók, ideo-lógiai és vallási előítéletek”. Ennek az udvari költészetnek összegezője Balassi, „a magyar költészet egy periódusának lezárása, de egyúttal nyitánya is a belső feszültségek-kei telített új magyar élménylírának.”

Balassi költészetéből két fontos kérdést tárgyal Varjas: Balassi Verskompozícióit és a Nagyciklust. Az előbbit az *Egy katonaének* című Balassi-költemény formai-gondo-lati elemzésén keresztül tükrözteti, hangsúlyozva a hárompillérű verskompozíció fon-tosságát, s kimutatja, hogy ez a struktúra antik hagyományokra épül, valamint számos világirodalmi analógiája is megtalálható, pl. a provençal költészetben. A Nagyciklus szerkezeti-tartalmi vizsgálata, az egyes költemények életrajzi háttérének érzékeny meg-rajzolása, megkomponáltsága, belső szerkezetének kialakulása a tárgya a kötet utolsó fejezetének. Teljes joggal elmondhatjuk: Varjas Béla műve jelentős nyeresége irodalom-tudományunknak.

János István

Velká generace. Básníci Nyugatu.
Odeon, Praha, 1982. 358 l.

A prágai Odeon Kiadó Rákos Péternek, a Károly Egyetem Magyar Nyelv- és Iro-dalom-szak tanszékvezető tanárának szerkesztésében cseh nyelvű válogatást jelentetett meg a Nyugat nagy nemzedéke, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Füst Milán és Szabó Lőrinc költeményeiből. A könyv kolofonja elárulja, hogy Rákos Péter munkatársaiból és tanítványaiból egy egész kis szellemi mű-helyt szervezett a nyers- és műfordítók sikeres együttműködésére, ami meg is hozta az eredményt: a versek eredeti gondolati töltését megőrizve a műfordítások bravúrosan ol-

dották meg a formai-technikai feladatokat is. A 7 költő 125 verssel szerepel az antológiában, egymáshoz viszonyított arányuk nagyjából a hagyományos értékrendhez igazodik. A válogatásban úgy tűnik, két szempont érvényesült: mindenekelőtt a költői karakterek lényegét leginkább kifejező és a mi korunk embere számára is aktuális üzenetet hordozó versek kerültek az antológiába.

A válogatás minden esetben a teljes életművet vette alapul, s így az nemcsak az induló Nyugat nagy korszakát, hanem – József Attila, Illyés Gyula és Radnóti kivételével – a két világháború közötti költészetünk csúcserkékeit is reprezentálja.

A költeményeket keretező elő és utószó az antológia szerzőit behelyezi abba az irodalmi kontextusba, amit a századelőn a Nyugat, a modern magyar irodalom jelentett, s érzékletes képet ad arról a társadalmi-politikai szituációról, amelyből a Nyugat kinőtt, illetve, amely ellen a maga eszközeivel lázadt. A tanulmány a modern magyar irodalom kialakulását az 1880-as évektől eredezteti és Budapest, a rohamosan polgárosodó főváros kialakulásával hozza összefüggésbe. Szó esik a magyar zene, képző- és színházművészet rokon törekvéseiről és arról, mindez mit jelentett a magyar társadalmi és szellemi élet fejlődéstörténetében. Felmérve a modern magyar és az európai irodalom viszonyát, Rákos kitér a Nyugat relatív modernségének kérdésére, a kortárs nyugati irányzatokhoz viszonyított fáziseltolódására, de hangsúlyozza „modernségüket csak ahhoz viszonyítva lehet mérni, amivel szembeszegültek”. A költők, költemények értékelésének abszolút mércéjeként egyedül a művészi teljesítményt ismeri el, s megállapítja, hogy ebben a Nyugat lírája a legmagasabb csúcokra jutott el.

„Nehéz lenne a Nyugat cseh analógiáját keresni és csak megközelítőleg szokás ezzel összefüggésben a Nouvelle Revue Française, a Die neue Rundschau és a később alapított Revista de Occidente c. folyóiratokat emlegetni” – írja Rákos. A minden szempontból alapos esszében kísérlet sem történik cseh párhuzamok felmutatására. Az egész antológiában a műfordítókön kívül egyetlen cseh költő, vagy folyóirat neve nem fordul elő. A háttér felvázolásában azonban a magyar gazdasági-társadalmi-politikai fejlődés összetettségének ismertetésén belül utalás történik a sokban eltérő cseh viszonyokra. Amint a cseh polgárosodás, ugyanúgy a modern irodalom kialakulása is a magyartól eltérő ritmusban és más tradíciók alapján ment végbe, s ennek körülírása már szétfeszítette volna a tanulmány terjedelmi határait.

A modern magyar irodalom kialakulásának történetébe beavató tanulmányon túl, rövid, remekbeszabott portrék és életműveket összegező nacionálék vezetnek be az olvasót az egyes szerzők költeményeinek világába. Mottók és idézetek, ugyancsak nagyon jól összeállított, gazdag illusztrációs anyag, két színnyomású szedés növelik a kötet esztétikai értékét. Mindenkinek, aki kezébe veszi és olvassa, maradandó élményt nyújt.

Varga Rózsa

Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo

Rapporti italo–ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese, a cura di Béla Köpeczi e Péter Sárközy. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 377 l.

Amikor 1968-ban a velencei Cini-alapítvány és a Magyar Tudományos Akadémia a velencei és olasz, illetve magyar kapcsolatok történetére vonatkozó, hosszú távú tudományos együttműködési szerződést írt alá, az nemcsak a tudományos diplomácia udvariassági gesztusa volt, hanem – ez több, mint másfél évtized távlatából immár biztonsággal megállapítható – a művelődéstörténeti kapcsolatok kutatásának mérföldköve is. Az együttműködés egyik jelentős eredménye, hogy a háromévenként megrendezett konferenciákon a kutatások iránt elkötelezett szaktudósok kimerítő alapossgággal és figyelemre méltó széttekintéssel térképezik fel egy-egy korszak művelődési kapcsolatait. Ezt immár a negyedik tanulmánykötet reprezentálja. (A korábbiak: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*. A cura di Vittore Branca. Olschki, Firenze, 1973; *Rapporti veneto–ungheresi nell' epoca del Rinascimento*. A cura di Tibor Klaniczay, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; *Venezia e Ungheria nel contesto del Barocco europeo*. A cura di Vittore Branca. Olschki, Firenze, 1979.) A másik ilyen fontos eredmény, hogy – amint az a publikált tanulmányokból, előadásokból kitűnik – az évek folyamán sikerült egy olyan viszonylag kiterjedt kutatói gárdát toborozni olasz részről is, akik vagy közvetlenül érdekeltek az olasz–magyar kapcsolatok kutatásában, vagy pedig tudományos látóköriük részévé vált a magyar kultúra kisugárzása, illetve befogadó-képessége.

A *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo* című kötet Velence, Italia és Magyarország kapcsolatait vizsgálja az arkádiai irodalom- és művészetfelfogás évtizedeitől a felvilágosodásig terjedő időszakban. A könyv egyik legfőbb jellegzetessége és érdeme – s ez a szerkesztés munkáján kívül nyilván az 1979-es konferencia jó előkészítését is dicséri –, hogy szerencsésen és jó arányban egyesíti a politikatörténeti, a gazdaságtörténeti és a művelődéstörténeti szempontot, s mivel a tágas körülmények között egyaránt kiterjed a történelmi, a filológiai és az esztétikai vetületre is, e viszonylag rövid és kevésbé szem előtt levő korszak magyar–olasz érintkezését annak szellemi teljességében tudja megragadni.

A könyv első része a függetlenségi harcoktól a felvilágosodott abszolutizmus kialakulásáig terjedő időszak kapcsolatait történeti aspektusból vizsgáló tanulmányokat tartalmazza. Így *Köpeczi Béláét*, mely a Habsburgok ellen folytatott függetlenségi harcok itáliai visszhangját elemzi (középpontjában a Thököly-szabadságharcnak a keresztény szolidaritás szellemében általában igen negatív megítélésével, amin belül azután a történetírónak vagy a reflektálónak a Habsburg-politikához való viszonya jelöli ki a tolerancia határköveit), és *Benda Kálmánét*, mely Velencének és Magyarországnak a spanyol örökösödési háború periódusában működő diplomáciai kapcsolatait tárja fel. A Magyarországról és a magyarokról alkotott itáliai képet (képeket) vizsgálják *Alberto Tenenti* (A Balkán a Seicento olasz regényében), *Jászay Magda* (Magyarország és a magyarok, ahogyan a Settecento olasz megfigyelői látják) és *Fogarasi Miklós* (Magyarország és a magyarok Észak-Itália felvilágosult elméinek műveiben) írásai. Ugyanezt a kérdéskört taglalja – egy-egy műre vagy személyre irányítva a kutatás fókuszát – néhány további írás. *Raoul Gueze* a nagyszabású politikai kalandor, Livio Odescalchi sze-

rémi hercegségéről ír, *Pásztor Lajos* a ferencesrendi Cristiforo Rojas y Spinolá-nak a vallási egység megteremtésére irányuló tevékenységét értékeli újra, *Herczeg Gyula* a kalandos életű Luigi Ferdinando Marsigli magyarországi viszontagságait ismerteti Őnéletírásának tükrében. *Pietro Marchesani* arról ír, hogy a pistoiái apát, Sebastiano Ciampi bibliográfusi tevékenységének, melyet a Varsói Királyi Egyetem Könyvtárában fejtett ki, milyen magyar vonatkozásai vannak; *Pietro Nonis* a jelentős világutazó, Gianfrancesco Gemelli Careri magyarországi tapasztalatait tárja fel, *H. Balázs Éva* pedig a Habsburg–Lotharingiai ház hercegének, Péter Lipótnak Magyarországhoz fűződő viszonyát elemzi. Két igen fontos gazdaságtörténeti írás társul mindehhez: *Ugo Tucci* alapos tanulmánya a terézianus Ausztria gazdasági integrációs törekvéseinek összefüggésében vizsgálja Trieszt és Magyarország kapcsolatát, *Katus László* pedig az észak-adriai kikötők és a XVIII. századi magyar–olasz kereskedelmi kapcsolatok viszonyát taglalja.

A könyv második részének középpontjában a XVIII. század magyar kultúrájára gyakorolt itáliai hatások állnak. *Sante Gracioti* poétikai szempontokra is kiterjedő filológiai elemzése Közép-Kelet-Európa irodalmi kultúrájának összefüggéseiben vizsgálja az itáliai árkádimusz szerepét a térségben, *Kosáry Domokos* a magyarországi oktatásra tett itáliai hatást elemzi. Utóbbihoz két vallástörténeti vonatkozású filológiai írás kapcsolódik: *Holl Béláé* (A teológiai gondolkodás fejlődése a magyar katolikus klérus könyvvállományában fényében, a felvilágosodás első szakaszában) és *Bitskey Istváné* (Janzenizmus és ortodoxia – az egri püspöki könyvtár olasz anyaga a felvilágosodás idején). Számos írás tárgyalja a társművészetek kérdéseit: *Andreina Griseri* a korszak művészetpoétikai problémáival, *Horányi Máttyás* az Esterházy-udvar színházi életének és az itáliai kultúrának a kapcsolatával, *Garas Klára* a XVIII. századi Magyarországon dolgozó itáliai és velencei mesterekkel foglalkozik. *Vavrincez Veronika* pedig a Settecento itáliai zeneszerzőinek az Országos Széchényi Könyvtárban meglevő műveit veszi számba. Király Erzsébet az olasz melodramának a magyar kultúrára gyakorolt hatását elemzi, *Amedeo di Francesco* igen érdekes, poétikai szempontú tanulmánya Metastasio hősi drámáinak korabeli magyar fordításait veti egybe. Szorosabban irodalmi vonatkozású *Sárközy Péter* írása, mely az árkádai klasszicizmus hatását a közép-kelet-európai költészet újjászületésének vizsgálatával kapcsolja össze, és ilyen *Szörényi László* alapos filológiai elemzése a XVIII. századi Magyarország latin nyelvű költészetéről. *Bán Imre* az 1686-tól 1772-ig terjedő korszak irodalmának körképét adja, *Szaunder Mária* pedig a kor kiemelkedő költőjének, Faludi Ferencnek a portréját vázolja fel. *Bruno de Marchi* dramaturgiai-színháztörténeti megfigyelések és művelődésméleti szempontok alapján egyfajta magyar kultúránemzeti identitás megragadására tesz kísérletet, *Carla Corradi* pedig a korszak néhány, eddig kevésbé ismert olasz jövevényszavát és azok jelentésbeli módosulásait, árnyalatait tárgyalja.

A kötetet, melyet a komplexitásnak és az elemzés tágasságának igénye határoz meg, s melyben ebből következően a magyar–itáliai kapcsolatokon túl az európai művelődéstörténet összefüggései is helyet kapnak, haszonnal forgathatja a korszak iránt érdeklődő valamennyi szakember. A könyv műmelléklet-füzért és névindexet, valamint az 1979-es konferencia dokumentumait is tartalmazza.

Veselinović Šulc Magdolna: *A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében.*

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982. 155 l. (Értekezések, monográfiák 5.)

A délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok történetében a népköltészet kutatásának kulcsszerepet tulajdoníthatunk; nemcsak a közös múlt vagy egymás jobb megismerése indokolja ezt, hanem e költészetnek múlt századi felfedezése után a műköltészetre tett hatása is. Veselinović Šulc Magdolna monografikus igényű tanulmányában mindkét szempontra tekintettel van, a nagyobb hangsúly azonban az utóbbira kerül. Vuk Karadžić szerb népdalgyűjteményének európai népszerűsége a magyar költők, irodalomtudósok figyelmét is felkeltette. A sokfelé tájékozódó Kazinczy fordított előszőr szerb népdalt magyarra, éppen az Azzán Aga feleségéről szóló balladát, a Hasanaginica-t, s Toldy írta magyarul az első tanulmányt „Szerbus Nép Költésről” címmel. Ilyen indítás után Vitkovics Mihály és kivált Székács József fordításai már elég korán tájékozódási lehetőséget teremtettek a magyar kulturális közvélemény számára. Ezt egészítik ki az almanachokban, irodalmi folyóiratokban közölt ismertetések, fordítások.

A szerző elsősorban a fordítások problémáival foglalkozik részletesen, a magyartítás, a csupán pontos szövegvisztaadás és a műfordítás különbségeivel – mint az esetleges hatás vagy közvetítés minőségének legfontosabb értékmérőjével. Külön figyelmet érdemel a szerbhorvát tizes (deseterac), az ún. *szerbus manier* kérdésének szentelt fejezet. Horváth János és Gáldi László után itt már nem annyira az elvi problémák tisztázásáról van szó, mint inkább Kölcsey, Bajza, Vörösmarty műveiben érvényesülő hatásokról. Számunkra úgy tűnik – bár helyenként nagyon óvatosan fogalmaz –, ezt a hatást kissé eltúlozza. Külön fejezet tárgyalja a szabadságharc utáni korszak közvetítőit, Urházy Györgyöt, Ács Károlyt és Kondor Lajost. Közvetítőknak nevezhetjük, mert a népismertetést éppoly fontosnak tartották, mint a fordítást. Riportkönyvek, tanulmányok, cikkek révén ismertették meg a magyarokat a szerb nép történetével, politikusaival, mindennapi életével, szokásaival, s főként ez utóbbihoz fordítottak népdalokat, majd külön magyarázó tanulmányokat is közöltek ezekről. Eme törekvések vették meg a hatvanas évek utáni közeledés alapjait. Ekkor már szinte alig akad olyan mértékadó napi- és hetilap vagy folyóirat, mely ne kísérte volna figyelemmel a szerbeknek és a horvátoknak nemcsak politikai, társadalmi, hanem kulturális életét is. Számbavételük már meghaladta volna e kötet terjedelmét. Csak a legfontosabb személyekkel és munkásságukkal foglalkozik (Széll Farkas, Ács Zsigmond fordításai, Asbóth János, Erődi Béla és Strauss Adolf útinaplói, Szász Károly tanulmányai és fordításai), továbbá a Kisfaludy Társaság szerepével. Külön fejezetet szentel a szerbhorvát népköltészet Aranyra tett hatásáról, bár itt – legalábbis a Toldira vonatkozó résznél – a találkozás szó inkább helyénvaló lenne, ahogy más összefüggésben maga Arany használta. Röviden utal J. J. Zmaj és Arany kapcsolatára is.

Szövegegyezések, kapcsolatok vagy találkozások szempontjából a Kraljević Marko alakjával foglalkozó fejezet és a kötetet lezáró Hunyadi-énekekről szóló rész a legérdekesebb. Érthető, hiszen az utóbbi esetben közös örökségről, de nem mindenben azonos értékelésről van szó. A kötet végén hosszabb fejezetek elemzik az ún. Zombori

kör tagjainak (Radics György, Dömötör Pál és Margalits Ede) munkásságát, mint olyanokét, akik legtöbbet tettek a szerbhorvát nép megismertetése érdekében. Bőséges jegyzetapparátus és névmutató könnyíti meg a műben az eligazodást.

Szabó G. Zoltán

Világnézet és irodalom.

A magyar marxista irodalomszemlélet kialakulásának dokumentumaiból. Összeállította Illés László, József Farkas, Szabolcsi Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 360 l.

A magyar marxista irodalomszemlélet alakulásának dokumentumkötetét a korszak értői, *Illés László, József Farkas* és *Szabolcsi Miklós* állították össze.

A korszak, az 1902 és 1945 között feszülő ív a történelem igen zsúfolt szakasza, az ismert társadalmi, világ- és belpolitikai eseményekhez több kevesebb áttétellel kapcsolódó, különböző irodalmi tendenciák élnek egymás mellett és egymást követően: ekkor nyer teret a polgári progresszió, indul a népi irodalom mozgalom s kezd kibontakozni – nagy felismerésekkel és tévedésekkel – a szocialista eszmeiségű irodalom és művészetkritika, a marxista teoretikus gondolkodás.

A gyűjtemény hat ciklusra oszlik, egyszerre tagolva időben az anyagot és az új és újabb gondolati csomópontokat kijelölően.

Szocializmus és művészet kapcsolatát vizsgálva kettős célt látat már 1902-ben *Szabó Ervin*: meggyőzni a kultúra birtokosait arról, hogy a szocializmus nem a kultúra ellenében ható törekvés, s ugyanakkor tudatosítani, hogy a tömegek kulturális igényeit az alapvető anyagi javak biztosításával lehet felkelteni. A szociáldemokraták 1908-as kongresszusán *Garami Ernő* Adyt és a modern irodalmat emeli példává, de a korszak fő irodalmi-mozgalmi követelménye a „közérthetőség” és a kizárólagosan a társadalmi mondanivalóra összpontosítás, ami ellen *Szabó Ervin* is tiltakozik. A kultúra tényleges birtokbavétele (1919) a Tanácsköztársaság, melynek politikai-művészeti vezetése egyik irányzatot sem fogadja el „hivatalosnak”. Vitakérdéssé válik az irodalom szabadságának problémája, megoldásra vár a művész és a világnézeti alapon álló párt kapcsolatának kérdése. Ebben a tekintetben nyitott volt *Kun Béla*, de az avantgarde-problémakörrel szólva megelégedően burzsoá-dekadenciával illetve az irányzat íróit. *Lukács György* és *Balázs Béla* itt közölt írásai izgalmas dokumentumai a (nagy)polgári milióból jövő a normatív etika problémáival vívódó értelmiségiek gyakorlattal, politikával szembesülésének. 1919 augusztusa után a proletkult és az avantgarde vitájával jelölhető szakasz következik: a kassáki avantgardizmus és a *Komját Aladár* körül szerveződő proletkult kerül egymással szembe. A magyar vitákkal egyidőben nemzetközi visszhangúak a proletkult viták: az irányzat a diszkontinuitás elvére épül; a társadalom korábbi, letűnt formációinak kultúráját nem ismeri el. S noha a szovjethatalom feloszlata a proletkult szervezetét, eszméi a 30-as évek végéig zavarokhoz vezettek itthon is. A Komintern V. kongresszusa ajtót nyit – ha szűken is – a vitáknak. Elvekben és nézőpontokban beemelődik a tradíció, s egyidejűleg marad az osztályszempontú megközelítés. Egyre több máig maradandó, elkötelezett, marxista gondolat jelenik meg, fő-

ként József Attila, Gaál Gábor és Nagy Lajos írásaiban. Megindul az elismerő számbavétel, majd vita az új iránnyal, a társadalmi valóság új felfedezőivel, a népiekkel, s ugyanakkor kitágul a kategóriarendszer is: „a realizmusról van (már) szó”. Ez utóbbi szerzők cikkei egyben már a párt népfrontpolitikájának megalapozását is jelentik. A marxista kritikában a 30-as évekre felnő egy széles látókörrel rendelkező, eltérő indítatású, új kritikusi-gondolkodói gárda: az előbbi névsort kiegészítik *Illyés Gyula, Bálint György, Radnóti Miklós, Nagypál István, Erdei Ferenc, Darvas József* és *Nagy István* munkái, s ez az időszak így tehát a magyar elkötelezett, illetve marxista kritika egyik legtermékenyebb korszaka. Ma már látjuk, hogy a legnagyobb teoretikus, kritikus személyiség az a József Attila, akinek esztétikája Lukács mellett a legegységesebb, ontológiai megalapozott, legösszefüggőbb a magyar marxista kritika történetében. Az 1938 utáni időszak az egész világ haladó erőt próba elé állította. Az itthoniak előtt is többszörös feladat állt: felvenni a harcot a fasizmussal, rámutatni az eszmei-politikai tévutakra s ugyanakkor egységet is teremteni.

A kötet érdeme a reprezentatív írások kiegészítése az újrafelfedezésekkel, a szembeesítő, feleseltető komponálás, a változásoknak a viták nyomvonalán történő kibontakoztatása.

Széchenyi Ágnes

Welt-Literatur heute.

Eine aktuelle Bestandsaufnahme. Hrsg. Hanns Lothar Schütz, Marlott Linka Fenner. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1982. 310 l.

A kötet kiadói nem kevesebbre vállalkoztak, mint hogy a világ jelentősebb irodalmainak aktuális helyzetképét, rövid 20. századi világirodalomtörténetét nyújtsák át az olvasónak. Az ismertetett országok listája – a német nyelvű irodalmak túlsúlya mellett Kínától Fekete-Afrikáig – valóban igen részletes, ami az egyes bemutatásokról már nem mondható el. De nem is örök érvénnyel akarnak értékelni ezek a helyzetképek, hanem nyomdafestékszagúan friss, aktuális riportként beszámolni a legújabb jelenségekről, tendenciákról, méghozzá a nyugatnémet könyvkiadók, a könyvpiac szemszögéből nézve.

A szocialista országok közül Csehszlovákia, Lengyelország és a Szovjetunió mellett Magyarország irodalma kapott helyet. Hildegard Grosche, aki maga is sokat tett azért, hogy a magyar irodalom külföldön is ismertté váljék (Déry Tibor, Mándy Iván, Nadas Péter, Mészöly Miklós, Örkény István, Németh László munkáit fordította németre; több magyar antológia: Ungarn, Tübingen 1975., Ungarische Erzähler der Gegenwart, Hamburg, 1982. kiadásában vett részt), tanulmányában arra a régóta kínzó kérdésre keresi a választ: miért nem tud irodalmunk a világirodalomban igazán meggyökeresedni, miért hat idegenként, csak „egzotikumként” Európában?

A magyarázatot nem csak abban látja, hogy a képgazdag, intenzíven tömör nyelv elhalványul, elerőtlenedik az absztraktabb európai nyelvekre fordítva, hanem főként a magyar irodalom küldetéses, elkötelezett jellegében. Épp azért, hogy Magyarországon az irodalom a kezdetektől fogva több volt, mint csak szépirodalom, történelmi hivatást

töltött be, így a külföldnek kevesebbet mond; a küldetéses tartalom csak „ott és akkor” jelenthetett igazán sokat.

Grosche Ady költészetét tekinti fordulópontnak, ahol a nemzeti karakter mellett először jelennek meg általános emberi problémák, a modern ember magánya és szorongása. Szerinte ekkor kapcsolódik igazán a magyar kultúra az európaiba. Ennek a nyitáshoz a különféle vonulatait vázolja fel tanulmánya első felében a 2. világháborúig: a falukutató-szociográfiai irányt (Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Szabó Dezső és különösen Németh László, „der universalste Geist der ungarischen Moderne”), a polgár-intellektüel nyugatosokat (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Kaffka Margit), az avantgarde-ot (Kassák Lajos) és a sehová be nem sorolhatóan nagy költő József Attilát.

1945 újabb fordulópontot jelentett: az irodalom ismét elkötelezettebbé vált – nemcsak a „kötelező” szocialista realizmus miatt, hanem mert a háború és a társadalmi változás megrázkódtatásainak, élményeinek valóban meg kellett találniuk irodalmi megformálásukat, kifejeződésüket (pl. Radnóti Miklós, Pilinszky János, Lengyel József, Sánta Ferenc, Örkény István, vagy Déry Tibor írásaiban).

Lassacskán azonban, a hatvanas évektől kezdődően, s innen a fejezet címe is, távolodik az új magyar irodalom Hildegard Grosche szerint a szocialista realizmus irányvonalától, új színekkel gazdagodik, sikeresen egyesíti magában a nemzetit és az általános emberit. A liberális irodalompolitikának is köszönhetően rendkívül széles spektrumúvá, magas színvonalúvá vált. Mándy Iván tündér-realizmusa, Szabó Magda pszichológizmusa, Galgóczi Erzsébet társadalomkritikus témái, de leginkább Mészöly Miklós és Konrád György regényei, valamint Esterházy Péter eredeti, avantgarde stílusa állják a világirodalmi mércét, földrajzi és politikai helyzetétől függetlenül fejezik ki a közös emberit, kutatják az önmegvalósító individuum szabadságát, a *conditio humana* határait.

Erdei Klára

Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel.

Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Kovács Sándor Iván bevezetőjével és Bata Imre tanulmányával. 2. bővített kiadás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 501, 588 l.

Immár második kiadásban jelenik meg Weöres Sándor sok novumot feltáró antológiája. Az 1977-es első kiadáshoz képest a duplájára növelt terjedelem lehetővé tette olyan, eddig csak a szakemberek szűkebb rétege által ismert művek és költők felvonultatását, melyek nem csupán a kuriozitás erejével hatnak, hanem egyben árnyaltabbá is teszik egy-egy irodalomtörténeti korszak szellemi karakterét. Az első kiadáshoz képest lényeges kiegészítést jelent a Winkler-, a Keszthelyi-, illetve a Festetics-kódex középkori versciklusainak közlése, Enyingi Török Imre verses köszöntőjének, Balassa Bálint átkainak, Liszti László költeményeinek, valamint Zrínyi Miklós alkalmi verseinek publikálása. Különös figyelmet érdemelnek a már elfeledett nőköltők: Karay Ilonka, Dóci Ilona, Rákóczy Erzsébet, Kisfaludy Atala, Szöllőssy Nina, Szalai Fruzina költeményei.

Az első kiadáshoz képest nagyobb terjedelem jutott Zrínyi Miklós jelentős műveinek (*A vitéz hadnagy* ill. a *Szigeti veszedelem* egy-egy részlete), számottevő a középkori anyag gazdagodása (Példák könyve haláltánc betéjtjének harmadik tétele, a „Tízorosok mesteré”-nek összes fennmaradt verse, Anima Christi).

A kötethez Kovács Sándor Iván írt bevezető tanulmányt (*Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig* címmel), valamint jegyzeteket, az antológia végén pedig Bata Imre összegzi *Költészetünk vonulatát*. A kötet értékét nagyban növeli az alapos jegyzetapparátus, valamint a forrás- és irodalomjegyzék.

János István

Zay Ferenc: Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy esewth.

Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi: Kovács István. Debrecen, 1982. 227 l.

A XVI. századi memoár- vagy emlékirat-irodalom jelentős képviselőjének, Zay Ferencnek műve most jelenik meg először betűhív kiadásban, hiszen mind Szalay László 1857-es, mind Kovács István 1980-as kiadása (Bibliotheca Historica sorozat, Szakály Ferenc utószavával), éppúgy mai helyesírásra áttéve közli Zay szövegét, mint a *Magyar emlékiratok 16–18. század* Magyar Remekírók sorozatban megjelent kötete (1982. Szerkesztette Bitskey István).

Kovács István szövegkiadása párhuzamosan közli a kézirat fakszimiléjét és a betűhíven gondosan átírt szöveget. Az átírás – hála a sajtó alá rendező lelkiismeretes és hosszas előkészítő munkájának – filológiai és nyelvészeti szempontból egyaránt pontos, s szintúgy alaposnak értékelhetjük a kézirat törléseit, javításait, betű- vagy szóhibáit, variánsait, részletesen regisztráló jegyzetapparátust is.

A *Bevezetésben* a kiadó részletesen elemzi a mű provenienciáját, történeti, paleográfiai és helyesírási jellegzetességeit, valamint a szöveg átírásának elveit. Figyelemre méltó a kötethez csatolt, Zay Ferenc többek által kétségbe vont szerzőségét bizonyító tanulmány (*Valóban Zay Ferenc írta e nyelvemlékünket?*); Kovács István filológiailag részletesen adatolt argumentációval bizonyítja, hogy a történeti, paleográfiai, helyesírástörténeti, szó- és hangstatisztikai érvek együttesen megfelelőképpen alátámasztják Zay auctoritását. „A levelek és a Lfv. írássajátságai tömegének, a teljes anyag feldolgozásával készített, összeállított hangjelölési rendszerüknek, az azonos hangértékű grafémák használati szabályainak az összevetése pedig bizonyossá tette, hogy az emlékirat szerzője csakis Zay Ferenc lehet”. – összegzi eredményeit a szerző. A nyelv- és irodalomtudományi szempontból egyaránt jól használható kötetet szó- és helynévjegyzék teszi még teljesebbé.

János István

Zrínyi Miklós: „Mint Hektor Trójának...”

Bemutatja Kovács Sándor Iván. Európa Könyvkiadó—Helikon Kiadó, Budapest, 1982. 51 l. (Kézirattár)

Az utóbbi évtizedben erőteljesen föllendült Zrínyi-kutatás legtöbb új eredménye Kovács Sándor Iván munkásságához kötődik: szövegkiadásai, részlet- és szintézisre törekvő tanulmányai egyre árnyaltabb képet rajzolnak a költő Zrínyi Miklósról. Ezúttal zágrábi kutatásainak eredményeit közli a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában megjelent kötetben. A Zágrábba került Zrínyi-könyvtár állományának alapos átvizsgálása rendkívüli tudományos jelentőségű, s Kovács Sándor Ivánnak most tudatosan csak egy szempontra, Zrínyi Miklós kézirataira figyelő vizsgálata is figyelemreméltó eredményeket hozott. A kötet élén a hasonmás mellékletben is közölt epigrammák állnak, illetve az *Attila* és *Buda* kivételével azok, amelyekről később szövegkritikai vizsgálattal bebizonyítja, hogy Zrínyi Miklós saját kezének írásában maradtak fenn a javításaival ellátott ún. zágrábi *Syrena-kódexben*. Ezt követi a tulajdonképpeni kiindulópont, a Zrínyi-filológia alapvető kérdéseinek felvillantása, s ezek kapcsán a később (Széchy Károly által) *Elégia* címmel ellátott kézirat és a könyvbejegyzések formájában fennmaradt alkalmi Zrínyi-versek vizsgálata. Az *Elégiáról*, annak szövegkritikai értékét lejjebb szállítva megállapítja, hogy nem Zrínyi kézírásában maradt fenn, az alkalmi verseket pedig újabb, költészettörténeti tanulságokat is érvényesítő megvilágításba helyezi. E négy kis vers bemutatása alkalmat ad ugyanis a filológián túlvezető poétikai következtetésekre is. A következő rész, már határozottan az epigrammák felé közelítve, a *Syrena-kódexet* mutatja be, tájékoztatva tudománytörténeti kérdésekről is. Ezután következik most már mind a hat epigramma, s a szövegkritikai és poétikai elemzéssel alátámasztott következtetés: az *Attila* és *Buda* időben korábbiak tekinthetők, a saját kezével írottak szoros összefüggésű ciklust alkotnak, és ez „epigramma-zártságú Balassi-strófában írt négy epigramma már igényesebb kísérlet”.

A kötetet az epigrammák utóéletének rövid, de nagyívű áttekintése, valamint alapos irodalomjegyzék zárja.

Ötvös Péter